

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

BİLGİ VE İMAN PROBLEMİ BAĞLAMINDA KUR'AN'DA
DELİLLENDİRME YÖNTEMLERİ VE KELÂMÎ YANSIMALARI

Esra HERGÜNER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

BİLGİ VE İMAN PROBLEMİ BAĞLAMINDA KUR'AN'DA
DELİLLENDİRME YÖNTEMLERİ VE KELÂMÎ YANSIMALARI

Esra HERGÜNER

Danışman: Yrd. Doç Dr. İsmail YÜRÜK

Jüri Üyesi: Doç. Dr. İsmail ŞIK

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Nail KARAGÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2017

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. İsmail ŞİK

Üye: Yrd. Doç. Dr. Nail KARAGÖZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2017

Prof. Dr. H. Mahir Fisunoğlu
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 02 / 08 / 2017

Esra HERGÜNER

ÖZET

BİLGİ VE İMAN PROBLEMİ BAĞLAMINDA KUR'AN'DA DELİLENDİRME YÖNTEMLERİ VE KELÂMÎ YANSIMALARI

Esra Hergüner

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK

Ağustos 2017, 217 sayfa

“Bilgi ve İman Problemi Bağlamında Kur'an'da Delillendirme Yöntemleri ve Kelâmî Yansımaları” adlı çalışmamız Kur'an'da belirlenen İslam inançlarının örneklem metoduyla, akla ve hislere hitap ederek bireyin imanını oluşturma yöntemleri etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda öncelikle Kur'an'ın bunlara hangi kavramlarla işaret ettiğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir

Her ne şekilde olursa olsun Kur'an'ın ortaya koyduğu delillerin zihni kabulü, onların çağrıştırdıkları anlamları kavramaya ve bunun bir sonucu olarak iradi tasdiğe ulaşmaya bağlıdır. Bu süreçte delili kabule götüren bilginin ve Tanrı katında kabul görecektir imanî hasletin nasıl olması gerektiği de araştırmamızda temas edilmesi gereken diğer bir husustur.

Kur'an, özellikle Allah'ın varlığının ve birliğinin ispatının insan tasavvurunda gerçekleşmesi için bir bütün olarak evreni ve içindekileri delil olarak göstermektedir. İnsanın içerisinde yaşadığı dünyanın ona örnek gösterilmesi önemlidir. Ayrıca insanın Tanrıyı kabule hazırlanması açısından Kur'an'ın ortaya koyduğu delillerin kesin bilgi oluşturmada da manidardır.

Kur'an'daki delillendirme yöntemlerinin bilhassa inanç ilkeleri olan tevhid, nübüvvet ve ahiret konularına yoğunlaşmakta olması bilgiye dayanan imanın algısı açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ku'ran, delil, bilgi, iman, yöntem.

ABSTRACT**PROVIDING EVIDENCE METHODS IN THE QUR'AN IN THE CONTEXT OF
KNOWLEDGE AND FAITH PROBLEM AND ITS THEOLOGICAL
REFLECTIONS****Esra HERGÜNER****Master Thesis, Department of The Basic Islamic Sciences****Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İsmail YÜRÜK****August 2017, 217 Pages**

Our study called “Providing Evidence Method in the Qur'an in the context of Knowledge and Faith Problem and its Theological Reflections” is shaped around the ways in the sampling methods of creating the faith of the individual by identifying Islamic beliefs from the Qur'an and appealing the mind and feelings from these outputs. In this context, first of all, it is important to determine what concepts the Qur'an refers to these.

By any means of mental acceptance of the evidences which presents by the Qur'an, depends on to conceptualize what they evoke and to reach confirmation as a voluntary conclusion of this. It is another matter to be investigated in our research how the knowledge leads evidence to the acceptance and which faith character receive acceptance on the God's Level.

The Qur'an especially shows the universe and creatures in it as evidence, to be able to occur God's existence and uniqueness in human imagination. It is important to exemplify the world to the man in which he lives. Also it is meaningful that originating precise information of the evidences that the Qur'an puts forth in terms of the preparation of man for accepting God.

Tawhid, prophecy, and hereafter, which are especially belief principles of the providing evidence method in the Qur'an, are important in terms of the perception of faith based on knowledge.

Key Words: Qur'an, evidence, knowledge, faith, method.

ÖNSÖZ

İnsan yeryüzünde bulunan tüm varlıklardan farklı bir konumdadır. O kendisine verilmiş olan aklı sayesinde hakikati kavrayabilme, değerlendirme yapabilme ve çıkarımlarda bulunabilme vb. potansiyele sahiptir. Böylelikle yaşadığı kâinatı tanınması ve buna göre yaşamını devam ettirmesi de akıl vasıtasıyla elde ettiği bilgilere bağlı olacaktır. Müşahade ettiğimiz evrenin kendi içerisinde bozulmadan ve sürekli akıp giden bir düzeni olduğu sonucuna varmak olağandışı bir husus değildir. Tüm ilahi dinlerin temelini oluşturan yaratıcının varlığı ve birliği fikri, tevhid ilkesi olarak İslam dininin en temel anlayışı olmuştur.

Allah'ın yarattığı insanın kurtuluşa ermesi konusunda bir çok yol ve metod sunmuştur. Bunlardan birincisi ona hidayet kaynağı olarak akıl, şuur, irade ve kudret gibi bir takım özellikler vermek suretiyle kurtuluşa ermesine yol açmıştır. İkinci olarak dünyanın nimetlerine tamah edip Allah'ı unutan ve mutluluğu sadece dünyada arayan insanlar için elçiler göndererek onların da bu yolla kurtuluşa ermelerini istemiştir. Buna ilaveten peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği vahiylerde insanların Allah'ı bulmaları onun var ve bir olduğuna inanmalarını temin etmek gayesiyle geçmiş toplumların durumlarından ama özellikle kainatın oluşumu, onu içerisinde insanı Tanrıya götürecektir ve Tanrının nur olarak isimlendirdiği her türlü varlık ve onların konumlarına dikkat çekilerek aklına hitap eden deliller örnekleriyle birlikte sunulmuştur. Onlarda görünen alemde örnekler verilmiş ve bunları yaratan varlığın büyüklüğü ortaya konulmak istenmiştir.

Çalışmamız Kur'an'da insanı Allah'a ulaştıracak delillerin ne şekilde sunulduğunu tespit ederek onun Tanrı'yı inkar veya ona ortak koşma gibi yanlış inanca sahip olanların bahane olarak sunacağı argümanları ortadan kaldırmak içindir.

Kur'an bu delilleri farklı isimlerle lanse etse de sonuçları aynı temel inanca götürecektir. Çünkü Allah'ın kitabında yer alan bu argümanlar çerçevesinde ortaya konmuş olan deliller insanlık tarihi boyunca her zaman merak uyandırmıştır.

Allah'ın son hitabının insanlık tarihi boyunca onun aklına hitap eden istidlal yöntemleri, gelişen modern bilimle karşılaştırıldığında hiçbir tenakuzun olmadığı tespit edildiğinden yeni bilimsel araştırmalar daima Kur'an'ın bu ifadeleriyle sağlamlaştırılma yoluna gidilmektedir.

Bu gerekçelerle Kur'an'da yer alan istidlal yöntemlerini araştırmayı amaç edindik ve konumuzu dört bölüme ayırmayı uygun bulduk.

Birinci bölümü diğer üç bölümün daha iyi anlaşılabilmesi açısından Kur'an'ın sunduğu delillerin insanda meydana getireceği bilgi ve onun sonucunda Tanrıyı tasdike ulaşmasının ifade ettiği anlamları ve Allah'ın kendisinin ne şekilde kabul edileceğini ortaya koyma bakımından bilgi ve iman problemine ayırdık. Çünkü bilgi ve iman, delillere bağlı olarak gerçekleşmesi için açıklanmaya ihtiyacı vardır.

İkinci bölümde Kur'an'da verilen delillerde gerçeği ispat etmek için kullanılan yöntemlerin kelam ilmindeki istidlal metodlarının hangileriyle bağdaştığını ortaya koymaya çalıştık, buna ek olarak Kur'an'da delil anlamına gelecek kavramların hem sözlük hem de terim manalarının ne olduğunu açıklamaya çalıştık.

Üçüncü bölümde Kur'an'ın indiği dönem hakkında bilgi verip, Kur'an'da insana delil olarak sunulan argümanları inceledik. Bu delilleri incelerken onların modern bilimde insanı hayretler içerisinde bırakan bazı yönlerine de değindik.

Dördüncü bölümde ise Kur'an'da delil olarak sunulan şeylerin kelâm ilminin üç esası olan ilahiyat, nübüvvet ve semiyat konularından hangilerine ne şekilde yansıdığını açıklamaya çalıştık.

Çalışmamız sırasında başta konunun belirlenmesinde ve nasıl ele alınacağı konusunda beni yönlendiren ve tezin şekillenmesinde desteğini esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İsmail Yürük'e ve çalışmama çeşitli şekillerde katkı sağlayan hocalarım Doç. Dr. İsmail Şık, Yrd. Doç. Dr. Nail Karagöz, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaplan ile arkadaşlarım Arş. Gör. Ömer Sadıker ve Arş. Gör. Hamdi Akbaş'a teşekkür ederim.

Ayrıca beni her konuda destekleyen eşim Alptekin Hergüner ve tüm aileme teşekkür ederim.

Ayrıca bu çalışmamızda SYL-2016-5482 No'lu projemizle bizi destekleyen Çukurova Üniversitesi'ne teşekkür ederim.

Esra HERGÜNER

ADANA 2017

KISALTMALAR

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AİBÜİFD	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
Bkz./bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
ÇÜİFD	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DEÜİF	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İSAV	: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Neş.	: Neşreden
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Tah.	: Tahkik eden
Trs.	: Tarihsiz
Ö.	: Ölüm tarihi
vb.	: Ve Benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayın

YEKB : Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
yrs. : Yersiz
TCKB : Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYANI.....	İV
ÖZET	İV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	viii
İÇİNDEKİLER.....	X

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı.....	1
2. Araştırmanın Konusu	2
3. Konunun Kapsamı	3
4. Araştırmanın Önemi	4
5. Araştırmanın Yöntemi	6

BÖLÜM I BİLGİ VE İMAN

1.1. Bilgi Nedir?.....	8
1.1.1. Bilginin Tanımı.....	8
1.1.2. Bilginin İmkânı	10
1.1.3. Bilgi Kaynakları.....	11
1.1.3.1. Duyular.....	12
1.1.3.2. Akıl.....	13
1.1.3.3. Haber	17
1.1.3.3.1. Mütevatir Haber.....	19
1.1.3.3.2. Resulün Haberi	20
1.1.4. Bilginin Çeşitleri.....	21
1.1.4.1. Kadîm Bilgi	22
1.1.4.2. Hâdis Bilgi.....	22
1.1.4.2.1. Zaruri / Bedihi Bilgi	23
1.1.4.2.2. İstidlali / Kesbi Bilgi	25
1.1.5. Bilgi Üretme Yöntemleri	26
1.1.5.1. Kelâm İlminde Delil ve İstidlal	26

1.1.5.2. Te'vil	31
1.1.5.3. Kıyas.....	32
1.2. İman Nedir?	35
1.2.1. İmanın Tanımı ve Mahiyeti	35
1.2.2. İnsanın İmana Ulaşmada Geçtiği Aşamalar	37
1.3. İman-Bilgi İlişkisi	38

BÖLÜM II

KUR'AN'DA DELİLLENDİRME YÖNTEMLERİ

2.1. Delillendirmede Kullanılan Kur'anî Kavramlar	42
2.1.1. Ayet / الآية	42
2.1.2. Beyyine / البَيِّنَة veya Beyyinât / البَيِّنَات	45
2.1.3. Burhan / البرهان	47
2.1.4. Sultân / السُّلْطَان	48
2.1.5. Hücet / الحُجَّة	49
2.1.6. Furkân / الْفُرْقَان	50
2.1.7. Basiret / البَصِيرَة veya Besair / البَصَائِر	51
2.1.8. Nur / النُّور	52
2.1.9. Hakk / الْحَقّ	55
2.2. Kur'an'ın Yöntemleri	57
2.2.1. Akla Dayalı Yöntemler	58
2.2.1.1. İstidlâl bi's-Şahid ale'l-Gâib	59
2.2.1.2. Sebr ve Taksim	60
2.2.1.3. Bir Şeyin Doğruluğundan Benzerinin Doğruluğuna, Bir Şeyin Yanlışlığından Benzerinin Yanlışlığına Delil Getirmek.....	61
2.2.2. Nakle Dayalı Yöntemler	62
2.2.2.1. Mucizeyi Mucize Sahibinin Doğruluğuna Delil Getirmek	62
2.2.2.2. Tek Bir Mukaddimeden Sonuca Ulaşmak	63
2.3. Kur'an'da Akla ve Nakle Dayalı Yöntemin Muhatapları.....	64

BÖLÜM III

KUR'AN'IN DELİLLENDİRME KONULARI

3.1. Kur'an'ın Delillerine Muhatap Olan Kişiler.....	67
3.2. Hislere Dayalı Delillendirme Konuları.....	72

3.2.1. Felek / فَلَك	72
3.2.2. Gökler / السَّمَوَات	74
3.2.3. Güneş / الشَّمْس	78
3.2.4. Ay / الْقَمَر	80
3.2.5. Yıldızlar / النُّجُوم	83
3.2.6. Gece ve Gündüz / اللَّيْل وَالنَّهَار	84
3.2.7. Yeryüzü / الْأَرْض	86
3.2.7.1. Kuru Toprağın Yeşile Dönmesi	89
3.2.7.2. Bitkinin Oluşumu	90
3.2.8. Rüzgârlar / الرِّيَّاح	93
3.2.9. Gökten Yağmur Yağdırılması / مِنَ السَّمَاءِ مَاءٌ	96
3.2.10. Gemiler / الْفُلُك	99
3.2.11. Dağlar / رَوَاسِي	100
3.2.12. İnsanın Yaratılışı / خَلْقُ الْإِنْسَان	103
3.2.13. Hayvanlar / الْأَنْعَام	106
3.2.14. Giysiler / لِبَاس	111
3.2.15. Rızık / الرِّزْق	113
3.3. Habere Dayalı Delillendirme Konuları	114
3.3.1. Nûh Peygamber ve Tufan	114
3.3.2. Hud Peygamber ve Ad kavmi	115
3.3.3. Salih Peygamber ve Semud Kavmi	116
3.3.4. Hz. İbrahim'i Ateşin Yakmaması	118
3.3.5. Lut Peygamber ve Kavmi	119
3.3.6. Hz. Yusuf ve Kardeşlerinin Kıssası	121
3.3.7. Şuayb Peygamber - Eyke ve Medyen Halkı	122
3.3.8. Hz. Musa ve Mucizeleri	123
3.3.9. Hz. İsa ve Mucizeleri	126
3.3.10. Hz. Muhammed ve Kur'an	128
3.3.11. Kur'an'da Diğer Şahıs, Kavim ve Olayların Delil Olarak Kullanılması...	132
3.3.11.1. Sebe Halkı	133
3.3.11.2. Firavunun Helâki	134
3.3.11.3. Ashâb-ı Kehf	135
3.3.11.4. Üzeyr Peygamber	136

3.3.11.5. Mekke/Bekke	137
-----------------------------	-----

BÖLÜM IV

KUR'AN'DAKİ DELİLLERİN KELÂMÎ YANSIMALARI

4.1. İlahiyat	139
4.1.1. Allah'ın Varlığı.....	140
4.1.1.1. Kozmolojik Deliller.....	141
4.1.1.1.1. Hudûs Delili.....	142
4.1.1.1.2. İmkân Delili.....	144
4.1.1.2. Teleolojik Deliller	146
4.1.1.2.1. Gaye ve Nizam Delili	147
4.1.1.2.2. İneyet / Hikem ve Mesalih Delili	148
4.1.1.2.3. İhtira ve İbda' Delili	149
4.1.1.3. Kabul-i Âmme Delili / Fıtrat Delili.....	151
4.1.1.4. Dinî Tecrübe Delili.....	152
4.1.2. Allah'ın Sıfatları	153
4.1.2.1. Zatî Sıfatlar.....	155
4.1.2.1.1. Vücut	156
4.1.2.1.2. Kıdem	159
4.1.2.1.3. Bekâ.....	160
4.1.2.1.4. Vahdaniyet.....	161
4.1.2.1.5. Muhalefetün li'l-Havadis.....	164
4.1.2.1.6. Kıyam bi-nefsihi.....	165
4.1.2.2. Subutî Sıfatlar.....	166
4.1.2.2.1. Hayat.....	167
4.1.2.2.2. İlim	168
4.1.2.2.3. Sem' ve Basar.....	170
4.1.2.2.4. Kudret	171
4.1.2.2.5. İrade	173
4.1.2.2.6. Kelâm	175
4.1.2.2.7. Tekvin.....	176
4.1.2.3. Haberî Sıfatlar	179
4.2. Nübüvvet.....	183
4.3. Ahiret	191

SONUÇ

1. Sonuç 198

KAYNAKÇA..... 203

ÖZGEÇMİŞ 214

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı

Müslümanlar Allah'ın varlığı ve birliği konusunda tevhid inancına sahiptirler. Ancak tarihi süreç içerisinde İslam toplumunda meydana gelen fikri ve siyasi oluşumların inanç konularında farklı yorumlara sahip olduğunu görüyoruz. Onlar Tanrının varlığını isbat konusunda asla ayrılığa düşmemişler aksine tevhid inancını ortaya koymak için tüm delilleri kullanmışlardır. Bu bakımdan Allah'a ve diğer inanç esaslarına imanın gerçekleşmesi, bu delillerin ortaya konmasıyla doğrudan ilgilidir.

Çalışmamızdaki amacımız Kur'an'da örnekleme metoduyla sunulan delillerin neler olduğunu tespit etmek ve bunları şayet kelâmi ve felsefî delillere işaret ediyorsa onlar içerisinde değerlendirmek, eğer bunlar arasında yer almıyor ise onları afâki veya enfüsî deliller olarak belirlemektir. Bunun yanında Kur'an'da yer alan bu delillerin gerek konusu gerekse muhtevası açısından incelenmesi de amacımız içerisinde bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, bazen herhangi bir şahsın veya peygamberin veyahut herhangi bir olayın ve durumun bazen de âlemde mevcut olan varlıkların ve bunlar arasındaki düzenin, hatta galaksi sisteminin Allah'ın varlığına ve birliğine işaret ettiğini vurgulamaktadır. Bunlar elbetteki teleolojik deliller olup bütün insanların aklına hitap etmektedir. Fakat bunların yanında daha spesifik olaylar ve durumlar da Kur'an tarafından Allah'ın varlığına delil olarak sunulan hususlardandır. Böylece kelâm kaynaklarında düşünce tarihi içerisinde Helenistik felsefenin etkisiyle bazen tümevarım bazen de tümdengelim şeklinde geliştiren bir takım deliller bulunmakta ve bunlar; varlık, hudûs, imkân, ilk sebep ve Kur'an ayetlerinden çıkarılan inayet ve ihtira delili olarak bilinmektedir. Bunlara ilaveten, batılı filozoflardan Kant, Aziz Thomas ve Descartes gibi düşünürlerin delilleri de yer almaktadır.

Bütün bunların hepsi sadece insanın doğru yolu bulabilmesi ve yaratıcı katından değerli bir konuma gelmesi için onun tarafından insanların ölüm sonrası hayatta mutluluğa erişebilmesi ve kendisiyle mülâki olma şerefine nail olması

gayesine matuftur. Çünkü Allah'ın insanlardan istediği yegâne husus insanın kendini tanıması ve onun insana yüklediği teklifleri yerine getirmesidir.

Bu bağlamda bu yüce gayenin gerçekleşebilmesi için Kur'an'ın, gerek en yüksek seviyedeki insanın gerekse sıradan halkın da anlayacağı şekilde insanlara sunduğu bu delilleri kelâmın metodunu da dikkate alarak sunmaya ve tasnif etmeye çalışacağız. Onun sunduğu bu deliller kelâmi literatürde yeniden şekillenecek ve hak ettiği değeri kazanacaktır.

Sonuç itibarıyla bu deliller sayesinde inananlarda yaratıcıya ait bilgi ve iman meydana gelecektir. Bu iman da yaratıcının razı olduğu bir durumda olacaktır. Çünkü ilk fıkıh âlimlerinin delile dayalı imanın geçerliliği konusundaki anlayışları bir tarafa bırakılırsa sonra gelen kelâmcıların ittifakıyla Allah katında geçerli olan inancın sistematik bir şekilde onun varlığını, birliğini ve kâinatın yaratıcısı, sahibi ve müdebbiri olduğunu, her bakımdan hiçbir kısıtlamanın yapılamayacağını kesin delillerle bilmek ve buna dayanarak inancını oluşturmanın en geçerli iman olduğu sık sık vurgulanmaktadır.

Biz bu çalışmamızda özellikle Kur'anî verilerin ışığında metne sadık kalarak imani unsurları delillendirmede nasıl bir yöntem uyguladığını açıklamaya çalışacağız.

2. Araştırmanın Konusu

Tezimizin konusu “Bilgi ve İman Problemi Bağlamında Kur'an'da Delillendirme Yöntemleri ve Kelâmi Yansımaları”dır.

Kur'an'da inanç esasları birbirinden farklı birçok delille ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede ayetlerin çoğunda yer alan insanların bilgi sahibi olması neticesinde onu dünya ve ahirette mutluluğa götürecek olan imanın gerçekleştirilebilmesi konusunda ihtiyaç duyduğu delillerin muhtevasına değinilecektir. Dolayısıyla çalışmamızın başlangıcında bilginin ve imanın mahiyetinin ne olduğunu açıklamaya gerek duyulmaktadır. Bu iki kavram birbiriyle son derece bağlantılı olup, bilginin tahkiki imana zemin hazırlaması son derece önemlidir.

Kur'an'da insana sunulan deliller, felsefe ve mantık ilminde yer aldığı şekliyle sistematik olmayıp her insana hitap edebilecek niteliktedir. Çünkü onun konusu sadece Tanrı değil onunla birlikte âlemde bulunan her şeydir. Bu yüzden âlemde dikkat çeken varlıklar insana düşünmesi için delil olarak sunulmuştur. Bunlara ek olarak geçmiş

çağlarda yaşamış peygamberler, kavimler insanın ibret alması için örnek gösterilmiştir. Kur'an'da bu konulara belli kavramlar çerçevesinde değinilmektedir. Dolayısıyla delil anlamında kullanılan bu kavramların anlam alanının belirlenmesi gerekmektedir. Sonrasında ise Kur'an'da insanın iman etmesi için bilişsel zemin hazırlamanın önemine binaen ona farklı şekillerde sunulan delillerin ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu sayede iman eden kişinin aklen mutmain olması gibi kalben de mutmain olması sağlanmaktadır. Son olarak bu delillerin akla hitap edecek yönünü açıklamak için onları modern bilimlerle ilişkilendirmek gerekmektedir.

Her insanı yaratıcıya ulaştıran yöntemler birbirinden farklı olabilir. Bu sebeple bilgiye ulaştıracak yöntemlerin sınırlandırılması ve imana götürecekt yöntemlerin belli bir sayıyla kayıt altına alınması doğru bir yaklaşım değildir. Akla hitap eden, daha çok akademik seviyede tertip edilmiş olan ve felsefî argümanlara dayanan hem felsefe hem de kelâm ilmindeki isbat-ı vacib yöntemleri ele alınacak ve inanmanın bilişsel zeminini oluşturan bu delillerin Kur'an'la ne derecede ilişkili olduğunu açıklanacak ve bunlar hakkında bilgi verilecektir. Dolayısıyla çalışmamızda hudûs, imkân, inayet ve diğer delillere de Allah'ın varlığını ispat bağlamında değinilecektir.

Ayrıca çalışmamızda Kur'an'da bulunan delillendirmelerin inanç konularından hangisine doğrudan doğruya nasıl yansıdığını açıklamak durumundayız. Bunun yanı sıra Allah'ın ayet olarak sunduğu olay ve oluşumlarla ilgili örnekler ve deliller açıklandıktan sonra bunların Allah'ın sıfat ve isimlerine yapmış olduğu göndermeler dikkate alınarak açıklanacaktır. Bu delillerin, inancın diğer temel konuları olan nübüvvet ve ahirete inanma konularında insanı nasıl tasdiğe götüreceğini ortaya koymaya çalışacağız. Yani tevhid esasının yanında nübüvvet ve ahiret hakkında bizi bilgi ve inanca ulaştıracak bu deliller de ele alınıp incelenecek, onların varlığına nasıl delalet ettiği ortaya konacaktır.

3. Konunun Kapsamı

Çalışmamız, Kur'an merkezli olup onun Tanrının varlığına işaret ettiği tüm hususları dikkate alarak ne şekilde insan aklına hitap ettiğini, insanda buna bağlı olarak bilgi ve iman nasıl gerçekleşeceğini ortaya koymak olacaktır. Aslında Allah'ın varlığını ve onun sıfatlarını mantıksal açıdan irdeleyerek ispat eden bir çok kitap mevcuttur. Fakat bunun yanında bizzat Kur'an yaratıcı tarafından inzal edilmesi

nedeniyle kendisini tanıma yönünde tüm insanların aklına hitap eden gerek geçmiş olaylar gerekse yaratılan alem ve içinde bulunan her bir hususu dile getirmiştir. Bunları belli bir sistem içerisinde tasnif etmek ve onların İslam inanç sisteminden hangisine vurgu yaptığını ortaya koymak tezimizin ana konusunu teşkil etmektedir.

Öncelikle Kur'an lafızlarından hareket ettiğimizde, onun inanç sistemine zemin hazırlayan gerek Tanrının gerekse onun gönderdiği peygamberleri ve ahirete dair inanmanın gerçekleşmesini sağlayan ve onun ayet olarak isimlendirdiği manayı çağrıştıracak bir çok kavramın bulunduğunu görüyoruz. Bunların delalet ettiği anlamları çalışmamızın başlangıcına yerleştirmek konunun anlaşılması açısından bir gerekliliktir. çıkar

Çalışmamız Kur'an merkezli olduğundan Allah'ın ayet olarak isimlendirdiği bütün hususları göz önünde tutmak zorundayız. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in baştan sona gerek metin gerekse mana yönüyle incelenmesi gerekecektir. Ancak Allah kelâmı konuyla ilgili sayılamayacak kadar hususa işaret ettiğinden bunları kategorize etmek ve belli başlıklar altında toplamak isabetli bir karar olsa gerektir. Bununla birlikte Kur'an'ın farklı yerlerinde aynı konuyu çağrıştıran ayetler tezimin hacmini aşacağı endişesiyle tek bir konu içerisine kısaltılarak yerleştirilmiştir.

Bütün bunlara dayanarak bilinmelidir ki Allah Teala'nın kitabında ayet olarak sunduğu bilgi ve olaylar daha ziyade kendisinin varlığına ve birliğine vurgu yaparken bunun yanında diğer isim ve sıfatlarına da göndermelerde bulunmaktadır. Acaba hangi olay ve durum onun hangi vafına ve ismine delalet etmektedir? İşte bu çalışmamızda Allah'ın ayet ve beyyinelerinin, burhan ve hüccetlerinin, sultân ve nurunun ona ait hangi sıfat ve isme vurgu yaptığını veya hangilerini çağrıştırdığını, buna ek olarak onun vahyini bildirmek üzere seçtiği araçlarına ve olacağını haber verdiği ahiret hayatına dair hususları bu bağlamda tespit edip açıklamak da çalışmamızda temas etmemiz gereken en temel konudur.

4. Araştırmanın Önemi

İnsanda Allah'a ait bilginin iki şekilde meydana geldiği kabul edilmektedir. Özellikle filozoflar ve ilk dönem kelâmcılar bunun akli delillendirme şeklinde olduğunu kabul ederken, Gazâlî (ö. 505/1111) ve sonrası İslam ve batı düşünürleri bu bilginin tecrübi olduğunu, insanın Allah'a ait bilgiyi kendi içerisinde bulunduğunu iddia

etmektedirler. Aslında her iki anlayışın da Kur'an'da kendisine yer bulduğunu söyleyebiliriz.

İslam kelâmcılarının Allah'ı delillendirmede kullandığı en meşhur delil 'hudûs' delilidir. İlkçağ filozoflarından itibaren kullanılan delile de 'imkân' adı verilir. İslam filozofları içerisinde Kur'an ayetlerinden hareketle alemdeki uyum ve düzen, insanın yaşadığı dünyanın tabiatına uygun hale getirilmesi anlamındaki teleolojik delilleri ilk defa gündeme getiren ise İbn Rüşd (ö. 595/1198) olmuştur.

Aslında Kur'an'da, Allah'ın varlığına ve birliğine, onun hikmet sahibi, irade eden ve her türlü mümkinatı yaratmaya gücü yeten, alemi yaratıp ondaki her türlü olay ve durumları tedbir eden ve bunlardan hareketle kendisinin gerçek nur olduğu ve alemdeki her varlığa bu nurunun yansıdığı yer almaktadır. Her varlık Tanrıyı çağrıştırdığı müddetçe nur olmakta fakat güneş ve ay gibi aydınlığı temsil etse de hatıra yaratıcıyı getirmedığı müddetçe zulmet yani karanlık içerisinde bulunmaktadır.

Allah, alemdeki her bir varlığın kendisini yansıttığını ancak bunu her insanın görmediğini, onun bunları görmesi için kendisine bir düzen vermesi bağlamında ve onun anlayacağı dilde olaylar ve durumları açıklamak suretiyle kendisinin hatırlanmasını sağlamaya çalışmaktadır. çıkar

Kelâmi kaynaklar daha ziyade diyalektik mantığı kullanarak Tanrının varlığını bazen Kur'an'dan bazen de felsefi düşünceden hareketle ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Onların genel manada sistematize ettiği bu deliller, daha çok mantık ilmi alanında gelişmiş zihinlere hitap etmektedir. Halbuki Kur'an'ın muhatabı sadece bu insanlar değil Tanrının en güzel şekilde yaratıp akıl, şuur, irade ve kudretiyle şerefliendirdiği tüm varlıklardır.

Öyleyse Kur'an'ın verilerini de dikkate alarak onda yer alan Allah'ın varlığının, birliğinin ve diğer inanç esaslarının oluşumunda onun metodolojisinin değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Kur'an'da örnekleri verilen delillerin kelâm kitaplarında bahsedilen Allah'ın varlığına götüren yöntemlerle ilişkilendirilmesi gereklidir. Kelâm kitapları Allah'ın varlığına, birliğine, tüm sıfatlarına ve diğer inanç esaslarını kendisine konu edinmekle birlikte bunlar kesinlikle Kur'an'a dayalı veriler olmasına rağmen bunların tespiti rasyonel olabilmekte yeri gelmedikçe Kur'an'ın metnine atıflar yapılmamaktadır.

Kur'an'ın asıl hedefi hiçbir şey bilmeden dünyaya gelen insanı eğitmek, olgunlaştırmak, ikna etmek, inandırmak ve ibret alınacak olaylar karşısında akletme,

tefekkürde bulunma sorumluluğuna ulaştırmaktır. Böylece insanlar olaylar ve varlıklar arasında ilişki kurarak Allah'ın varlığını ispat etmeye çalışmaktadırlar.

Kur'an insanları deliller ortaya koyarak iman etmeye çağırmıştır. Bazen tüm alem bir bütün olarak delilin konusuna girerken bazen de evren sistemi içerisinde oldukça küçük konumda bulunan arı delil olarak gösterilebilmektedir. Bu delillendirme yöntemleri ve örnekleri Kur'an'da kavram olarak ayet, beyyine, sultân, burhan, hüccet gibi kavramlarla ifade edilmektedir.

Allah'ın Kur'an vasıtasıyla bizlere bildirdiği kendisini tanıma yöntemlerinin her birini inceleyip nasıl delil halinde getirildiğini ve hitap ettiği zümrelerin yapısını dikkate alarak onun yöntemlerini ortaya koymak Allah kelâmının daha iyi anlaşılması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü bu yöntem tüm insanlara aynı şekilde hitap etmesine rağmen her bir insanın anlayış seviyelerinin birbirinden farklı olması bu yöntemin de değişmesini gerektirmektedir. Bu anlamda Allah'ın kelâmında insanı imana sevk edecek bilginin gerçekleşmesi sadece tek bir argümana bağlı olmayacak ve her bir insan bu delillendirmeden nasibini alacaktır.

Bu gerekçelere dayanarak Allah'ın, Kur'an'da ister insanın aklına ister duyularına isterse içinde yaşadığı topluma hitap etmek suretiyle kendi zatını ilgilendiren bütün durumları nasıl ortaya koyduğunun tespit edilmesi hem bilimsel hem de toplumsal açıdan büyük bir öneme haizdir. İşte bu çalışmamızda bu Kur'anî dayanakları insanlığın kurtuluşu bağlamında ne şekilde ortaya konduğunu tespit etmeye çalışacağız.

5. Araştırmanın Yöntemi

“Bilgi ve İman Problemi Bağlamında Kur'an'da Delillendirme Yöntemleri ve Kelâmi Yansımaları” adını taşıyan çalışmamız konu bağlamında yer alan ve kelâmi literatürde önem arz eden kavramların tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler dikkate alınarak semantik bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Bu nedenle özellikle ıstılâhî kavramlara yer veren lügatler elimizden geldiği kadar gözden geçirilecektir.

İlk ve temel verili kaynağımız olan Kur'an'da konuyla ilgili ayetler araştırılıp tespit edilecek, özellikle tefsir kaynakları da bu bağlamda incelenecektir.

Sistematik kelâm problemi olarak Allah'ın varlığını ispat yöntemleri, bu alanda geçmişten günümüze gerek felsefi gerekse kelâmi ekollerin delilleri kritize edilecek

ve her bir düşünce ekolünün konu ile ilgili iddia ve kabulleri karşılaştırılmalı olarak sunulacaktır.

Çalışmamızda konuyla ilgili eserler bilimsel kıstaslara, metot ve tekniklere uygun bir şekilde incelenecek, bu konulardaki anlayışlar derlenecek ve bilimsel güvenilirlik ve geçerlilik ölçülerine uygun olarak veriler yorumlanmaya çalışılacaktır. Kelâm bilim dalında kullanılan metotlar yanında açıklayıcı yöntemlerle karşılaştırmalar yapacağız. Örneklemeye yöntemi, yorumlama ve genel açıklama metodu kullanarak konulara daha bütüncül ve geniş açıdan bakmaya çalışacağız.

Daha sonra konunun sınırları belirlenip istifade edilecek makale, kitap, bildiri gibi kaynaklar hakkında ön bilgiler elde edilecektir. Akabinde konumuza temel teşkil eden eserler incelenecek, bunlar hakkında yazılan şerhlere bakılacaktır. Yine günümüz şartlarının gerektirdiği internet ve diğer teknolojik materyal imkânlarından da faydalanılacaktır. İncelenen ve araştırılan bu kaynaklar yorumlanarak özgün bir şekilde çalışmamız tamamlanacaktır.

Bu çalışmayı yaparken bilimsel esaslara uygun şekilde hareket ederek; dönemin siyasi, sosyal ve kültürel yapısı ve şahsiyetler üzerindeki etkilerini deskriptif bir şekilde ele alacak ve tarafsızlık ilkesini göz ardı etmeden ortaya koymaya çalışacağız.

Bütün bilim dallarında olduğu gibi, şüphesiz kelâm bilim dalı alanında yapılan çalışmalarda takip edilmesi gereken, bilim dalının kendine has metot ve teknikleri bulunmaktadır. Çalışmamız boyunca özellikle Kur'an ayetleri üzerinde yoğunlaşma, ilk el kaynaklara müracaat etme, fikir-hadise irtibatını tesis etme ve menkulde makulu arama gibi tekniklere uygun hareket edilecek, tez boyunca yargılama, dışlama veya onaylama gibi alanın sorumluluklarını aşan yaklaşımların sergilenmesinden uzak durulacaktır.

Çalışmamızın hazırlanmasında şekil yönünden Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün "Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tez Yazım Kılavuzu" esas alınacaktır.

BÖLÜM I

BİLGİ VE İMAN

1.1. Bilgi Nedir?

1.1.1. Bilginin Tanımı

İnsanın bir şey hakkında menfî ya da müspet şekilde hükme varabilmesi için ona dair bilgiye sahip olması gerekir. Birtakım süreçlerden sonra elde edilen bilgi, her konuda olduğu gibi yaratıcı varlığa inanmakta da temel teşkil etmektedir. Yani onun varlığına ulaşmak için öncelikle onun hakkında fikir sahibi olunmalıdır. Çünkü bilmek, inanmak için elzemdir. Bu yüzden bilgi, tüm inanç konularıyla ilgili olup; onun nihai hedefi, Allah'ın varlığına ilişkin bilginin imkânını belirlemek ve temel inanç esaslarına bilişsel bir zemin hazırlamaktır.¹ Bilgi kavramının İslam terminolojisinde el-ilm ve el ma'rife olarak karşılığı bulunmaktadır.² Birden çok tanımı bulunan bilgi, kelâmcılar tarafından da farklı şekillerde tarif edilmiştir.

Mu'tezili âlimlerden Cübbâî (ö. 303/916)'ye göre bilgi bir şeye zaruri veya delille olduğu gibi inanmaktır.³ Ka'bî (ö.319/931)'nin tanımı da aynı şekildedir.⁴ Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933) ise bilgiyi 'bir şeye nefsin kararlılığı/kesinliği ile beraber olduğu gibi inanmaktır' şeklinde tanımlamıştır.⁵ Bu tariflerde ortak noktanın bilginin itikad/inanmak manasına alınmasıdır. Pezdevî buna gerekçe olarak onların Allah'ın ilim sıfatını yok saymaları ve ilmin sadece kullara ait bir özellik olduğunu söylemelerini belirtir.⁶

Ebu'l Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36)'de üç farklı bilgi tanımına rastlıyoruz:

a. "Bilgi, bulunduğu kimsenin bilen olmasını zorunlu kılan şeydir.",

¹ Yeşilyurt, Temel, "Bilgi Kuramı", *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 305.

² Taylan, Necip, "Bilgi", *DİA*, C. VI, s. 157, ss. 157-161, İstanbul 1992.

³ Bağdâdî, *Usûli'd-Din*, s. 5.

⁴ Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tâhir et-Temîmî, *Usûlü'd-Din*, İstanbul 1928, s. 5.

⁵ Bağdâdî, *Usûli'd-Din*, s. 5; en-Neseî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsirâtü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, Tah. Hüseyin Atay, DİB Yay., Ankara 1993, C. I. s. 10.

⁶ Pezdevî, Ebu'l Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul 1980, s. 14.

b. “Bilgi, bulunduğu kimseye bilen adının verilmesini zorunlu kılan şeydir”,

c. “Bilgi, bilinenin olduğu gibi idraktır”¹

Âmidî (ö. 631/1233) bu üç tanımdan ilk ikisinde bilginin tanımı yapılırken bilgi kelimesinin, bilgiden daha kapalı bir anlamı olmasından dolayı eksik olduğunu söyler. Üçüncü tanımda bulunan idrak/anlama ise aslında bilginin bir türüdür. Cinsin türü ile tanımı olmadığı için bu tarif de sorunludur.²

İbn Fûrek (ö. 406/1015) bilgiyi, kendisine sahip olan kimseden sağlam fiilin mümkün olduğu şey olarak tanımlar.³ Âmidî bu tanımın yanlışlığına da işaret eder: “Eğer İbn Furek bununla sadece fiilin sağlam olarak meydana gelmesini kast ediyorsa bu mümkün değildir. Çünkü fiilin sağlam bir şekilde oluşmasında bilginin yanısıra kudretin de payı vardır.”⁴ İbn Furek’in tanımında fiilin sahîh bir şekilde gerçekleşmesi için bilginin yanında kudrete yer verilmemesinden dolayı eksiklik bulunmaktadır.⁵

Bâkılânî (ö. 403/1013) de bilgiyi bilineni olduğu gibi bilmek şeklinde tanımlar.⁶

Fahrüddîn Râzî (ö. 606/1210)’ye göre ise bilgi, bir gerektirici nedeniyle kesin ve uygun inançtır.⁷

Mu’tezili kelâmcılar dışında Mâtûrîdî (ö. 333/944)’nin dönemine kadar Sünni kelâmcılardan hiç kimse bilgi problemi üzerinde yeteri kadar durmamıştır. Sünni kelâmcılardan bilgi konusunu ilk kez önemseyen Mâtûrîdî olmuştur. Sonraki kelâmcılarda onu takip etmişlerdir. Eş’arî geleneğine bağlı olanlar bile bilgi meselesine eserlerinde yer vermişlerdir.⁸

Mâtûrîdî ise bilgiyi şu şekilde tanımlar: “Bilgi, kendisinde bulunduğu kimseye, söylenilebilen, düşünülebilen her şeyi açık hale getiren bir sıfattır.”⁹

¹ Âmidî, Seyfüddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Sâlim, *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûli'd-Din*, Tah. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2003, C. I, s. 17; Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Çev. Ömer Türker, Y. E. K. B. Y., İstanbul 2015, C. I, s. 167.

² Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, C. I, s. 17; Yüksel, Emrullah, *Amidî'de Bilgi Teorisi*, İşaret Yay., İstanbul 1991, s. 47.

³ Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, C. I, s. 17; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, C. I, s. 167.

⁴ Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, C. I, s. 17; Yüksel, *Amidî'de Bilgi Teorisi*, s. 49.

⁵ Yüksel, *Amidî'de Bilgi Teorisi*, s. 49.

⁶ Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî, *et-Temhîd*, Tah. Şeyh Adudiddin Ahmed Haydar, Müesseset'ul-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut-Lübnan 1993, s. 2; Neseî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. I, s. 13; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, C. I, s. 167.

⁷ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, C. I, s. 169.

⁸ Karaman, Fikret, “Kur'an'da İlim Kavramı ve Değeri”, *Kelâmda Bilgi Problemi Sempozyumu*, (Bursa, Eylül, 15/17-09-2000), ed. Orhan Koloğlu vd., s. 21, ss. 7-22, Arasta Yay., Bursa 2003.

⁹ Neseî, *Tabsirâtü'l-Edille* C. I, s. 19.

Birçok tanımı olmakla beraber genel anlamda bilgi, süje ve obje arasındaki bağlantıların tümü veya bilme eyleminin belli bir ifade şekline bürünmüş sonucu anlamına gelmektedir.¹

Yukarıda verilen tariflerden kelâmcılar arasında bilginin tanımı konusunda ittifak bulunmadığı sonucuna ulaşabiliriz. Mu'tezile kelâmcıları bilgiyi imanla eş değer görmüş olup Ehl-i Sünnet kelâmcıları ise bilgi ve imanının farklı olduğunu belirtmişlerdir.²

1.1.2. Bilginin İmkânı

Bilginin tanımı kadar önem arz eden bir konu da bilginin imkânı meselesidir. Bilginin imkânı denilince insanın herhangi bir şey hakkında bilgi sahibi olup olamayacağı konusu gelmelidir. İnsan eğer bilgi sahibi olabiliyorsa bu bilgi doğru veya kesin bir bilgi midir gibi soruların cevabı da bilginin imkânı meselesine dâhil konulardandır. Bu konuların temelinde yatan unsur eşyanın hakikatıdır. Çünkü insan, ancak bir şey var ise onun bilgisinin imkânından bahsedebilir.³

Filozofların bilginin imkânı konusunda iki farklı tutum içinde oldukları söylenebilir. Bunlar bilginin mümkün olduğunu düşünen dogmatikler ve bilginin mümkün olmadığını düşünen septiklerdir.⁴

İlk dönem filozoflarından Thales, Anaximenes, Heraklit ve Demokrit daha sonraki filozoflardan ise Sokrates, Platon, Aristoteles, Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant ve Malebranche insan zihni için eşyanın mutlak gerçeğini bilmenin mümkün olduğuna inanan dogmatistlerdir.⁵

Sofistlerden Protagoras ve Gorgias insan için bilginin imkânı olmadığı fikrini savunurlar.⁶

Filozoflar bilginin mümkün olup olmadığı konusunda fikir birliği içinde değillerdir. Onların bilginin imkânına dair farklı anlayışlarına karşın kelâm ilmi onun

¹ Taylan, "Bilgi" s. 157.

² Yüksel, Emrullah, "Âmidî ve Bazı Kelâmcılara Göre Bilgi Teorisi", *Kelâmda Bilgi Problemi Sempozyumu*, (Bursa, Eylül, 15/17-09-2000), ed. Orhan Koloğlu vd., s. 5, ss. 3-6, Arasta Yay., Bursa 2003.

³ Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, Beyan Yay., İstanbul 1997, s. 127.

⁴ Atay, Hüseyin, *Bilgi Teorisi (İlmin İmkânı)*, AÜİFD, S. 29/1, s. 9, ss. 1-39, Ankara 1987.

⁵ Yüksel, *Amidi'de Bilgi Teorisi*, s. 28.

⁶ Birand, Kamuran, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1958, s. 30-31; Yüksel, *Amidi'de Bilgi Teorisi*, s. 29.

mümkün olmasını kabul eder ve hakikatlerle ilgili olan insan bilgisinin de gerçek olduğunu savunur.¹ Kelâmın bu tezinin arka planında öncelikle nazari karaktere sahip olan inanç konularını sağlam bir zemine yerleştirme ve şüpheli akımları objektif bilginin imkânından kuşku duyan ve onu tamamen imkânsız gören septik ve rölativist tutumları reddetmek bulunmaktadır.²

Kelâm kitaplarında sofistlerin düşündüğünün aksine insanın eşya hakkında gerçek bilgi sahibi olduğu belirtilmektedir.³ İnsanın zihninde oluşan bilgi, hariçteki gerçeklikle uyum içerisindedir.

Aynı zamanda İslam dininin iman esaslarından biri olan Allah'ın varlığına inanmak için insan, dolaylı bilgisini gördüğü âlemden almaktadır. Âlemi görebilmemiz ve onun hakkında bilgi sahibi olabilmemiz de bilginin mümkün olduğunu göstermektedir.

1.1.3. Bilgi Kaynakları

Bilgi elde etmek mümkün olduğuna göre onun nasıl oluştuğuna ve nereden çıktığına temel oluşturan şey bilginin kaynakları olacaktır. Bilginin çıkış noktası olan bu unsurlar hakkında filozoflar ve kelâmcılar farklı düşünmektedirler.

Filozoflar bilginin kaynakları konusunda ortak bir fikre sahip değildir. Sofistler bir yana eşyanın hakikatini kabul edip onunla ilgili bilginin hakikatine ulaşma konusunda bir kısım filozoflar rasyonel davranarak sadece aklın bilgi kaynağı olduğunu savunurken, his ve tecrübenin dışında herhangi bir bilgi kaynağı olamayacağını iddia edenler de bulunmaktadır.

Kelâmcılara göre ise bilgi edinme kaynakları duyular, akıl ve haber olmak üzere üç tanedir.⁴ Taftâzânî bu kaynakların üçle sınırlandırılmasının gerekçesini şu şekilde açıklar: “Bilgiyi elde etmemize temel oluşturan şeyler ya haricidir ya da değildir. Bilgi sahibi olmamızda bize aracı olan kaynakların biri dışarıdan olup diğer ikisi dışarıdan değildir. Harici olan bilgi kaynağımız haber-i sadıktır. Dışarıdan

¹ Taftâzânî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Ömer, *Şerhu’l-Akaid*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1980, s. 102.

² Karaman, “Kur’an’da İlim Kavramı ve Değeri”, s. 21.

³ Taftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, s. 103.

⁴ Mâturîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü’t-Tevhîd*, Çev. Bekir Topaloğlu, İsam Yay., İstanbul 2005, s. 9,11; Nesefî, *Tabsirâtü’l-Edille*, C. I, s. 24-25; Taftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, s. 106; Yavuz, “Haber”, s.347.

olmayanlardan birisi idrak etme vasfından yoksun olan duyu organları ve idrak etme özelliğine sahip olan akıldır.¹

Bilgi edinmede kaynak teşkil eden bu unsurlar insanlar, cinler ve şeytan için geçerli olup Allah için bu durum söz konusu değildir. Zira onun bilgisi zatındandır. O bilgi sahibi olmasında herhangi bir sebebe ve vasıtaya ihtiyaç duymaz.²

Yukarıda belirttiğimiz gibi kelâmcılar bilgi edinme kaynaklarını duyu, akıl ve doğru haber olarak tespit etmişlerdir. Ancak bunların bilgi kaynağı olabilmesi için her birinin özel olarak bir takım şartları bulunmaktadır. Her bir kaynağın elde ettiği bilgi değer bakımından farklılık arz eder. Şimdi bu kaynakların hangi şartlarda ve ne şekilde bilgi elde edeceğine temas etmek istiyoruz.

1.1.3.1. Duyular

Kelâm ilminde bilgi edinme yollarından birinin duyular olduğu konusunda ihtilaf bulunmamaktadır. İnsan, duyu organları aracılığıyla dış dünyayı algılar ve bunları bir şekilde sonuca götürüp bilgi sahibi olur. Duyu organları, bilgi kaynakları arasında ilk sırada yer alır. Çünkü bunlar diğer bilgi kaynakları olan haber ve akıl için verileri elde etme konusunda tek vasıttadır.³

Duyu organlarına “havas” adı verilmekte olup Mâturîdî havas kavramına ek olarak “ıyan” kavramını da kullanmıştır. İyan gözle görme ve müşahede etme anlamlarına gelse de Mâturîdî bunu daha geniş anlam yelpazesine dâhil eder. O ıyan kelimesini görme anlamı da dâhil olmak üzere diğer duyuları da içine alan bir kavram olarak açıklar.⁴

Duyular yoluyla elde edilen bilginin kesinliği o duyuların sağlam olmasına bağlıdır. Sağlam olan duyularla elde edilen bilgiler tecrübi bilgi olarak adlandırılır. Bunlar ise delil ve istidlale muhtaç olmayan zaruri bilgilerdir.

Duyuların verdiği bilginin kesin olmadığını iddia edenlere karşı kelâmcılar bunları çürütmek için çeşitli deliller ileri sürmüşlerdir. Mâturîdî, duyuları inkâr edenlerin inatçı olarak isimlendirilmesi gerektiğini, zira hayvanların bile kendi hayatlarını sürdürmelerini sağlayan veya yaralanmalarına, hastalanmalarına hatta

¹ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 106-107.

² Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 107.

³ Kılavuz, Ulvi Murat-Kılavuz, Ahmet Saim, *Kelâma Giriş*, İsam Yay., İstanbul 2010, s. 102.

⁴ Özcan, Hanifi, *Mâturîdî'de Bilgi Problemi*, İFAV Yay., İstanbul 2012, s. 75-76.

hayatlarına son verebilecek tehlikeli unsurların farkında olduklarını söyleyerek, onların kendilerini haz ve eleme götüren nesneleri farkettileri halde insanların bu gerçeği göz ardı ettiklerini belirtir.¹

Ebu'l Muin en-Neseî (ö. 508/1115) de duyuların sağlam oldukları zaman bilgi kaynağı olacağını dile getirmiştir. Sofistlerin duyuların bilgi kaynağı olamayacağına dair görüşlerine karşı da aslında onların gerçekleri bildikleri halde yanlış tutumlarında ısrar ettiklerini söylemiştir. Çünkü onlar balın, acının, tatlının, tek ve çiftin ne olduğunu bilmeselerdi bunu inkâr yoluna gidemezler, duyular aracılığıyla gerçeklikleri kavramasalar bunlara dair şüpheleri de olmazdı.²

Dış duyu organlarının haberin bilgi kaynağı olduğu noktasında kelâmcılar ittifak halindedirler.³ Ancak onlar filozofların var olduğunu kabul ettikleri ve havass-ı batîne diye isimlendirilen iç duyuları bilgi elde etmede bir vasıta olarak kabul etmezler. Çünkü İslam esaslarına göre filozofların iç duyularla ilgili delillerinde onların iddialarını ispat etme konusunda eksiklik bulunmaktadır⁴ ve aynı zamanda iç duyularla elde edilen bilgiler öznel olup genel kabul gören ve itiraz edilmeye müsait olan bilgilerdir.

Sonuç olarak duyular sayesinde âlemi fark edip bilgi sahibi olma yönünde ilerlediğimizi söylemek mümkündür.

1.1.3.2. Akıl

Bilgi kaynaklarından biri de akıldır. Akıl kelime anlamı olarak yasaklamak, tutmak,⁵ doğru yol tutmak,⁶ bağlamak gibi manalara gelmektedir. Terimsel olarak akıl insanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesidir.⁷

¹ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 10.

² Neseî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. I. s. 22.

³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 13; Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 108-109;

⁴ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 108.

⁵ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Sadîr, Beyrut-Lübnan trs., C. XI, s. 458-467.

⁶ Cürânî, Ali b. Muhammed e-Seyyid eş-Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rîfat*, Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır 1306 h., s. 66

⁷ Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl", *DİA*, C. II, s. 238, ss. 238-242, İstanbul 1989.

Akıl bir gariza olup insanda var olan ve duyu organlarının sağlıklı olması halinde zaruri bilgilerin kendisine tabi olduğu bir sıfattır.¹

Akıl, doğru ile yanlışın tüm yönleriyle ortaya çıkması için gereklidir. Mâturîdî'ye göre Allah kendi katından hâsıl olan mucizeleri akıl yürütmeye bağlı olarak delillendirmiştir.² O, nesne ve olayların meşru olup olmadığının, iyi veya kötü fiillerin duyular tarafından algılanması ve onlar hakkında haberlere ulaşılsa da nihai bilginin ancak akıl tarafından elde edilebileceğini dile getirmiştir.³ Dolayısıyla akıl, duyular ve haberlerden daha ön planda yer alır. Bundan anlaşıldığı üzere akıl, haberleri ve duyuları yorumlayacak ve bilgiye ulaştıracak en son mercidir. Yani akli inkâr etmek diğer iki kaynağı da dolaylı yoldan inkâr etmek anlamına gelir.

Akılın bilgi kaynağı olarak bu kadar önem arz etmesinin yanı sıra o, insanı insan yapan güçtür. Zira o sahip olduğu bu güç sayesinde deliller ortaya koymakta ve bir sonuca ulaşabilmektedir. İnsan sadece akli aracılığıyla gerek soyut gerekse somut varlıklar hakkında bilgi sahibi olabilmekte, geçmiş ve gelecek üzerinde düşünebilmekte, yaşamı konusunda planlar yapabilmekte ve konuyla ilgili eylemlerde bulunabilmektedir.⁴ Bu yüzden akıl, insanın kendi hayatına yön vermesinde büyük rol oynar. Sorumluluğun temel şartı da bu yetidir. Bunun nedeni ise onun farklı akıl yürütme yollarıyla bilgiye ulaşma potansiyeline sahip olmasıdır.

Bilgiye ulaşmak için duyularla elde edilen olguların akıl süzgecinden geçirecek olan insanın farklı akıl yürütme metodları bulunmaktadır. Genelden özele ulaşmaya ta'lîl, özel hükümlerden genele ulaşmaya istikra, özel bir hükmü başka özel bir hükümle kıyaslayarak sonuç çıkarmaya da kıyas adı verilir. Akıl bu metodların sonucunda bilgiye ulaşır. Bunlar da akli ya da nazari bilgi olarak adlandırılır.⁵

Filozoflar akli dört gruba ayırırlar:

a. Bilgi edinmek için nefsin sahip olduğu bir güç ve yetenekten ibaret olan akli-1 heyulâdır. Çocukların nefsi buna örnektir.

b. Evveliyatın anlaşıldığı akli-1 bi'l-melekedir. Bu nefis için ilk akledabilen, meydana geldiği sırada oluşan bir kuvvettir. Bu mertebedeki akıl aksiyomların bilgisine sahiptir.

¹ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 115.

² Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 13.

³ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 14.

⁴ Düzgün, Şaban Ali, *Allah Tabiat ve Tarih*, Otto Yay., 2016 Ankara, s. 29.

⁵ Topaloğlu, Bekir vd., *İslam'da İman Esasları*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 3; Yeşilyurt, "Bilgi Kuramı", s. 311.

c. Akl-ı bi'l-fiildir. Bu da bilgilerin icraata geçtiği, nazari meseleleri anlayan akıldır.

d. Müstefad akıldır. Bu akıl varlığa ait formların maddeden soyutlanarak bilgi şeklinde tam teşekkül etmiş halidir. Filozoflar bu aklın faal akıldan alındığını iddia etmektedirler.¹

Filozofların bu tasnifine karşın kelâmcılar aklı, garizi ve müktesep yani tecrübi akıl diye iki gruba ayırırlar. Garizi akıl, her insanda doğuştan mevcuttur ve bu onun diğer canlılardan ayrılmasını sağlar. Müktesep akıl ise tecrübi akıldır.² Bu akıl türlerinin sonucunda elde edilen bilgiler de farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Garizi akılla elde edilen bilgi zaruri bilgi olarak isimlendirilirken tecrübi akıl vasıtasıyla elde edilen bilgiye ise kesbi bilgi adı verilmektedir.³

Kelâmcılar aklın bilgiye götürmesinde ittifak halindedirler. Ancak onun hangi bilgi alanlarını kapsadığı konusunda farklı düşünmektedirler. Dolayısıyla akıl sayesinde şahadet âleminde bilgi sahibi olduğumuz gibi gayb âleminde de bilgi sahibi olup olamayacağımız kelâm âlimleri tarafından tartışılmıştır. Bunun neticesinde de Allah'ın varlığının akılla bilinip bilinmeyeceği sorusuna verdikleri cevapla kendilerine göre aklın konumunu belirlemişlerdir. Din sahasında akla mı nakle mi öncelik verecekleri sorusunu da bu konuyla bağlantılı olarak cevaplandırmışlar, buna dayanarak da aklın ve vahyin rolünü ortaya koymaya çalışmışlardır.

Kelâm ekollerinde genel olarak Allah'ın bilinmesi konusunda dört çeşit delil bulunmaktadır. Bunlar akıl, kitap, sünnet ve icma olup Mu'tezile'ye göre Allah'ı bilmeye ancak aklın delaletiyle ulaşılır.⁴ Dolayısıyla, Mu'tezile'de akıl her zaman din sahasında önemli rol oynamaktadır. Ayrıca onlar aklın dini hükümlerin isbatı konusunda tek başına yeterli geldiğini, bunun sonucunda Allah'a imanı, hükümleri tespit etmeyi ve onun nimetlerine şükür gerektirici olduğunu iddia etmişlerdir.⁵

Hanefi-Mâtürîdî gelenek akıl konusunda Mu'tezileyle benzer bir yaklaşım içerisindedir. Ebu Hanife (ö. 150/767), Allah insanlara peygamber göndermemiş olsa bile onların akıllarını kullanarak yaratıcıyı bulmaları hususunda herhangi bir

¹ İbn Sina, Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî, *el-İşârat ve't Tenbihat (İşaretler ve Tembihler)*, Çev. Muhittin Macit v.dğr, Litera Yay., İstanbul 2013, s. 112-113.

² Düzgün, Şaban Ali, *Varlık ve Bilgi*, Beyaz Kule Yay., Ankara 2008, s. 194.

³ Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmine Giriş*, Damla Yay., Ankara 2016, s. 74-75.

⁴ Kadı Abdülcebâr, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse*, Çev. İlyas Çelebi, YEKB Yay., İstanbul 2013, C. I, s. 144.

⁵ Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)*, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara 2005, s. 168.

mazeretlerinin bulunamayacağını söylemiştir.¹ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Ebu Hanife'ye göre akıl, vahiy olmadan da tek başına bilgi kaynağı olabilmektedir.

Mâturîdî'ye göre ise kâinatta mevcut olan hikmetler, evrende bulunan ve yaratıcının var olduğunu kanıtlayan hususlar ancak istidlalle bilinebilir.² Ayrıca o akıl yürütebilme çağına gelen her çocuk için Allah'ı bilmenin farz olduğunu söylemiştir.³ Buna dayanarak ona göre akıl yoluyla Allah'ın varlığına ulaşmanın mümkün olduğu söylenebilir.

Şemsüddin es-Semerkandî (ö. 722/1322) kelâmın metodolojisinde dört unsurun bulunması gerektiğini ve bunların da sırasıyla kitap, sünnet, icma ve bunlara muhalif olmayan akıl yürütme olduğunu belirtmiştir.⁴

Mu'tezile yukarıda açıkladığımız gibi önceliği akla verirken Mâturîdî kelâm âlimlerinden olan Semerkandî vahye öncelik tanımıştır. Çünkü akıl, dini konularda müstakil olmayıp daima vahye ihtiyaç duyar. Vahyin görevi ise akli hatalardan korumaktır. Bu nedenle aklın ortaya koyacağı hükümler nassın zahirine aykırı olmamak zorundadır.

Eş'arî ve onun tabileri akıl yoluyla insan üzerine hiçbir şeyin zorunlu olmadığını iddia ederler. Fakat bununla birlikte onlar bazı şeylerin iyi veya kötü, kâinatın hâdis, yaratıcı varlığın kadim olduğunun akılla bilinebileceğini dile getirmişlerdir.⁵ Onlara göre dünyada övgüye ahirette sevaba, dünyada yergiye ahirette ise cezaya neden olan fiillerin iyi veya kötülüğünün bilinmesi ancak vahiyle mümkündür.⁶ Bu anlayışa dayanarak uhrevi hayatta mutluluğa ulaşmak için gerekli olan Allah'ı tanıma ve onun yaratıcılığını kabul etme inancının gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi böyle bir durumu gerçekleştiren kimsenin ahiretteki konumu ile hiçbir akli delil ortaya koymayan ve yaratıcıyı tanımayan kişi arasında bir fark olmayacaktır.

Mu'tezile'ye göre akıl bilgi edinme yolunda başlıca etken iken, Mâturîdîlere göre ise bir vasıta. Bu sözümüzle şunu anlatmak istiyoruz: Mu'tezile Allah'a ait

¹ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din*, s. 168.

² Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 14.

³ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din*, s. 169; Aliyyü'l-Karî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, Çev. Yûnus Vehbi Yavuz, Çağrı Yay., İstanbul 1981, s. 366.

⁴ Semerkandî, Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî, *Mea'rif fî Şerhi's-Saha'if*, Tah. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail, Nezîr Muhammedu'n-Nezir İyad, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Tûras, Mısır 2015, C. I, s. 203.

⁵ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din*, s. 168.

⁶ Bağdâdî, *Usûli'd-Din*, s. 272-273, Sâlimî, Ebu Şekûr, *et-Temhîd fî Beyâni't-Tevhîd*, Tah. Ömür Türkmen, TDV Yay., İstanbul 2016, s.59-60.

bilginin kesinlikle gerçekleşmesi konusunda aklın gerektirici olduğunu vurgularken, Mâtürîdîler Allah'ı bilmenin vucubiyetini bizzat Allah'ın emrettiğini ancak bunu akıl vasıtasıyla yaptığını söylemektedirler.¹

Kur'an'da bilgi edinme vasıtaları göz, kulak ve kalp olarak sayılmıştır.² Akıl, isim olarak hiçbir ayette geçmemekle beraber genel anlamda fiil ve türevleri olarak yer alır.³ Akıl kelimesiyle aynı anlama gelmese de yakın anlam içeren kalb, fuad, Sadr, lübb gibi kavramlar da akletme faaliyeti için kullanılmaktadır.⁴ Sezme, anlama ve bir şeyin mahiyetini kavrama gücü anlamına gelen bu kelimeler daha çok insanın deruni, vicdani âlemine ve gönül dünyasına hitap etmek maksadıyla kullanılmıştır.⁵

Görüldüğü üzere filozoflar ve kelâmcılar akli bilgi elde edinme yollarından biri olarak görmektedirler. Akıl, Allah tarafından sadece insanlara özgü kılınmış bir varlıktır. Onun sayesinde Allah'ı tanımak ve onun kelâmını anlamak mümkündür. Çünkü insan akli çerçevesinden herşeyi değerlendirmektedir.

1.1.3.3. Haber

Kelâm ilminde akıl ve duyuların yanı sıra bilgi edinme kaynaklarından biri de haberdur. Genel olarak haber, geçmişte meydana gelen veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren, mahiyeti itibarıyla doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz anlamına gelmektedir.⁶ Birçok kelâmcı haberi kendi açılarından tanımlamışlardır. Sözelimi Seyyid Şerif Cürcânî'ye göre haber, doğru ve yalan olma ihtimalini bulunduran sözdür.⁷ Cürcânî bu tanımla haberin güvenilir olup olmaması bakımından doğru ve yalan olma ihtimallerini barındırdığını vurgulamıştır.

Taftazani'ye göre ise haber, zihnin dışındaki bir şeye nisbeti ve ilgisi bulunan bir ifadedir. Verilen haber vakıya uygun ise doğru, değil ise yalan haber adını alır.⁸ Bu tanıma göre sübjektif boyutta bir değerlendirme sonucunda haberin güvenilir olup olmadığı anlaşılır. Yani tanımda verilen ilgi kurma, nisbette bulunma faaliyetini yerine

¹ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din*, s. 169.

² Ahkâf 46/26; Nahl 16/108; Mülk 67/23.

³ Emiroğlu, İbrahim, "Kur'an'da Akıl ve İnsan", *DEÜİF Dergisi*, S. 11, s. 69, ss. 69-99, İzmir 1998.

⁴ Yeşilyurt, "Bilgi Kuramı", s. 312.

⁵ Bolay, "Akıl", s. 239.

⁶ Yavuz, Yûsuf Şevki, "Haber", *DİA*, C. XIV, s. 346, ss. 346-349, İstanbul 1996.

⁷ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s.44.

⁸ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 110.

getiren şahıslar haberin doğru olup olmadığına karar vereceklerdir. Bu durum tartışmaya açıktır.

Haberin bir söz olmasından dolayı onun aslında işitme organıyla elde edilen bir bilgi olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan yaklaşıldığında haberin ayrı bir bilgi kaynağı olup olmaması tartışılabilir gözükmektedir. Bu sebeple Yunan, İslam ve günümüz Batı felsefesinde haber, bilgi elde etme konusunda ayrı bir kaynak olarak görülmemektedir.¹

Kelâmcıların haberi ayrı bir kaynak olarak görmelerinin nedeni dini anlayışının neredeyse tamamının haber niteliği taşıyan vahye yani peygamberin haberine dayanmasıdır. Eğer haberin verdiği bilgi kesin ve güvenilir bilgi kategorisinde yer almazsa o zaman üzerine dini düşüncenin bina edildiği temel bilgilerin güvenilirliği tartışmalı hale gelir.² Dolayısıyla kelâmcılar bu düşünceye dayanarak haberin bilgi kaynağı olmadığını iddia edenlere karşı şöyle bir delil ileri sürmüşlerdir: Haberin bilgi kaynağı olmasını reddetmek de haber yoluyla olmaktadır. Yani kişinin haberi inkâr ettiğine dair görüşünü bildirmesi de bir haber niteliğindedir. Dolayısıyla bu tamamen bir çelişkidir.³

Mâturîdî'nin sıkı takipçilerinden Ebu'l-Muin en-Nesefî'ye göre haberin bilgi kaynağı olduğunu yok saymak, işitme duyusunu ve dili inkâr etmek anlamına gelmektedir. Bu ise insanla hayvan arasında bir fark kalmaması demektir.⁴ Ayrıca Nesefî'nin, doğru haberi kabul etmeyen Sümeniyye ve Berahime'ye karşı getirdiği eleştirisi de dikkat çekicidir. Çünkü onların, haberin bilgi vasıtası olmadığını söylemeleri de bir haberdur. Ayrıca haberin yanlış olduğunu belirtmeleriyle de kendi sözlerinin doğru olmadığını kabul etmektedirler.⁵ Bu yaklaşımıyla Nesefî, Mâturîdî'nin savunmasına eşdeğer bir yöntem izlemiştir.

Mutezili âlimlerden Kadı Abdulcebbar da haberin bilgi kaynağı olduğunu söyler. Ona göre haber doğruluğu bilinenler, yanlışlığı bilinenler ve doğru ya da yanlış olduğu bilinmeyenler şeklinde olmak üzere üçe ayrılmaktadır.⁶ Kadı Abdulcebbar'ın

¹ Bozkurt, Mustafa, "Müslüman Kelâmında Haberin Bilgi Değeri", *AÜİFD*, 48/2, s. 89, ss. 83-100, Ankara 2007; Çüçen, A. Kadir, *Bilgi Felsefesi*, Asa Kitapevi, Bursa 2001, s. 60-64

² Taftazânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 110-111; Bozkurt, "Müslüman Kelâmında Haberin Bilgi Değeri", s. 89.

³ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 11.

⁴ Nesefî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. I, s. 25.

⁵ Nesefî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. I, s. 24.

⁶ Yakuboğlu, Kenan, "Mu'tezile'de Bilginin Kaynağı ve Değeri", *Marife*, S. 3, s. 325-326, ss. 315-330, Konya 2003.

yaptığı bu taksimde üçüncü bir alternatifin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu da doğruluğu veya yanlışlığı bilenemeyecek olan haberlerdir.

Eş'arî'ye göre de duyu ve akılla ulaşılamayan bilgileri haber yoluyla elde etmemiz mümkündür. Ayrıca haberin bilgi kaynağı olmasının şartı insanda bir şey hakkında oluşan bilgisizliği ve şüpheyi yok etmesi ve yeni bir bilginin meydana gelmesini sağlamasıdır.¹

Kelâmcılar haberin bilgi kaynağı olduğunu söylerken haberin kaynağına göre onu iki kısımda değerlendirmişler ve bilginin değerini de bu açıdan tespit etmişlerdir. Çünkü haberler ya bir topluluk veya tek bir şahıs tarafından verildiği için bunun bilgi olarak değerlendirilmesi de farklı olmak zorundadır. Büyük bir topluluğun verdiği haber mütevatir, tek kişinin verdiği haber ise ahad haber olarak isimlendirilmiştir. Buradaki problem tek kişinin vermiş olduğu haberin bilgi kaynağı olup olmayacağı hususundadır.

1.1.3.3.1. Mütevatir Haber

Mütevatir haber, yalan üzerine anlaşmaları ve birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun vermiş olduğu haberdir.² O, zaruri olarak kesin bir bilginin oluşmasını sağlamaktadır.³ Örneğin bizden önce yaşamış peygamberler ve kralların varlığı hakkındaki bilgimiz bu türden haberlerle oluşmuştur.⁴

Her haber, mütevatir olma özelliğini taşımamaktadır. Haberin mütevatir vasfını kazanması ve kesin bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi için bazı şartları taşıması gerekir. Bu şartlar şu şekildedir;

- a. Haber, yalan üzerine ittifak etmeleri aklen imkânsız olan bir topluluk tarafından ve oluştuğu dönemden itibaren her devirde kesintisiz olarak nakledilmesi,
- b. Haberi veren topluluğun yalan söylemelerini gerektirecek sebeplerinin bulunmaması,
- c. Nakledilen haberin aklın imkânsız gördüğü bir bilgiyi ihtiva etmemesi gerekir.

¹ İbn Fûrek, Muhammed b. Hasan, *Makalatü's-Şeyh Ebu'l-Hasan el-Eş'arî*, Tah. Ahmet Abdürrahim, neş. Mektebu'l-Sikafe ed-Diniyye, Kahire 2005, s. 14; Yavuz, "Haber", s. 347.

² Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s.110-111.

³ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 111.

⁴ Bağdâdî, *Usûli'd-Din*, s. 11-12.

d. Nakledilen haber nazari değil duyular alanına giren hususlardan olmalıdır.¹

Mâturîdî mütevatir haberin vasfını şu şekilde açıklamıştır; Peygamberlerden bize ulaşan haberler, yanlışları ve yalan söylemeleri muhtemel bulunan kişilerin dilinden aktarılmaktadır. Çünkü onlar doğru olduklarını kanıtlayacak delil ve bilgiye sahip değildirler. Onlardan alınan böyle bir haberin araştırılması gerekmektedir. Buna dayanarak onun yalan olma ihtimali bulunmuyorsa, habere ulaşan kişinin yapması gereken, onu bizzat peygamberden duyduğu bir söz gibi değerlendirmektir.²

Mâturîdî, peygamberin haberi ile peygamberden gelen haber şeklinde bir ayrıma gitmektedir. Çünkü peygamber tek kişi olduğundan onun vermiş olduğu haberin doğruluğu ancak mucize ile teyit edildiği takdirde doğru haber vasfını kazanır. Kelâm ilminde bilgi kaynağı olarak kabul edilen, vahye dayalı olan peygamberin haberdur. Ancak peygamber sonrası onun sözlerinin sahabe tarafından nakledilmesi peygamberden gelen haber şeklinde değerlendirilebilir. Bu nedenle böyle bir haberin doğru veya yanlış olma ihtimali mevcuttur.

1.1.3.3.2. Resulün Haberi

Haber-i resul olarak isimlendirilmekle beraber mucize ile teyit edilen yani peygamberliği sabit olan resulün verdiği haber demektir.³ Haber-i resul istidlali bilgi olarak görülse de kesinlik açısından mütevatir habere benzer.⁴

Haber-i resulün kesinlik derecesine binaen Mâturîdî onun doğruluğundan daha açık bir haberin bulunmadığını dile getirmiştir.⁵ Dolayısıyla insan kendisi için belirsizlik ifade etmeyen bu haber sayesinde bilgi sahibi olmaktadır. Bunun nedeni ise Allah'ın peygamber olarak görevlendirdiği kişiye iddiasını doğrulaması için mucize vermesi ve bunun sonucunda da onun doğru sözlü bir şahıs olduğunun ortaya çıkmasıdır. O kimsenin doğru söylediği anlaşılınca da tebliğ ettiği vahyin muhtevasında hatanın söz konusu olamayacağı hususunda katî bir bilgi elde edilir.⁶ Peygamberin haberinin vahyi de kapsamasına rağmen ona haber-i resul denmesinin

¹ Yavuz, "Haber, s. 347; Kılavuz, Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2011, s. 475.

² Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 12.

³ Neseî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. I, s. 27; Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 112.

⁴ Yeşilyurt, "Bilgi Kuramı", s. 314.

⁵ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 12.

⁶ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 113.

sebebi bu haberin ayrıca peygamberin kişiliğine ait dünya ile ilgili deneysel bilgileri de kapsamaktadır.¹

Haber-i resulün güvenilirliği konusunda âlimler arasında görüş ayrılığı bulunmamasına rağmen bu haberin peygambere aidiyetinin kanıtlanması önemli bir husustur. Zira haber-i resulün ve peygamberden gelen haberin güvenilirliği farklılık arz etmektedir. Bu yüzden kelâm âlimleri sabit olması bakımından peygamberden gelen haberi üç kısma ayırmışlardır. İlki yalan üzere ittifak etmelerini aklın imkânsız gördüğü topluluğunun Hz. Peygamberden ulaştırdığı haberdur. İkincisi tevatür derecesine ulaşmayan sahabelerin naklettiği meşhur diye isimlendirilen haberdur. Üçüncüsü ise ashaptan son nesle varıncaya kadar tevatür derecesine ulaşmayan ravilerden rivayet edilen ahad haberlerdir.²

İslam âlimleri haberi bilgi kaynaklarından biri kabul ederek, varlık ve olayların yorumuna dair akla uygun bir sistem kurmak için uğraşan düşünce ekolleri arasında epistemolojik açıdan en kapsamlı yaklaşımı gerçekleştirmişler. Ayrıca onlar hakikati kavrama açısından da isabetli bir yol seçmişlerdir.³

1.1.4. Bilginin Çeşitleri

İnsanın duyu, haber ve akıl vasıtasıyla sahip olduğu bilgi farklı kategorilerde değerlendirilmektedir. Bunlar insan için söz konusu olup kadîm bilgi sahibi için geçerli değildir. Zira Vacibu'l-Vücut'un bilgi edinme konusunda herhangi bir alet veya vasıtaya ihtiyacı yoktur. Bu nedenle kelâmcılar bilgiye sahip olan varlıkları dikkate alarak onu kadîm ve hâdis bilgi şeklinde taksim etmişlerdir.⁴

Pezdevî (ö. 493/1100) ise zorunlu, kesbi, zorunlu ve kazanılmış olmayan mutlak bilgi şeklinde bir taksime gidip Ehl-i Sünnet'in görüşünün de bu şekilde olduğunu söyler. Onun üçüncü sırada saydığı mutlak bilgi Vacibu'l-Vücut'a ait olan bilgidir. Bu, kadîm bilgi olarak da isimlendirilebilir. İlk iki tür bilgi ise mahlûkata ait

¹ Yüksel, *Âmidî ve Bazı Kelâmcılara Göre Bilgi Teorisi*, s. 5.

² Yavuz, "Haber", s. 348, Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 104, 241.

³ Yavuz, "Haber", s. 348.

⁴ Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 187; Şık, İsmail, *Mâturîdî İnanç Sistemi*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2015, s. 100.

bilgi olup bunlar da zaruri ve istidlali olmak üzere iki grupta değerlendirilmelidir. İşte bunlar da hâdis bilgilerdir.¹

1.1.4.1. Kadîm Bilgi

Kadîm bilgi, öncesiz olan bilgi anlamına gelmektedir.² O, yaratılmışların sahip olduğu bilgiye benzemeyip, Allah'ın zatı ile beraber bulunmaktadır.³ Kadîm bilginin hiç bir sınırı olmadığı gibi o herhangi bir şarta ve kayda da bağlı değildir. Dolayısıyla sadece Allah'a mahsus olup onun dışında başka bir varlığa isnad edilmesi düşünülemez.⁴

Kadîm bilgi yapı ve muhteva yönünden yaratılmışların bilgisine benzememektedir. Allah'ın dışında tüm varlıkların bilgisi sınırlıyken onun bilgisi her şeyi ve tüm zamanı kapsamaktadır. Aynı zamanda Allah'ın bilgisi dışında hiç bir şey gerçekleşmemektedir.

Kadîm bilgi ne istidlali ne de zaruri bilgi türüne girer.⁵ Bu nedenle Allah'ın bilgisi zorunlu ve kazanılmış olarak nitelenemez.⁶ Çünkü zaruri varlığın bilgisi her şeye taalluk etmektedir ve Allah'ın zatı ile kaim olup sonsuz sayıda bilinenle ilişkilidir.⁷

1.1.4.2. Hâdis Bilgi

İnsan başta olmak üzere yaratılan tüm varlıkların bilgisine hâdis bilgi adı verilmektedir. Ona sahip olanların yaratılmış ve sonlu olması sebebiyle zaruri veya istidlali bir şekilde elde ettikleri bu bilgiler de hadis olmaktadır.⁸

¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 16.

² Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Muhassal (Kelâm'a Giriş)*, Çev. Hüseyin Atay, AÜİF Yay., Ankara 1978, s. 117.

³ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din*, s. 16.

⁴ Özcan, *Mâturîdî'de Bilgi Problemi*, s. 102.

⁵ Bâkîllânî, *et-Temhid*, s. 27.

⁶ Cürcânî, *Şerhu'l Mevakıf*, C. I, s. 180.

⁷ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 31.

⁸ Yeşilyurt, "Bilgi Kuramı", s. 314

Hâdis bilgi ile genellikle insanın bilgisine işaret edilmektedir. Ayrıca bir şura dayanmasa da hayvanların birtakım sezi, hareket ve davranışları da bu kategoride değerlendirilir.¹

Hâdis bilgi, elde edilmeleri bakımından zaruri ve istidlali olmak üzere ikiye ayrılır:

1.1.4.2.1. Zaruri / Bedihi Bilgi

Zaruri bilgi,² kulun irade ve çalışmasının etkisi olmaksızın Allah'ın insanda yarattığı bilgilerdir. Bu bilgiye örnek olarak kişinin kendi varlığını, açlığını, susuzluğunu bilmesi verilebilir.³ Zorunlu bilgi yaratılmışlardan ayrılması düşünülemeyecek derecede gereklidir. Zorunlu olarak insanda bulunan zaruri bilgilerde şüphe bulunmamaktadır.⁴

Zaruri bilginin en temel özelliği onu elde etmede insanın herhangi bir çabasının bulunmamasıdır. Bunlar duyular yoluyla, elemeler ve lezzetler sonucunda oluşur.⁵ Biz istesek de istemesek de kendiliğinden meydana gelir. Bu bilgi yaratılmışların tercihi dâhilinde olmadığından, onu elde etmek için ayrı bir gayret harcamaya da gerek yoktur. Bu bilgiler bize yaratıcı tarafından bahşedilmiş olup onun üzerinde hükmetme gibi bir vasfımız bulunmamakla beraber, onlardan ayrılmak da gücümüz dâhilinde değildir.⁶

Zaruri bilgi de kendi arasında altı kısma ayrılmaktadır. Bunlar kaynağına göre farklı şekilde isimlendirilir:

a. Evveliyat: Zihnin hiç bir vasıta olmaksızın kabul ettiği önermelere bu ad verilmektedir. Örneğin bir ikinin yarısıdır.

b. Fitriyyat: Zihnin, ara ve orta bir terim vasıtasıyla doğruluğunu apaçık olarak kabul ettiği önerme ve hükümlerdir. “Dört sayısı çifttir.” önermesi buna örnek verilebilir.

¹ Özcan, *Mâturîdî'de Bilgi Problemi*, s. 106.

² Zaruri bilginin batı felsefesindeki adı a priori bilgi olup zorunlu ve evrensel olması şeklinde iki özelliği bulunmaktadır. bkz. Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 190.

³ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 31; Neseî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. I, s. 9; Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din*, s. 55.

⁴ Bâkılânî, *et-Temhid*, s. 26.

⁵ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 15.

⁶ Cürcânî, *Şerhu'l Mevakıf*, C.I. s. 182.

Evveliyat ve fitriyyat bedihi olan bilgiler türüne girmektedirler. Bunlara bedihiyat-ı akliyye adı da verilebilir.

c. Müşahadat: Duyuların doğrudan doğruya idrak ettikleri hükümlerdir. İç duyularla idrak edildiklerinde vicdaniyyat, dış duyu organlarıyla idrak edildiğinde ise hissiyat adını alır.

d. Mücerrebat: Tecrübe ile elde edilen kesin hükümlerdir. Bunlara bedihiyat-ı hissiyye adı da verilebilir.

Duyular vasıtasıyla elde edilen ve zaruri bilginin iki türü olan mücerrebat ve müşahedatın arasında ince bir fark bulunmaktadır. Bu fark müşahedatta bilginin dış duyular ve iç duyular vasıtasıyla oluşmasıyken, mücerrebatta sadece dış duyuların tekrarı ile oluşmasıdır.¹

e. Mütevatirat: Akıl için imkânsız görülmemesi şartıyla, yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun verdiği haberlerde kesinlik vardır.

f. Hadsiiyyat: Gizli ve hızlı, fakat doğru bir kıyasla zihnin süratle neticeye varması sonucunda elde edilen bilgilerdir.²

Âmidî zaruri bilginin ne anlama geldiği konusunda dört farklı görüşün olduğunu söyler.

a. Mu'tezileden bir grup insanda meydana gelen tüm bilgilerin zorunlu olduğunu ve insanın iradesi dâhilinde olmadığını iddia etmiştir. Ancak bunlar kendi içerisinde de farklı anlayışlara sahiptir. Bunlardan bir kısmı tüm bilgilerin insan iradesi dâhilinde olmadığını ve bunlar üzerinde de nazar ve istidlalin/akıl yürütmenin söz konusu olmayacağını, diğer bir grup ise her ne kadar insan iradesi dâhilinde olmasa da bu bilgilerin bir kısmının akıl yürütmeksizin bir kısmının ise akıl yürütmeye meydana geldiğini, ancak akıl yürütme sonunda insanın iradesi dâhilinde olmaksızın elde edilen bu bilginin zaruri bilgiye dönüştüğünü iddia ederler.

b. İkinci gruba göre Allah'ın zatı, sıfatları ve sağlam inançla ilgili bilgiler nazari olmayıp zaruridirler. Bunları dışındaki bilgilerin akıl yürütmeye meydana gelmesinin imkânsız olduğu söylenemez.

c. Üçüncü grup olan Cehmiyye'den bazıları ise tüm bilgilerin akıl yürütmeye meydana geldiğini ve hiçbir bilginin zaruri olmayacağını iddia etmişlerdir.

¹ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, s. 464.

² Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 116 (dipnot); Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s.190; Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 74.

d. Mutaahhirundan bazılarına göre tasavvur¹ ile ilgili bilgiler zorunludur. Tasdik² ile ilgili bilgiler zorunlu ve akıl yürütme ile meydana gelen bilgiler olmak üzere iki kısımdır.³

1.1.4.2.2. İstidlali / Kesbi Bilgi

İstidlali bilgi, delil getirerek elde edilen bilgi anlamına gelmektedir. Bu çeşit bilgiye sahip olabilmek için mutlaka fikri bir ameliyeye ihtiyaç vardır.⁴ İstidlali / nazari bilgi Allah'ın sebeplerini aracı kılarak, kulun kendi gayret ve iradesi yoluyla meydana getirdiği bilgidir.⁵

Kazanılmış ve isteğe bağlı bilgi, meydana gelişinde bir eylem ile yani ancak vurma, yorgunluk ve meşakkatle meydana gelen bilgidir. Bu tür bilgiler haber ve akıl yürütmeye gerçekleşir.⁶ Aklın istidlali ile sabit olan bu bilgiler iktisabi bilgi niteliğindedir.⁷ İktisabi bilgiye ulaşmak için zaruri bilgiden farklı olarak zihni çalıştırmak gereklidir.⁸ Yani akıl yoluyla elde edilmesi mümkün olan bilgiler bizim irademiz dâhilinde olan bilgilerdendir. Çünkü insanın nazar söz konusu olmaksızın bilgi oluşturma kudreti de vardır.⁹

İktisabi bilgiye ait bu genel ifadelerde ortak nokta bu tarz bilgiye sahip olmak isteyen insanın gayret sarf etmesi gerektiğidir. Zaruri bilgi kendiliğinden oluşurken iktisabi bilgiye insanın kendisi, çıkarımlarda ve delillendirmelerde bulunarak ulaşır. Dolayısıyla bu tür bilgiye ulaşmada başka bir bilginin de olması gerekmektedir. Böylece mevcut olan bilgiler üzerine düşünülerek yeni bilgiler elde edilebilir.¹⁰

¹ Tasavvur: Bir şeyin zihindeki tasarımı ve kavramı; somut ya da soyut varlıklara ait düşünce anlamında mantık ve felsefe terimidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Kaya, Mahmut, "Tasavvur", *DİA*, C.XXXX, s. 126, ss. 126-127, İstanbul 2011.

² Tasdik: En az iki tasavvur ve bunların arasındaki ilişkiyi belirleyen bir bağlaçtan meydana gelen cümle olup buna hüküm denir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Kaya, Mahmut, "Tasavvur", *DİA*, C.XXXX, s. 127, ss. 126-127, İstanbul 2011.

³ Âmidî, *Ebkârü'l-Efkâr*, C. I, s. 23.

⁴ Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 74.

⁵ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din*, s. 55.

⁶ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 16.

⁷ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 119.

⁸ Bâkîllânî, *et-Temhid*, s. 27-28.

⁹ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 32.

¹⁰ Düzgün, *Varlık Ve Bilgi*, s. 191.

İktisabi bilginin diğerk bir adı da istidlali veya nazari bilgidir. Bunların ikisi birbirinin yerine de kullanılabilmektedir. Buna göre gücümüzün yetebildiğı her bilgi nazar içerir ve sahih nazarın içerdiği her bilgi de ulaşabileceğimiz türdendir.¹

Kelâm ilminin aslını oluşturan Allah'ın varlığı, birliğı, onun zatının gerektirdiğı birçok sıfat, peygamberlerin risaleti ve getirdiğı şeylerin doğru olduğı istidlali bilginin konularıdır. Bu yüzden istidlali bilgi kelâm ilmi için oldukça fazla önem arz etmektedir.²

1.1.5. Bilgi Üretme Yöntemleri

1.1.5.1. Kelâm İlminde Delil ve İstidlal

Dini ilimleri incelediğimizde bilgi üretme yöntemlerinin delillendirme üzerine kurulu olduğı görülür. Delillendirme olmadan bilgi üretme yöntemleri uygulanamaz. Bu yöntemlerin tamamında bizi sonuca götüren bir sebep bulunduğı için delil ve illeti inceleyerek başlamak en uygun olanıdır.

Delil kelimesi delalet kökünden mübalağa³ ifade eden bir sıfattır. Kelime anlamı kendisiyle bir şeyin bilgisine ulaşılan,⁴ yol gösteren, doğru yola ve sonuca ulaştıran vasıttır.⁵ Kavram olarak ise bilinmesi başka bir şeyin bilinmesini gerektiren ve hakkında müsbet veya menfi hüküm vermeye götüren şey anlamına gelmektedir.⁶

Delil bizi bir nevi bilgi elde etmemizde son aşamaya götürür. Onun rehberliğinde bir vakıa hakkında bizde bir bilgi oluşur. Bilgi oluşturmada başrolü üstlenen delil, kelâm ilminde ve diğerk islami ilimlerde merkezi öneme sahiptir.

Âlem ve peygamber realitesi karşısında körü körüne başkasına uymak, mazur görülemeyecek bir harekettir. Şu var ki inanç ve telakkinin kaynağını oluşturan peygamber, iddiasının doğruluğunu kanıtlayan ve akla hitap eden karşı durulmaz bir

¹ Cürcânî, *Şerhu'l Mevakıf*, C. II, s. 184.

² Coşkun, İbrahîm, "Fahreddîn er-Râzî'ye Göre Nazarî ve İstidlâlî Bilgi Üzerinden Kelâm Karşıtlığı Yapan "Haşvîyye"nin Tutarsızlığı", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. XXVII, S. 3, s. 255, ss. 251-273, Ankara 2016.

³ Rağıb el-İsfahanî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, Tah. Muhammed Seyyid Keylani, Mısır 1961, s. 228.

⁴ Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 228

⁵ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s. 46.

⁶ Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay., Ankara 2010, s. 69.

delile sahip bulunuyor, inatçı olmayanları haklılığını kabule mecbur eden bir burhan sunuyorsa durum değişir. Bu sebeple dinin irdelenmesi gerekli bulunan hususlarda peygamberi kendisine rehber edinen kimse doğru yoldadır.

Aslında herkes peygamberin benimsediği ve dinin sunduğu gerçekleri arayıp bulmak mecburiyetindedir. Zira onlardan her birinin ortaya koyabileceği haklılık delillerinin nihai amacı, delillere ulaşabildiği takdirde akılları bunları benimsemeye mecbur etmekten ibarettir.¹

Akıl yürütmenin gerekliliğini açıklayan Mâturîdî'ye göre delilin; birincisi akla hitap etmesi, ikincisi ise karşı konulmayacak kadar kesin olması şeklinde iki özelliği bulunmaktadır.²

Cüveynî ise delili “Kendilerine sahih nazarla bakıldığında normal şartlarda zorunlu olarak bilinmeyene ulaştıran şeydir” şeklinde tanımlamıştır.³

Delil kavramı Gazâlî'nin kelâm ilmine mantığın işleyiş biçimini yerleştirmesiyle “yeni bir bilgi meydana getiren yani sonuca ulaştıran iki öncülün birleşmesi” şeklinde daha teknik bir anlam kazanmıştır.⁴

Kelâm ilminde delillendirmenin amacı insanın itikadını doğru bir zemin üzerine bina etmesini sağlamaktır. Sağlam ve sarsılmaz inanca sahip olan insan kesin doğruya ulaşmış demektir. Kelâmcılar mutlak doğruya götürecek olan delilleri birkaç şekilde ayırma tabii tutmuşlardır. İhtiva ettiği bilginin kaynağına göre delil akli ve nakli olmak üzere ikiye ayrılır.⁵

Akli delil bütün öncülleri akla dayanan delil olup⁶ kesinlik ifade ettiği zaman burhan adını alır. Bununla birlikte kelâm âlimlerine göre akli bilgiye dayanarak hiçbir itikadi mesele vaz' edilemez.⁷

Nakli delil öncülleri nakle dayanan delil demektir.⁸ Kelâmcılara göre nakli deliller, Kur'an, hadis ve icmadır.⁹ Mu'tezile, Eş'arîler ve Mâturîdîler Ku'ran ve mütevatir haberin delil olması konusunda aynı görüş içerisinde olmalarına rağmen onlar ahad hadisleri delil olarak kabul etmemişlerdir. Çünkü bunlar gerek subût

¹ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 3-4.

² Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 3.

³ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 27.

⁴ Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 239.

⁵ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 27; Râzî, *el-Muhassal (Kelâm'a Giriş)*, s. 45.

⁶ Yavuz, Yûsuf Şevki, “Delil”, *DİA*, C. IX, s. 137, ss. 136-138, İstanbul 1994.

⁷ Yavuz, “Delil”, s. 137; Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 240; Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 76.

⁸ Yavuz, “Delil”, s. 137; Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 75.

⁹ Yavuz, “Delil”, s. 137.

gerekse delalet açısından zan ifade etmektedirler. Zan yoluyla elde edilen bilgi ise itikadî konuda delil olamaz.

İcma da amel konusunda delil sayılmasına rağmen itikadda sadece Kur'an'a dayalı nakli delilleri destekleyen bir unsur olarak görülür.¹

Delilleri ortaya koydukları sonuç açısından da kat'î ve zannî olmak üzere ikiye ayırabiliriz.² Kat'î delil, kanıtlamayı amaçladığı konuya ilişkin karşı ihtimallerin hepsini ortadan kaldıran delil demektir. Kat'î delilin diğer bir adı da burhan veya yakinî delildir.³ Nakli deliller içerisinde de kat'î olanlar vardır. Bunlar, hem sübutu hem de manaya delaleti kesin olanlardır. Mütevatir haber buna örnek olarak verilebilir.⁴

Kat'î delil sonucunda ulaşılan kesin bilgi ise kendi arasında üçe ayrılmaktadır. Bunlar, ilme'l-yakin, ayne'l-yakin ve hakka'l-yakindir. İlme'l-yakin aklın ve naklin ifade ettiği, ayne'l-yakin dış tecrübe ve müşahadenin verdiği, hakka'l-yakin ise iç duyu ve tecrübenin sağladığı bilgidir.⁵

Zannî delil, kanıtlamak istediği konuya ilişkin bütün ihtimalleri ortadan kaldırmayan delil anlamındadır. Kelâm âlimlerinin çoğunluğuna göre ise yakıniyyat ve zannîyyat türünden olmayan cedel, hatabe, şiir ve safsafatadan oluşan akli delillerin hepsi zannî-akli delil olmaktadır.⁶ Sübutu kat'î olmakla birlikte manaya delaleti kesin olmayan ayetler ve mütevatir derecesine ulaşamamış hadisler zannî delil konumundadır.⁷

Kelâm âlimlerinden Lamişi'nin delilleri kendi arasında sınıflandırması da dikkat çekicidir. O, delilleri dört gruba ayırmaktadır. İlki burhan olup, bu kesin bilgi içerir. İkincisi hak ve batılın arasındaki farkı belirlemek anlamına gelen beyyinedir. Üçüncüsü bir şeyin bilinmesi için olan işaret ve alamet manasındaki ayettir. Delillendirmede dördüncü sırada nazar kavramı yer alır. Nazar, delillerden hangisinin öncelenmesi, hangisinin sonralanması gerektiğini sağlar. Nazar, delillerle beraber hüküm vermektedir. Onun yardımıyla ilme ulaşılır.⁸

¹ Altıntaş, Ramazan, "Delil ve Delillendirme Yöntemleri", *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 319.

² Yavuz, "Delil", s. 137.

³ Yavuz, "Delil", s. 137; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, s. 468.

⁴ Yavuz, "Delil", s. 137; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, s. 468.

⁵ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 340; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, s. 465.

⁶ Yavuz, "Delil", s. 137; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, s. 468.

⁷ Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 241.

⁸ Şık, İsmail, *Mâturîdî İnanç Sistemi*, s. 107.

Kelâm ilminde delille beraber incelenmesi gereken bir diğer kavram da illettir. İlet, her hadisenin bir sebebi olduğu ve kâinata olup biten şeylerin zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisine göre meydana geldiği anlayışını ifade eden bir kavramdır.¹ Kelâmda illiyet ilkesi ise herşeyin ve tüm olayların bir sebebi bulunduğu anlayışı merkezinde değerlendirilir. Bu ilke Allah'ın, kâinatı yaratan sebep ve insanlara ait fiilleri üzerinde etkili olması hasebiyle kelâmcılar tarafından konu edinilmiştir.²

İstidlal, delile dayanarak bir husus hakkında hükme varma, sonuç çıkarma, bir konuyu ispat etmek için delil ortaya koyma, akıl yürütme anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı ise belli önermelerden yola çıkarak başka önermelerin doğru veya yanlış olduklarını ortaya çıkarma; önermeler arasında bağlantı kurarak yeni bir hüküm elde etme işlemidir.³

Kelam ilminde konuların açıklanmasında deliller oldukça sık kullanılmaktadır. İmanın bilgi ile temellendirilmesini sağladığında istidlal metodları İslam'ın savunulmasında büyük yarar sağlamıştır.⁴ Kelamda kullanılan delillendirme yöntemleri mütekaddimun ve müteahhirun döneminde farklılıklar gösterir. Mütekaddimun döneminde kullanılan delil yöntemleri şu şekilde sıralanabilir:

a. Şâhidin gâibe delil getirilmesi: Görünen alemde yola çıkarak görünmeyen hakkında akıl yürütme anlamına gelmektedir.

b. Tek bir mukaddimeden sonuca varmak,

c. Sebr ve taksim (İncelemek ve kısımlara ayırmak): Bu yöntemde bir konuda muhtemel seçenekler belirlenir ve ardından bunlar birer birer elenerek tek bir seçenek bırakılır.⁵ İşte bu yüzden bu metoda inceleme ve kısımlara ayrılma anlamında gelen sebr ve taksim adı verilir.

d. İttifak edilen şeylere dayanarak ihtilaf edilenler hakkında istidlâlde bulunmak: Kelamcılar ittifak edilenle ihtilaf edilenin hükmünü çıkarmak amacıyla ittifak edileni asıl, ihtilaf edileni ise fer' olarak kabul etmişlerdir.⁶ Bu yöntem üzerinde uzlaşılan bir fikrin ya da ön kabulün ihtilafı konuya delil getirilmesi tarzındadır.⁷ Kelam ilminde bu yöntemi Eş'ari, Mu'tezile'nin herşey / كل kelimesine yüklediği

¹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 151.

² Yavuz, Yûsuf Şevki, "İlliyyet(Kelâm)", *DİA*, C. XXII, s. 121, ss. 121-123, İstanbul 2000.

³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 164.

⁴ Altıntaş, "Delil ve Delillendirme Yöntemleri", s. 321.

⁵ Başoğlu, Tuncay, "Sebr ve Taksim", *DİA*, C. XXXVI, ss. 255-256, s. 255, İstanbul 2009.

⁶ Altıntaş, "Delil ve Delillendirme Yöntemleri", s. 322.

⁷ Karagöz, Nail, *Hanîfî-Mâturîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlal*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2015, s.139.

anlamları incelerken kullanmıştır. Eş'ari “Allah her şeyi bilir”¹ ayetindeki bu kelimeyle “O, her şeye güç yetirendir”² ayetindeki herşey / كل kelimesine aynı anlamı yüklemiştir. Mu'tezile ise Allah'ın ilminin genel olmasından bahsederken كل kelimesine yüklediği anlamı insan fiillerine ve yaratma meselesinde farklılaştırmıştır. Eş'ari bahsedilen ilk ayeti ele alarak Allah'ın her şeyi bildiğini açıklamış daha sonrasında ise O'nun her şeyi bilmesi gibi her şeye de kadir olduğunu belirtmiştir. Her şeyi bilen ve her şeye gücü yetenin yaratıcı olduğunu bu şekilde ispatlamıştır.³

d. Bir şeyin doğruluğundan benzerinin doğruluğuna, bir şeyin yanlışlığından benzerinin yanlışlığına delil getirmek,

e. Mûcize ile delil getirmek: Bu metodla peygamberlerin gösterdikleri olağanüstü hallerin onların asla yalan söylemediğine delil olması hedeflenmektedir. Böylelikle onların mesajlarının doğruluğu ortaya çıkacaktır.

f. İnikâs'ı-edille (delilin yanlışlığı ile düşüncenin yanlışlığına istidlâl): Bu metod çıkarım aşamasında getirilen delilin fasitliği veyahut da delilin olmaması nedeniyle, delil getirilen hususun yok sayılması veya geçersiz olmasıdır.⁴ Bu delil ilk kez Bakıllanî tarafından kullanılmıştır.⁵ Bu yöntemde örneğin âlemin bütün parçalarıyla hadis olduğunu ispatlama kullanılan, âlemin cevher ve arazlara oluştuğu görüşü iptal edilirse, âlemin de sonradan olması fikri geçersiz olacaktır.⁶

g. Şiirle istişhad: Bu delil yönteminde görüşler ortaya konulurken şiirlerden delil getirilmektedir.

¹ Bakara 2/29:

... وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

² Bakara 2/106:

... إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

³ Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl, *el-Luma*, Tah. Muhammed Emin Dannavî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Lübnan 2000, s. 45; Şık, İsmail, “el-Eş'arî'nin Kelâm Metodu”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, S. 24, s. 238, ss. 219-244, Ankara 2006; Karagöz, *Hanîfî-Mâturîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlal*, 140.

⁴ Çaldak, Hüseyin, “İslam Dünyasında Kullanılan Çıkarım Yöntemleri ve Mantiki Yöntemlerle İlişkisi”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 37, s. 181, ss. 177-194, Erzurum 2008.

⁵ Gölcük, Şerafettin, “Bakıllanî”, *DİA*, C. IV, s. 532, ss. 531-535, Ankara 1991.

⁶ Çaldak, İslam Dünyasında Kullanılan Çıkarım Yöntemleri ve Mantiki Yöntemlerle İlişkisi”, s. 181.

1.1.5.2. Te'vil

Te'vil, dönmek anlamına gelen e-v-l kökünden¹ türemiş olup bir şeyi ilmen ve fiilen kendisinden kastedilen manaya çevirmek² demektir. Kavram olarak ise bir lafza ilk başta verilen manayı değil, muhtemel bulunan diğer anlamlardan birini vermektir.³ Te'vil ile ilişkili olan tefsir ilk dönemde te'ville aynı anlamda kullanılmasına rağmen bu iki kavram birbirinden farklıdır. Bu farkı Mâturîdî şu şekilde açıklar: “Tefsir ashaba, te'vil ise âlimlere ait bir iştir. Sahabe, olup biteni gördüğü için ayetin hangi olgu ve konu hakkında nazil olduğunu bilmektedir. Tefsir ancak bunları gören kişinin yapabileceği bir şeydir. Te'vilde ise söz muhtemel manalara yönlendirilir ve Allah adına açıklama yapılamaz. Tefsir tek yönlü olup te'vilde birden fazla ihtimaller bulunur.”⁴

Tefsir ve te'vil arasındaki farkı orijinal bir örnekle açıklamak mümkündür. Rüya gören birinin rüyasını anlatması tefsir, rüyayı yorumlamak ise te'vildir.⁵

Kelâm ilmine göre tevil metodu, ilahi sıfatların anlaşılması, peygamberlerin ismet sıfatıyla bazı naslar arasındaki çelişkili görünümün giderilmesi, kıyamet alametleriyle, ahiret hallerinin izah edilmesi, iman, günah ve tekfir meselelerinin yorumlanması gibi birçok konuda başvurulacak akılcı yöntemin ana unsurlarından birini oluşturur.⁶

Nasları te'vil edebilmek için bazı şartlar gereklidir. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

- a. Nassa lafzi-zahiri mananın verilmesini imkânsız kılan nakli veya akli kesin delilin bulunması,
- b. Yapılan te'vilin Arap dili kurallarına uygun olması,
- c. Diğer muhtemel manalar arasından tercih edilen anlamın kastedildiğini kanıtlayan bir delile ihtiyaç duyulmasıdır. Ayrıca bu tür naslara dil yönünden içermediği bir anlamın yüklenmemesi gereklidir.

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. XI, s. 32.

² Rağîb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 39.

³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 31.

⁴ Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, Tah. Ahmet Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu, Mizan Yay., 2000 İstanbul, C. I, s. 3-4.

⁵ Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 212.

⁶ Yavuz, Yûsuf Şevki, “Te'vil”, *DİA*, C. XXXXI, ss. 27-28, s. 28, İstanbul 2012.

Bu şartlara uyularak yapılan te'viller sahih kabul edilmekle birlikte kesinlik arz etmez ve ilahi maksatı bütünüyle ortaya koyduğu anlamına gelmez.¹

Te'vilde bizi bilgiye ulaştıran, metinden yola çıkarak akli kullanıp ihtimaller üzerinde durmaktır. Te'vil, ayetlere en muhtemel yorumları vermektir. Bunlar akla ve bilime uygun olmalıdır. Te'vil'de yapılan yorumların sonunda “En doğrusunu Allah bilir” denilmektedir. Bu ifade te'vil yapan kimsenin kesin doğruya ulaştığı inancında olmadığını en belirgin göstergesidir. Bunun yanında te'vile dayalı bilgi her zaman ifade eder. Te'vile karşı çıkanların en önemli gerekçesi de budur. Ancak te'vilin amacı Kur'an ve sünneti daha iyi anlamaktır. Kur'an'ın daha iyi anlaşılması da bizim tezimizle ilişkilendirildiğinde ayetlerde bahsedilen delillerde kastedilen hedefin ne olduğu daha iyi bilinebilecektir.

Kelâmda kırılma noktası olan mantık ilminin kelâm ilmine girmesiyle mütekaddimun döneminde kullanılan delillendirme yöntemlerinin yanında ta'lil, istikra, analogi adı verilen akıl yürütme sistemleri de kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreç aynı zamanda mütekaddimun döneminden müteahhirun kelâmına geçişin önemli bir göstergesi olarak kabul edilir.

1.1.5.3. Kıyas

Kıyas, bilinenden yola çıkarak bilinmeyene ulaşmayı ifade eden mantık, fıkıh ve dil bilim terimidir.² Bu kavram bunların yanında birçok ilimde de kullanılmaktadır. Ancak bu yöntem farklı disiplinlerde farklı anlamlarda ele alınır. Sarf ve nahivde tümevarım yoluyla elde edilen ölçü olarak kabul edilir.³ Fıkıhtaki kıyas, mantık ilmindeki kullanımının aksine analogiyi esas almaktadır.⁴

Kıyasın mantık ilmindeki tanımı ise kendisine bazı şeylerin konulması dolayısıyla zorunlu olarak ortaya çıkan durumdur.⁵ Mantık ilminde kıyas denilince akla gelen tal'ildir.⁶

¹ Yavuz, “Te'vil”, s. 28.

² Durusoy, Ali “Kıyas(Fıkıh)”, *DİA*, C. XXV, s. 525, ss. 525-529, İstanbul 2002.

³ Tüccar, Zülfikar, “Kıyas (Arap Dili)”, *DİA*, C. XXV, s. 539, ss. 539-540, İstanbul 2002.

⁴ Tehânevî, Keşşâfu Istılâhâtı'l-Fünûn, C. II, s. 1189-1197.

⁵ Aristo, *Organon III Birinci Analitikler*, Çev. Atademir Tere, MEB Yay., İstanbul 1989, s. 5; Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Üniversitesi Basımevi, Ankara 1986, s. 105.

⁶ Öner, *Klasik Mantık*, s. 105.

Kelâm ilminde yaratıcıya ulaşma yöntemleri arasında bulunan bazı delil türlerinin esasını kıyas oluşturmaktadır.

Kıyasın üç türü bulunmaktadır. Bunlar ta'lil, istikra ve de analogidir.

a. Talil: Bu yöntem klasik mantık ilminde en çok önem verilen akıl yürütmedir.¹ Burhan-ı limmi adı da verilen ta'lil; genelden özele, tümelden tikele, müessirden esere, sebepten sonuca, kanundan olaya intikal şeklinde getirilen delil türüdür.² Bu tür akıl yürütmede öncüller doğru kabul edildiğinden sonuç da zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.³ Tümdengelim olarak da adlandırılan ta'lilde sonuç, öncüllerde gizlenmiştir. Delillendirme yoluyla da bu sonuç açığa çıkmaktadır.⁴ Bunu şu şekilde örneklendirebiliriz;

Her cisim değişkendir.

Her değişken sonradan olmalıdır.

Yukarıda bulunan iki önermeden yola çıkarak her cisim sonradan olmalıdır sonucuna ulaşırız.⁵

Mantık ilminde ta'lil, mün'akis ve müstakim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tal'il-i mün'akis, özel bir durumu genel bir prensibe katmaktır. Tal'il-i müstakim ise doğruluğu kabul edilen bir kanuna dâhil olabilecek durumları araştırıp bulmak suretiyle o kanuna uygulamaktır.⁶

b. İstikra: Kıyasın bir türü olan istikra, tikelden tümele, özelden genele, tek tek olgulardan yola çıkarak onların dayandığı kanunların bilgisine ulaştıran zihinsel işlem için kullanılan bir terimdir.⁷ İstikra da parçalardan yola çıkarak bütün hakkında hüküm verilir.⁸ İstikraya burhan-ı inni adı da verilmektedir. İstikraya şu örneği verebiliriz:

Ali ve Ayşe konuşan canlılardır.

Ali ve Ayşe birer insandır.

O halde bütün insanlar konuşandır.

¹ Öner, *Klasik Mantık*, s. 104

² Bingöl, Abdülkuddüs, "Ta'lil", *DİA*, C. XXXIX, s. 511, ss. 511, İstanbul 2010.

³ Karagöz, *Hanîfî-Mâturîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlal*, s. 94.

⁴ Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 248.

⁵ Öner, *Klasik Mantık*, s. 105.

⁶ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 304; Bingöl, "Ta'lil", s. 511.

⁷ Bingöl, Abdülkuddüs, "İstikra", *DİA*, C. XXIII, s. 358, ss. 358-359, İstanbul 2001.

⁸ Öner, *Klasik Mantık*, s. 174.

İstikra, tam istikra ve nakıs istikra olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tam istikra bir bütünü yapan parçaların hepsini inceleyerek o bütün hakkında hüküm vermektir. ¹ Tam istikraya şu akıl yürütme örneği verilebilir:

Bitkiler, hayvanlar ve insanlar teneffüs ederler.

Bilinen bütün canlı varlıklar bitkiler, hayvanlar ve insanlardan ibarettir.

O halde bütün canlı varlıklar teneffüs ederler. ²

Yukarıdaki istikra örneğinde görüldüğü üzere bütünün parçaları olan canlı türlerinin hepsi incelenerek hüküm verilmektedir.

Nakıs istikra ise bir bütünü meydana getiren parçaların hepsine değil de bir kısmına dayanılarak o bütün hakkında hüküm vermek veya bütünün bağlı bulunduğu kanunlara ulaşmaktır. ³ Nakıs istikraya aşağıdaki örneği vermek mümkündür:

Bazı hayvanlar, besinlerini çiğnerken alt çenelerini hareket ettirirler.

O halde tüm hayvanlar alt çenesini kullanarak çiğneme işleminin gerçekleştirirler. ⁴

Yukarıda verilen örnekte inceleme birkaç hayvan üzerinden yapılmış olup tüm hayvanlar hakkında hüküm verilmiştir.

c. Temsil/ Analoji: Tikelden tikele giden akıl yürütme yöntemi için kullanılan mantık terimidir. ⁵ Temsilde iki tikel şey arasında benzerlik bulunmakta olup biri hakkında verilen hüküm diğeri için de geçerlidir. Bu kıyas türü İslam hukukunda kullanılmaktadır. Üzümden yapılan şarabın haram olmasından yola çıkarak hurmadan yapılan şarabın da haram diye hükme varılması temsile örnek niteliğindedir. Bu tür kıyasta tikel hakkındaki hüküm temel alınarak başka bir tikel hakkında hükme varıldığı görülmüştür.

Kıyas, fıkıh usûlunde hakkında açık hüküm bulunmayan bir şeyin hükmünü, aralarında ortak benzerliğine dayanarak, hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemektir. ⁶ Kıyasa rey adı da verilmektedir. Rey isminin verilmesinin nedeni nasslarda bulunmayan hükümleri çıkarmada insanın düşüncesine yol açmasıdır. ⁷

¹ Öner, *Klasik Mantık*, s. 174.

² Bingöl, “İstikra”, s. 358.

³ Öner, *Klasik Mantık*, s. 175.

⁴ Bingöl, “İstikra”, s. 358.

⁵ Bingöl, Abdülkuddûs, “Temsil”, *DİA*, C. XXXX, s. 436, ss. 436-437, İstanbul 2011.

⁶ Durusoy, “Kıyas(Fıkıh)”, s. 525.

⁷ Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 227.

Temsilde asıl ve fer adı verilen iki benzetilen, bu ikisi arasında bulunan ortaklık(illet) ve son olarak da benzetme olmak üzere dört unsur bulunmaktadır.¹

1.2. İman Nedir?

1.2.1. İmanın Tanımı ve Mahiyeti

İman kelimesi Arapça'da gönül huzuru, korkunun bertaraf olması anlamında olan e-m-n kökünden türemiş olup,² bir kimsenin söylediği sözü doğrulamak, onu kabul edip kalben tasdik etmek³ ve sözü onaylamak⁴ manasına gelmektedir. Tasdik anlamına gelen imanın dilimizdeki karşılığı inanmaktır.⁵

Terim olarak iman, Allah'ı, peygamberi ve onun Allah'tan getirdiği zaruri olarak bilinen şeyleri, tasdik ve ikrar etme anlamına gelmektedir.⁶ İman eden kimseye mümin adı verilir. İman kelimesi yerine bazen itikad da kullanılır. Çünkü itikad, doğru söz ve salih amele de iman adı verildiğini görmekteyiz.⁷

İman, kelâm ilminin üzerinde durduğu ve ayrıntılı bir şekilde incelediği konulardandır. Çünkü dinin merkezinde iman bulunmakta olup dini hayatın bütün yönleri bu merkeze göre anlam ve değer kazanmaktadır.⁸ İman meselesinin bu derece önemli olmasından dolayı onun ne olduğu kelâm ekollerince marifet, ikrar, tasdik ve amele dayandırılarak tartışılmış ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İslam âlimlerince yapılan tanımlar ictihada dayalı olmayıp Kur'an ve sünnete dayanmaktadır.⁹ Onlar aynı zamanda imanın ne olduğu sorusuna verdikleri cevaba bağlı olarak büyük günah işleyen kişinin durumunu şekillendirmişlerdir.

¹ Bingöl, "Temsil", s. 437.

² Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 32.

³ Taftâzânî *Şerhu'l-Akaid*, s. 236; Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s. 18; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevakıf*, C. III, s. 614.

⁴ Râzî, *el-Muhassal (Kelâm'a Giriş)*, s. 243.

⁵ Yüksel, Emrullah, *Sistemik Kelâm*, İz Yay., İstanbul 2012, s. 219.

⁶ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 319; Nesefî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. I, s. 38; Râzî, *el-Muhassal (Kelâm'a Giriş)*, s. 243; Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 277; Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s. 18.

⁷ Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 32.

⁸ Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *DİA*, C. XXII, s. 213, ss. 212-214, İstanbul 2002.

⁹ Yeşilyurt Temel, "İmanın Mahiyeti" *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 289.

İman konusunda ilk olarak tartışan grup Mürcilerdir. Ancak bu konu üzerinde uzlaşmada olduklarını söylemek mümkün değildir.¹ Ameli imandan bir cüz olarak kabul etmeyip, onu ikinci plana koyma veya büyük günah işleyeninin durumunu ahirete erteleme anlamında ilk mürcilerden olan Ebu Hanife imanı dil ile ikrar, kalp ile tasdik olarak tanımlamaktadır.²

Mürcie ekolünde imanın tanımı konusunda ondan fazla görüş bulunmakla beraber onlardan bir kısmı imanı sadece marifet, bir kısmı ise marifet ve ikrar olarak görmekteydiler.³ Mürciler büyük günah işleyen kişiyi mümin olarak değerlendirmiştir.⁴ Onların imanı marifet olarak tanımlayarak büyük günah işleyen kişiyi mümin olarak görmelerinin arka planında bulundukları zamanın şartlarındaki ötekileştirici tutumların tersine kuşatıcı ve birleştirici bir düşünceyi benimsemeleri yatmaktadır.

Hariciler, Şia ve Mu'tezile'ye göre iman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve bütün günahlardan sakınmaktır.⁵ Bu görüşlerinin dayandığı nokta Kur'an'dır.⁶ İmanı bu şekilde tanımlayan ekoller onun kapsama alanına ameli de dâhil etmişlerdir. Amelleri terk edenleri iman dairesinden çıkarmışlar ancak kişinin ne konumda olacağı konusunda farklı düşünmüşlerdir. Hariciler bu kişiyi kâfir olarak nitelendirirken,⁷ Mu'tezile'ye göre büyük günah sahibi fâsık olup ne mümindir ne de kâfirdir. Bu kişi günahından tövbe etmeksizin ölürse ebedi olarak cehennemde kalacaktır.⁸

Ehl-i Sünnet'e göre iman kalp ile tasdikten ibarettir. Dil ile ikrar sadece dünya ahkâmının yürütülmesi için şarttır.⁹ Mâturîdî imanın tasdik olduğunu belirtip bu görüşünü Kur'an'daki bazı ayetlere¹⁰ dayandırmaktadır.¹¹ Ancak Nesefî imanın tanımında tasdik ve ikrarı eş değer görmüştür.¹²

¹ Akbulut, *Ahmet, Sahabe Döneminde İktidar Kavgası*, Otto Yay., Ankara 2015, s. 212.

² Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *el-Fıkhü'l-Ekber (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri)*, Çev. Mustafa Öz, İFAV Yay., İstanbul 2015, s.74.

³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 209-210.

⁴ İzutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 2012, s. 55.

⁵ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 210. İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 55.

⁶ Furkân 25/68-69; Bakara 2/143.

⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 188;

⁸ Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse*, C. II, s. 615.

⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din*, s. 171.

¹⁰ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.487.

¹¹ Mâide 5/41; Hucurât 49/14.

¹² Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Bahrü'l Kelâm(Matüridi Akaidi)*, Çev. Ramazan Biçer, Gelenek Yay., İstanbul 2010, s. 65.

Eş'arî'nin iman anlayışı hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Onun bir eserinde imanın hem söz hem de eylem olduğu¹ belirtilirken, diğer bir eserinde ise onun tasdik olduğunu vurgulamıştır.²

Kelâm ekollerince farklı şekillerde tanımlanan iman genelde marifet ve tasdik kavramları üzerine bina edilmiştir. Tanımlarda farklı olan nokta imana amelin dâhil edilip edilmemesidir.

1.2.2. İnsanın İmana Ulaşmada Geçtiği Aşamalar

İman, birden bire insanın aklında ortaya çıkan bir imge değildir. İnsanoğlunun imana ulaşmada zihnen geçtiği aşamalar bulunmaktadır. İnsan zihnen obje ve süje arasında kurduğu ilk ilişki olan inanç sürecinden önce de bir hazırlık aşamasından geçmektedir.³ Bu aşamada o duygu ve düşünce bağlamında oldukça yoğun bir dönem yaşamaktadır.⁴

İnsanın imana ulaşmada geçirdiği ilk süreç ilgidir. İlgi, dikkati öncelikle belirli bir şey üzerinde toplama eğilimi ve bir olay veya etkinliğe yakınlık duyma, ondan hoşlanma ve ona öncelik tanıma anlamına gelmektedir.⁵ Bu yakınlığın oluşması için insanın önce o şeye belli bir değer atfetmesi ve o şeyi tanıması gerekmektedir. Zira bir şeyi tanımadan ve bilmeden ona yaklaşmamız mümkün değildir. İmanın temelinde her şeyden önce bir ilgi, bir din ilgisi yer almaktadır. Zira dine en uzak olanlar agnostik veya ateistler değil, dine uzaktan, yakından ilgisi olmayanlardır. İlginin imanın oluşmasında olumlu bir süreç olduğunu söylemek mümkündür.⁶

İlgiden sonra gelen aşama ise şüphe. Şüphe, kelime anlamı olarak benzer ve denk olmak, birbirine benzemesinden dolayı iki şeyi birbirine karıştırmak, belirsizlik, karışıklık ve kuşku demektir.⁷ İnsanın içerisinde bulunduğu şüphe durumu doğal olarak onda bir güvensizlik yaratmaktadır. Günlük dilde şüphenin anlamı düşünüldüğünde, herhangi bir konuda kararsızlık durumunu ifade eder. İnsan önce bir

¹ Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl, *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne, (Dinin İnanç İlkeleri)*, Çev. Mustafa Çevik, Avrasya Yay., Ankara 2005, s. 21.

² Eş'arî, *el-Luma*, s. 78.

³ Özcan, Hanifi, *Epistemolojik Açından İman*, İFAV Yay., İstanbul 2014, s. 41.

⁴ Şık, Fadime, *Din Psikolojisi Açısından Kur'an'da İmanın Oluşum Süreci*(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2009, s. 28.

⁵ Parlatur, İsmail vd., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988, C. I, s. 1068.

⁶ Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, s. 47.

⁷ Günay, Hacı Mehmet, "Şüphe", *DİA*, C. XXXIX, s. 263, ss. 263-265, İstanbul 2010.

şeye ilgi duyar, sonra onun var olup olmadığı konusunda şüpheyne düşer. Daha sonra da iman sükûnetine ulaşabilir. Bu yüzden şüphe geçici de olsa tasdik veya inkârâ dönüşen tavrın oluşmasında merkezi ve önemli bir yere sahiptir.¹

Şüphe dönemini yaşayan insan için bir sonraki aşama inanca bakan yön olan zandır.² Zan, kesin bilgiye dayanmayan inançtır. Ancak insanın zihni bu aşamadayken şüphedeki kadar tedirgin değildir. Kendisine uygun olanı tarafını benimsemek üzeredir. Zihnin bu aşamada vardığı hüküm eksiktir ve tam değildir. İnsan süjenin yanlış olabilme ihtimalini peşinen kabul etmektedir.³

Zandan sonraki aşamada ortaya akıl konularak inanç boyutuna ulaşılmasıdır. İnanç, imandan bir önceki aşama olarak kabul edilebilir. İnanç ve iman bazen birbirlerinin yerine kullanılsa da aslında bu iki kavram birbirlerinden farklıdır. Bunun içerik farkı olmayıp, nitelik farkı olduğu söylenebilir. İman tek başına ruhun alanını işgal etmekteyken, bütün diğerlerini bastırarak veya az-çok onları gözden düşürerek gelişen bir inançtır.⁴ İnanç, imana giden süreçte en fazla ağırlığını hissettiren ve imana rengini veren unsurdur.⁵ İnanç, aynı zamanda imandan daha geniş kapsamlı bir terimdir. Her imanda inanç bulunur fakat her inanç iman demek değildir. İnanç bilgiye, iman ise fiiller ve teslimiyete yakındır. İnançta delil ağırlığını koyarken, imanda ise duygusal yön ağır basmaktadır.⁶ İman, inancın gelişmiş bir biçimidir.

İnançtan bir sonraki aşama imandır. İnsan arayışında tüm bu aşamalardan geçerek gerçek imana sahip olabilmektedir. İmanda artık ihtimalden söz edilemediğinden kesinlik boyutuna erişilmiştir. İnananlar, imanlarına ulaşırken bunun olumlu ve şuurlu bir kabul olduğunu artık bilmektedirler.

1.3. İman-Bilgi İlişkisi

İmanın, bilginin bir türü olup olmadığı ve onun bilgiye dayanıp dayanmadığı bilgi-iman ilişkisindeki iki problemimizdir. Birinci problem iman ne şekilde tanımlandığıyla ilişkilidir.

¹ Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 51.

² Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 51.

³ Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 53.

⁴ Kayıklık, Hasan, *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*, s. 167.

⁵ Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 56.

⁶ Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, s. 89.

Bu iki kavram arasındaki bağlantı bilgi teorisinin önemli konularından biridir. Bu nedenle konu, eski felsefede, Hristiyan ve Yahudi teolojilerinde tartışılmış olup, İslam kelâmında da kendini göstermiştir.¹

Bilgiyi önemli bir ölçüt kabul eden Ku’ran, aynı zamanda imanın oluşumunda ve iman esaslarını bize bildirme konusunda bir kaynak olduğu için iman ve bilgi arasındaki bağlantının olup olmadığını Ku’ran bağlamında ve kelâm ekollerinin anlayışları çerçevesinde incelemek istiyoruz.

Kur’an kendini Allah’tan gelmiş bir bilgi²olarak tanımakla beraber ona göre bilgi bir üstünlük ölçütüdür. Bunun delili de ayette geçen “...(Ey Resulüm) Sen de ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu...”³ ifadesidir.

Kur’an’da bilgi ve iman ilişkisini gösteren birden çok ayet bulunmaktadır.

İman ve bilginin aynı anlamda olmadığını belirten ayetlerden biri; “Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr ederse kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan başka. Fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah’ın gazabı bunlarıdır; onlar için büyük bir azap vardır”⁴ ayetidir.

Bu ayet Mâturîdî’ye göre kişinin kalbinde iman namına marifetten başka bir şey bulunmasaydı küfür onu izole edemez ve eklenen şart da manasız olurdu.⁵

Bir diğeri ise “Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!”⁶ ayetidir.

Kur’an’ın ifadesine göre iman sadece bilgi anlamına gelmediği gibi imanın bilgiden soyutlanması da mümkün değildir. Bu konuya örnek olarak Allah’a iman etmenin bilinmesi gerektiğini anlatan şu ayet verilebilir;

“Bil ki, Allah’tan başka Tanrı yoktur; kendinin, inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile. Allah, gezip dolaştığınız ve duracağınız yerleri bilir.”⁷

¹ Mert, Muhit, “Nesefî’de İman-Bilgi İlişkisi”, *Kelâmda Bilgi Problemi Sempozyumu*, (Bursa, Eylül, 15/17-09-2000), ed. Orhan Koloğlu vd., s. 221, ss. 221-229, Arasta Yay., Bursa 2003.

² Bakara 2/120, 145; Ra’d 13/37.

³ Zümer 39/9:

...قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ...

⁴ Nahl 16/106.

⁵ Mâturîdî, *Te’vîlatü’l-Kurân*, C. VII, s. 197-199.

⁶ Neml 27/14.

⁷ Muhammed 47/19.

Bu ayete göre tevhidin esası bilmeye dayanmaktadır. Bilmek, idrak etmeyle bağlantılıdır. İnsan idrak edemediği bir şeyi bilmekten acizdir.

Kur'an'da bilgiye dayalı imanın önemli olduğunu düşünmemize neden olan hususlardan biri de sürekli olarak düşünmenin¹ önemine vurgu yapan ayetlerin bulunmasıdır. Akıl bir bilgi edinme yolu olduğu için bu yoldan elde edilerek kazanılan imanın temelinde bilginin olduğu söylenebilir.

Kur'an'da imanın bilgi temeline dayandırılmasında izlenen bir yöntem de sık sık dış dünyadan örnekler verilmesiyle Allah'ın varlığı bilgisine ulaşılmasıdır. İnsan sürekli olarak âlemdeki bulunan ay, güneş,² meyveler,³ hayvanlar ve diğer şeyler üzerinde düşünerek bilgi sahibi olacak ve bunun neticesinde bir yaratıcıya ulaşacaktır. Kur'an'da izlenen bu yöntemle duyular âleminden yola çıkarak metafizik hakkında bilgi sahibi olunabileceği anlaşılmaktadır. Böylece insanın iman etmesinin körü körüne değil, düşünerek delillerden yola çıkarak, bilgi zeminine oturarak tasdike ulaştığını gösterir.

Kelâm ekollerinin iman tanımında iki temel unsurdan bahsedebiliriz. İlki Mürcie, Mute'zile ve Cehmiyye de olduğu gibi imanda bilgiye, ikincisi ise Ehl-i Sünnette tasdike vurgu yapılmasıdır.⁴

Mu'tezili âlimler bilgiyi tanımlarken itikat kavramına yer vermişler ve bilgiyle itikadı aynileştirmişlerdir. Buna karşın Mâturîdî, imanın tasdik, küfrün ise tekzip olduğunu belirttikten sonra marifetin zıddının bilmemek olduğunu dile getirmiştir. Bir şeyi bilmemekle onu tekzip etmek aynı manaya gelmediğinden, bilgiyle de iman aynı olamaz.⁵ Yani imanın bilgi olarak tanımlanması, imansızlığın ise cahillik olarak tanımlanmasını doğurmaktadır. Oysaki iman etmeyenler, cahil olarak isimlendirilmemiş, aksine kâfir olarak vasıflandırılmışlardır. Dolayısıyla imanın bilgi olarak tanımlanması mümkün gözükmemektedir.

Bilginin iman olmayacağını destekleyen ve hem Yahudi hem Hıristiyanların Hz. Peygamberin nübüvvetini bildikleri halde onun peygamberliğine iman etmediklerini ifade eden şu ayet de delil olarak getirebilir: “*Kendilerine kitap*

¹ Kasas 28/60; Hûd 11/51; Mü'minûn 23/80 vd.

² Nahl 16/12.

³ Nahl 16/67.

⁴ Nesefî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. II, s. 404-406.

⁵ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 495.

*verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar.”*¹

Kitap ehli olanlar Hz. Muhammed’in peygamberliğini bildikleri halde onu tasdik etmedikleri için kâfir olarak nitelendirilmişlerdir.² Dolayısıyla iman etmek için sadece bilmenin bir anlam ifade etmediğini aynı zamanda bu bilgiyi tasdik etmek gerektiğini söyleyebiliriz. Bu yüzden tasdik, ancak belli derecede bir bilgiyle ortaya çıkmakta olan karar aşamasının sonucudur. Yani tasdik, bilgiye dayalı kararlılığın bir ifadesidir.³

Bilgi ve tasdik olarak tanımlanan iman, hangisiyle tanımlanırsa tanımlansın aslında bilgiyle büyük bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Bilgi, imanın hakikati olmayıp onun sebebidir. Tasdike neden olduğu için bilgiye iman denilmiştir.⁴

İmanın bilgiyi taşıması onun bilgi ile özleşeceği ve salt aklın bir tasavvuru olarak ele alınabileceği anlamına gelmemektedir. Çünkü iman bütün bunların ötesinde kalbin bir eylemidir. İman, bilgiyi aşmakta ve bilinenin, delilin gerektirdiğinden daha fazla bir güven ve teslimiyetle kabul edilmesi ve onun pratik yaşama aktarılması anlamına gelmektedir. Bilginin ulaşamadığı yere kadar uzanan, bilgiden daha kapsamlı olan iman, yaşamın gereklerinden de bağımsız olmayıp bizzat müminin hayat tecrübesi içinde anlam kazanır. Bu nedenle bilgi, tasdikin oluşumu açısından önemli bir işleve sahip olmasına rağmen, son anlamda imanın özdeşi değildir.⁵ Bilginin olması imanı her zaman gerçekleştirmemektedir.

¹ Bakara 2/146.

² Taftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, s. 282.

³ Altıntaş, Ramazan, “İnsanın Zihin Halleri”, *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, ed.Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2015, s. 39.

⁴ Mâturîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 495.

⁵ Yeşilyurt, “İmanın Mahiyeti”, s. 296.

BÖLÜM II

KUR'AN'DA DELİLLENDİRME YÖNTEMLERİ

2.1. Delillendirmede Kullanılan Kur'anî Kavramlar

Kur'an başta Allah ve onu ilgilendiren hususlarda ve diğer itikadî konuların insanlar tarafından benimsenmesini sağlamak amacıyla birbirinden farklı yöntemler ve konular sunar. Fakat o bunları yaparken tek bir kavramla veya konuyla yetinemez. Çünkü Kur'an'ın asıl hedefi kullanılan argümanlar doğrultusunda insanın imanını bilişsel zemine oturtturarak onu mutmain bir konuma getirmektir. Kur'an'ın delillendirme yöntemine temas etmeden önce onun her bir varlık veya olguyu, delil anlamına gelen hangi kavramlarla ifade ettiğine ve bunların ne tür manalar içerdiğine göz atmak istiyoruz.

2.1.1. Ayet / الآية

Ayet, Arapça bir kelime olup hangi kökten türediği hakkında farklı görüşler bulunmakla beraber lügatlerde eyy / عَيَّ maddesi içerisinde yer almaktadır. Kelimenin kökünün, bir şeyi diğerinden ayırmak manasına gelen 'eyy' veya sağlamlaştırma ve bir şeyin üzerinde durma anlamına gelen teeyyi / تَعَيَّى olabileceğine dair ihtilaflar bulunmaktadır. Ancak İsfehani'ye göre kelimenin kökü teeyyidir.¹

Lugat anlamı olarak ayet; delil, apaçık alamet, alamet, işaret, nişan, ibret, mucize, kanıt, Kur'an'da iki fasıla arasındaki her cümle,² yüksek bina,³ topluluk, cemaat,⁴ Kur'an'ın hüküm bildiren her demeti,⁵ kıyamet alametleri,⁶ bir şeyin

¹ Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 41

² Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 41; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. XIV, s. 61; Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istılâhâtî'l-Fünûn*, Kahraman Yay., İstanbul 1984, C. I, s. 101; Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l- Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç- Eyyüp Tanrıverdi, YEKB Yay., İstanbul 2014, C. VI, s. 5640; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 35; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul Trs.. C. I, s. 13; Yavuz, Yûsuf Şevki-Çetin, Abdurrahmân, "Ayet", *DİA*, C. V, s. 242, ss. 242-244, İstanbul 1991.

³ Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 41-42.

⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. XIV, s. 62.

⁵ Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 41-42.

⁶ Yavuz-Çetin, "Ayet", s. 242.

tamamlanmasına sebep olan emare,¹ birisinin şahsını kastetmek ve murat etmek² gibi anlamlara gelmektedir.

Ayet kelimesinin ıstılahı anlamı ise yukarıda saydığımız lügat anlamlarıyla ilişkilidir. Çünkü bu kelime aynı zamanda Allah'ın birliğine, peygamberlerin hak olduğuna dair delil³ ve alamet anlamında kullanıldığı gibi bazen geçmiş kavimlerden bahsedilirken ibret, bazen de mucize olarak kullanılmıştır.

İnsanların ilmindeki kabiliyet ve mertebelerin, kendisi üzerinde yapılacak düşünce ve inceleme nispetinde olan işaretler ve delillerin hepsine de ayet adı verilmektedir.⁴ Aynı zamanda Kur'an harflerinden bir fasıl ile ayrılmış olan zümrelerden her birine de ayet denmektedir. Bunlar Kur'an metninden bir bölümü oluşturan parçalardır. Ayet kelimesinin şeriat geleneğindeki en özel anlamı budur. Dilimizde ki en fazla bilinen anlamı böyledir.⁵

Ayet kelimesinin ıstılahî tanımlarından biri de "Allah'ın varlığına, peygamberin doğruluğuna işaret eden delil ve mucize anlamına gelmektedir."⁶ Ayet, Kur'an'da öncelikle kendisiyle başka bir şeyin varlığına ya da niteliklerine hükmedilen simge yahut işaret, alamet anlamındadır. Yani o kendisiyle başka bir şeye götürendir.⁷

Kur'an'ın herhangi bir suresindeki başı ve sonu bulunan bir veya daha fazla cümleden mürekkep olan kelâm anlamında gelir, zira Ku'ran ayetleri; hem mucize, hem peygamberimizin nübüvvetine delil, hem düşünenler için ibret, hem hayranlık uyandıran nadir bir şey, hem de hidayet delilleridir.⁸

Kur'an'da ayet kelimesi özel anlamda, Allah'ı hatırlattığı sürece, göklerde ve yerde olan her şeye atıfta bulunmak için kullanılır. Yani her şey Allah'ın ayetidir. Çünkü her şey Allah'ın kudretine boyun eğmiştir.⁹ Bu anlamda bütün doğa olayları, ağaçlar, çiçekler, ay, güneş ve yıldızlar birer ayettir. Ancak bizim ayet kavramından

¹ Ateş, Ahmed, "Ayet", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. II, s. 63, ss. 63-64, İstanbul 1970.

² İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. XIV, s. 63.

³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 35.

⁴ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaa-ı Ebüzziya, İstanbul 1938, C. I, s. 17-18.

⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. I, s. 18.

⁶ Yavuz-Çetin, "Ayet", s. 242.

⁷ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 2002, s. 559.

⁸ Yıldırım, Suat, *Anahatlarıyla Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2011, s. 39.

⁹ Murata, Sachiko-Chittick- William C., *İslam'ın Vizyonu İnanç ve Uygulama*, Çev.Turan Koç, İnsan Yay., İstanbul 2014, s. 114.

anladığımız ilk mana Kur'an'daki iki fasıl arasında yer alan ibarelerden başka bir şey değildir.

Ayet kelimesi aynı zamanda bir şeyin tanınmasına sebep olan emare anlamındadır. Allah'ın varlığına delalet eden her şeye ayet denmekle beraber, peygamberlerin hak olduğunu ispat edici mahiyette olan mucizelere de ayet denmektedir.¹

Ayetler sözlü ve sözsüz olmak üzere iki türlüdür. Sözlü olan vahiydir. Sözsüz olan ise analitik olarak arka arkaya olmamak üzere olup toplu bir şekilde verilmiştir. Sözsüz ayetler son derece belirsiz olmakla beraber tüm insanlığa gönderilmiştir. Hiçbir aracıya gerek kalmadan doğrudan doğruya insana hitap eder.²

Son dönem İslam âlimleri ayeti mutlak anlamda fiili ve kavli olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar:

a. Fiili ayetler: Evrendeki sayısız çeşitlilik ve farklılıkları, sürekli bir düzen ve kanuna bağlayan yaratıcının varlığını, birliğini ve yüce sıfatlarını gösteren ve yaratıkların taşıdığı özelliklerinden çıkarılan delillerin tamamı bu tür ayetleri oluşturur. Bunlara kevnî, tekvinî veya ilmi ayet de denir.

Elmalı, uluhiyyete işaret eden ayetleri de kendi içerisinde; sadece âlimlerin farkına varabileceği tabiat kanunlarında yer alan genel ayetler, güneş ve ay tutulması, gök gürlemesi gibi herkesin duyu organlarıyla hissedebildiği ayetler ve Mucizeler gibi olağanüstü ayetler olmak üzere üç kısma ayırır.³

b. Kavli ayetler: Peygamberlere indirilen ilahi kitapların hepsi bu tür ayetlerdir. Bunlar teşriî, tenzili ve vahyi ayetler olarak da isimlendirilebilir.⁴

Ayet kelimesinin Kur'an'da Allah'ın yeryüzündeki tecellisi olarak belirtilecek hususlarda kavramsallaştırılmasının yanında salt kelime anlamı olarak geçtiği yerler de bulunmaktadır. Kelime anlamlarından mucize,⁵ ibret,⁶ işaret ve alamet,⁷ delil anlamını⁸ içinde barındıran ayetler de vardır.

¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, s. 52.

² İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs., s. 157.

³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. I, s. 569-570.

⁴ Yavuz-Çetin, "Ayet", s. 243.

⁵ Bakara 2/145; En'âm 6/25, 35, 37, 109; Yûnus 10/20, 96-97; vd.

⁶ Mü'min 40/13.

⁷ Şuarâ 26/128; Meryem 19/10; Âl-i İmrân 3/ 41; Fetih 48/20.

⁸ Yûsuf 12/35.

Kur'an'da ayet kelimesi, mucize kavramıyla aynı manada kullanılmış olsa da genel anlamda bu kavramlar arasında bir ayırma gitmek mümkündür. Çünkü ayet tabiat ve akılla uyumlu bir delil olup mucize tabiat ve aklın zıddına meydana gelir. Ayetin doğrulanması mümkündür ancak mucize insanı tabiat karşısında aciz bırakır. Ayet, insana mantıksal çıkarımlar ve tabiat kanunları hakkında bilgiye dayalı güven verir, onları inceleme, kendi yararları için egemen olma anlayışına yol açar. Aynı zamanda ayet, tabiatı düşünmek ve araştırmak için bir konu ve onda olanları anlamayı kolaylaştıran apaçık bir gerçektir.¹

2.1.2. Beyyine / البَيِّنَةُ veya Beyyinât / البَيِّنَات

Beyyine ayrılmak, uzaklaşmak, uzaklaştırmak ve ayırmak anlamına gelen beyn / بين veya açık seçik olmak, ortaya çıkarmak, açık seçik hale getirmek anlamındaki beyan / بيان kökünden müştak bir sıfat olup “apaçık delil, hüccet, kesin belge” demektir.² Beyyine kelimesinin taşıdığı bu farklı iki anlam önce benzerlerinden ayırmak, sonra da açık olarak ifade etmek şeklinde birleştirilebilir.³ Beyyine kavramının çoğulu beyyinattır.⁴

İstılahı olarak beyyine, ister aklî isterse hissî olsun açık olan delil anlamındadır.⁵ Bir davayı açıkça ispat eden, kendisi açık, başkasını açıklayıcı delile de beyyine denilmektedir.⁶

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre ise beyyine gün gibi gayet açık, vazih ve celfî anlamında sıfattan isim yapılmış bir kelime olup kendisi gayet açık ve aşikâr olan bir davayı açık bir şekilde ispat etmeye yarayan delil anlamına gelir. Yani beyyine kendisi açık seçik, artık başka bir şeyin açıklamasına ihtiyacı kalmamış kanıt demektir. Peygamberlerin mucizeleri de bu çeşit bir belgedir.⁷

¹ Bulut, Zübeyir, “Peygamberleri Tasdik Aracı Olarak Mucizeler”, *AİBÜİFD*, S. 3/5, s. 6, ss. 1-31, Bolu 2015.

² İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. XIII, s. 62-71; Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 87; Topaloğlu, Bekir, “Beyyine”, *DİA*, C. VI, s. 96, ss. 96-97, İstanbul 1992.

³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 47.

⁴ Karaman, Fikret vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2006, s. 71.

⁵ Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 88.

⁶ Karaman vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 71

⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.I, s. 405.

Gerçeği açıkça ortaya çıkaran kesin delil anlamına gelen beyyine Kur'an-ı Kerim'de apaçık delil,¹ açık belge,² mucize,³ herkesçe bilinen tarihi olaylar, bu olaylara tanıklık eden harabeler, Hz. Salih'in mucizesi olan deve⁴, vahiy, Kur'an-ı Kerim, nübüvvet müessesesi ve son peygamber Hz. Muhammed manalarında kullanılmıştır.

Kur'an'da beyyine kelimesinin kullanıldığı anlam alanından yola çıkarak onun da Allah'ın varlığı ve birliğine götürecek olan ayet kavramından daha açık bir kavram olduğunu söylemek mümkündür.

Kur'an'da ayet ve beyyine kelimeleri delil/işaret anlamlarına gelseler de aslında bu iki kavramın bulunduğu yerler arasında ince bir fark bulunmaktadır. Ayet kavramı Kur'an'da âlemdeki varlıkların delil olarak sunulmasında kullanılmaktadır. Tabiattaki varlıklar, insanları Allah'ın varlığı ve birliğine götürmede zayıf bir olasılık olduğundan bunlar sadece ayet/işaret anlamına gelecek şekilde ifade edilmiştir. Beyyine ise apaçık delil olduğu üzere tabiatüstü mucizelerin ibret/işaret olarak nitelendirilmesinde kullanılmıştır. Mucize olarak isimlendirilen olağanüstü olayların Kur'an'da apaçık delil/beyyine olarak vasıflanmasının sebebi onların açık, aşikâr ve şüphe edilmez olmalarıdır. Beyyineler onları kaynağından alanlar için etkilidirler. Çünkü sağlam bir şekilde ikna edilmiş olanlar inanmayanlardan ayrılmaktadırlar.

Beyyine, sahibinin doğruluğunu, düşmanlarının gerçekmiş gibi görünen yanlışlarından açıkça ayırır. Doğru olarak görülen yanlışlar hemen kaybolurken beyyine zayi olmaz. Beyyine ve ayet kelimesi ayrıldığı bir nokta daah bulunmaktadır. Ayetin anlaşılma veya anlaşılmama gibi özelliği bulunurken beyyinenin böyle bir vasfı yoktur. Çünkü o çok açık olup ya doğru ya da yanlış anlaşılabilir.⁵

Ayet ve beyyine kelimelerin terkiyiden oluşan âyâtun beyyinat ifadesi ise üç yerde Kur'an ayetlerinin/cümlelerinin dışından anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu terkip Lut kavminin helakıyla 'ileride gelebilecek felaketleri işareti,⁶ ve Hz. Musa'nın tarihi ve tabiat üstü mucizelerini⁷ ifade etmektedir. Buna rağmen bu tamlamanın kevnî ayetler için kullanılmamıştır. Çünkü onlar sebepler altında gömülü

¹ Bakara 2/ 87, 159, 209, 253; Âl-i İmrân 3/86; Mâide 5/32; A'râf 7/85, 101, 105; Enfâl 8/42 vd.

² Nahl 16/44; Muhammed 47/14; Mâide 5/32.

³ Âl-i İmrân 3/183, 184; İbrahim 14/9; Mü'min 40/50; Rûm 13/47.

⁴ A'râf 7/73.

⁵ Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yay, Ankara 1987, s. 164-166.

⁶ Ankebut 29/35.

⁷ Bakara 2/211; İsra 17/101.

kalmışken Kur'an gelip onları yeniden canlandırmış ve Allah'ın ayetleri olarak açıklığı kavuşturmuştur.¹

2.1.3. Burhan / البرهان

Burhan, Arapça'da açıklığa kavuşturmak, berraklaştırmak, delil getirmek anlamında olan b-r-h-n / برهن fiilinden türemiş olup fu'lân vezninde bir mastardır.² Kelimenin kökü hakkında bir diğer rivayet ise onun beyazlamak anlamında b-r-h / بره fiilinden türediğidir.³ Burhan sözlükte kesin delil, kanıt ve hüccet anlamlarına gelmektedir.⁴

Terim anlamı ise delillerin en sağlamı olup, her zaman kaçınılmaz olarak doğruyu gösteren ve doğrulanması gereken delildir.⁵ Diğer bir anlamı ise hüccetin açıklaması demektir.⁶ Burhan, öncülün şüpheyi barındırmaksızın doğru ve kesin olması manasına gelmektedir.⁷ Ayrıca doğruluğunda şüphe bulunmayan ve kesin bilgi ifade eden kıyasa da burhan adı verilir.⁸

Mâturîdî'ye göre ise burhan, hakkı batıldan ayırıp açıklayan delil,⁹ hüccet, Sultân,¹⁰ ayet yani işaret¹¹ anlamındadır.

Birbiriyle çelişkili olan iki davadan hangisinin doğru olduğunu anlamak için delil gerekmektedir. Bu yüzden burhan, insanları doğru noktada toplayacak olan kesin belge veya delildir.¹² Akli delil anlamına gelen burhan, beyyineden daha kuvvetli ve akli olarak insanı kabul etmeye zorlayıcı bir etkiye sahiptir.¹³ Çünkü o aynı zamanda her türlü cedel ve münakaşaya dayanıklı delildir.¹⁴

¹ Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 164-165.

² İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, C. XIII, s. 476; Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 57.

³ Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 57.

⁴ Karaman vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 74.

⁵ Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 57.

⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, C. XIII, s. 476; Cürçânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s. 19.

⁷ Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *Makasid el-Felasife (Felsefenin Temel İlkeleri)*, Çev. Cemaleddin Erdemci, Vadi Yay., Ankara, 2001, s.87.

⁸ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 49; Altıntaş, "Delil ve Delillendirme Yöntemleri", s. 320.

⁹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kurân*, C. I, s. 210-211; C. IV, s. 120.

¹⁰ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kurân*, C. X, s. 74.

¹¹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kurân*, C. VII, s. 293.

¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. I, s. 467.

¹³ Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 166.

¹⁴ Altıntaş, "Delil ve Delillendirme Yöntemleri", s. 320.

Burhan kavramının Kur'an'da geçtiği yerlerde birbirinden farklı anlamları barındırdığı görülmektedir. O, bazen hak ile batılı birbirinden ayıran kesin delil,¹ apaçık delil olmaları itibariyle Hz. Muhammed,² Hz. Musa'nın asası ve yine onun elinin meşale gibi parlaması şeklindeki mucizesi,³ bazen de sadece kelime olarak delil manasında⁴ karşılık bulmaktadır.⁵

Burhan kelimesi işaretlere, tabiat-üstü mucizelere, vahiy ve akla ve vahyin akli oluşu gibi anlamları ifade etmektedir. Burhan aklen ve psikolojik olarak zorlayıcı mahiyette olan delildir.

2.1.4. Sultân / السُّلْطَان

Sultân kelimesinin kökeni hakkında iki görüş bulunmaktadır. İlki onun dili uzun olmak, sert sözlü anlamındaki s-l-t / سلط kökünden,⁶ ikincisi ise kandili tutuşturmak için kullanılan zeytinyağı veya susamyağı⁷ anlamına gelen selit / سليط kelimesinden türediğidir.⁸

Sultânın; burhan, hüccet, delil⁹ ve güç, kudret,¹⁰ baskın çıkma, güç ve yetki sahibi olma,¹¹ kudret sahibi olan kişi,¹² gibi lügat bakımından farklı anlamlara geldiğini görüyoruz. Sultâna kalplere yaptığı saldırıdan dolayı delil anlamı verilmektedir.¹³ Hükümdarlar ve ümeraya Sultân denilmesinin hikmeti ise insanların onlar sayesinde haklarını elde etmesindendir.¹⁴ Kelimenin anlamından yola çıkıldığında ise hüccet ve burhan sahibi olduğu için hükümdarlara Sultân denmiştir. Bâtılı defedip savuşturmaya kudreti olduğu için delile Sultân adı verilmektedir.¹⁵

¹ Bakara 2/111; Enbiyâ 21/24; Mü'minûn 23/117.

² Nisâ 4/174.

³ Kasas 28/32.

⁴ Yûsuf 12/24, Neml 27/64; Kasas 28/75

⁵ Yavuz, Yûsuf Şevki, "Burhan" *DİA*, C. VI. s. 429, ss. 429-430, İstanbul 1992.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. VII, s. 321.

⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1990, C. VII, s. 111.

⁸ Rağîb el-İsfehanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 314, Öztürk, Mustafa, "Sultân", *DİA*, C. XXXVII, s. 495, ss. 495-496, İstanbul 2009.

⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1990, C. VII, s. 111; Rağîb el-İsfehanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 314, İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. VII, s. 321; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. II, s. 1198.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. VII, s. 321.

¹¹ Rağîb el-İsfehanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 314.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. VII, s. 321.

¹³ Rağîb el-İsfehanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 314

¹⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1990, C. VII, s. 111

¹⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1990, C. VII, s. 111

Sultân kelimesini muhalifi pes ettiren ispat şeklinde de tarif edebiliriz. Çünkü o hakikati kabul etmeye yanaşmamakta kararlı olanları psikolojik yönden kabul etmeye zorlayıcı bir güce sahiptir.¹

Kur'an'da birçok yerde geçen Sultân² İbn Abbas'a göre delil anlamına gelmektedir.³ Allah kelâmında kelime Sultânun mübin / سلطان مبین sıfat-mevsufuyla birlikte zikredilir. Bu Sultân kavramının çok güçlü bir hüccet olması nedeniyledir.⁴

Kur'an'da bu kavramın yer aldığı ayetlerde ise delil⁵, güç⁶ ve hâkimiyet,⁷ gerekçe,⁸ yetki,⁹ hüküm¹⁰ gibi anlamlar taşıdığına şahit oluyoruz.

Sultân kelimesi de tıpkı hüccet gibi muarızı susturmayı mümkün kılan bir cedeli delildir. Sultân, beyyine ve burhan kavramları bir iddiayı açıklığa kavuşturma ve doğru ile yanlış birbirinden ayırma anlamlarına geldikleri için içerdiği mana bakımından birbirleriyle ilişkilidir.¹¹

2.1.5. Hüccet / الْحُجَّةُ

Hüccet kelimesi ziyaret etmek,¹² kastetmek,¹³ yönelmek,¹⁴ üstün olmak¹⁵ anlamına gelen h-c-c / حجج kökünden türemiş bir isimdir.¹⁶

Hüccetin kelime anlamı makSadı açıklayan delil¹⁷ ve burhandır.¹⁸

Terim anlamı olarak hüccet, bir hükmün doğruluğunu kanıtlamak¹⁹ ve muarızı karşı galip gelmek amacıyla ortaya sürülen delildir.²⁰ Bir diğer tanımda ise hüccet

¹ Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 167.

² Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul trs., s. 204-205.

³ Mâtürîdî, *Te'vîlatü'l-Kurân*, C. II, s. 446.

⁴ Öztürk, "Sultân", s. 495.

⁵ A'râf 7/33, 71; Yûnus 10/68; Yûsuf 12/40 İbrâhîm 14/10, 12; Kehf 18/15 vd.

⁶ İbrâhîm 14/2; Sebe 34/21; Sâffât 37/30; Necm 53/23; Rahmân 55/33 vd.

⁷ Hicr 15/42; Nahl 16/99, 100; İsrâ 17/65.

⁸ Neml 27/21.

⁹ Nisâ 4/91; İsrâ 17/33.

¹⁰ En'âm 6/81.

¹¹ Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 168.

¹² Rağîb el-İsfehanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 141.

¹³ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s. 37.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. II, s. 226.

¹⁵ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 134.

¹⁶ Yavuz, Yûsuf Şevki, "Hüccet" *DİA*, C. XVIII, s. 445, ss. 445-446, İstanbul 1998.

¹⁷ Rağîb el-İsfehanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 141.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. II, s. 227.

¹⁹ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s. 37.

²⁰ Yavuz, "Hüccet", s. 445-446.

‘fikri yönelişi kanıtlayan, kabul edildiğinde bir şeyin gerçekliğini ispatlayan hüküm ve önerme’ şeklinde açıklanmıştır.¹

Kelâm literatüründe hüccet kelimesi delil ile aynı anlamda kullanılmış olup, hak veya batıl olsun herhangi bir görüşü kanıtlamak için getirilen delildir.² Bu delil akli olabileceği gibi nakli de olabilmektedir.³ Şiire, müğalataya veya safsataya dayanan delillere de hüccet adı verilmektedir.⁴

Hüccet delillendirilmede bulunulabilen vasıta bilgi anlamına⁵ gelmekle beraber, çelişik iki görüşten birinin doğruluğunu gerektiren delile de bu ad verilir.⁶ Hak veya batıl olsun sadece herhangi bir görüşü kanıtlamak üzere getirilen delil olması ve kelime anlamında üstün olma anlamını barındırması, bu delilin cedeli vasfının ön plana çıkmasının nedenlerindendir.⁷

Kur’an’da hüccet kelimesinin bazen tartışma,⁸ bazen delil anlamında⁹ bazen de fiil olarak delil getirmek anlamında kullanıldığı ayetler bulunmaktadır.

2.1.6. Furkân / الفرقان

Furkân kelimesi f-r-k / فرق kökünden gelen mastar olup¹⁰ hakla batılı, imanla küfrü, helal ile haramı ayırıp belirlemek,¹¹ hüccet,¹² Allah’ın koyduğu ölçü, gönderdiği kitap, kurtuluş veya zafer¹³ anlamına gelmektedir. İsfehani’ ye göre bu kelime mastar olmayıp isimdir.¹⁴

Furkân kelimesinin ıstılahî anlamı; imanı küfürden, tevhidi şirkten, hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan, hayrı şerden, iyiyi kötüden, helali haramdan, güzeli çirkinden ayıran ve gerçekleri açıklayandır.¹⁵ Furkânın, hakk ile batılı birbirinden ayırt

¹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 134

² Karaman vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 273.

³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 134.

⁴ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 134; Yavuz, “Hüccet”, s. 445-446.

⁵ Bâkılânî, *et-Temhid*, s. 34.

⁶ Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 141

⁷ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 134; Yavuz, “Hüccet”, s. 445-446.

⁸ Şûrâ 42/15, 16; Mü'min 40/47.

⁹ Şûrâ 42/16; Bakara 2/ 150; Nisâ 4/165; En'âm 6/83, 149; Câsiye 45/5

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. X, s. 229; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. I, s. 15; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. V, s. 3398-3399.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. X, s. 302.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. X, s. 302.

¹³ Çelik, İbrahim, “Furkân”, *DİA*, C. XIII, s. 220, ss. 220-221, İstanbul 1996.

¹⁴ Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 488-489.

¹⁵ Karaman vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 188.

eden bilgi ve kıstas anlamı da bulunmaktadır.¹ Ayrıca önemli davaları çözüp neticeye bağlayan kesin delillere ve mucizelere de Furkân denilmektedir.²

Furkânın tüm bu tanımlardan yola çıkarak doğru ve yanlış arasındaki fark anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Furkân kelimesi Kur'an'da yedi ayette³ geçmektedir.⁴ Buradan hareketle onun farklı konulara işaret ettiğini belirtebiliriz. O, ayetlerin geçtiği yerin siyak ve sibakına göre Hz. Musa'ya verilen bir şey veya Tevrat,⁵ Kur'an,⁶ Bedir günü⁷ ve iyiyi kötünden ayırt eden anlayış⁸ anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'an'da Allah'ın varlığına götürecek delillerin dış dünyadan verilmesinin yanısıra onun bizim iç dünyamıza verdiği marifetullah ise Furkân kelimesi ile açıklanabilir. Ayette iyiyi kötünden ayırt etme anlayışı olarak⁹ açıklanan Furkân, akıl yürütme işleminden başka bir şey değildir.¹⁰

2.1.7. Basiret / البَصِيرَة veya Besair / البصائر

Basîret, görüş, görmek, gören göz anlamına gelen b-s-r / بصر kökünden türemiştir.¹¹ O; görme, idrak etme, sezgi,¹² kalp gözü veya kalp kuvveti anlamına gelmektedir. Çoğulu ise besairdir.¹³

Basiretin ıstılahı anlamı kutsiyet nuruyla kalbin maddi ve manevi âlemdeki hakikatleri görme yeteneğidir.¹⁴ Basiret hali kalpte meydana gelen idrak durumudur.¹⁵

¹ Mâturîdî, *Te'vîlatü'l-Kurân*, C. X, s. 217; Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1988, C. III, s.203; Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an Hakâiki Gavamizi't-Tenzil*, ed. Muhammed Abdus-SalamŞâhîn, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 2015, C. I, s. 142; Cürçânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s. 71.

² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. V, s. 3561.

³ Bakara 2/53, 185; Âl-i İmrân 3/3, 4; Enfâl 8/29, 41; Enbiyâ 21/48; Furkân 25/1.

⁴ Abdalbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 517.

⁵ Bakara 2/53; Enbiyâ 21/48.

⁶ Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/3, 4; Furkân 25/1.

⁷ Enfâl 8/41.

⁸ Enfâl 8/29.

⁹ Enfâl 8/29:

أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötünden ayırt edecek bir anlayış verir ve sizin kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah, büyük lütuf sahibidir.”

¹⁰ Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 204.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. IV, s. 64.

¹² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 41.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. IV, s. 65.

¹⁴ Uludağ, Süleyman “Besair” *DİA*, C. V, s.103, ss.103, İstanbul 1992.

¹⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1991, C. X, s. 96-97.

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre gözle görme basar, kalp ile görme basiret anlamına gelmektedir. Basiret, kalbin görmesine sebep olan ve dilimizde kalp gözü denilen algılayıcı kuvvete ve özellikle bunun zekâ, anlayış ve feraset denilen görünür ve görünmez bir işe dikkat ve nüfuz ile gereği gibi idrak eder bir derecede açık ve parlak olması haline denir. Aynı şekilde kalp gözüyle hâsıl olan tam ve kâmil idrak gerçek ve şüphesiz bilgi de basirettir. Delil, hüccet ve burhan, şahid, dikkat ve iman ile ibret alınacak hidayet sebepleri basiret anlamın muhtevasına girmektedir.¹

Basiret, ilahi bir sıfat olan basîrin kulda tecelli etmesi anlamına da² gelmektedir. Kur'an'da ise bu kelime tekil olarak iki³, çoğul olarak ise beş kez⁴ olmak üzere yedi yerde geçer.⁵ Besair; delil,⁶ beyan,⁷ nur,⁸ şahit⁹ ve aydınlık yol¹⁰ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

2.1.8. Nur / النُّور

Nur kelimesi sözlükte; ziya, aydınlık, dokunduğu şeyi açığa çıkaran ve görülmesini sağlayan ışık,¹¹ görmeyi sağlayan yaygın haldeki ışık anlamlarına gelmektedir.¹² Ayrıca bu kelime Kur'an'da Allah'ın bir ismi ve sıfatı olarak da kullanılmıştır.¹³

Nur, dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki çeşittir. Dünyevi olan nur da basiret gözüyle ve normal gözle algılanan olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Basiret gözüyle görülen akıl nuru ve Kur'an nuru gibi ilahi konularla ilgilidir. Normal gözle görülenler ise ay, yıldız ve aydınlatıcılar gibi ışık saçan cisimlerden yayılan nurlardır.¹⁴

¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. III, s. 2018-2019.

² Uludağ, "Besair", s. 10.

³ Yûsuf 12/108; Kıyamet 75/17, 25.

⁴ En'âm 6/104; A'râf 7/ 203; İsrâ 17/102; Kasas 28/43; Câsiye 45/20.

⁵ Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 122.

⁶ En'âm 6/104; Kasas 28/43; İsrâ 17/102.

⁷ A'râf 7/20.

⁸ Câsiye 45/20.

⁹ Kıyamet 75/17, 25

¹⁰ Yûsuf 12/108

¹¹ Rağib el-İsfahanî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, s. 658-659; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, C. V, s. 240; Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*, C. III, s. 2388.

¹² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, C. I, s. 79-84.

¹³ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, C. V, s. 240.

¹⁴ Rağib el-İsfahanî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, s. 658-659.

Cürcânî'ye göre nur, gözün ilk önce kendisine, onun vasıtasıyla da diğer görülenlere ulaştığı bir keyfiyettir.¹

Tâhânevi de nurun; güneş, ay ve ateşten yeryüzü gibi katı ve kesif cisimlerin üzerlerine arız olan bir keyfiyet olduğunu söyler.²

Gazâlî nura güneş gibi kendisi gördüğü gibi kendisiyle de başkasının görüldüğü şey anlamını vermektedir.³ Ayrıca Gazâlî'ye göre tek ve hakiki nur Allah'tır. Onun dışındaki nurlara ancak mecazi anlamda nur denilebilmektedir.⁴

Nur kavramı, Kur'an ve hadislerde insanın önünü aydınlatıp doğru ve gerçek olanı görmelerini, hakkı ve şerri ayırt etmelerini sağlayan manevi ve ilahi ışık manasında kullanılmaktadır.⁵

Nur kelimesi Kur'an birden çok ayette geçmekte olup aydınlık,⁶ Tevrat,⁷ İncil,⁸ Kur'an,⁹ Allah'ın sıfatı ve ismi,¹⁰ hidayet, iman ve İslam,¹¹ müminleri verilen aydınlık¹² anlamlarında kullanılmıştır.

Nur kelimesinin Kur'an'da geçtiği bir ayette¹³ görünür âlemde bize delil olarak verilen tüm herşeyin bizleri karanlıktan aydınlığa götürüleceği belirtilmektedir. Bizi karanlıktan aydınlığa götürecek olan şey ise Allah'ın nurudur. İnsanlar bu nuru göz ardı etmediği müddetçe rabbinin nuruyla yolunu aydınlatmaktadırlar. Tüm ayet ve işaretler Allah'ın bir parıltısıdır. Onun yarattıkları ise yaratıcı kudretin dış âlemde tezahüründen başka bir şey değildir.¹⁴

¹ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s. 108.

² Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn*, C. II, s. 1394; Çelik, Ömer, "Kur'an-ı Kerim'de Nur Kavramı" *MÜFD*, Sa.16-17, s. 125-171, ss. 123- İstanbul 1998-1999.

³ Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *Miškâtü'l Envar(Nurlar Alemi)*, Çev.Şadi Eren, DİB Yay., İstanbul 2014, s. 28.

⁴ Gazâlî, *Miškâtü'l Envar(Nurlar Alemi)*, s. 36-37.

⁵ Uludağ, Süleyman, "Nur", *DİA*, C.XXXIII, s. 244, ss.244-245, İstanbul 2007.

⁶ Bakara 2/257; Mâide 5/16; En'âm 6/1, 122; Ra'd 13/16; İbrahim14/1, 2, 5; vd.

⁷ Mâide 5/44; En'âm 6/91.

⁸ Mâide 5/ 46.

⁹ A'râf 7/15; Teğabûn 64/8; Nisâ 4/174; Şûrâ 42/52.

¹⁰ Tevbe 9/ 32; Nur 24/35; Zümer 39/69; Saf 61/8.

¹¹ Nur 24/40; Zümer 39/22; Hadîd 57/28.

¹² Hadîd 57/12, 13,19; Tahrîm 66/8.

¹³ Hadîd 57/9:

هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَى عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَارْؤُفٌ رَحِيمٌ

"Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna apaçık ayetler indiren o'dur. Şüphesiz Allah, size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir."

¹⁴ Murata-Chittick, *İslam'ın Vizyonu İnanç ve Uygulama*, s. 157.

Nur kelimesinin geçtiği ayetlere göre Allah nurun yaratıcısı,¹ yerin ve göğün nuru² ve herşeye ışığını verendir.³ İnsan Allah'tan uzaklaştıkça karanlığa gömülür ve zulmet içerisinde bocalayıp durur. İçinde bulunduğu karanlık ne kadar yoğun olursa onun Allah'tan uzak kalışı da o ölçüde büyük olur.⁴

İnsanın bahsedilen yoğun karanlıktan çıkması için âlemde gördüğü her şeyi onun varlığının delili olarak düşündüğünde Allah'ın nuruna daha da yaklaşmış olacaktır. Delilleri müşahade edemeyen insan, zulmet içinde kalır ve nurdan mahrum olur. Nitekim ayette belirtildiği üzere Rabbinden bir nur üzere olanlar⁵ -ki bu ayette nur kelimesi Râzî'ye göre bilgi ve marifet anlamına gelmekte⁶ olup bu bilgi ve marifete sahip olanlar- bulundukları karanlıktan sıyrılıp aydınlığa ulaşacaklardır.⁷

Allah'ın nurunu görmek istemeyen ve onu söndürmek isteyenlerin her zaman karanlıkta kalacakları ve onlar ne kadar onun nurunu yok etmek isteseler de Allah'ın nurunu tamamlayacağı ayetlerde⁸ belirtilmiştir. Allah'ın nurunu söndürmekten maksat onun delillerini yok etmek anlamına gelmektedir. Çünkü deliller insanları dinlerdeki doğru yola götürdüğü gibi nur da insanı doğruya götürmektedir.⁹

Nurun doğruya iletmesinin sonucunda inanlar da bu vasfa sahip olmuşlardır ve onlara rableri tarafından nur ihsan edilmiştir.¹⁰ Bu nurdan nasibini alamayanlar Kur'an'da ateş yakan insanlara benzetilmiştir. Onların ateşleri yanıp kendileri aydınlandığında Allah onların aydınlığını yok etmektedir ve onlar karanlık kalmaktadırlar.¹¹ Nurları yok sayıp, bunun sonucunda doğru yolu bulmayanlar ve bu

¹ En'âm 6/1.

² Nur 24/35:

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğruya da, batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.”

³ Zümer 39/69.

⁴ Murata-Chittick, *İslam'ın Vizyonu İnanç ve Uygulama*, s. 158.

⁵ Zümer 39/22:

أَقَمْتُ لِلَّهِ صَدْرَهُ لَإِسْلَامٍ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْفَاسِقِينَ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أَوْلَيْكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

“Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler.”

⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1995, C. XIX, s. 169.

⁷ Hadîd 57/9; Ahzâb 33/ 43; Mâide 5/16; Bakara 2/ 257.

⁸ Saff 61/8; Tevbe 9/32; Bakara 2/17.

⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1991, C. XI, s. 489.

¹⁰ Tahrîm 66/ 8, Hadîd 57/12, 19, 28.

¹¹ Bakara 2/17.

yüzden karanlıklar içinde kalanların nurdan nasibi olmayacaktır.¹ Dünyada bunların arasındaki fark karanlık ve aydınlığın arasındaki farka benzetilmiştir. Çünkü bunlar aynı şeyler değildir.² Ahiret gününde ise karanlıklar arasında kalanlar nurdan nasibini alanlardan nur isteyecekler ve her iki grubun arasına sur çekilerek birbirlerinden ayrılacaklardır.³

Kur'an'ın iki ayetinde⁴ ayın nur olarak nitelendirilmesi, gecenin karanlığında insanın yolunu aydınlatması gibi nurun da onun içinde bulunduğu manevi karanlığa ışık tutması nedeniyledir. Gece ayın ışıyla yolunu bulabilen insan, eğer zulmet içerisinde ise nur sayesinde doğru yolu bulabilmektedir.

Kur'an'da nur olarak isimlendirilen diğer şeyler ise Allah'ın insanlara gönderdiği Tevrat, Kur'an ve Hz. Peygamberdir.⁵ Bunların da nur olarak vasıflandırılması, insanların bu dünyada karanlıklar içinde bulunduğu zaman onlara doğru yolu bulmaları konusunda rehber olmaları dolayısıyladır.

Bunlara ek olarak Kur'an'da nur kelimesi hep müfret olarak geçmekte, karanlık anlamına gelen ve nurla tezat teşkil eden zulumat / ظلمات kelimesi daima çoğul olarak kullanılmaktadır. Çünkü zulumat küfür, nur ise iman manasına yorumlanırsa, hakkın tek batılın ise çok olması bunun nedeninin daha kolay anlaşılmasına vesile olacaktır.⁶

Kur'an'daki anlamlarından yola çıkarak nur, insanın iyiyi ve kötüyü ayırt etmesi için ona verilen bir ışık olarak nitelendirilebilir. Bu sayede o, âlemdeki olup bitenleri anlayıp Allah'ın varlığına ulaşma kabiliyetine sahip olacaktır ki işte bu yolu aydınlatan kavram olan nurun, delil anlamına gelen diğer kavramlarla yakın ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.

2.1.9. Hakk / الحق

Hakk; sabit ve doğru olmak, bir şeyi gerçekleştirmek, gerekmek, bir nesnenin hakikatine muttali olup onu yakinen idrak etmek anlamlarını taşır. Ancak o; gerçek,

¹ Nur 24/40.

² En'âm 6/12; Fâtır 35/19, 21; Ra'd 13/16.

³ Hadîd 57/13.

⁴ Yûnus 10/ 4; Nûh 71/16.

⁵ Şûrâ 42/52; Nisâ 4/174, Tegâbün 64/8; A'râf 7/ 157; Mâide 5/15; Talâk 65/11; İbrâhîm 14/1.

⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1990, C. IX, s. 320-321.

sabit, doğru manasında bir isim olarak da kullanılır.¹ Çoğulu hukuk olup batılın zıddı anlamına da gelmektedir.²

İsfehani'ye göre bu kelimenin aslı uygunluk ve uyumluluk olup dört değişik anlamda kullanılmaktadır. Hak:

- a. Bir şeyi hikmetine göre yaratanın adıdır.
- b. Hikmetin gereği yaratılan şeydir.
- c. Bir şeye gerçekte olduğu şekilde uygun bir biçimde inanmaktır.
- d. Gerektiği yerde, gerektiği kadar ve gerektiği zaman ortaya konan fiil, hareket ve sözdür.³

Cürcânî hakk kelimesini lugavi olarak 'inkârı mümkün olmayacak kesinlikte gerçek olan şey', ıstılâhî olarak ise 'gerçeğe uygun olan hüküm, bu hükmü taşıyan söz' anlamını vermektedir. Ayrıca bu söz inanç, din ve görüşler için de kullanılmakta olup batılın zıddını ifade eder.⁴

Hakk aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biridir. Onun hakk olması varlığında hiç şüphe olmaması, hakkın yegâne kaynağı olması, yaptığı her şeyi gereği gibi ve yerli yerince yapmasındandır.⁵

Elmalılı'ya göre mastar, isim ve sıfat olduğu için değişik anlamlarda kullanılan hakk kavramının en genel manası mastar sigasında kendisini bulmaktadır. Bu nedenle sübut ve varlığın hakikat bulması diye ifade edilse de bunun esas anlamında uygunluk yatmaktadır. Çünkü biz zihnimizde tasarlanan ile gözümüzle gördüğümüz şeylerin diğer bir ifadeyle enfüs ve afakın, ilim ile malumun birbirine uygunluğunu anlatır. Bu nedenle bazen zihni tasavvurlara bazen de gözle görülen varlıklara hakk ismi verilebilmektedir. O, düşüncenin gözleme uygunluğu açısından kullanıldığında isabet ve doğruluk; söz, fikir, icra, karar, ahkâm ve iradenin makSada uygunluğu bakımından da adalet ve hikmet anlamına gelir bu da o işin sıfatı olur. Dış olaylar ve maddi konular için kullanıldığı zaman ise gerçekleşme ve vuku bulma anlamını taşır.⁶

Tüm bu tanımlardan sonra kelâm ve felsefede hakk kavramı dış dünyada mevcut olan, mevcudiyeti sabit ve devamlı varlık, gerçeğe uygun bilgi, hüküm ve söz

¹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, C. V, s. 49-58; Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*, C. IV, s. 3943.

² İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, C. V, s. 49.

³ Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, s. 165-166.

⁴ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s. 40.

⁵ Akpınar, Ali, "Kur'an-ı Kerim'de Hak Kavramı ve Seyahat Etme Hakkı" *İslami Araştırmalar Dergisi*, S. 3-4, C. XI, s. 187, ss. 187-197, Ankara 1998.

⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. IV, s. 2675-2676.

anlamına gelmektedir.¹ Kur'an'da oldukça fazla kullanılan bu kavram genelde batılın karşıtı² olarak anlamlandırılmıştır.³

Allah'ın hakkın kendisi olduğundan bahseden ayetler,⁴ Ku'ran,⁵ gerçek ve gerçekleşmek,⁶ görev, ödev, hüküm,⁷ ceza hükmü,⁸ doğru,⁹ doğru yol,¹⁰ peygamber,¹¹ aslına uygun bilgi, inanç, yakîn,¹² İslam,¹³ hakka uygun yaratma,¹⁴ adalet,¹⁵ delil,¹⁶ borç,¹⁷ layıkıyla gereği gibi,¹⁸ tevhid¹⁹ ve bir olayın iç yüzü²⁰ gibi geniş bir anlam yelpazesi arz etmektedir.

Hakk ile delil veya ayet anlamına gelen diğer kavramlar arasındaki ilişki bunların gerçek ve gerçeğe götüren şey olmasındandır. Delillerin doğru yola götürmesi anlamındaki işlevi aynı şekilde hakk kavramı için de geçerlidir.

2.2. Kur'an'ın Yöntemleri

Kur'an'ın insana hitap ederken kullandığı argümanların büyük bir kısmı aklına hitap etmektedir. Onun kullandığı öncüller akla dayanıyor ise buna akli delil, öncülleri nakle dayanıyorsa buna da naklî delil adını veriyoruz.

¹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 106.

² Bakara 2/42; Nisâ 4/105; Enbiyâ 21/18; Sebe 34/49; Mü'min 40/5; En'âm 6/57 vd.

³ Çağrıncı, Mustafa, "Hakk", *DİA*, C. XV, s. 137, ss. 137-139, İstanbul 1997.

⁴ Hac 22/6, 62; Lokman 31/30.

⁵ Kehf 18/29; Yûnus 10/108; Ra'd 13/19; Secde 32/3; Nisâ 4/170; vd.

⁶ Bakara 2/26, 109, 144, 176, 213; A'râf 7/43, 53, 105; Yûnus 10/3, 32, 55; Ra'd 13/1; Hicr 15/55 vd.

⁷ Nur 24/49; Yasin 36/7; Bakara 2/180, 236, 241.

⁸ Hicr 15/8.

⁹ Furkân 25/33; Âl-i İmrân 3/108; Meryem 19/34; Mü'minûn 23/62.

¹⁰ Yûnus 10/35; Neml 27/79; Zümer 39/41

¹¹ Kasas 28/48; Ankebût 29/68.

¹² Yûnus 10/36; Necm 53/28.

¹³ Nisâ 4/170; Fetih 48/28; Saf 61/9.

¹⁴ En'âm 6/73; Yûnus 10/5; İbrahim 14/19; Hicr 15/8, 85; Nahl 16/3 vd.

¹⁵ Âl-i İmrân 3/181; A'râf 7/8, 159, 181; Sebe 34/26; Sad 38/22; Sad 38/26 vd.

¹⁶ Yûnus 10/76, 77.

¹⁷ Yûnus 10/103.

¹⁸ Âl-i İmrân 3/102; Rum 30/47; En'âm 6/91.

¹⁹ Zuhurf 43/86.

²⁰ Yûsuf 12/51.

2.2.1. Akla Dayalı Yöntemler

Bir önceki bölümde de işaret ettiğimiz gibi kelam ilmi inanç konularını ispatta çeşitli yöntemler kullanır. Ancak bunların bir kısmı hisse bir kısmı habere dayalıdır. Kur'an her türlü iman esasının kabulünü hisler aracılığıyla kabul ettirmek ister. Hislerle elde edilen bilgilerin büyük bir kısmı müşahedeye dayalıdır. Çünkü insanın birinci derecede ve en güçlü hissi gözdür. İkinci derecede önemli hissi ise kulaktır. Ancak her iki hissin üzerine düşen görevi yerine getirmesi akıl sayesinde bir anlam kazanır. Bu nedendir ki İmam Maturidi bilgi kaynaklarını sistemleştirirken duyular, doğru haber ve akıl şeklinde bir tasnif geliştirmiştir.¹

Allah Teâla bir sonraki bölümde tasnif edeceğimiz gibi bir yönden âlemi ve peygamberlerin mucizesini müşahedemize diğer yönden ise peygamberlerin vermiş olduğu haberleri işitmek suretiyle onların getirdiği mesaja inanmamız bağlamında kulaklarımıza hitap etmektedir. Fakat göz ve kulak âleme bakarak veya peygamberi işiterek Allah'ın varlığını, birliğini, sıfatlarını ve peygamberlerin getirdikleri mesajı anlama kabiliyetine sahip değildir. Bunları doğru bir şekilde yorumlamak için şiddetle akla ihtiyaç vardır.

Allah Teâla âlemi doğru bir şekilde yorumlamamız adına basar değil nazar kavramını kullanır. Bu ise istidlal yani delil getirme ile aynı anlamı taşır. Öyleyse bizim hislerimizle algıladığımız her türlü varlık ve olguyu aklımızla değerlendirip bir sonuca ulaşmamız gerekmektedir.

Gerek âlemin gerekse peygamberin getirdiği ilahi mesajın bir anlam kazanabilmesi ancak akılla mümkün olabilmektedir. Hatta peygamberlerin getirmiş olduğu teklifin kabulü bile akıl sayesinde gerçekleşir. Akıl nazar-ı itibara alınmazsa az önce bahsettiğimiz hiçbir husus herhangi bir değer taşımaz.

Bu Mu'tezilî bir anlayışın ötesinde tüm dini verilerin anlaşılmasında aklın temel taşı olduğu anlamına gelir. Kur'an'ın nazar kavramına yüklediği anlamın bu şekilde yorumlanması gerekmektedir. Eğer böyle bir yöntem uygulanmaz ise sadece başgözüyle bakmak, görünen şeyin arka planında mevcudu görmemek gibi bir durum söz konusu olacaktır. Ancak Allah'ın sunduğu argümanlardan anlaşılması gereken daha başka hususlar söz konusudur. Çünkü Kur'an 'nazar etmez misiniz?' sorusunu yöneltmektedir. Bu soruyla o müşahade edilen âlemin arka planında Kur'an'ın

¹ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 9,11

ifadesiyle gayb âleminde, gözlemlediği her türlü varlığı yaratan, yöneten, tasarrufta bulunan, daha geniş bir ifadeyle sahibi olan bir varlığa ulaşmamızı istemektedir.

Gayb alanı insandan varlıksal ve bilgisel olarak çok uzak değildir. Bu alan hakkında bilgi sahibi olmak için insanın akıl yürütmesi gerekmektedir. Yapılan işlemin sonucunda insan görünmeyen hakkında fikir sahibi olabilir.¹ Buna binaen Kur'an, insanın bu akıl yürütme metodunu gerçekleştirmesi için ona sık sık uyarılarda bulunmaktadır. Ayetlerde âlemden birkaç delil verildikten sonra “Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden Allah'tır. O'nsuz size ne bir dost ne bir şefaathçi bulunur. Hâlâ düşünüp ders almaz mısınız?”² veya “Yaşatan da öldüren de O'dur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesi de O'nun eseridir. Artık aklınızı kullanmayacak mısınız?”³ diye insana sorulması bu yöntemin kullanıldığının göstergesidir.

Ayrıca Kur'an'da Allah'ın varlığı ve birliği, onun sıfatları ve ahiret hakkında delillendirmelerin bu âlemden yola çıkarak sunulması da buna örnek teşkil etmektedir.

2.2.1.1. İstidlâl bi's-Şahid ale'l-Gâib

Bilinmeyen veya duyuların ötesinde bulunan bir şeyin, bilinen yahut duyularla algılanan başka bir şeyle kıyaslanması sonucunda hüküm verme metodu anlamına gelmektedir.⁴ Bu yöntem kıyasu'l-gaib ale's-şahid, delâletü's-şahid ale'l-gaib⁵ gibi isimlerle de bilinmesinin yanı sıra diğer islami ilimlerde farklı şekilde ifade edilmektedir. Fıkıh âlimleri bu işleme kıyas-ı fıkhi, beyan âlimleri teşbih adını vermişken, mantık ilminde ise o, temsile denk gelmektedir.

Görünen âlemden görülmeyen âlem hakkında fikir sahibi olabileceğimizi savunan bu metod mütekaddimun dönemi kelamcılarının kullandığı en önemli akıl yürütme yöntemlerindendir. Bunun temelinde olgular dünyasından bir şeyin bir illetten dolayı aldığı hükmün, aynı illetten dolayı duyu ötesindeki bir şey için geçerli olması bulunmaktadır. Buradaki illetten maksat ise delildir.⁶

¹ Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 245-246.

² Secde 32/4:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَيْعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ

³ Mü'minin 23/80:

وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

⁴ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 188.

⁵ Karagöz, *Hanîfî-Mâturîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl*, s.127.

⁶ Bâkılânî, *et-Temhid*, s. 27; Altıntaş, “Delil ve Delillendirme Yöntemleri”, s. 322.

İstidlal bi’ş-şahid ale’l-gaib yöntemi ilk kullanan kelam ekolünün Mu’tezile olduğu iddia edilmektedir.¹ Ayrıca Mâturîdî ve Eş’arî ekolleri de bu metodu uluhiyyet ve Allah’ın sıfatları hususunda kullanmışlardır.²

Kur’an hem evreni ve içerisinde yer alan tüm varlıkların konumunu hem de peygamberlerini tanımayan toplumların yok olmaya yüz tutmuş kalıntılarını müşahade ederek onlardan ibret almamızı istemektedir. Hemen tüm ayetlerin hepsinde kelamın ilk dönemlerinden beri kullandığı istidlal bi’ş-şahid ale’l-gaib yöntemine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu yöntemle insan kesin bilgi ifade eden müşahadat ile delil getirerek ona yakın bir şekilde istidlali bilgiye ulaşmaktadır.

Bu yöntem ayrıca mantıkta kullanılan tümevarım metodunu da çağrıştırmaktadır. Çünkü her mümkün varlık var olmasında bir sebebe ihtiyaç duyacaktır. Varlığı da yokluğu da zorunlu olmayan böyle bir varlığın ontolojik bir vasıf kazanabilmesi için bir sebepler zinciriyle ilk sebebe ulaşılması mantıken zorunludur. Bu nedenle Allah Teâla aklın zaruri olarak kabul ettiği böyle bir akıl yürütmeyi hemen tüm delillerinde kullanmayı sıkça tekrarlamış ve böylece onun kolay bir şekilde âlemin ve kendisinin yaratıcısı olduğunu kabule zemin hazırlamıştır.

2.2.1.2. Sebr ve Taksim

‘Kuyu vb. şeylerin derinliğini öğrenmek için yoklayıp denemek’ anlamına gelen sebr ve ‘bölmek, parçalara ayırmak’ manasında kullanılan taksim kelimelerinin oluşturduğu terkiptir. Bu yöntemde bir asılda bulunan muhtemel vasıflar tek tek incelenerek elenir. Geride kalan tek illetle ise hüküm verilir.³

Sebr ve taksim yönteminde ihtimallerdeki yanlışlar aranıp doğru olan ihtimal üzerinden karar verilmektedir. Âlemin hâdis olduğunu bu yöntemden yola çıkarak şu şekilde ortaya çıkararız:

Âlem ya kadîm ya hâdistir.

Âlemin kadîm olması imkânsızdır.

¹ Altıntaş, Ramazan, “Kelâmî Epistemolojide Aklın Değeri”, *Kelâmda Bilgi Problemi Sempozyumu*, (Bursa, Eylül, 15/17-09-2000), ed. Orhan Koloğlu vd., s.84, ss. 73-102, Arasta Yay., Bursa 2003.

² Yavuz, Yusuf Şevki, “İstidlal(Kelam)”, *DİA*, C. XXXIII, s. 326, ss. 325-328, İstanbul 2001; Altıntaş, “Delil ve Delillendirme Yöntemleri”, s. 322.

³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 272.

O halde âlemin hâdis olması gerekir.¹

Yukarıdaki örnekte ihtimalle üzerinden elemeler yaparak doğruya ulaşılmıştır.

Bu yöntemi kelim ilminde önce Mu'tezile, daha sonra ise Eş'arîler kullanmıştır. Sebr ve taksim metodu Kur'an'da "*Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?*"² ayetinden bahsedilen Allah'ın elinden maksadın ne olduğunun anlaşılmasında kullanılmaktadır. İki elin ne olacağı hususunda ihtimaler Allah'ın celâl sıfatı, iki nimet, iki kudret, iki organdır. Eş'arî bu seçenekleri tek tek eleyerek kavramın ne anlama geleceğine karar verir. Eş'arî'ye göre bu iki elden maksat Allah'ın celal sıfatıdır.³

Sebr ve taksim metodu Kur'an'da izlenilen metotlardan biridir. Zira Kur'an'da Allah'ın varlığı ve birliği hususunda öne sürülen iki ilah olsaydı düzenin bozulacağı argümanı bunu destekler niteliktedir. Nitekim "*Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir*"⁴ ayetinde ihtimallerin eleyerek ortadan kaldırılması metodu izlenmiştir.

Kur'an da kullanılan bir diğer sebr ve taksim metodu ise "Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar yoksa kendileri mi yaratıcıdır?"⁵ ayetinde yer alan kimin yaratıcı olduğu hususudur. Burada insanın var olmasıyla ilgili ihtimaller sıralanıp, Allah'ın dışındakilerin geçersiz olduğu ortaya konmuştur.⁶

2.2.1.3. Bir Şeyin Doğruluğundan Benzerinin Doğruluğuna, Bir Şeyin Yanlışlığından Benzerinin Yanlışlığına Delil Getirmek

Benzer iki şeyin aynı vasıfları taşımasından dolayı benzer hükmü almaların gerektiğini savunan yöntemdir. Başta Mu'tezile olmak üzere tüm kelim ekolleri bu metodu kullanmışlardır. Bunun esasında bir kişinin adım attığı zaman buna benzer ikinci adımı atabilir gibi bir kabul etme düşüncesi yer almaktadır.⁷

¹ Karagöz, *Hanîfî-Mâturîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlal*, s.161.

² Sad 38/75.

³ Eş'arî, *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne (Dinin İnanç İlkeleri)*, s. 56-57.

⁴ Enbiya 21/22.

⁵ Tur 52/35.

⁶ Başoğlu, "Sebr ve Taksim", s. 255.

⁷ Altıntaş, "Delil ve Delillendirme Yöntemleri", s. 322.

Bu yöntem âlemin yapıtaşlarını oluşturan her bir unsurun taşıdığı özelliklerin başka unsurların da taşıyabileceğini, herhangi bir fiili meydana getiren insanın bu konuda sahip olduğu özelliklerin âlemi yaratan Tanrıya da izafesinin mümkün olabileceğini, ayrıca ahirette yeniden dirilişi ispat sadedinde oldukça geçerlidir. Hatta Eş'ari bu yöntemi özellikle ikinci yaratılışı ispatlamada kullanmaktadır. Zira bu çürümüş kemikleri kim yaratacak sorusuna Kur'an'an'da verilen cevapta bu metod uygulanmış,¹ ilk yaratmanın sahibinin ikinci yaratmaya gücünün yettiği vurgulanmıştır.²

2.2.2. Nakle Dayalı Yöntemler

Kur'an insanlık tarihi boyunca her bir topluluğa Allah'ın gönderdiği peygamberlerden ve ilahi mesajından haber vermektedir. Bunlar daha ziyade peygamberin gönderildiği toplumun onun nübüvvetini inkâr ederek kabullenememesi ve bunun akabinde Allah'ın elim bir cezasına maruz kalması bağlamındadır. Bütün peygamberler olmasa da onların bir kısmı, toplumu peygamberin sözünün doğruluğunu kabule götürecek bir takım deliller yani mucizeler sergilemişlerdir. Allah Teâla bütün mucizeleri ilahi mesajın bildirildiği peygamberlerinin elinde meydana getirmiş, bunlar da mucize sahibinin doğruluğuna delil olmuştur.

2.2.2.1. Mucizeyi Mucize Sahibinin Doğruluğuna Delil Getirmek

Mucize, peygamberlerin hak olduklarını ispatlamak üzere gösterdikleri olağanüstü olaylardır. Onlar meydana geldiklerinde, aynı zamanda peygamberin getirdiği mesajın da doğruluğunu ispatlanmaktadır. Kelam ilminde oldukça önem arz eden mucize konusu aynı zamanda Kur'an'ın delillendirme yöntemleri arasında da bulunmaktadır.

Peygamberler gösterdiği mucizelerle uluhiyyeti ve nübüvveti ispatlamaktadır. Çünkü peygamberler, durumlarını ve kudretlerinin nelere yeteceğini bilen bir toplum içinde yaşamışlardır. Dolayısıyla toplum, mucizeyi görünce peygamberlerin bunları

¹ Yasin 36/78-79.

² Eş'arî, *el-Luma*, s. 17; Şık, "el-Eş'arî'nin Kelâm Metodu", s. 236.

ortaya koyma gücüne sahip olmadıklarının farkında olduklarından onların söylediklerinin doğru olduğunun anlayacaklardır.¹

Peygamberlerin mucizeleri aynı zamanda Allah'ın birliğini de ispatlamaktadır. Bu olağanüstü hallere şahit olanlar bu durumun ortağı olan bir varlığın fiili olsaydı bu ortaklar peygamberi bu mucizeyi göstermekten alıkoyacağını anlarlar. Çünkü söz konusu mucizeler esnasında şeriklerden rububiyyet ve uluhiyyet iptal edilmektedir. Böyle bir şey olmadığından dolayı onu yaratanın tek olduğu ortaya çıkmaktadır.²

Kur'an'da insana sunulan delillerden biri de peygamberlerin mucizeleridir. Onlara verilen olağanüstü bu hadislerle aracılığıyla Allah hem kendi varlığı ve birliğini hem de peygamberlerin hakk olduğunu ispatlamaktadır. Bu yöntem diğerlerinden farklı olarak haberi delile dayanmaktadır.

2.2.2.2. Tek Bir Mukaddimedden Sonuca Ulaşmak

Bu yöntemle tek bir sonuca ulaşılmaktadır. Kullanılan mukaddime zorunlu bilgi ihtiva etmekte olup ulaşılan sonuç ise nazari bilgidir. Bu durumun tersinin olması da mümkündür. Yani öncüller nazari bilgidен oluştuğu halde ortaya çıkan sonuç zaruri bilgi olabilir. Bu yöntemi şu şekilde örneklendirebiliriz: ‘Cevherler, hâdislikten uzak değildir’ önermesinden yola çıkılarak başka bir bilgiye ulaşılabilmektedir. Madde, cevher ve arazlardan oluşmaktadır. Arazların hâdis olduğu kesindir. Cevher ise arazlara mahal olduğundan onun da hâdis olması gerekmektedir. Sonuçta ‘hâdislerden uzak olmaya her şey hâdistir’ diyebiliriz. Bu mukaddimeye bağlı olarak âlemin hâdis olduğu gerçeğine ulaşabiliriz.³

Bu yöntemin en çok uygulandığı konu Allah Teâla'ya imanın vurgulandığı ayetlerin hemen akabinde zikredilen ahirete imandır. Kur'an ikinci yaratılışın kesinlikle gerçekleşeceğini ifade ederken daima birinci yaratılışa göndermelerde bulunmaktadır. Bu durum tüm insanların ilk yaratılışın Allah Teâla tarafından gerçekleştirildiğine inandığını belgelemektedir. Buradan hareketle ‘ilk yaratılışı gerçekleştiren Allah Teâla’dır’ önermesine dayanarak ‘ikinci yaratılışı da ancak Allah Teâla gerçekleştirir’ sonucuna ulaşabiliriz.

¹ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 221-222.

² Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 221-222.

³ Altıntaş, “Delil ve Delillendirme Yöntemleri”, s. 322.

2.3. Kur'an'da Akla ve Nakle Dayalı Yöntemin Muhatapları

Allah, bir taraftan gerek enfüsi gerekse afaki delillerle, diğer taraftan kendi mesajını iletmek üzere gönderdiği peygamberlerle insana yardımcı olmakta ve ona verdiği bütün bunları anlayabilecek kapasitede olan akılla kendisine ulaşılmasını istemektedir. Dolayısıyla Allah, varlığından haber verdiği hesap gününde insanın her türlü mazeretine engel olacak şekilde bir sistem kurmuştur.

Kur'an hangi yöntemi kullanırsa kullansın muhataplarını çeşitli şekillerde isimlendirmektedir. Kur'an'ın asıl hedefi cansız bir varlığı Tanrı kabul edip ona ibadet ederek şirk koşan zümreyi tevhid inancına çağırmaktır.

Allah Teâla verdiği örneklerle sadece inkârcıları değil, tevhid inancını benimseyerek kendisine inanan kişileri de muhatap almaktadır. Çünkü Kur'an tüm insanların aklına hitap etmektedir. Bu nedenle yeri geldiğinde o 'akıl sahipleri için ibretler vardır' anlamına gelen 'ülü'l-elbab'¹, 'ülü'l-nühâ'² ve 'ülü'l-ebsar'³ tabirleri kullanmıştır.

Âlemden örnekler şeklinde verilen deliller genelde aklın kullanılmasını gerektirdiğinden akli delil olarak nitelendirilebilir. Örneğin insan gökyüzüne bakınca onun hiçbir destek almadan asılı durduğunu gördüğünde bu tasarımın yaratıcısının kudret ve gücünün büyüklüğünü anlayabilir. Gökyüzünün direk olmadan yaratılışı ise *"Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin*

¹ Yûsuf 12/111:

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِّأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

"Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur'an, uydurulabilecek bir söz değildir; fakat o, kendinden öncekiler için onay, her şey için detaylı açıklama, iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir."

² Tâhâ 20/54:

كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى

"Kendiniz yiyin, hayvanlarınızı da otlatın. Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır."

³ Nur 24/44:

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

"Allah geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirir; gören ve düşünenler için bunlardan alınacak ibretler vardır."

olarak inanasınız”¹ ayetiyle belirtilmiştir. Allah’ın gökleri delil kılması onların insanların göreceği direkler bulunmaksızın yükseltilmiş olmasındandır.²

Kur’an tüm örneklerinin öncelikle bireysel akıl düzleminde anlaşılmasına ve değerlendirilmesine çağırır: “Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır. Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?”³

Bununla birlikte Kur’an bireysel aklın üstünde toplumsal birlikteliği sağlayabilmek amacıyla tüm delil ve ibretlerin özellikle toplumlar tarafından kabul edilmesinin gerekliliğine vurgu yapar. Bu tür ayetler oldukça fazla olmasına rağmen burada sadece iki örnekle yetiniyoruz: “Onlar görmüyorlar mı ki biz geceyi içinde rahat etsinler diye, gündüzü de (her şeyi) gösterici (aydınlık) olarak yarattık. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için elbette (Allah varlığını gösteren) deliller vardır”⁴, “Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”⁵ Çünkü toplumun günlük hayatlarında çalışma ve yorgunluklarını giderme amacıyla gecenin dinlenme, gündüzün ise aydınlık olarak yaratılması onların yaşamlarını belli bir sistem içinde planlamaları için ayarlanmıştır. Diğer ayete göre ise insanın huzur bulması için ona eşler verilmesi de düşünen toplum için ibret vesilesidir.

Peygamberlerin mucizeleri, kavimlerin helakı ve diğer şahısların başına gelen hadiseler ise nakli/haberi delil olarak vasıflanabilir. Peygamberler insanlara Allah’tan vahiy yoluyla aldığı bilgileri ve emirleri tebliğ eden, muhataplarını hak dine çağırarak görevlendirilen yüksek vasıflı kimselerdir.⁶ Tebliğlerini yaparken insanlara kendi anlayacakları şekilde deliller sunmuş olan peygamberlere ve mesajlarına inananlar olduğu gibi gerçeği bildikleri halde büyük bir inatla onlara inanmamayı tercih etmelerinin yanında onlara karşı mücadele edenler de yok değildir. Onlar tebliğleri sırasında birçok zorlukla karşı karşıya kalmışlardır. Kur’an’da onların

¹ Ra’d 13/2:

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَحَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ

² Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1992, C. XIII. s. 378.

³ Zâriyât 51/20-21:

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ۖ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ

⁴ Neml 27/86.

أَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لَيْسَكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

⁵ Rum 30/21:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

⁶ Yavuz, Yûsuf Şevki, “Peygamber”, *DİA*, C. XXXIV, s. 257, ss. 267-262, İstanbul 2007.

kıssaları ve göstermiş olduğu mucizelerinin akıl sahipleri için birer ibret, inananlar için yol gösterici ve rahmet olduğu¹ belirtilmiştir.

Peygamberler kendilerine inanmayanlara karşı meydan okuyarak Allah'ın izniyle onları susturacak şekilde mucizeler getirmişlerdir.² Peygamberlerin mücadeleleri esnasında kavimlerinin onlardan istedikleri ve onların getirdikleri deliller Kur'an'da sultân kelimesiyle de isimlendirilmiştir.³ Peygamberlerin belgelerine ve mucizelerine Kur'an'da verilen bir diğer kavram ise beyyinedir.⁴ Çünkü her topluma gösterilen mucizeler onların anlayacağı dildedir. Mucize gösterilen toplumlar onların çok açık olan mucizelerini anlamamakta ısrat ettikleri için Allah onların kalplerini mühürlemiştir.⁵

Kur'an, son peygamber Hz. Muhammed'den önce ne kadar peygamber gönderilmişse bunların her birinin göstermiş olduğu hissi mucizelere işaret eder. Allah'ın kelâmıyla bu olağanüstü olayların hepsi insanın müşahadesine açık olup kendisinin varlığına doğrudan doğruya delalet etmektedir. Bunlar bazı peygamberler için çok olsa da diğer bazıları için sadece tek bir olağanüstü olay şeklinde anlatılmaktadır.

¹ Yûsuf 12/111.

² Mü'min 40/78.

³ İbrahim 14/10:

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِى اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ مِنْ دُنُوبِكُمْ وَيُخَرِّجَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَنْ مَا كَانُوا يَعْبُدُ آبَاؤَنَا فَأَنزِلْنَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ

"Peygamberleri, "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var? O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor" dediler. Onlar, "Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu Tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz. O halde bize, açık bir delil/sultân getirin!" diye cevap verdiler."

İbrâhîm 14/11:

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

"Peygamberleri onlara şöyle dediler: "Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lutfıta bulunur. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil/sultân getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah'a dayansınlar."

⁴ A'râf 7/101; Tevbe 9/70; Yûnus 10/13, 74; Rum 30/9, 47; Fâtır 35/25 vd.

⁵ Yûnus 10/74:

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ
"Sonra, onun ardından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik. Onlara apaçık mucizeler getirdik. Fakat onlar önceden yalanlamakta oldukları şeye inanacak değillerdi. İşte biz haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz."

BÖLÜM III

KUR'AN'IN DELİLLENDİRME KONULARI

Kur'an Hz. Muhammed aracılığıyla tüm insanlığa gönderilmiş olan kutsal bir kitaptır. O, nihai hedefi insanı doğru yola ulaştırarak dünya ve ahiret saadeti temin etmek olduğundan, Müslümanların temel rehberi olmuştur. Kur'an'ı anlamak, metnini daha iyi kavramayıp yorumlamak için kelimelerin anlamlarını semantik açıdan da inceleyip değerlendirmenin konumuzun anlaşılması bakımından önem arz edeceğiniz düşünüyoruz.

Biz bu bölümde Kur'an'ın delillendirme yönteminde kullanılan kavramların anlamlarını açıkladıktan sonra onun muhtevasında yer alan Allah'ın varlığı ve birliğine aynı zamanda tüm inanç esaslarına delil olan konuları inceleyeceğiz. Kur'an'da delil olarak sunulan argümanlar Allah'ın dışındaki her bir varlığı kapsamaktadır. İnsan, varlıkların yaratılış hikmetlerini göz ardı etmeksizin araştırma yaptığında, bunların arkasında bir insicam ve bu düzeni harikulade şekilde ortaya koyan bir ve tek yaratıcının varlığına aklen ulaşabilme imkânına kavuşacaktır.

Fakat esas konumuza girmeden önce Kur'an'ın hermenötik bağlamda muhataplarının bireysel, kültürel, toplumsal, siyasi ve ekonomik yapılarının da dikkate alınmasının faydalı olacağına inanıyoruz.

3.1. Kur'an'ın Delillerine Muhatap Olan Kişiler

İslam öncesi dönemde Arapların kendilerine has dinleri, âdetleri ve içinde yaşadıkları toplumsal yapıları bulunmaktaydı. İslam'ın ise kendine özgü inanç değerleri ve toplum için öngördüğü farklı bir ahlâk yapısı bulunmaktadır. İslâm dini, eski geleneklere sahip bir toplumun yapısında, bu toplumun maddi ve manevi temel niteliklerinde önemli değişiklikler yaparak onları daha medeni bir hale getirmiştir.¹

İslam'ın yaşama geçtiği şehirler olan Mekke ve Medine'nin coğrafi yapıları birbirinden farklıdır. Mekke, Hicaz'ın en önemli şehirlerindendir. Sert ve karasal bir iklime sahip olup, gündüzleri aşırı sıcaktır. Yağmur seyrek olarak yağmaktadır. Hatta

¹ Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1992, C. I, s. 103.

bazen dört yıl üstüste yağmadığı görülmüştür. Kışın yağdığında ise sel felaketleri oluşturmaktadır.¹

Medine ise Mekke'nin kuzeyinde yer alır.² Medine'nin kışları serin ve yağmurlu, yazları sıcak ama nadiren ağır geçmektedir.³ Arap yarımadasında su bakımından zengin olan Medine'nin⁴ en önemli geçim kaynağı tarımdır. Medine şehir olmaktan ziyade bahçeler ve ekilmiş tarlalarla çevrili ev ve kulübelere oluşturmaktaydı. Daha sonra dağınık olan yerler yavaş yavaş birleşip şehir manzarasını almıştır.⁵

Mekke ve Medine'nin bulundukları coğrafi konumun farklı olması ekonomik yapılarının da farklı olmasına yol açmıştır. Hac bölgesinin Mekke'de bulunmasından ve arazisinin susuz ve ekin bitmeyecek bir sahra olmasından dolayı Mekke'nin ekonomik yapısı ticarete,⁶ Medine'nin su bakımından zengin bir mahalde bulunmasının yanı sıra toprağı da çok verimli olduğundan ekonomik yapısı tarıma dayanmaktaydı.

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Mekke ve Medine halkı kültür bakımından basit gelenekleri olan ve şehir devleti halinde yaşayan birer toplumdur. Yaşadıkları hayata uygun ilimlerle meşgul oluyorlardı. Şiir Arap edebiyatının mihenk taşı konumundaydı. Kültürlerini gelecek nesillere sözlü gelenek içinde aktarmaktaydılar. Bu toplumda kabilenin bir şaire sahip olması kabilenin gurur vesilesi oluyordu.⁷ Onların şiirleri Sade bir hayatı ve bedeviler için önemli şeyleri konu almaktaydı.⁸

Şiir gibi önemli olan diğer edebi sanat ise hitabetti. En meşhur panayırlardan biri olan Ukkâz panayırında en güzel şiirler ve hitabetler dinleniyordu. Hitabetler kısa ve uzun olmak üzere ikiye ayrılıyor, kısa olanlar insanlar tarafından ezberleniyordu.⁹

Şiir ve hitabetin dışında Arapların yetiştikleri coğrafyaya uygun olarak ilgilendikleri bilimler de vardı. Bunlardan biri enva ilmi olup, bir taraftan yıldızları diğer taraftan astronomi konularını içeriyordu. Bu ilimle meşgul olanlar bulutlara

¹ Bozkurt, Nebi-Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “ Mekke”, *DİA*, C. XXVIII, s. 555, ss. 555-563, Ankara 2003.

² Bozkurt, Nebi-Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Medine”, *DİA*, C. XXVIII, s. 307, ss. 305-311, Ankara 2003.

³ Buhl, “Medine”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul 1988, C. VII, s. 460.

⁴ Bozkurt- Küçükaşcı, “Medine”, s. 307.

⁵ Buhl, “Medine” s. 460.

⁶ Demircan, Adnan, *İslam'dan Önce Arap Tarihi*, Beyan Yay., Ankara 2015. s. 109; Hasan, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayihan Yay., İstanbul 1991, C. I, s. 83.

⁷ Demircan, *İslam'dan Önce Arap Tarihi*, s. 117.

⁸ Hasan, *İslam Tarihi*, C. I, s. 91.

⁹ Ülkü Hayati, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, Akit Yay., yrs trs, C. I, s. 52.

bakarak yağmur hakkında bilgi sahibi olabilmekteydiler. Ayrıca yola çıkarken yıldızlar ve rüzgârların istikametine göre yönlerini bulabiliyorlardı.¹

Arapların sahip olduğu ilimlerden biri de ilmu'l eserdir. Buna iz sürme bilgisi de denilir. Onlar ayak izlerini tanımakta çok kabiliyetli olup, kişinin genç mi yaşlı mı bekâr mı evli mi gibi sorularını ayak izinden yola çıkarak bilebilirlerdi.²

Arap yarımadasında cahiliyye döneminde birbirine düşman olan birçok kabile bulunmaktaydı. Onların arasında geçen mücadeleler, düşmanların birbirlerine yaptıkları baskınlar veya antlaşmaların gereği soy kütüklerini ezberlemek zorunda kalmışlardır. İşte bu ilme soy-sop ilmi anlamı gelen ilmu'l-ensab adı verilmektedir.³

Tıp alanında ise kâhinlerin uygulamaları ve ilaçla tedavi olmak üzere iki yönetime sahiptiler. Hastalarına okuyup üflemek, sihir yapmak, tapınaklara kurban adamak kâhinlerin başlıca tedavi yollarıydı. İlaçla tedavi yönteminde ise bazı otlar, şerbetler ve özellikle bal kullanılmaktaydı. Bal onlar için son derece şifa verici ve mükemmel bir ilaçtı. Ayrıca diğer tedavi yöntemleri arasında hacamat ve kızgın demirle vücudun bazı yerlerini dağlamak bulunmaktaydı.⁴

Arapların ilim ve sanatta konumları bulundukları yaşam tarzından çok uzak değildi. Onlar çok modern bir hayata sahip olmadıkları gibi kendi toplumlarının bir kısmının bedevi olarak sürdürdüğü hayat tarzını da benimsememişlerdi. Yani onlar bilim, kültür, sanat ve ekonomik bakımdan vasat bir toplum hüviyetine sahipti.

Mekke ve Medine'nin toplum yapısı kabile esasına dayanmaktaydı. Kişi, kabilesinin kimliğiyle yaşayıp, inancını da ait olduğu kabilenin putuna tabi olarak şekillendiriyor ve ona kutsallık atfediyordu. Gelenekler, ataların tecrübesiyle oluşan doğrular olarak kabul edilirdi. Kabilenin reisleri şeyh, reis ve seyyid diye isimlendirilirdi. Bu kişi kendi menfaatlerinden kabile menfaatlerini ayırmazdı. Çünkü kabile onun ismiyle anılmaktaydı.⁵ Toplum çölde yaşayan bedevilerden ve şehirde yaşayan hadarilerden oluşmaktaydı. Bedeviler dilleri ve neseplerini çölde olmalarından dolayı bozmayıp, korumuşlardır.

¹ Hasan, *İslam Tarihi*, C. I, s. 90; Demircan, *İslam'dan Önce Arap Tarihi*, s. 129-130.

² Hasan, *İslam Tarihi*, C. I, s. 90; Demircan, *İslam'dan Önce Arap Tarihi*, s. 132.

³ Hasan, *İslam Tarihi*, C. I, s. 90.

⁴ Demircan, *İslam'dan Önce Arap Tarihi*, s. 133-134.

⁵ Ülkü, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, s.42; Demircan, Adnan, *Cahiliyye Arapları*, Beyan Yay., Ankara 2015, s. 49.

Arap yarımadasında her şehir farklı bir siyasi yapıya sahip olduğundan¹ bölgenin tamamı hakkında genel bir tasvir yapmayıp Mekke ve Medine'deki siyasi yapıya göz attığımızda Mekke'nin yönetiminin; şan, şöhet sahiplerinden oluşan seçkin kitlenin elinde bulunduğu görüyoruz. Bu kişiler arasında bir dayanışma bulunmaktaydı.² Seçkinlerin toplandıkları yer Daru'n-Nedve idi. Burada Kureyş ahalisi her şeyi görüşmekteydiler. Bu mecliste toplumun idari ekonomik, sosyal, kültürel, dini, ahlâkî, hukuki yönüyle tüm meselelerin çözümü için çareler aranırdı.³ Meclis farklı kabilelerden oluştuğundan, şehrin yönetimi belli bir kabileye bağlı değildi.⁴

Medine'de idari olarak hicretten önce herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Çünkü her kabile veya grup kendi içinde bağımsız bulunmaktaydı.⁵ İki kardeş kabile olan Evs ve Hazrec Yahudilerin kışkırtmalarından dolayı sürekli birbirleriyle savaş halinde idiler. Bu iki kabile zaman zaman Yahudi kabilelerle anlaşma yapıyorlardı.⁶

Mekke'nin inanç yapısının temelinde diğer bölgelerle yapılan karşılıklı ticaretlerin getirdiği etkileşim yatmaktaydı. Bu sayede Arap kabileleri arasında önemli bir diyalog ortamı oluşuyordu. Putperestliğin Hicaz'da yayılması ve bazı müşriklerin İran efsanelerinden söz etmeleri, bu kültürlerle iletişimi göstermektedir.⁷

Mekke ve Medine'de genelde Araplar arasında putperestlik yaygın olmasına rağmen, Yahudilik, Hristiyanlık, Sabiiler, Dehriiler ve Hanifler bulunmaktaydı. Medine'de Vadi'l Kura, Fedek ve Teyma gibi yerlerde çok sayıda Yahudi yaşıyordu. Hristiyanların sayısı daha az olmakla beraber farklı bölgelere dağılmışlardı.⁸

Mekke'deki Araplar arasında farklı dini görüşler bulunmaktaydı. Hz. Peygamber döneminde Mekke'yi oluşturan toplumun çoğunluğu putperestti.⁹ Onlar Allah'a inanmakla beraber başka varlıkların Allah ile kendiler aracı koyuyorlardı. Putlar da aracı olarak kabul ettikleri varlıkları simgelemekteydi. Aynı zamanda putperest bazı Araplar Allah'a inandıkları halde ahirete, bir kısmı da hem Allah'a hem

¹ Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 42-43

² Çelikkol, Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014, s. 225.

³ Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 100.

⁴ Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, s. 228.

⁵ Bozkurt- Küçükbaşcı, "Medine", s. 309.

⁶ Bozkurt- Küçükbaşcı, "Medine", s. 306; Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 103.

⁷ Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 109.

⁸ Ülkü, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, s.42; Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 61.

⁹ Fazlur Rahmân, "Ana Konularıyla Kur'an", s. 293.

ahirete inanıyorken nübüvvete inanmazlardı.¹ Arapların böyle somutlaştırılmış bir inanca sahip olmasının arka planında onların toplum hayatı yatmaktadır. Onlar daha çok göçebe ve yarı göçebe topluluklar halinde yaşadıklarından, inançları kendi gözlemleri ve pratik tecrübelerinin etkisiyle şekillenmiş, dini ibadetleri basit kalmıştır. Ancak soyut inanç bilgi ve imanda derinlik gerektirmektedir. İnancın somutlaştırılması bilgisizliğe bağlı olmaktadır.²

Cahiliyye Arapları arasında güneşe tapınanlar da vardı. Hatta Kureys kabilesinde Abdüşşems (Güneşin kulu) ismini taşıyan kimselere de rastlanmaktadır. Güneşe tapanlar güneşin doğusu, zevali ve batısı esnasında günde üç defa dua ederlerdi.³

Mekke’de Ehl-i kitaptan olan Yahudiler de vardı ama Hristiyanların sayısı onlara göre daha fazlaydı. Mekke’nin idari yapısında nüfuslarına oranla etkinliği az olan Hristiyanlar toplumdan dışlanmış değillerdi.⁴ Ayrıca Mekke’ye ticaret yapmak amacıyla gelen ve oraya yerleşen ya da köle olarak Mekke’de bulunan Hristiyanlar bulunmaktaydı.⁵

Medine’de ise Arap kabileleri arasında putperestlik revaçta idi. Evs ve Hazrec’in putu olan Menat Medinelilerin asıl putu konumundaydı.⁶ Medine’de Yahudiler, Mekke’de bulanlara oranla oldukça fazlaydı.⁷

Mekke’nin dışında Medine’de bazı Hristiyanların bulunduğu söylenmekteyse de bu konu hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Peygamberin hicreti üzerine Medine’den ayrılıp Mekke’ye yerleşen Ebu Amir er-Rahib’in o sırada Hristiyan olup olmadığı meçhul olduğu söylense de⁸ diğer bir rivayette onun Hristiyan olduğu ve Evs kabilesinden bazı kişileri de yanına topladığından bahsedilmiştir.⁹

Mekke ve Medine’de müşrik ve ehl-i kitap inançlarının dışında farklı inançlar da bulunmaktaydı. Toplumda Hz. İbrahim’in dininin kalıntılarını içinde barındıran hanif isim verilen kişiler de bulunmaktaydı. Bu kişiler tek bir kabileye bağlı değillerdi. Ancak Hanif dinine mensup olanlar arasında inanç ve uygulama bakımından önemli

¹ Ülkü, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, s.47; Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 61.

² Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 64.

³ Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed (AS) ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 51.

⁴ Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, s.185.

⁵ Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 78.

⁶ Sarıçam, *Hiz. Muhammed (AS) ve Evrensel Mesajı*, s. 132.

⁷ Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 46.

⁸ Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 78.

⁹ Sarıçam, *Hiz. Muhammed (AS) ve Evrensel Mesajı*, s. 49.

farklar bulunmaktaydı. Çünkü puta tapmayan bu insanların inanç ve tavırlarının oluşumunda farklı etkenler ve koşullar söz konusu olmaktaydı.¹

Hız. Peygamberin bir mucizesi olarak kabul edilen Kur'an'ın muhatap aldığı ilk kişiler Mekke ahalisiydi. İlk Müslüman olanlar da buna müteakiben Mekkelilerdi. Müslümanların her geçen gün sayısının artmasıyla İslam dini, Mekke bölgesiyle sınırlı kalmayıp diğer şehirlere de yayıldı. Mekke dışında İslam için en önemli şehir hicret sebebiyle Medine'ydı. Mekke ve Medine toplumu vahye muhatap olan toplumlardır. Bu iki toplumun yaşantısı, inen vahiylerdeki Allah inancının delillendirilmesinde çıkış noktası olmaktadır. Çünkü Kur'an'daki deliller o zamanki toplumun sosyal, ekonomik, kültürel vb. yönleriyle ilişkilidir. Bu toplumun uzak olmadığı olgulardan yola çıkarak Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu ortaya koyan ayetler de nazil olmuştur.

Kur'an'da Allah'ın varlığından bahsederken delil olarak sunduğu argümanlar da onların etrafında olan ve onlar için belli bir değere sahip varlıklar ve oluşumlardır. Bunlar onlara uzak olmayan unsurları ihtiva etmektedir. Onların yaşantılarında büyük yer kaplayan bazı şeyler de onlara delil olarak sunulmuştur. Bunlar genel olarak “ayet” kavramı etrafında şekillenmiş olsa da aynı anlamı ifade eden diğer birçok terimin de olduğunu görmekteyiz.

3.2. Hislere Dayalı Delillendirme Konuları

3.2.1. Felek / فَلَك

Astronomik bir terim olan felek, sözlükte kürevi bir cisim anlamına gelmektedir. İstilahî anlamı ise yıldızların döndüğü dairesel yörüngedir. Ayrıca merkezi ortak olan bu yörünge, zahiri ve batınî şekilde iki yüzeyi kapsamaktadır.²

İslam astronomları güneş, ay ve yedi gezegenin hareketlerini açıklamak için iç içe geçmiş yedi saydam halka düşünmüşlerdir. Gezegenleri ise felek denilen bu halkalara bindirip, onların Allah'ın izniyle döndüğü fikrini benimsemişlerdir.³ Kur'an'ın “*Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir.*”

¹ Demircan, *Cahiliyye Arapları*, s. 90; Sarıçam, *Hız. Muhammed (AS) ve Evrensel Mesajı*, s. 56.

² Cürçânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s.72-73.

³ Kutluer, İlhan, “Felek”, *DİA*, C. XII, s. 303, ss. 303-306, İstanbul 1995.

*Her biri bir yörüngede yüzüp gider*¹ ve *“O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir”*² ayetlerinde feleğin nekre olarak bahsedilmesi, gökcisimlerinin yörüngelerini ifade eden soyut bir varlık olması nedeniyledir. Bu ayetlerde ayın ve güneşin birbirine çarpmadan, onların her birinin kendi yörüngelerinde yüzdüğünden bahsedilmektedir. Bu konunun bahsedildiği ayetlerin öncesinde onların delil olduğuna dair ifadeler bulunmaktadır.

Ayetlerde geçen felek kelimesi yuvarlak bir cisim ve dairesel bir yüzey veya cisimdir.³ Bu ayetlerin göğün dairesel olduğuna delalet etmektedir. Dolayısıyla yedi gezegenin her biri için bir felek bulunduğu gibi ay ve yıldızlar için de bir felek bulunmaktadır.⁴ Felek devreden ve sürekli dönen şey anlamına da gelmektedir Bazıları fen anlayışına kapılarak onun devreden bir cisim olduğunu söylemişlerdir. Ancak felek yıldızların yörüngesi diye tarif edilmektedir ve bu ifade matematikselidir. Bu da fencilerin görüşünü iptal etmektedir. Çünkü güneş ve ayın, felek tarafından hareket ettirildiği söylenmektedir. Ancak bu ayetlerde her birinin döndüğü ayrı bir feleğin var olduğu söylenir.⁵

Mâturîdî kelâmcılarından biri olan Şemsüddin es- Semerkandî ise feleğin unsurî olmayan şeffaf ve dairesel bir cisim olduğunu, dış yüzeyinin dış bükey, iç yüzeyinin ise iç bükey olarak isimlendirildiğini söylemiştir.⁶

Ayrıca o feleklerin hareketlerinin ya basit ya da basit tek bir cisimden sudur edeceğini söylemiştir. Onun üzerinde var sayılan her nokta merkezde eşit zamanda eşit açılar oluşturur. Çevreyi eşit yaylara böler. Feleklerin hareketinin bileşik olması da ihtimal dâhilindedir. O zaman birçok basitten meydana gelmiş olur ve bu durumda her hareketin açıları farklılık arz eder. Eşit zamanlardaki yayları da bileşiktir. Bunun aksetmesi söz konusu olamaz.⁷

¹ Yasin 36/40:

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

² Enbiyâ 21/33:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

³ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII, s.497.

⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII, s. 498-500.

⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. V, s. 3354-3355.

⁶ Okşar, Yûsuf, *Şemsüddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l-Enfûs Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi(Tercüme)(Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2016, s. 36.

⁷ Okşar, *Şemsüddin es-Semerkandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfûs Adlı Eseri* s. 36.

Tüm bu yorumlara göre âlemde tüm gezegenlerin, ay ve güneşin, yıldızların birbirinden farklı felekleri bulunmaktadır ve ayetlere göre de bunların hepsi birbirine çarpmadan felek üzerinde dönüp durmaktadırlar. Bu varlıkların bu şekilde düzen içinde yaratılması kudreti yüce bir yaratıcıya işaret etmektedir.

Felek, gökcisimlerinin hareketlerinin üzerinde gerçekleştiği sürekli dönen ve devreden şeffaf ve dairesel bir cisim olduğundan bu yay üzerinde olduğu gibi ayrıca kendi eksenleri etrafında dönen gezegenlerin rotasını oluşturmaktadır. Felek bu özelliğiyle gökcisimlerinin yörüngelerinin dışına çıkmamasını sağlamakta ve böylece onların merkezkaç kuvvetini dengelemektedir.

Felekler ve unsurlar maddi olmayan mahiyetlerinin bütünlüğü açısından birbirlerine benzemelerine rağmen bunların ısı, soğukluk, feleki ve unsuri letafet gibi her birinin hususi ve belli sıfatları bulunmaktadır. Böyle bir şey de mutlaka bir müreccih gerektirir. Her felek belli bir yöne doğru hız ve yavaşlık açısından belli bir ölçüde hareket etmektedir. Bütün bunlar mümkün olan hususlardır. Tüm bu kusursuz sistemi yaratan bir failin bulunması zorunludur.¹

Kur'an özellikle her bir gökcisminin Allah'ın varlığına delil olduğunu vurgularken bunların yörüngelerinin felek olduğunu belirtmekte ancak bu yörünge de seyreden her bir gökcisminin Allah'ın kudret ve azametine delil olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle biz çalışmamızda her bir gökcismi incelenirken bunların ne şekilde delil olduğuna temas edeceğiz.

3.2.2. Gökler / السَّمَوَات

Kur'an, insanlara sunulan delillerden sonsuz güzelliğe sahip olan gökyüzüne dikkatlerini çevirmesini istemiştir. O, eşsiz nizamı ve düzeniyle her zaman insanda hayranlık uyandırmaktadır. Bu nedenle Kur'an, insanı ilgi alanına, bizzat hisleriyle müşahede edebileceği bir alana yönlendirmektedir.

Allah'ın kitabında gökyüzünden bahseden ayetlerde genellikle onun harikulade düzeninin kendi başına olamayacağına, onu yaratanın varlığına, kudretinin yüce olduğuna ve onun hakk ile yaratıldığına değinilmektedir. Çünkü Allah, tüm mülklerin sahibidir ve onda istediği şekilde tasarrufta bulunma güç ve kudreti sadece

¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1995, C. XIX, s. 599.

ona aittir. Dolayısıyla o aynı zamanda müdebbirdir. Âlemi planlamış, kurmuştur ve onu düzenleyerek iyi bir şekilde yönetmektedir.

Gökyüzünün Allah'ın varlığına delil olmasından açıkça bahseden birçok ayet bulunmaktadır.¹ Bunlardan birinde açık bir şekilde göklerde inananlar için çokça deliller olduğu belirtilmektedir.² Göklerdeki her bir varlığın bizzat kendileri Allah'ın varlığına delalet etmektedir.³

Göklerin ve yerlerin beraber zikredildiği ayetlerin birinde delil niteliğinde olabilecek hususlardan biri de onların başlangıçta bitişik halde olmasıdır.⁴ Bunu günümüz bilimindeki big-bang kuramıyla ilişkilendirmek mümkündür. Modern bilimde âlemin başlangıcı olarak belirtilen big-bang kuramında evrenin tek bir noktadan başladığı belirtilmektedir. Çok sıcak ve yoğun olan bu başlangıç uzay genişledikçe sıcaklığı ve yoğunluğu azalmıştır.⁵ Kur'an'da bahsedilen hususlarla bağdaştırabilen big-bang kuramı günümüz insanını yaratıcının varlığına götürebilir niteliktedir.

Gökyüzünün yaratılışından bahseden diğer bir ayet de Allah'ın varlığının delili olarak sunulmuştur.⁶ Allah Teâla ayetin devamında özellikle selim akla sahip, düşünebilen, her bir gök cisminin bir taraftan varlığı diğer taraftan onların hareketlerini düzenlediğini kavrayabilen insanlara bu delilini arz etmektedir.

Mâturîdî “göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkür ederler”⁷ ayetinde Allah'ın delillendirdiği varlıktan maksatın sadece kendisi olmadığına işaret ettiğini söyler. Gösterilen şey üzerinde düşünmek, onu var edenin bilgisine ulaşmak, varlığının delilini ve ilmini taalluk ettirdiği nesneleri tanımak insan için akıl yürütmeni gerekliliğine vurgu yapmaktadır.⁸ İnsanın düşünmesi için bu delillerin sunulduğunu dile getiren Mâturîdî'nin bu görüşünden yola çıkarak âlemdaki her şeyin, insanı onları var eden yaratıcıya götüreceğini söylemek mümkündür.

¹ Yûsuf 12/105; Sebe 34/9; Rum 30/2; Şûrâ 42/29; Câsiye 45/13; Yûnus 10/6, 101.

² Câsiye 45/3:

إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ

“Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için (Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren) nice deliller vardır.”

³ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1995, C. XIX, s. 598.

⁴ Enbiyâ 21/30.

⁵ Dorman, Emre, *Allah'ın Parmak İzi*, Destek Yay., İstanbul 2016, s. 64.

⁶ Âl-i İmrân 3/190

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.”

⁷ Âl-i İmrân 3/191.

⁸ Mâturîdî, *Te'vîlatü'l-Kurân*, C. II, s. 509-514.

Âlemdeki her şeyin Allah'ın varlığına götüreceği hususunda ilgi çeken noktalardan biri de ondaki düzen ve intizamdır. Nitekim bu düzenden Kur'an'da delil olarak bahsedilmiştir.¹ “Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağır mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak) çıkıyorsunuz” ayetinde bahsedilen yerin ve göğün durması onun ayrılmaz vasıflarındandır.² Onların her ikisi de belli bir düzen içinde var olup, bulundukları durumdan başka bir duruma geçmemektedir. Bu eşsiz düzen çok ince hesaplar doğrultusunda oluşturulmuştur. Çekim ve denge kanunları hep Allah'ın emrinden ibarettir.³

Göğün büyük kitleleri boşlukta durmaktadır. Oysaki onların kütleleri ve zatları bakımından boşlukta durmaları imkânsızdır. Kur'an, “gökleri direksiz olarak yükselttik” ifadesiyle iki ayrı kanunu bize hatırlatmaktadır. İlki yerçekimi kanunu, ikincisi ise çekim kuvvetinin dışında kalan cisimlerin boşlukta durabileceği kanunudur. Nitekim uzayda yerçekim kuvvetinin dışında kalan cisimler bir direk ya da dayanak olmadığı halde boşlukta durabilmektedirler. Uzaya serpiyen milyarlarca yıldız hep bu kanun doğrultusunda boşlukta kalabilmekte ve aralarındaki yerçekim kanunuyla birbirlerini belli yörüngede tutup hareketlerini sağlamaktadırlar.⁴

Gökyüzünün bu kadar düzen ve intizam içinde yaratılmasından bahsedilen ayetlerde değinilen konulardan biri de göklerin gerçek olarak ve hikmete uygun bir şekilde yaratılmasıdır.⁵ Bu hak ve hikmete uygunluktan maksatın ne olduğuna gelince; Allah'ın mahlûkatı hak ve hikmete göre yaratmasının manası Ehl-i Sünnete göre Allah'ın malik olduğu âlemde tasarrufunun her halükarda güzel ve doğru olmasıdır. Bu tasarruf mutlak olarak güzel olduğu gibi hakkaniyete de uygundur.

Mu'tezileye göre Allah'ın âlemi hak ve hikmetine göre yaratması kullarına menfaat ve fayda sağlaması anlamına gelmektedir.⁶

¹ Rum 30/25:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِّنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ

² Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII s. 101-104.

³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. V, s. 3812-3813.

⁴ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir Trs., C. VI, s. 3023-3024.

⁵ En'âm 6/73:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ

“O, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak yaratandır. Allah'ın "ol" deyip de her şeyin oluvereceği günü hatırla. O'nun sözü gerçektir. Sûra üflendiği gün de mülk (hükümranlık) onundur. Gaybı da, görülen âlemi de bilendir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır.” Ayrıca bkz. İbrahim 14/19; Hicr 15/85; Nahl 16/3; Ankebût 29/44 vd.

⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1990, C. IX, s. 499

Aslında bu kavrama yüklenen her iki yorum da gerçeği yansıtmakta olup âlemin bir ölçü ve düzen içerisinde yaratıldığını bunun sonucunun ise insanın menfaati için tasarlanmış olduğunu söylemek daha isabetli bir düşünce olacaktır. Bu da Kur'an'ın âlemdeki her şeyin insanın menfaati doğrultusunda yaratıldığını ifade eden ayetlere¹ uygundur.

Kur'an'da gökyüzünün korunmuş tavan olması da delil olarak sunulmaktadır.² Konuyla ilgili iki farklı görüş vardır. Birincisi gökyüzünün korunmasından maksat onun düşmekten ve çökmekten korunmuş olmasıdır. Nitekim bununla ilgili birden çok ayet bulunmaktadır.³ Diğer görüş ise onun şeytanlardan korunmasıdır. Râzî'ye göre ise bunlardan ilki daha kuvvetli olup bu manayı hamletmek ise bu nimete yücelik vasfı kazandırmaktadır.⁴ Elmalılı'ya göre ise onun cinlerden korunması veya tayin edilen zamana kadar bozulmadan durmasıdır.⁵

Bu yorumlardan ziyade ayette bahsedilen korunmuş tavanı günümüzde atmosfer olarak isimlendirilen katmanlarla ilişkilendirmek mümkündür. Gökyüzündeki katmanlardan oluşan atmosfer, dünyadaki hayatın devam etmesi için çok önemli işlevleri yerine getirmektedir. Öncelikle atmosfer dünyaya yaklaşmakta olan irili ufaklı pek çok gök taşını içinde eritmektedir. Uzaydan gelen ve canlılar için zararlı olan ışınları da filtre görevini yerine getirerek yok etmektedir. Atmosferin bir katmanı olan manyetosfer de güneş fırtınalarını ve kozmik ışıkları tutar ve ayrıca diğer yıldızlardan yayılan zararlı radyoaktif parçacıkları dünyaya ulaşmadan uzaya geri gönderir.

Atmosfer uzayın soğğundan da korumaktadır. Ayrıca Van Allen kuşakları da gezegenimize gelen zararlı ışınlar karşı kalkan görevini yerine getirir. Uzay fırtınasının alt katmanlara ulaşmasını engeller.⁶ Dünya için bu kadar önemli görevleri yerine getiren atmosfer ayette bahsedilen korunmuş tavan kavramına uygun olabilmektedir.

¹ Örneğin bkz. İbrahim 14/32-34.

² Enbiyâ 21/32:

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ

“Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise oradaki, (Allah'ın varlığını gösteren) delillerden yüz çevirmektedirler.”

³ Hac 22/ 65; Rum 30/25.

⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1993, C. XIV, s. 133.

⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. IV, s. 3353.

⁶ Kılıç, Hamza, *Kâinat Kitabını Okumak*, İnsan Yay. İstanbul 2014. S. 110-111; Adalı, Sinan, *Kur'an Ayetleri ve Bilimin Keşifleri Kur'an Mucizeleri*, Uğurböceği Yay., İstanbul 2010, s. 52-55; Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*, İstanbul Yay., İstanbul 2015, s. 94,96.

Gökyüzünden bahseden ayetlerde yedi gök ifadesi¹ de kullanılmaktadır. Bir ayette de bu yedi katın birbirine benzediği belirtilir.² Yedi gök ifadesi çokluğu anlatmak için kullanılmış olabileceği gibi³ atmosfer olma ihtimali de söz konusudur. Zira atmosferin de birbirleriyle uyumlu yedi katmanı bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar bu tabakalarının birkaçını birleştirip inceledikleri takdirde bu sayı değişebilir. O zaman ise yedi sayısının çoğul ifadeyi teşkil ettiği düşünülür ve ayetin mucizevi yönünde bir değişiklik olmaz.⁴

3.2.3. Güneş / الشَّمْسُ

Güneş, dünyanın ısı ve ışık kaynağı olup oradaki yaşamın devam etmesini sağlayan en büyük etkenlerden biridir. İnsan yaşamı için oldukça önemli olan güneş Kur'an'da Allah'ın varlığı konusunda delil olarak gösterilmiştir.⁵

Kur'an'da güneşin Allah varlığının delillerinden olduğu açıkça ifade edilir.⁶ Delil olarak sunulan güneşin birçok açıdan mucizevi yönü bulunmaktadır. Onun üç gün içinde göndermiş olduğu ışık ve ısı dünyada bilinen tüm petrol, kömür ve ormanların yanmasından elde edilebilecek ışık ve enerjiye denk olabilecek miktardadır. Ayrıca dünyamız güneşten çıkan büyük bir radyasyon enerjisinin ancak iki milyonda birini, diğer gezegenlerin tümü ise iki yüz otuz milyonda birini alabilmektedir. Bu oranı belli düzeyde tutan, aradaki mesafe nisbeti ve dünya üzerindeki atmosfer tabakası ve ondaki ozon gazının belli bir nisbette olmasıdır.⁷ Bu düzleme ve ayarlamamanın bir tesadüf eseri olduğunu söylemek imkânsızdır.

¹ Alâk 96/12; Bakara 2/29; Mü'minûn 23/ 86; Mülk 67/ 3.

² Mülk 3:

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَّا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَافُوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ

“Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O’dur. Rahmânın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?”

³ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, C. IX, s. 499.

⁴ Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*, s.93.

⁵ Fussilet 41/37; Nahl 16/1; Yûnus 10/5 vd.

⁶ Fussilet 41/37:

وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

“Gece, gündüz, güneş ve ay Allah'ın varlığının delillerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer gerçekten Allah'a kulluk ediyorsanız, onları yaratan Allah'a secde edin.”

⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. X, s. 5422-5424.

Allah, her şeyi bir ölçüye göre yarattığı gibi güneşi de bir ölçüye göre yaratmıştır.¹ Güneş dünyanın çapının 109, hacminin 1.300.000 ve kütlelerinin ise 330.000 katına sahiptir. Yoğunluğu ise dünyanın yoğunluğunun $\frac{1}{4}$ 'ü kadardır.² Buna ek olarak güneş dünyamıza 149.500.000 kilometre uzaklıktadır.³ Bu ölçülerin hepsi büyük bir insicam içerisinde.

Sonsuz bir bilgi ve yüce bir kudretin tecellisi olarak yaratılan güneşin faydaları oldukça çoktur. Örneğin güneşin bir saniyede ürettiği enerji, dünyada üç milyar enerji santralinin bir yılda ürettiği enerjiye denktir. Dünya güneşten gelen ışınların sadece milyarda ikisini almaktadır. Bu çok ince bir hesap sonucunda belirlenmiştir. Bu miktarda çok küçük bir azalma dünyanın yaşanmayacak şekilde buzullara dönüşmesini sağlayabilir. Aynı şekilde onun miktarında fazlalık söz konusu olduğu zaman da dünyadaki her şey yanıp kül olabilir.⁴

Güneş, yeryüzündeki yaşamın dönüm noktasıdır. İnsan, onun ışığı sayesinde görebilmekte, her canlının besini olan bitkiler de onun vasıtasıyla meydana gelmektedir. Yine aynı şekilde yer güneş ısıyla ısınmakta ve her yerde yaşanan soğuktan korunmaktadır. Allah, güneş ışınları ve ısı vasıtasıyla bitkilerde bulunan klorofil maddesinde gerçekleştirdiği kimyasal bir reaksiyon sayesinde insanın ısınması için yakıt depolar. Bunları yakmaya çalıştığımız zaman güneşin o depolanmış ısı yayılır. Bu ağaç parçaları toprak ve kayalar altında birikip kaldığı zaman kömür ve petrole dönüşür. Bunlardan da çağımızda kullanılan yakıt türleri üretilir.⁵

Ayrıca güneş dünyanın güney ve kuzey kutubuna yakınlaşıp uzaklaşmasıyla mevsimler oluşur, bitkiler yeniden yeşerir, hayvanlar kurak yerlerden yeşil alanlara göç ederek yaşamlarını sürdürürler. Sonra dünyanın güneşin yörüngesinde dönmesiyle seneler meydana gelir.⁶

Güneşin hareketi merkezi hareket diye bilinmektedir. Ve onun bulunduğu feleğin iki yanından biri âlemin merkezinden daha uzak, diğer tarafı ise âleme yakın

¹ En'âm 6/96:

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

“O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı. Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilen takdiridir (ölçüp biçmesidir).”

² <https://tr.wikipedia.org/wiki/Güneş> (erişim: 18 Mart 2017)

³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. IV, s. 1959-1960.

⁴ Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*, s. 85; Havva, Said, *Allah'a İnanmak*, Çev. Faruk Yılmaz, Berikan Yay., Ankara 2011, s. 42.

⁵ Zindani, Abdulmecid, *Kur'an ve Kâinat Ayetleri Işığında Tevhid*, Çev. Abdulhadi Timurtaş, Nida Yay., İstanbul 2014, s. 160.

⁶ Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *Yaratılış Hikmetleri*, Çev. Mehmet Akıncı, Nefes Yay., İstanbul 2001, s. 18-19.

olacaktır. Feleğin uzak olan noktasına apoje,¹ yakın olduğu noktaya ise periye² adı verilmektedir. Eğer güneşin yörüngesi tek düze ve merkeze uygun olsaydı denizler yeryüzünün tamamını kaplar ve dünyada yaşam mümkün olmazdı.³

Kur'an'da Allah'ın varlığına delil olarak sunulan güneş, aynı zamanda gölgenin varlığına delil kılınmıştır.⁴ Gölge, saydam olmayan bir cisim tarafından ışığın engellenmesiyle ışıklı yerde oluşan karanlık alandır. Bulunduğu ortamın ışık durumuna ve cismin çokluk ve inceliğine göre gölge koyulaşır veya açılır. Gölgenin uzayıp kısılması ya ondan gelen ışık kaynağının hareket halinde olduğunu ya da gölge yapan cismin devamlı hareket ettiğini gösterir.⁵

Gölgenin delil kılınmasındaki hikmet ise gölgelerin hem hayvanlar hem de insanlar için faydalı olmasıdır. Sırf katıksız bir ışık veya karanlık, canlılar için zararlıdır.⁶

Burada güneşin astronomik olarak yapısına değinmeye çalıştık. Ancak güneşin bu saydığımız fayda ve menfaatlerinin ötesinde henüz daha bilimsel tespitlerin yapılmadığı özellikleri de olabilir.

Evrende çok büyük bir sistem içerisinde bulunan güneşi yeryüzündeki insanın faydalanacağı şekilde, belli ölçüler içerisinde yaratan Allah sonsuz güce ve kudrete sahiptir.

3.2.4. Ay / الْقَمَر

Kur'an'da yaratıcının delillerinden bir olarak verilen ay, kendisi ışık kaynağı olmadığı halde güneşten aldığı ışığı yansıtan ve dış tabakaları sönmüş bulunan bir gök cisimidir.⁷ Ayın ışığı güneşin değişik pozisyonuna göre şekillenmektedir. Bu da ayın cisminin karanlık, katı ve parlak koyu olduğuna delalet etmektedir. Katılığından dolayı

¹ Apoje: Bir gezegenin Yer'e en uzak olduğu nokta.

² Periye: Bir gezegenin Yer'e en yakın olduğu nokta.

³ Okşar, *Şemsüddin es-Semerkindî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 47.

⁴ Furkân 25/45:

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسُ عَلَيْهِ ذَلِيلًا

“Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu sabit kılardı. Sonra biz güneşi gölgeye delil kaldık.”

⁵ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. VIII, s. 4320-4321.

⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVII, s. 243.

⁷ Kırca,Celal, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, Marifet Yay., İstanbul Trs., s. 158.

ışığını da güneşten almaktadır.¹ Kur'an'da açık bir şekilde ayın delil olarak verildiği birçok ayet bulunmaktadır.²

“O, güneşi bir ziya, ayı da nur kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah bunları (boş yere değil) ancak gerçek ile (hikmeti gereğince) yaratmıştır. O, âyetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır” ayetinde ay, nur olarak vasıflandırılmaktadır.³ Aydan, nur olarak bahsedilmesi ışığını güneşten alıp dünyaya yansıtması nedeniyledir.⁴ Ayın nur, güneşin ziya olarak nitelendirildiği bu ayetten nur ile ziyanın farklı şeyler olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki kavramın her ikisi de karanlığın zıttı anlamına gelmesine rağmen şiddet derecelerine göre birtakım mertebeleri bulunmaktadır. Nur ziyadan daha kapsamlı, ziya ise nurdan daha belirgin ve kuvvetlidir. Ziyada aşırı parlaklık, kuvvetli bir yayılma varken nurda ise mutlak olarak karanlığa karşılık bir revnak, yumuşak bir yayılma bulunmaktadır. Bir tarife göre ise nur ziyanın ışığı ve şuasıdır, karanlığı gideren şulesidir. Bu da karanlığın en yakın karşıtının nur olduğunun göstergesidir.⁵

Aynı ayette ay ve güneşin yılların sayısını ve hesabını bilmemiz için yaratılmış olup onlara yörüngeler verildiğinden bahsedilmiştir. Ayın hareketleriyle yılları oluşturan aylar oluşmaktadır. Ayın ışığının azalıp çoğalmasına göre bu âlemin nem ve ısisinin halleri değişmektedir. Ayrıca ay ve dünyanın kendi etrafındaki günlük hareketiyle gece ve gündüz meydana gelmektedir.

Elmalı bu ayete dayanarak ayın bir konumdan diğer bir konuma intikal ettiğini ve her birinde nurunun değişik bir durum içerisinde olduğunu açıklamıştır. Araplara göre ayın yirmi sekiz konumu vardır ve bunların her birinde ay bir gece bulunur. Bütün bu konumların sonunda da bir veya iki gece görünmez olur.⁶ Ay sayesinde yıl ve aylar bilinmekte olup, hicri aylar ayın bu konumuna bağlı olarak tespit edilmektedir.

¹ Okşar, *Şemsüddin es-Semerikandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 71.

² Yûnus 10/5; Ra'd 13/2; Nahl 16/12; Fussilet 41/37.

³ Yûnus 10/5:

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِّينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ.

Nûh 71/16:

وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا.

“Onların içinde ayı bir nur kılmış, güneşi de bir چراغ yapmıştır.”

⁴ Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*, s. 84.

⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. IV, s. 2672-2673.

⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. IV, s. 2674.

Ay batıdan doğuya doğru dünyanın etrafında dönmektedir. Ayrıca ayın durumu diğer yıldızlara göre sürekli değişir. Bu ayın yer çevresindeki hareketi nedeniyedir. Ay dünya etrafındaki eliptik dolanımını yirmi yedi gün, yedi saat, kırk üç dakika ve on bir saniyede tamamlamaktadır. Ayrıca ayın aydınlatması güneşe oranla altıyüz elli milyonda birdir.¹

Ayın ışığının insanlar için faydaları bulunmaktadır. Onlar gece çalışmaları gerektiğinde onun ışığından yararlanırlar. Buna ek olarak Allah ayı, güneş gibi aydınlatıp ısıtmaz. Bu sayede insanlar gündüz hissi yaşamazlar ve sakin kalıp dinlenirler.²

Ayın hesap ölçüsü olmasından bahseden ayetlerden birinde onun hesabının ince bir hesap olduğu belirtilmiştir.³ Onun ince bir hesap içerisinde olmasından bahseden bu ayete göre ayın, dünyaya uzaklığı merkezden merkeze 384.403 kilometredir. Ayın kütlesi ise $7,3477 \times 10^{22}$ kg olup dünyanın kütlesinden 81,3 kat daha düşüktür. Bu ve buna benzer ölçüler ayın ince bir ölçü etrafında bulunduğunu göstermektedir. Bu ince ölçülerde küçük oranda bir farklılık olsaydı yeryüzündeki yaşam yok olurdu.⁴ Örneğin ayın kütlesi daha fazla veya ay dünyaya daha yakın olsaydı gelgit olaylarından dolayı tüm yeryüzü sular kaplar ve dünyada yaşamamız imkânsız hale gelirdi.⁵ Bu da Allah'ın her şeyi belli bir ölçü ve plana göre yarattığının başka bir delilidir.

Ayın kendine has felekleri de bulunmaktadır. Onun eğim ve episikl/oval olmak üzere yalnızca iki feleğinin olması mümkündür. Allah'ın, ayı unsurdan yaratılmış nesneler için özülle nemlendirici, serinletici ve araziyle hafif ısı verici şekilde yaratmıştır. Çünkü ışıkların doğası ısıyı gerektirmektedir. Çok nemlendirip az ısıtmakla nesnelerde pis koku oluşur. Çünkü ufunet/küf çok nemden ve az ısıdan oluşur ve bununla da nesnelerin rengi değişir. Gündüz güneşin sıcaklığıyla ve gece ayın nemlendirmesiyle meyvelerin olgunlaşması gerçekleşir. Madenlerin, bitkilerin ve

¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. V, s. 2655-2656.

² Gazâlî, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 23-24.

³ En'âm 6/96:

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

“O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı. Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilen takdiridir (ölçüp biçmesidir).”

⁴ Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*, s. 88-89; <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ay> (erişim: 18 Mart 2017)

⁵ Havva, *Allah'a İnanmak*, s. 42.

hayvanların halleri tamamlanır. Ayrıca dünyaya uzaklığı ve yakınlığına göre de suyun hareketi, azlığı, çokluğu üzerinde etkisi artar.¹

Aydan bahseden bir diğer ayetin meali ise şöyledir: “Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız.”² Allah Teâla ay ve güneşin buyruğu altına almıştır. Bu anlama göre O, onlar için belli bir zaman belirlemiştir. Bundan maksat ise ay ve güneşin belli bir süre varlıklarını devam ettirmesi kâinatın bozulması yani kıyametin kopmasıyla son bulacaktır. Ayın belli bir sistem içinde yaratılması onu yaratan varlığın her şeyin en ince düzenine kadar var eden yaratıcı olduğunu akla getirmektedir.

3.2.5. Yıldızlar / النُّجُوم

Yıldızlar Kur'an'da insanların yönlerini bulmalarında yardımcı oldukları³ şeklinde anlatılmaktadır. “... Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır.”⁴ ayeti yıldızların insanın hizmetine amade kılındığını haber vermekte ve bu durum bir ibret olarak sunulmaktadır.

Yıldızların, insanların hizmetine verilmesinin gayelerinden biri, onlar sayesinde yönlerini tayin edebilme imkânına sahip olmalarıdır. İnsanlar geceleyin yönlerini bulmabilmek için kutup yıldızlarına bakarak hangi yönde bulunduklarını anlayabilmektedirler. Kutup yıldızı yaklaşık olarak tam kuzeyde bulunan yıldızlardan daha parlak bir görünüme sahiptir. Kutup yıldızı küçük ayı yıldızının en uçta olan yıldızıdır.⁵

Yıldızlar gökadalardaki moleküler bulutların gözle görülen yüksek yoğunluktaki kısımlarının çökmesiyle oluşmaktadır. Bu bölgelerdeki moleküllerin

¹ Okşar, Şemsüddin es-Semerkindî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri, s. 53.

² Rad 13/2:

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ.

³ Nahl 16/16; En'âm 6/97.

⁴ Nahl 16/12:

وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِي إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

⁵ Yıldırım, İlmün Işığında Asrın Kur'an Tefsiri, C. VII, s. 3286-3287.

birbirleriyle çarpışmaları esnasında hareket enerjilerinin bir kısmı moleküllerin içsel enerjisine aktarılır. Böylece uyarılmış duruma geçen moleküller, temel enerji seviyelerine geri dönerken sahip oldukları içsel enerjinin bir kısmını kızılötesi ışık olarak yayarlar. Enerjinin elektromanyetik dalgalarla (ışıkla) moleküler bulutun dışına taşınmasıyla yüksek yoğunluklu bölgenin sıcaklığı düşer. Moleküler bulutun kendi iç basıncının kendi kütleçekimini dengeleyememesi sonucu, bulut çökmeye başlar. Zamanla yoğunluğun artmasıyla ışığın dışarıya kaçması zorlaşır. Çünkü ışığın büyük kısmı moleküller tarafından soğutulur. Böylece bulutun iç kısımlarının sıcaklığı artmaya başlar. En sıcak bölge olan merkezin sıcaklığı 2000 Kelvin'i aştığı zaman hidrojen molekülleri (H₂) hidrojen atomlarına ayrılmaya başlar. Daha sonra hidrojen ve helyum atomları iyonlaşır. Bu ısınma aşaması bulutun kendi iç basıncı, kendi kütleçekimini dengeleyene kadar devam eder. Böylece bir önyıldız oluşur. Bu önyıldız zaman içinde ısıma yoluyla enerji kaybederek küçülmeye ve ısınmaya devam eder. Merkezin sıcaklığı belirli bir değerin üzerine ulaştığı zaman çekirdek tepkimeleri gerçekleşmeye başlar ve böylece bir yıldız oluşur.¹

Eşsiz güzelliğe sahip olan yıldızların sonsuza dek parlayacağı düşünülürken Kur'an'da onların sonlu oldukları belirtilmiştir.² Tarih boyunca birçok topluluk yıldızların ışığını hiç yitirmeyecek bir özelliğe sahip olduğuna inanmışlardır. Aristoteles'e göre yıldızlar ezeli bir yakıt ile aydınlatılmışlardı. Kur'an'ın indiği dönemde de insanlar onların ışığının sonsuza dek süreceğini düşünmekteydiler. Ancak yıldızların içyapısının ve onların enerjilerinin tükeneceğinin bilinmediği bir dönemde Kur'an'ın, yıldızların varlıklarının son bulacağını söylemesi mucizevi bir ifadedir.³

3.2.6. Gece ve Gündüz / اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ

Kur'an'da Allah'ın varlığı ve birliği için kullanılan deliller arasında gece ve gündüzün oluşumu en çok kullanılan argümanlardan birisidir. Bu ayetlerde⁴ dikkat çeken hususlardan biri gece ve gündüz gibi birbirine zıt iki farklı durumun kendi başına gerçekleşemeyeceğidir. Bir ayette gece ve gündüzün iki ayrı alamet

¹ <http://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/yildizlar-nasil-olusur> (erişim: 22 Mart 2017)

² Mürselât 77/8.

³ Dorman, *Allah'ın Parmak İzi*, s. 92-92.

⁴ İsrâ17/12; Neml 27/86; Rum 30/23; Yasin 36/37; Fussilet 41/ 37;Yûnus 10/6, 67 vd.

olduğundan¹ bahsedilmekte ve bu ikisinin birbirinin peşisıra meydana geldiği belirtilmektedir.²

Birbiri ardını takip ederek oluşan gece ve gündüz zamanın ölçülmesini sağlayan esaslardandır.³ Gece ve gündüz, dünyanın güneş etrafında dönmesiyle oluşmaktadır. Dünya bu hareketini gerçekleştirirken onun yarısı aydınlık yarısı ise karanlıktır. Dünya kendi eksenini etrafında dönerken ise karanlık ve aydınlık yerler yer değiştirerek gece ile gündüz ard arda oluşur.⁴

“Biz geceyi ve gündüzü birer alamet olarak yarattık. Nitekim rabbinizin nimetlerini arayasınız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gecenin alametini siler, aydınlatıcı olarak gündüzün alametini getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık”⁵ ayetinin “...gecenin alametini siler, aydınlatıcı olarak gündüzün alametini getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık.” ifadesinde gecenin gündüzü sildiği belirtilmiştir. Bu ayette “gecenin ayeti” ile kastedilen ay, “gündüzün ayeti” ile kastedilen ise güneş olsa gerektir. Gece ayetinin silinmesinden maksatın ayın silinmesi anlamında olması muhtemeldir.

Ayın, gecenin alameti olarak bahsedilmesinin yanısıra bazı ayetlerde de gece ve gündüzün faydasına değinilerek onların Allah’ın varlığı konusunda bir alamet ve delil olduğuna da işaret edilmektedir.⁶ Gece ve gündüz âlemdeki diğer yaratılanlar gibi insana hizmet etmek için yaratılmış olup onların yaşantısına göre programlanmışlardır. Çünkü insan gündüz aydınlık olmasını fırsat bilerek geçim işlerini yapabilmekte, gece ise karanlık olmasıyla beraber dinlenme ihtiyacı hissetmektedir.

¹ Âl-i İmrân 3/190:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır.”

² Yûnus 10/6:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ

“Geceyle gündüzün farklı olmasında, Allah’ın göklerde ve yerde yarattığı bunca varlıkta, O’na saygısızlıktan sakınanlar için büyük işaretler vardır.”

³ Râzî, Tefsîr-i Kebir, Ankara 1992, C. XIV. s.417.

⁴ <http://www.gozlemci.net/4056-gece-gunduz-olusumu.html> (erişim: 30 Mart 2017); Ateş, Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, C. VII, s. 347; Ateş, Süleyman, Kur’an Ansiklopedisi, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul trs., C. V, s. 365-369.

⁵ İsrâ 17/12:

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُودًا آيَةُ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السَّيِّئَاتِ وَالْجِسَابِ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا.

⁶ Neml 27/86; Rum 30/23; Yûnus10/67.

Gecenin istirahat zamanı olmasının sebeplerinin biri de gece insan vücudunun uykudayken kendini yeniliyor olmasıdır.¹

Semerkindî gece ve gündüzün ayet olmasına binaen canlı varlıkların hallerinin ancak sükûn ve hareketle gerçekleştiğini söylemiştir. Bu yüzden gece sükûna, gündüz ise harekete uygun bir yapıdadır. Çünkü gece soğukluk, nemlilik ve karanlık vasfı üzerine yaratılmıştır. Bu da ağırlık ve sükûnı gerekli kılmaktadır. Gündüz ise ısı, kuruluk ve ışık üzerine yaratılmış olup bunlar da hareketi gerektirmektedir.² Bu yüzden ayetlerde değinildiği üzere gece dinlenme, sükûn bulma zamanı, gündüz ise yol göstericidir.³

Gece ve gündüzün oluşma sürelerinde de bir takım hikmetler bulunmaktadır. Eğer gündüzler şimdikinden on kat daha uzun olsaydı, güneş ışınları uzun yaz günlerinde bitkileri kavuracak ve yine uzun sürecek olan geceler ise tüm canlıları donmuş hale gelecekti.⁴ Bizim için sadece zamanın belirleyecisiymiş gibi görünen gece ve gündüz dünyadaki yaşamı da mümkün kılmaktadır.

Âlemde başta gece ve gündüz olmak üzere her şey insana fayda vermesi için yaratılmıştır. Bundan dolayı çoğu varlık Kur'an'da insana delil olarak sunulmaktadır. Çünkü insan bu varlıklar hakkında düşünecek ve bunları yaratmış olan bir varlığa ulaşma ihtiyacı hissedecektir.

3.2.7. Yeryüzü / الأرض

Allah'ın varlığına delil olarak sunulanlardan biri de yeryüzü olup burada bazen kendisi bazen bitkiler, bazen meyveler, kuru toprağın Allah'ın rahmetiyle tekrardan yeşillenmesi gündeme getirilir⁵ ve bunlarda akıl sahipleri için deliller bulunduğu vurgulanır.⁶

¹ http://www.sabah.com.tr/yasam/2010/07/20/saglikli_yasam_vucut_saatinde_gizli (erişim: 15 Mart 2017).

² Okşar, *Şemsüddin es-Semerkindî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 36.

³ Neml 27/86; Rum 30/23; Yûnus 10/67.

⁴ Havva, *Allah'a İnanmak*, s. 42.

⁵ Yûsuf 12/105; Rum 30/22; Şûrâ 42/29; Câsiye 45/3, 13; Yûnus 10/6.

⁶ Âl-i İmrân 3/190:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akılselîm sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.”

Yer ve gök başlangıçta duman halindedir.¹ Bu hal bize big bang adı verilen patlamanın sonrasında oluşan gaz bulutunu hatırlatmaktadır. Kozmoloji biliminin verilerine göre bu patlamanın ilk anında sıcak gazlar oluşmaya başlamıştır. Ancak otuz milyon yıl içinde belli bir atom partikülü oluşmamıştır. Bu gaz- kütlesi soğumasını sürdürmüş ve ısı birkaç bin dereceye kadar düşmüştür. Bu sırada atomlar oluşmaya başlamıştır. Duman halinin bu anında toz-gaz bulutları içinde ilk olarak hidrojen ve helyum bulunmaktaydı. Sonra çekim kuvveti etkisiyle belirli toplanımlar oluşmaya başlamıştır ve bunlarda galaksileri oluşturacak olan dev gaz kütleleridir.²

Big bang'ten sonrasında duman halinde ortaya çıkan hidrojen ve helyum evrenin oluşumunda etkin rol oynayan gazlardır. Zira evrenin dörtte üçü hidrojenden, kalan dörtte biri ise helyumdan oluşmaktadır. Ayrıca hidrojen atomunun oluşması için gerekli çok yüksek sıcaklıktaki ortamı ancak big bang patlaması sağlamıştır. Helyum gazı ise yıldızlarda oluşabilmektedir. Evrendeki yüzde yirmi beşlik helyum oranı ise ancak big bang ile anlaşılmaktadır.³

Evrenin bu şekilde mucizevi oluşumundan sonra dünya canlıların yaşamı için elverişli bir gezegen haline gelmiştir. Yerküre, ağırlık merkezinden geçen bir eksen etrafında oldukça düzgün bir hareketle dönerken, bir yandan da elips şeklinde bir yörünge üzerinde güneşin çevresinde dolaşmaktadır. Dünyanın güneş etrafında dönmesiyle bir yıl, kendi etrafında dönmesi ile bir gün oluşmaktadır. Bu dönme ekseninin eğiklik dereceleriyle de mevsimler meydana gelir. Yerküre, Merkezkaç kuvvetiyle güneşin çekim kuvvetine belli bir mesafede mukavemet göstermektedir.⁴

Kur'an'da yeryüzü hakkında verilen bilgilerden biri de onun yedi kat göğün misli gibi olduğudur.⁵ Bu ayette ortaya çıkabilecek yorumlardan biri yerin de yedi kat şeklinde yaratılmasıdır. Yerin de gök gibi yedi kat olmasını modern bilimde yerin yedi tabakasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Bunlar litosferin su tabakası, litosferin kara tabakası, üst manto, astenosfer, alt manto, dış çekirdek, iç çekirdek tabakalarıdır.⁶

¹ Fussilet 41/11.

² Unat, Yavuz, "Büyük Patlama Kuramı", *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yay., C. II, s. 955, ss. 954-956, İstanbul 2004.

³ Taslaman, Caner, *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul Yay., İstanbul 2013, s. 40-41.

⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. III, s. 1177-1178.

⁵ Talâk 65/12:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ...

"Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır..."

⁶ Dorman, *Allah'ın Parmak İzi*, s. 74.

Semerkandî; yeryüzünün, dağların, madenlerin ve çoğu hayvan ve bitkilerin oluşup karıştığı ilk katman ve merkezi kuşatan saf toprak tabakasının olduğu ikinci katman olmak üzere iki kattan oluştuğunu söylemektedir. O ayrıca bizim bilmediğimiz başka katmanlarda olabilir demiştir.¹ Dolayısıyla onun bu görüşünün kesinlik taşımadığını söylemek mümkündür.

Bu gibi delillerden yola çıkarak Allah'ın, âlemin her noktasında bir eserinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Çünkü o her şeye her zaman müdahale etmektedir. Bu müdahalenin farkına varıp âlemdeki düzenin bir var edicisi olduğuna inanmak Allah'ın bu kimselere verdiği en güzel rızıdır.²

Kur'an'da yeryüzünün ve gökyüzü ile yeryüzü arasındakilerin yaratılışından bahsettiğinde onların hak ve hikmete³ muntazam bir şekilde, şaşılmayacak dengede olduğuna işaret edilmiştir. Dünyayı incelediğimizde onun iki ayrı hareketiyle gece ve gündüzün, yıl ve mevsimlerin meydana gelmesi, atmosfer tabakasının kalınlığı ve sağladığı yararlar, dünya ile güneş arasındaki mesafe ve diğer şeylerin harikulade bir düzen içerisinde olduğu görülür. Tüm bunların belli ölçüyle yaratılıp hizmete sunulması mutlak kudretin varlığını ispat etmektedir.⁴

Dünya diğer gezegenlerle karşılaştırıldığında, kendi eksenini etrafında canlılar için en uygun hızda dönmektedir. Zira bu uydulardaki gece ve gündüz arasındaki zaman farkı dünyadakinden çok daha uzun ve sıcaklık farkı da oldukça fazladır. Bundan dolayı dünyadaki gece ve gündüz oluşum sürecinin elverişli olması ve onun dengeli dönüşü sayesinde diğer gezegenlerde meydana gelen atmosferdeki şiddetli rüzgârın dünya da yaşanmamasından dolayı dünya canlılar en uygun gezegendir.⁵

Yeryüzü oluşumunda ve yapısında insanı şaşırtacak düzeyde mükemmellikleri içinde barındırmaktadır. Kur'an yeryüzünün bu harikulade yapısının dışında onun farklı yönlerini de insana delil olarak sunmuştur.

¹ Okşar, *Şemsüddin es-Semerkandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 106.

² Talâk 65/ 11.

³ En'âm 6/73; İbrahim 14/19; Hicr 15/85; Nahl 16/3; Ankebût 29/44, Rum 30/8; Zümer 39/5 vd.

⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. IV, s. 1931-1932.

⁵ İşlek, Hümeysra Nur, *Kur'an'da Astronomi İle İlgili Ayetler ve Tarihi Süreç İçindeki Yorumu (Tahlil Ve Değerlendirme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s. 106-107.

3.2.7.1. Kuru Toprağın Yeşile Dönmesi

Yeryüzünden bahseden bazı ayetlerde¹ ölü toprağın yeşillenmesi de insana delil olarak sunulmuştur. Hatta bu ayetlerden birinde ölü toprağın delil olduğu açıkça belirtilmiştir.²

Ölü topraktan maksat, üzerinde ekin bitmeyen, kurumuş topraktır. Kış mevsimine doğru bitki ve ağaçların çoğu kuruyup çer çöp haline gelmektedir. Bu durum toprağın kendine has ölümü demektir. Bahar geldiğinde ise hava, toprak, su ısınınca ve yağmur yağmaya başlayınca toprak harekete geçer ve bitkinin bütün özelliklerini kendinde taşıyan tohumu veya kökü yeşerir. Allah onu gökyüzünden indirdiği yağmur sayesinde canlandırmaktadır.³ Böylece yeni bir hayat başlamış olur.⁴

Konuyla ilgili bir diğer ayette ise toprağın kuruluşunun yağmurla nasıl kıpırdayıp kabarmaya başladığına değinilmiştir.⁵ Toprak belli aşamalardan geçerek canlanmaktadır. Ayette bahsedilen aşamalar toprağın canlanması, kabarması ve çift çift halinde ürün vermesidir.⁶ Toprağın canlanmasından maksat, topraktaki parçacıkların suyun üzerlerine düşmesiyle hareket etmesidir. Toprağın üzerine düşen su damlacıkları bir hedef olmaksızın birçok yönde hareket etmekte olup birçok yönden suyla çarpışan toprak parçaları canlanır gibi hareket ederler. Suyun toprağa düşmesiyle topraktaki farklı moleküller arasında elektrik akımı oluşur. Toprağın parçacıkları iyonlaşır. Elektrik akımının düşüşüyle pozitif iyon, yükselişle negatif iyon dönüşür. Suyun toprağa gelişiyle iyonik moleküller titreşir.

Botanikçi Robert Brown toprağın partiküllerinin bu hareketini tespit etmiş ve adını Brown Movement (Brown Titremesi) koymuştur. Bu hareket suyun toprağın

¹ Câsiye 45/5; Rum 30/24; Nahl 16/65; Hadîd 57/17.

² Yasin 36/33:

وَأَيُّهَا لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيِّتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ.

“Ölü toprak onlar için bir delildir. Biz onu diriltir ve ondan taneler çıkarırız da onlardan yerler.”

³ Rum 30/50.

⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. X, s. 5044-5049.

⁵ Fussileet 41/39:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Allah'ın varlığının delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman kıpırdar kabarır. Şüphesiz ki, onu diriltten, elbette ölüleri de diriltir. Şüphesiz o, her şeye gücü hakkıyla yetendir.” Ayrıca bkz. Hac 22/5.

⁶ Hacc 22/5:

...وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ رَوْحٍ بِهِجٍ.

“...Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır.”

üzerine düşmesiyle oluşan bir süreçte gerçekleşir. Toprağın canlanmasından sonra ikinci aşama da dikkat çekicidir. Suyu emen toprak parçacıklarının hacimce büyümesi, kabarmanın gerçekleşmesidir. Parçacıklar suya doyunca, suyun mineral depoları olurlar. Bitkiler ihtiyaçlarını bu depolardan karşılarlar. Toprağın suyu tutan mükemmel yapısı sayesinde yağmur suları toprağın derinliklerinde kaybolmaz. Böylece bitkilerin dolayısıyla tüm canlıların yaşaması mümkün olur. Toprağın çiftler halinde ürün vermesi ise bitkilerin filizlenmesi demektir. Ayetin işaret ettiği gibi dişilik ve erkekliğiyle bitkiler yaratılmaya başlanır. Başlangıçta ölü olan toprak, suyun kendisi üzerine düşmesiyle başlayan bir sürecin sonunda canlı bitkiyi bağrından çıkarır.¹

Allah toprağı temiz bir şekilde yaratmıştır. Toprak küflenmemektedir. Çünkü o doğa olarak soğuk ve kurudur. Bu da toprakla temas halinde olan suyun, yiyeceklerin, organların ve kıyafetlerin kirlenmemesi ayrıca insanların da o şeylerden tiksinişmemesi içindir.²

3.2.7.2. Bitkinin Oluşumu

Yeryüzünde Allah'ın sanat eserlerinden biri olan bitkiler, Kur'an'ın, insanın dikkatini çektiği konulardan biridir. Ayrıca o, yeryüzünde her türlü renk ve bitkinin bizim hizmetimize verildiğini bildirmiştir.³

Yeryüzünde milyonlarca bitki türü bulunmaktadır. Hepsinin rengi, çiçeği, kokusu ve şekli birbirlerinden farklıdır. Oysa hepsi belli iklim şartları içinde nemini topraktan alıp çıkmaktadır, hepsi aynı suyla beslenmektedirler ve aynı güneşten faydalanmaktadırlar. Bunlara rağmen hepsinin farklı olması insanın şaşkınlığını artırmaktadır.⁴

¹ Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*, s. 159.

² Okşar, *Şemsüddin es-Semerikandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 106.

³ Nahl 16/13:

وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ

“Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır.”

⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. VI, s. 3281.

Bitkilerin birbirlerinden farklı olmasının yanı sıra onlar çiftler halinde yaratılmışlardır. İki ayette¹ de yeryüzündeki bitkilerin ve meyvelerin çiftler halinde yaratıldığı anlatılmaktadır. Bitkiler üzerinde yapılan incelemelerde erkeklik ve dişilik vasıflarının olduğu ve bu farklı organlar sayesinde bitkilerde üremenin gerçekleştiği bilinmektedir. Bitkilerin üremeleri şu şekilde olmaktadır:

Tohumlu ve çiçekli bitkilerde erkek ve dişi üreme hücreleri bulunmaktadır. Bu hücrelerin her ikisi de çiçeğin ortasında bulunan erkek ile dişi organını üretmektedir. Dişi organın yumurtalık denen şişkince bölümünde küçük ve yuvarlak tohum taslakları, bunların içinde de dişi üreme hücreleri bulunur. Erkek üreme hücreleri ise erkek organın başçık bölümünün ürettiği çiçek tozlarının içinde saklı bulunmaktadır. Çok hafif olan çiçek tozları rüzgârla ya da çeşitli hayvanlar aracılığıyla çiçekten çiçeğe taşınırken, içlerinden bir bölümü dişi organın tepesiyle yapışıp kalır. Daha sonra bu çiçek tozu boyuncuktan aşağıya doğru inerek yumurtalıklardaki tohum taslaklarına/ovulese ince bir borudan uzanır. Erkek üreme hücresi de bu borudan geçer ve tohum taslağının içindeki dişi üreme hücresiyle birleşir. Erkek ve dişi üreme hücrelerinin birleşmesine döllenme denir.²

Kur'an'ın indiği zamandaki toplum tarafından bilinmeyen bu şekilde bitkilerin çiftler halinde olmasını bildirmesi mucizevi yönünü göstermektedir. Kur'an'da çift yaratmadan bahseden ayetlerin yanı sıra her şeyin çift olduğuna da değinilmektedir.³ Bu ayette herşeyin çiftiyle yaratıldığı belirtilir. Bunun evrendeki tezahürünün bir örneğini atomlarda görmek mümkündür. Evrendeki tüm maddelerin yapı taşı olan atomlar sırf proton, nötron ve elektronlardan oluşmamıştır. Atomun daha karmaşık bir yapısı bulunmaktadır. Onun en küçük yapısı bile eşler halinde yaratılmıştır.

¹ Şuarâ 26/8:

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ

“Yeryüzüne bakmazlar mı, orada her türden nice güzel ve yararlı bitkiler bitirdik. Şüphesiz bunlarda (Allah'ın varlığına) bir delil vardır, ama onların çoğu inanmamaktadırlar.”

Ra'd 13/3:

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رَوْحَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلُ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“O, yeri yayıp döşeyen, orada dağlar, nehirler meydana getiren, orada her türlü meyveden (erkekli-dişili) iki eş yaratandır. O geceyi gündüze bürüyor. Şüphesiz bunlarda, düşünen bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır.”

² Kur'an Araştırmaları Grubu, Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize, s. 156-157.

³ Yasin 36/36:

“Yerin bitirmekte olduklarından, kendi nefislerinden ve daha bilmedikleri nice şeylerden bütün çiftleri yaratan (Allah sübhandır) yücedir-kusurlardan münezzehtir.”

Proton'nun zıttı anti-proton, nötronun zıttı anti-nötron, elektronun zıttı pozitron, nötrinin zıttı ise anti-nötrino'dur.¹

Kur'an'da bin dört yüz yıl önce bahsedilen her şeyin çiftleriyle yaratıldığı ayeti günümüzde modern fiziğin yapılarından bir olan Parity kuralına ışık tutmaktadır.²

Kur'an'da bitkilerin üremesinin sonuçlarından bir olan meyveler³ de insanlara delil olarak sunulmuştur. O dönemdeki Mekke- Medine coğrafyasında hâkim olan meyvelerin delil gösterilmesi insanların onları kolayca anlayabilmesi içindir. Çünkü insanoğlu için gördüğü şey üzerinden örnek verilmesi bahsedilen konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Arap coğrafyasındaki bitkilerin delil olarak verildiği ayetlerden birinde zeytin, hurma, üzümlerden bahsedilmektedir.⁴ Zeytin eski çağlardan beri önemli bir besin kaynağı ve tıpta ilaç olarak kullanılan bir bitkidir. Ağacı çok uzun ömürlüdür. Ayrıca asiti alınmış zeytinyağının sindirimi kolaydır. İç organlar üzerinde birtakım olumlu tesirlerinden bahsedilmektedir.

Bir diğer bitki olan hurmanın meyvesi çok besleyicidir. Hazmı kolay olup, ziraate uygun olmayan yerlerde ve çöllerde yetiştirilebilir. Yapraklarından sepet, liflerinden urgan yapılır. Kuru da uzun süre bozulmadan özelliğini korumaktadır.

Üzümün de kuru hayli dayanıklı olup, suyundan sirke, pekmez gibi faydalı içecekler elde edilir. Doyurucu ve besleyici özelliği yanında birçok faydaları bulunduğu işaret edilir.⁵

Allah bitkiler ve ağaçlara beslenme, üreme ve büyüme gücü vermiştir. Onlara toprağımsı, buharımsı ve ateşimsi parçaları gıda olarak sunmuştur. Gıdalardan da ilginç çiçekler, latif meyveler, ince yapraklar, üzerinde çeşitli türleri ve sınıf sınıf kılları taşıyan yaratmıştır. Ayrıca yaprakların meyveleri koruma görevi de vardır. Dallar ve kısımları ise meyveleri güneş ışığının yakıcı ve kurutucu etkisinden, meyvelerin itidalini ve letafetini küflenmekten ve bozulmaktan, ekşimek suretiyle rüzgârın, yerden yükselen toz ve dumanların etkisinden korumaktadır. Yapraklarda

¹ Dorman, *Allah'ın Parmak İzi*, s. 68; Nurbaki, Haluk, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 27.

² Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, s. 27.

³ Nahl 16/67; Ra'd 13/4; En'âm 6/99.

⁴ Nahl 16/11:

يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

"Allah o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyvelerden bitirir. Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır."

⁵ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. VI, s. 3279-3280.

bulunan damarlar aracılığı ile de gıda ve nemler bitkinin organlarına çekilir. Meyveleri koruyabilmesi için yaprakların damarları güneş ışığından ve ortamın sıcaklığından bozulmazlar.¹

Allah'ın bitkiler hakkında bir diğer hikmeti ise ağaçların büyümesinin kışın durmasıdır. Bu sürede ağaçların; meyve, yaprak ve çiçeklerden arınması onun dinlenmek suretiyle bütün bunların hepsini taşıyabilmesi açısından kuvvetlenmesi içindir. Böylece sonraki dönemde ağacın büyümesi, çiçek ve meyve vermesi güçlenmektedir.²

3.2.8. Rüzgârlar / الرِّيح

Allah, kendi varlığından bahsederken insanın yeryüzünde gözlemleyeceği oluşumlardan rüzgârları da delil olarak sunmuştur. Konuyla ilgili ayetlerde rüzgârların işlevi belirtilerek düşünen insanları, onda Allah'a götürecek ve akıllarını hayrete düşürecek bir takım estetik durumlara sevkeder.³ Rüzgârın bitkiler arasında aşılama, yağmurun yağacağını haber verme, kirli havayı temizleme, yelkenli gemilerin seyrini sağlama gibi görevleri bulunmaktadır.⁴ Bunların yanında müjdeleyici olarak nitelendirilen rüzgâr, Allah'ın varlığına, birliğine, mutlak ve şaşmaz bir düzenin kurucusu olduğuna ve onun yarattığı birçok şeyi insanların hizmetine verdiğine delalet eder.⁵

“Rüzgârları, yağmurun müjdecileri olarak göndermesi, Allah'ın (varlık ve kudretinin) delillerindendir. O bunu, size rahmetinden tattırmak, emriyle gemilerin yol alması, onun lütfundan rızınızı aramanız ve şükretmeniz için yapar” ayetinde rüzgârların müjde verici olarak nitelenmesi havayı ve durumları değiştirmesine bağlanabilir. Rahmetinden tattırmak ise havayı değiştirmek ve insanları sıhhate kavuşturmak hususunda onları müjdelemek ve yağmura sebebiyet vermek anlamında kullanılmıştır. Râzî'ye göre rüzgârlar, onların esmesinde havanın temizlenmesi, bulutların süpürülüp gitmesi ve gemilerin hareket etmesi gibi faydalar olduğu için müjdeci olarak

¹ Okşar, *Şemsüddin es-Semerkindî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 118.

² Okşar, *Şemsüddin es-Semerkindî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 119.

³ Rum 30/46; Bakara 2/164; Câsiye 45/5.

⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. IX, s. 4720-4721.

⁵ Rum 30/46:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيَذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَلِتَجْرِيَ الْفُلُكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

nitelendirilmişlerdir.¹ Elmalılı da rüzgâr sayesinde tabiatta meydana gelen fesatların düzeldiğine işaret eder.²

Rüzgâr, atmosferin hareketi olup bu harekete yer ve hava sıcaklığındaki değişimler sebep olmaktadır. Oluşan sıcaklık farkları yüksek ve alçak basınç alanlarının doğmasına yol açar ve iki bölge arasında basınç farkı meydana gelince hava yüksek basınç bölgesinden alçak basınç bölgesine doğru akar. Bundan anlaşıldığı üzere atmosferin hareketi belli sebep ve şartların oluşmasına bağlanarak sağlanmıştır.³ Dolayısıyla yaratıcının ilahi hikmetine bağlı olarak yarattığı rüzgâr, yaşadığımız dünyadaki her şeyin mükemmel bir şekilde oluştuğuna örnektir.

Müjdeleyici rüzgârların “... *Rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde/evrilip çevrilmesinde düşünenler için alınacak dersler vardır*”⁴ ayetine evrilip çevrilmesi ve sonuçta delil olarak sunulması, aklını kullananlar için yaratıcıya götüren bir sebep olarak belirtilir.

Râzî’ye göre rüzgârların evrilip çevrilmesinden maksat farklı bakış açılarına göre pek çok kısımlara ayrılmasıdır. Örneğin o, doğu-batı, kuzey-güney şeklinde kısımlara ayrıldığı gibi, sıcak, soğuk, faydalı ve zararlı şeklinde de taksim edilebilir.⁵ Rüzgârlar evrilip çevrilmesi sonucu aşılama görevini yerine getirmektedirler.⁶ Bitki tozlarını bir yerden bir başka bir yere taşıyarak onların üremesinde önemli rol oynarlar. Ayrıca yağmurun yağabilmesi için yağmur bulutlarını da aşarlar.⁷ Hiç şüphe yok ki bu olay ve oluşumlar dengeli bir plana göre yürütülmekte olup bunların teSadüf sonucu olması mümkün değildir.

Rüzgârların evrilip çevrilmesini, aşılama görevini yerine getirmesi şeklinde yorumlamak mümkün olduğu gibi onun düzene bindirilmesi manasına gelmesi de imkân dâhilindedir. Çünkü rüzgâr oluşumunda önemli rol oynayan basınç merkezleri arasındaki fark büyük olursa hava akımı yani rüzgâr çok daha şiddetli olacaktır. Bu şiddetli rüzgârlar çok büyük zararlara yol açan kasırga, tayfun ve hortumları meydana getirir. Asıl insanı şaşırtan şey ise ekvator ve kutuplar gibi aralarında çok büyük farklar olan ısı ve basınç kuşaklarına rağmen dünyanın sert rüzgârlara maruz kalmamasıdır.

¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVII, s. 127-128.

² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. V, s. 3833.

³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. IX, s. 4720-4721.

⁴ Câsiye 45/5:

... وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1995, C. XIX, s. 602.

⁶ Hicr 15/22.

⁷ Dorman, *Allah'ın Parmak İzi*, s. 90.

Bu iki yer arasındaki hava akımı yumuşatılmış olmasaydı dünya, sürekli aşırı şiddetli rüzgârların yaşandığı bir gezegen olacaktı.¹

Rüzgârın yönlendirilmesi veya evrilip çevrilmesini iki şekilde yorumlamak mümkündür. İlk yoruma göre rüzgârlar bazen afet bazen de çeşitli faydalar için yönlendirilmektedir. İkinci yoruma göre ise Allah'ın, rüzgârları çeşitli faydalarına binaen farklı yönle çevirmesi söz konusu olabilir.²

Rüzgârların farklı yönle esmesinde de pek çok hikmet bulunmaktadır. Onların sıcak ve soğuk hava getirmesi yağmura hazırlıktır. Rüzgârlar şiddetlendikleri zaman havadaki iyonları sürüklerler. Bu sayede hayatın temeli olan elektriksel enerjiler yağmura yansır. Toprağa düşen su damlaları, elektrik yüklü birer hayat unsuru olarak kendini gösterir.

Rüzgârlar aynı zamanda bitki tohumlarını sürükleyip, polenleri birbirine kavuşturur. Ayrıca rüzgârlar temiz havayı kentlere getirmekte ve kentteki kirli havayı temizlemek üzere ormana taşımaktadır. Bizim için kirli olan hava ise ağaçlar için besin kaynağı olmaktadır. Bu yüzden de havanın oksijen miktarı dünyanın her yerinde sabit kalmaktadır.³

Rüzgârlar bulutları birbirine sürtüşdürür. Bu sürtüşmeden elektron akımı sonucunda gökgürültüsü ve şimşek oluşur. Sıkışan bulutların içerdiği sular süzölmeye, yağmur olarak yeryüzüne inmeye başlar. Rüzgârlar, bulutların birbirine elektron aşılmasında sebep olduğu gibi bitkiler arasındaki döllenmede de önemli rol oynar. İşte rüzgârlar, erkek tohumları dişi çiçekler üzerine kondurmak suretiyle aşılendirma yaparlar.⁴

Rüzgârlar buharlardan, cisimlerden, vadilerden bulutları alır diğer bölgelere taşırlar. Böylece yağmurlar ve karlar, çöllerde ve dağların içinde akan ırmaklar ve dereler oluşturur. Dolayısıyla yer altı kanallarından uzak olan bölgelere su taşınmış olur.

Rüzgârın dünyadaki olaylar üzerinde önemli bir etkisi olduğunu anlamaktayız. Rüzgârın Kur'an'da bahsedilmesi de bilimsel gerçekliklerle aynı doğrultudadır. Rüzgârların bu şekilde muazzam görevler üstlenmesi ve tabiat olaylarında büyük rol

¹ Serdar, İskender, *Kur'an-ı Kerim'de Yer Alan Surelerdeki Coğrafya İle İlgili Terimler ve Olaylar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2014, s. 48.

² Mâturîdî, *Te'vîlatü'l-Kurân*, C. I, s. 300-301.

³ Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, s.260-261.

⁴ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, C. V, s. 61.

oynaması onun kendi kendine olmadığını da göstermektedir. Harikulade bir şekilde sistemin düzeninde görevini yerine getiren rüzgârları yaratan bir yaratıcının olduğu böylece kesinlik kazanmaktadır.

3.2.9. Gökten Yağmur Yağdırılması / مِنَ السَّمَاءِ مَاءً

Su, hayatın devam etmesi için en gerekli ve vazgeçilmez bir unsurdur. Yeryüzündeki yaşayan tüm canlılar, toprak ve bitkiler onun sayesinde hayatlarını devam ettirmektedirler. Kuru toprağı canlandıran su, sürekli döngüsel olarak yer ve hal değiştirmektedir. Kesintisiz olarak değişen bu sisteme çevrim adı verilmektedir.

Havada her zaman su bulunmakta olup suyun bu hali deniz ve ırmaklardaki halinden farklıdır. Havada buhar şeklinde bulunan suyun bulutları oluşturması, bu bulutlardan yağmurun oluşumu ve yeryüzüne bu yağmurla suyun inmesi Allah'ın yeryüzünde yarattığı harikulade çevrim sisteminin sonucudur.¹ Bu çevrimi, yağmurun üç aşama sonucunda oluştuğunu anlatan ayetle² ilişkilendirmek mümkündür.

Birinci aşamada bulutlar rüzgârların itmesiyle sürülürler. Cumulanimbus adı da verilen bu bulutlar, rüzgârın küçük bulut parçalarını itmesiyle bir araya toplanırlar. Bu olay Kur'an'da yağmurun müjdeleyicisi olarak rüzgârların delil olmasıyla anlatılmıştır.³

Bu aşamadan sonra ise küçük bulutlar toplanıp büyük bulutları oluşturmak üzere birleşirler. Birleşmeden sonra ise büyük bulutun içinde yukarıya doğru çekim kuvveti artar. Bulutun iç kısmındaki yukarı çekim kuvveti kenarlarında bulunanlara göre daha kuvvetli olmaktadır. Bu yukarı çekişler sonucunda ise bulutların hacmi dikey olarak büyür. Böylece bulutlar üstüste yığın oluştururlar. Dikey büyüme sonucu bulutun hacmi atmosferin daha serin yerlerine doğru uzanır. Sonrasında ise su damlacıkları ve dolu taneleri oluşur. Bunlar yukarı çekilip onları kaldıramayacağı

¹ Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*, s. 125.

² Nur 24/43:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُرْسِلُ سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ يَكَاذِبُونَ سَنَّا نَرْفَعُهُ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ

“Görmez misin ki, Allah bulutları yürütür, sonra onları birleştirir, sonra onları üst üste binip yoğunlaşmış bulut kümesi haline getirir. Bu sırada bulut aralıklarından çıkan şimşegi görürsün; gökten, oradaki bulut dağlarından dolu yağdırır da bunu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de onu uzaklaştırır, bu arada şimşeginin parıltısı neredeyse gözleri kör edecek.”

³ Rum 30/46.

kadar ağırlaştığı zaman bulutlardan yağış olarak çıkmaya başlar.¹ Bu harikulade sistemin sonucu olan yağmur bize Kur'an'da delil olarak sunulmuş,² “*Korku ve ümit kaynağı olarak şimşegi size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi, onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır*” ayetiyle de şimşek, insana yaratıcıyı tanıma konusunda ibret olarak gösterilmiştir.³

Şimşek, yıldırım sırasında oluşan oldukça parlak bir ışıktır. Büyük bir elektrik akımının meydana gelmesi sonucu oluşmaktadır. Çünkü bulutların elektrik taşıma gücü yüksektir. Bu yüzden havada daima bir miktar elektrik bulunmaktadır. Elektrik, bir kondansatör işi gören bulutlarda toplanır. Fırtınalı, kuru, sıcak havalarda nemli bulutlarda toplanan elektrik, buluttan buluta, ya da yere geçerken şimşek dediğimiz ışıklı bir iz bırakarak şiddetle patlar. İşte bu patlama sırasında oluşan gökgürültüsüdür. Bu anda meydana gelen çakma ise şimşektir.⁴

Râzî'ye göre ise gök aynıdır. Aynı olduğu halde ondan iri taneler şeklinde yağmur yağmakta olup korkunç şimşekler çakmaktadır. Yer de bu şekildedir. O halde bu mahallin değişmemesine rağmen bu eylemleri meydana çıkarıp sonlandıran bir fail bulunmaktadır. O da Allahu Teâla'dır⁵

Râzî şimşegin oluşumunu mucize diye nitelendirmektedir. Sadece hava ve sudan oluşan bulutta dağları yakabilecek kadar ateş çıkması son derece uzak bir ihtimal olarak görünmesine rağmen bu tür özelliğe sahip olması, onun mutlaka yaratıcı bir varlık tarafından meydana getirilmiş olduğuna bir delildir.⁶

Yağmurun delil olmasından bahseden “*Allah gökten su indirdi de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz bunda dinleyecek bir toplum için bir ibret vardır*”⁷ ayetinde de yeryüzünün kurak halinden yağmur sayesinde kurtulduğu bildirilmektedir.

Yeryüzü, yaz aylarında güneşin etkisiyle kurumaktadır. Daha sonra gelen mevsimler de ise yağmur yağmakta olup ayetin de anlattığı gibi onu diriltmekte ve ona

¹ Al-Rehaili, Abdullah, *This Is The Truth*, Al- Haramain Islamic Foundation Editing And Publishing, yrs 1999, s. 60-61.

² Fussilet 41/39, Bakara 2/164, Rum 30/24, Nahl 16/ 65, Tâhâ 20/ 53-54.

³ Rum 30/24:

وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمْ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُخْضِ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. IX, s. 4698-4700.

⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII, s. 99.

⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII, s. 100.

⁷ Nahl 16/ 65:

وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ

canlılık vermektedir. Bunda canlılığın temel maddesi olan DNA, onun devam etmesini sağlayan DNA'daki glisant hidrojen adı verilen hidrojen köprüsüdür. Bu köprü sık sık değiştirilerek yeni bağlar kurar ve canlılığını aktarır. Bu hidrojen de yalnız suyun iyonlara ayrılması sırasında ortaya çıkan başka bir hidrojenle değiştirilmektedir. Susuz kalan bir canlı DNA'sını ve genetik şifresini korusa bile donmuş bir iskelet halindedir. Canlılık belirtisi gösteremez. Ancak su ayrılan iyonlarından o canlıya hidrojeni verdiği zaman canlı şifre harekete geçebilir. Bu özellikler mikrop gibi canlılarda görülür. Daha gelişmiş olan canlılar doku düzeyleri susuzluktan bozulduğunda ise yeni su gelse de canlılıklarını bir daha kazanamazlar. Yağmur ne şekilde olursa olsun bitkilerin ve bakterilerin canlanma kaynağı olmaktadır.¹

Allah gökyüzünü kendisinden yağmur yağacak tarzda yaratmış ve o yağmurla yerin canlanmasına sebep olmuştur. Burada yerin diriltmesi ise ekinler, ağaçlar, çiçekler ve hiçbir şekilde meyve vermeyen ağaçların meyve verir hale getirilerek canlandırılması anlamındadır. Böylece bitkiler insanların emrine ve menfaatine faydalı hale getirilmiştir.²

Yağmur konusunda Allah'ın varlığına delil olacak başka bir husus da onun yeryüzüne belli bir ölçüde düşmesidir. Kur'an buna şu şekilde işaret eder: *"Gökten bir ölçüye göre suyu indiren O'dur. Biz onunla (kupkuru), ölü memlekete hayat veririz. İşte siz de böylece (mezarlarınızdan) çıkarılacaksınız."*³

Son yapılan araştırmalarda keşfedilen gerçeklerden biri de dünyaya her sene aynı ölçüde suyun yağmur olarak yağmasıdır. Bu miktar saniyede on altı-on yedi milyon ton arasında değişmektedir. Böylece Dünya'ya senede beş yüz trilyon tonun üzerinde yağmur yağmakta ve bir o kadar su da göğe doğru buharlaşmaktadır. Bu değerler her yıl sabittir. Yeryüzündeki ekolojik dengenin sağlanmasında bu miktarın sabitlenmesinin rolü büyüktür.⁴ Kur'an'ın delil olarak bunlardan bahsetmesi o zaman ki topluma bir şey ifade etmese de bilim ilerledikçe evrende bir denge olduğu, yasalarının Kur'an'ın ifadeleriyle birebir örtüştüğü anlaşılmaktadır. Bu oran bize evrenin denge ve nizamını sağlayan bir yaratıcıya, herhangi bir şüpheye mahal olmaksızın götürebilir. Çünkü sistemin oturması çok uzun bir zamana ihtiyaç duyduğundan bunların teSadüfi olduğunu iddia etmek mümkün gözükmemektedir.

¹ <http://www.allah.web.tr/yagmurdaki-olcu.html>

² Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1992, C. XIV, s. 267.

³ Zuhuruf 43/11:

وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ

⁴ <http://www.allah.web.tr/yagmurdaki-olcu.html>

3.2.10. Gemiler / الْفُلُكُ

Gemiler insanlığın en eski çağlarından beri onların işlerini kolaylaştırmak ve karaların birbirine olan bağlantısını sağlamak için kullanılan bir vasıta. Aslında gemi yapma kültürü Nûh peygamber ve hatta insanlık tarihinden beri en önemli ulaşım araçlarından biridir. Çünkü tufan olayı tüm insanlık tarafından tarhi bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Bu olayda insanların dikkati ise Nûh'un gemisine çevrilmekte ve hatta günümüzde bu gemiyi bulabilmek için çok çeşitli araştırmalar yapılmaktadır.

Kur'an'da insanın ulaşım araçlarından biri olan gemi de Allah'ın varlığının ve kudretinin delillerinden biri olarak sunulmakta ve onların suya batmayarak denizde seyretmesi nedeniyle mucizevi yönü öne çıkarılmaktadır.¹

Ayetlerde bahsedilen gemilerin denizde seyretmesinde bir harikuladelik bulunmaktadır. İnsanlar dalga ve tehlikelerini bildiği için denizde iş yapmaktan hoşlanmamaktadırlar. Bunun yanında Allah emniyet içinde insanları denizde taşıyan gemileri büyük ayetlerinden biri olarak göstermiştir.

Râzî'ye göre gemilerin delil olarak sunulmasının farklı sebepleri bulunmaktadır:

- a. Allah insanlara gemileri yapması için imkân vermiş ve vasıtalarını yaratmıştır.
- b. Gemileri hareket ettiren rüzgâr olmasaydı onlarda bir fayda elde etmek mümkün olmazdı. Çünkü onları maksadına ulaştıracak olan şey rüzgârdır.
- c. Gemileri Allah kulları için maslahat ve onların fayda ve ticaretleri için bir vasıta kılmıştır.
- d. Allah âlemin her bölgesine farklı özellikler vermiş olup hepsini birbirine muhtaç kılmış ve insanların birbirine ulaşabilmesi gemi yapmalarına imkân sağlamıştır. Gemilerle insanlar birbirlerinin ihtiyacını karşılamaktadır.

¹ Bakara 2/ 164:

وَالْفُلُكُ الَّتِي تُجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ ... لَا آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“... İnsanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde ... elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”

Şûrâ 42/33:

إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلِلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ

“O, dilerse rüzgârı durdurur da onlar denizin üstünde durakalırlar. Elbette bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır.”

e. Allah denizleri gemiler aracılığıyla yük taşımaya uygun hale getirmiştir.¹

“Denizde dağlar gibi yüzen gemiler, O’nun varlığının delillerindendir”² ayetiyle denizde yüzen gemiler dağlara benzetilmiştir. Denizlerde dağlar misali yüzen gemiler üç önemli hususu içinde barındırmaktadır:

a. İslamdan önce çok büyük gemiler inşa edilmiştir. O bakımdan eski çağlarda bulunan sanat ve medeniyetin ölçüsü bu gemilerin enkazlarının bulunup araştırılmasıyla ortaya çıkarılabilir.

b. Daha büyük gemilerin ve dağ misali büyük araçların imal edildiğine işaret edilmektedir.

c. Suyun cisimleri kaldırma özelliğine atıf yapılarak gemilerin de belli fizik kanunlarına göre imal edilmesine ve insana böyle yeteneklerin verildiğine dikkat çekilmektedir.³

Denizler dünyanın üçte ikisini oluşturmaktadır. Karaların denize orana daha az yer işgal etmesi bunlar arasındaki ulaşımın sağlanması açısından zorunlu olarak gemilere olan ihtiyacı beraberinde getirmektedir. Üzerinde bulunan hemen her varlığın dibe çöktüğü su üzerinde, bir sistem dâhilinde yapılan gemilerin batmamasının akliselim insanlar tarafından düşünülerek suya böyle bir özelliğin kazandırılmasının ancak sonsuz bilgi ve kudrete sahip bir varlığa götürmesi istenmektedir. Böylece insanlar zatı bakımından sonsuz olan Allah Teâla’nın varlığına ulaşabileceklerdir.

3.2.11. Dağlar / رَوَاسِي

Yeryüzündeki oluşumlardan biri olan dağlar insana her zaman gizemli gelmiştir. İnsanlar yaratıcıya ulaşmak istediklerinde dağları mesken edinirler. “O, yeri yayıp döşeyen, orada dağlar, nehirler meydana getiren, orada her türlü meyveden (erkekli-dişili) iki eş yaratandır. O geceyi gündüze bürüyor. Şüphesiz bunlarda, düşünen bir kavim için (Allah’ın varlığını gösteren) deliller vardır” ayeti, birçok argümanın yanında dağları da Allah’ın varlığına bir delil olarak göstermektedir.⁴

¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1992, C. IV, s. 167-168.

² Şûrâ 42/32:

وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَغْلَامِ

³ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1995, C. XIX, s. 463-464.

⁴ Ra’d 13/3:

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رَوَاجِينَ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

Kur'an'da insanların düşünmesi için verilen örneklerden biri olan dağlar yine onun anlatımıyla insanlar sarsılmasın diye yeryüzüne yerleştirilmişlerdir.¹ Ayrıca dağların kökünün büyük bir kısmı toprağın derinliğinde bulunduğu için onlar sarsılmayı en aza indirmek gayesiyle kazığa benzetilmiştir.² Dağların yerkabuğunu sağlamlaştırmada önemli rolü bulunmaktadır. Yerkabuğu aslında sıvı bir ortamın üzerinde yüzer durumdadır. Onun kalınlığı çoğunlukla beş kilometre iken dağların altındaki kalınlık ise otuzbeş kilometreye ulaşır. Çünkü dağlar, kazıklar gibi olup yeryüzü için bir kök mesabesindedir. Dağlar yerkabuğunu meydana getiren tabakaların çarpışmaları ile bir tabakanın diğer tabakanın altına girmesi sonucu oluşmuşlardır. Üstte kalan tabaka kıvrılıp dağları meydana getirirken alttaki tabaka da derine uzanan dağın kökünü oluşturmuştur. Böylece dağlar yeraltına doğru uzanan kökleri ile yer kabuğu tabakalarının birbirlerine kaynaşmasını sağlama görevini üstlenir.³

Bu yapıda olan dağların birden çok faydası bulunmaktadır:

a. Dağın güneşe bakan yönünden onun ışığı aksetmektedir. O bölgelere de yeryüzüne ve oradan da tekrar geriye yansıyan ışıkların toplanmasıyla ısı meydana gelir. Diğer ve ona yakın olan bölgelerde ise dağın gölgesi ve güneşin oraya ulaşamamasından dolayı hava soğuk olur. Sıcak olan taraf, sıcak ülkelerde bu yöreye has olan bitki ve hayvanlara, soğuk yön ise soğuk bölgelere aynı şekilde fayda sağlar. Ayrıca dağ boyunca soğuk ve sıcakın ard arada gelmesi de madenlerin oluşmasını sağlamaktadır.⁴

b. Dağlar yağmur ve karlar için depo niteliğindedir. Çünkü dağlarda sıcaklığın azalmasıyla nemlilik oranı artar. Böylece atmosfer dolaşımının yükseklerle yönelttiği hava kütleleri yükselirken soğur ve nemi yoğunlaştırır. Bunun sonucunda da kar ve yağmur oluşur. Dağlarda fazla olan nem yoğun bitki örtüsünün oluşmasına da katkı sağlamaktadır.⁵

¹ Enbiyâ 21/31:

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ

“Yeryüzüne onları sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik; kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler, yollar açtık.”

² Nebe 78/6:

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا

“Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da (yeri tutan) kazıklar yapmadık mı?”

³ Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*, s. 140-141; Dorman, *Allah'ın Parmak İzi*, s. 88-89.

⁴ Okşar, *Şemsüddin es-Semerkandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 107

⁵ Okşar, *Şemsüddin es-Semerkandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 108; Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. VI, s. 3026-3027.

c. Dağlık bölgelerde yaşayan insanlar güçlü bir mizaca sahiptirler. Bu dağın yüksekliğinden mütevellit havasının çok saf ve ince olmasındandır. Havanın temiz olması soğukun havayı temizlemesindendir. Çünkü onunla karışan toprağımsı cüzler havayı ağırlaştırır ve onu süflilerden ayırır.¹

d. Dağların faydaları arasında onların kale, sığınma ve düşmanlardan korunma yeri olması da bulunmaktadır.²

Ku'ran'da dağlar hakkında verilen bir bilgi de onların bulutlar gibi yürüdüğüdür.³ Bu ayete göre dağların hareket etmesi arzın dönmesi şeklinde yorumlanabilir.⁴

Dağların Allah'ın varlığına delil teşkil edecek birkaç yönü bulunmaktadır:

a. Yeryüzünün her tarafının karakteri ve yapısı aynı olduğu halde dağların bazı bölgelerde bulunması hâkim ve kadir bir yaratıcının kudretinin tecellisiyle olduğunu göstermektedir.

b. Yeryüzünde yedi maden cevheri ile nefis cevherleri bulunmaktadır. Yeryüzünde cam, tuz, petrol, zift ve kibrit madenleri vardır. Binaenaleyh hem bütün yeryüzünün, hem de tüm dağların karakter bakımından aynı olması, hem de güneşin bütün bunlara aynı şekilde tesir etmesi kadir bir varlığın takdiri ile olduğuna apaçık delalet eder.

c. Dağlar nedeniyle yeryüzünde nehirler oluşmaktadır. Çünkü taş katı bir cisim olup yerin derinliklerinden buharlar yükselerek dağlara kavuştuğunda o buharlar orada tutulur ve bu iş artmaya ve olgunlaşmaya devam eder. Böylece de dağların altından büyük sular oluşur. Sonra bunlar çok ve kuvvetli olduğu için dağı deler ve oradan kaynak olarak su çıkar. Bundan dolayı Kur'an da ne zaman dağlardan bahsedilse, onunla birlikte nehirlerle de yer verilmektedir.⁵

¹ Okşar, Şemsüddin es-Semerkandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri, s. 108.

² Okşar, Şemsüddin es-Semerkandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri, s. 108.

³ Neml 27/88:

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ ثَمَرٌ مِّمَّا السَّحَابُ صَنَعَ اللَّهُ الَّذِي اتَّقَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ

“Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.”

⁴ Nurbaki, Haluk, Kur'an Mucizeleri, Damla Yay., İstanbul 2012, s. 75.

⁵ Mürselât 77/27:

“Ayrıca yeryüzünde sabit yüce dağlar yarattık. Sizlere tatlı sular içirdik.” Bkz. Râzî, Tefsîr-i Kebir, Ankara 1992, C. XIII, s. 383-384.

3.2.12. İnsanın Yaratılışı / خَلْقُ الْإِنْسَانِ

Kur'an'da insanın yaratılışı Allah'ın varlığına, birliğine, sıfat ve isimlerine hatta tüm inanç esaslarına yansiyacak şekilde delalet eden en önemli argümanlardan biridir. İnsan yaratılışındaki ince hikmetler vasıtasıyla kendi nefsinden yola çıkarak yaratıcının eserlerini görmeye başlar. Ayrıca insanın gizemi keşfedildikçe Allah'ın sanatının üstünlüğü ortaya çıkmaktadır.

Biz konumuz dahilinde çok fazla detaya girmeden insan unsurunun ne şekilde delil olabileceğine temas edeceğiz. İnsanın topraktan yaratılması Allah'ın kudretinin delilleri olarak anlatılmaktadır. Bu yaratılıştan bahseden ayetlerin bazılarında insanın ana maddesi su¹ olarak verilirken, bazılarında ise onun topraktan yaratıldığı ifade edilmiştir.²

Bu ifadelerdeki farklılık birçok şekilde yorumlanabilir:

- Öncelikle ilk insan topraktan, diğerleri ise ilk insanın sıvı olan menisinden yaratılmıştır.
- Ayetlerde bahsedilen su ikinci asla işaret etmektedir. Gıda olan toprak, bitkiler vasıtasıyla sıvı haline gelerek meniye dönüşür ve o meniden de insan yaratılır.
- İnsanın toprak ve su olmak üzere iki aslı vardır. Çünkü toprak ancak su sayesinde canlanır.³

Bu açıklamaları ortaya koyduktan sonra bilimlerin gelişmesi sayesinde yapılan araştırmalarda insan vücudunun ve toprağın içerdiği maddelerin tamamen aynı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu maddeler alimünyum, demir, kalsiyum, oksijen silikon, sodyum, potasyum, magnezyum, hidrojen, klor, iyot, manganez, kurşun, fosfor, bakır, gümüş, karbon, çinko, kükürt ve azottur.⁴

İnsanın yaratılmasına malzeme olan toprak faydalı ve kendisinden menfaat temin edilen temiz bir unsurdur.⁵ Bunun hikmeti insana en uzak varlığın toprak olduğu

¹ Furkân 25/34; Mürselât 77/20.

² Rum 30/20:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ

“Sizi topraktan yaratması, O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra bir de gördünüz ki siz beşer olmuş (çoğalıp) yayılıyoryorsunuz.” Bkz. Fussilet 41/53; Câsiye 45/4 vd.

³ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII, s. 92.

⁴ Dorman, *Allah'ın Parmak İzi*, s. 99.

⁵ Mâturîdî, *Te'vîlatü'l-Kurân*, C. XI, s. 168-169.

intibaidır. Çünkü o kuru ve soğuktur, fakat insan canlı, parlak ve sıcaktır. Allah'ın, bu şekilde kendisine çok uzak olan varlıktan insanı yaratması onun varlığına delildir.¹

Kur'an'da insanın yaratılışından bahseden ayetlerde onun yalnız kalmaması için kendi türünden eşler verildiğine değinilmiştir.² Çünkü Allah, eşleri huzur bulsunlar diye yaratmıştır. Bazıları cinsi münasebetle sevgiyi, çocukla da şefkati yarattığını söylerken, bazıları ise tarafların birbirlerine ihtiyacını muhabbet, eşinin kendine olan ihtiyacını ise rahmet olarak adlandırmışlardır.³ Dolayısıyla farklı iki cinsten olan canlıların birbirleriyle sükûnet bulması ve kalplerinin birbirine meyletmesi düşünülemez.⁴

Ayrıca insanların renklerinin ve dillerinin farklı olması da onun delil olarak sunulmasının başka bir yönüdür.⁵ Allah'ın kudretinin tecellilerinden biri de insanları farklı farklı yaratmasıdır. İnsanlar yaratılış olarak kollara, bir gövdeye ve diğer uzuvlara sahip olmalarına rağmen birbirinden farklıdırlar. İnsanın derisine renk veren melaninin ihtiva ettiği melenosom isimindeki hücre içi organiklerin sayısı, büyüklük ve dağılışının farklı olması onların renklerine yansımaktadır.⁶ Ayrıca insanların sayılarının çok toplumların ve miktarlarının hacminin küçük olmasına rağmen birbirlerine benzememesi bu farklılığın diğer bir yönüdür.⁷

İnsanların konuştukları lisanları da birbirinin aynı değildir. Allah her millete belli bir sayıyla sınırlanması mümkün olmayan birbirinden farklı birçok harfle konuşabilme kabiliyeti vermiştir. Ayrıca O, her millete kendi karakterine özgü harfler ve terkipleri öğretmiştir.⁸ Lisanların farklı olması bilimsel araştırmaların hızlı ve başarılı olmasını ve milli duyguların gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca diller aynı olsaydı ülkelerin uzaklığı ve farklı kültür yapısına göre farklı lehçe ve telaffuzlar olacaktı ve aynı dil olmasına rağmen anlaşmak zorlaşacaktı. Her millet kendi telaffuzunun doğru

¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII, s. 90-91.

² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. V, s. 3811-3812.

³ Mâturîdî, *Te'vîlatü'l-Kurân*, C. XI, s. 170-171.

⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII, s. 94.

⁵ Rum 30/22:

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاختلافُ السِّنِّيَّكُمْ وَالْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ

“Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.”

⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. IX, s. 4696.

⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII, s. 96.

⁸ Okşar, *Şemsüddin es-Semerikandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 140.

olduğunu söylediğinde kargaşa meydana gelirdi.¹ Çeşitlilik ve farklılık bunları yaratan Allah'ın kudretini, ilim ve sanatındaki derinliğini göstermektedir.²

Kur'an' da Allah'ın varlığının delillerinin insana afak ve enfüste gösterileceğine değinilmiştir.³ Afaktaki deliller felek, yıldızlar, gece ve gündüz, ışıklar ve diğer harici varlıklardır. Nefisteki ayetler ise yavruların, ceninlerin, ana rahminin karanlıkları içerisinde nasıl oluştukları ve o enteresan uzuvların ve akıl almaz terkiplerin nasıl meydana geldikleridir.⁴

İnsan gerçekten çok farklı merhalelerden geçerek yaratılmıştır. Bazı ayetlerde özellikle ahiret gününü inkâr edenlere karşı onun geçirdiği merhaleler tek tek sıralanarak belirtilmiştir.⁵ “Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır” ayeti buna örnektir.

İnsanın yaratılışı incelendiği zaman bunun harikulade bir şey olduğu ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta erkek ve kadın olarak yaratılan insanlar aralarına konulan sevgi ve muhabbetle birbirlerine çekici görünmektedirler. Cinsel istekle yakınlaşma esnasında erkeğin spermi kadının rahmine yerleşir.⁶ Bundan sonra insan rahme tutunur ve üç karanlık evreyi anne karnında geçirir. Bu evreler şu şekilde oluşmuştur; erkeğin spermi; rahim duvarına asılan alakaya, alakadan mudgaya, mudgadan iskeleti oluşturan kemiklere, sonra kemiklerin üzerini kaplayan kaslara dönüşür. Daha sonra

¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. IX, s. 4697-4698.

² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. V. s. 3813.

³ Fussilet 41/53:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?”

⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1995, C. XIX, s. 408.

⁵ Hacc 22/5:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبُعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن نُّرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشْدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِن بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ

⁶ Gazâlî, *Yaratılış Hikmetleri*, s. 45.

gözlerin ve kulakların oluşma devrelerine, beyin, omurilik ve sinirlerinin teşekkülüne, akciğer, karaciğer ve kalbin oluşumuna ve nihayet insan vücudunu ayakta tutan çeşitli boy ve şekillerdeki büyüklü ve küçüklü kemiklerden, eklemlerden vücuda güç veren ve hareket etmesini sağlayan öteki kemik ve kaslara kadar insan bedenine evrilir.¹ Sıvı bir meniden bedene dönüşürken böyle aşamalardan geçen insanın tasarımının ancak yüce bir varlık tarafından yapıldığı düşünen her insan için varılacak son noktadır. Bu nedenle insanın muazzam bir şekilde yaratılması ancak yüce bir varlık sayesinde olmalıdır.

3.2.13. Hayvanlar / الأَنْعَام

Hayvanlar yürüyen, sürünen ve uçan olmak üzere üç gruba ayrılır. Bu üçünden ikisi suda veya karada yaşar. Yüce Allah kâmil hikmet ve kudreti ile bunlardan her birinin şeklini ve yapısını onu amacına uygun bir şekilde yaratmış ve ona da geçimine yönelme veya korktuğundan kaçınma yeteneğini vermiştir.²

Hayvanlar, Kur'an'da insanın Tanrıyı tanıması ve ona taabbudi görevlerini yerine getirmesi bakımından bir ibret vesilesi olarak zikredilir. Ancak bazı ayetlerde hayvanların bir kısmı; at, deve, eşek, katır, inek koyun ve keçi gibi dört ayaklı; yılan gibi sürünen; yunus balığı gibi deniz hayvanları; karga, kelebek ve kuşları gibi uçan hayvanlar ve örümcek, bit ve sinek gibi haşerattan özellikle isimleri zikredilerek bahsedilir.³ Bazılarında ise genel anlamda tüm hayvanların delil olmasına temas edilir.⁴ Hatta Kur'an'daki Bakara/inek, Neml/ karınca, Nahl/arı, Ankebut/örümcek gibi surelerden her biri bir hayvan adını taşımaktadır.

Kur'an'da adı geçen hayvanlardan bazıları ise Allah'ın mükemmel yaratıcılığının gözlemlenmesi açısından insanlara örnek gösterilir. Bununla birlikte Yüce Allah mükemmel hikmeti ve muazzam kudretiyle, kendi maslahat ve hikmetine uygun karada ve denizde birbirinden farklı şekillerde hayvan türlerini ve her bir türün de kendi içerisindeki gruplarını yaratmıştır.⁵ Bu nedenle sadece Kur'an'a konu olan

¹ Bâr, M. Ali, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, Çev. Abdülvehhab Öztürk, DİB Yay., Ankara 2010, s. 7.

² Okşar, *Şemsüddin es-Semerikandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 125.

³ Nahl 16/69, 79.

⁴ Bakara 2/164; Câsiye 45/4; Şûrâ 42/29; Tâhâ 20/54.

⁵ Okşar, *Şemsüddin es-Semerikandî'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 120.

hayvanlar değil diğer tüm hayvanlar da yaratılışlarındaki incelik bakımından Tanrıya götürecek ipuçlarını aynı şekilde göstermektedirler. Dolayısıyla Kur'an'ın ibret alınmasını istediği hayvanları o günün toplumunun sosyal yapısını dikkate alarak insanlara örneklem metoduyla sunduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Hayvanların yaratılışı incelendiğinde birçok hikmetin bulunduğu görülebilir. Örneğin hayvanlarda koklama duyusu çok gelişmiştir. Çünkü Allah onların burunlarını daha uzun yaratmıştır. Ayrıca o, hayvanları çöl, dağ ve ormanlarda sıcaklığa, soğuğa, yağmura, rüzgâra ve kötü hava koşullarına maruz kalmalarından dolayı yün, iğne ve tüylerle bezemiştir. Onların bu şekilde yaratılması ciltte değil de etteki dokunma duyusunun birbirinden farklı bir hisse sahip olmaları nedeniyledir. Dolayısıyla dokunma hissi güçlü olan hayvanın derisi ince olup, dokunma duyusu zayıf olanın ise derisi kalındır.¹

“Şüphesiz (sağmal) hayvanlarda da sizin için bir ibret vardır. Onların karınlarındaki dışkı ile kan arasından (süzülen) içenlere halis ve içimi kolay süt içiriyoruz” ayetinde de sağmal hayvanlar delil olarak sunulmuş ve onların bizler için düşünüp ibret alınacak varlıklar olduğu bildirilmiştir.²

Yeryüzündeki her şey insanın hizmeti için yaratılmış olup hayvanlar da buna dâhildir. İnsanoğlu hayvanlardan birçok yönden istifade etmiştir. Onların sütünden ve etinden besin olarak faydalanmışlar ve onlardan bazılarını ise binek olarak kullanmışlardır. Onlarda oluşan süt de oluşum yönünden mucizevi özellikler taşımaktadır. Sütün oluşumunda hayranlık uyandıran yönler şunlardır:

a. Allah, midenin alt tarafında, gıdanın katı kısmının çıkabileceği bir delik yaratmıştır. Küçük bir şey yiyip içtiğinde, onun midede hazmı mükemmelleşinceye ve ondan saf ve temiz olan sıvı şeyler ciğere geçinceye kadar o delik, o yenilen ve içilen şeylerden herhangi bir şey aşağıya inemeyecek bir biçimde kapalı kalır. Hazım tamamlanınca delik açılır ve o katı şeyler oradan aşağıya iner.

b. Allah ciğere, hazmedici ve eritici kuvvet vermiştir. Öyle ki o latif kısımlar, ciğerde erir ve kana dönüşür. Sonra Allah öd kesesinde ‘safra’yı; dalakta ‘sevdâ’yı; böbrekte de artık ve zararlı maddeleri çekme kuvvetini yaratmıştır. Böylece geriye, bedenin gıdasına uygun saf kan kalır.

¹ Okşar, *Şemsüddin es-Semerkindi'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 123-125.

² Nahl 16/66:

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّظْفِقُكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ

c. Cenin anne karnındayken kandan ona büyük bir pay vardır. Bu pay yavru doğduğunda süt olsun diye meme tarafına geçer. Yavru büyüdüğünde ise o pay annenin bedeninin yararlanabileceği bir yerde toplanır.

d. Süt göğüste olduğundan Allah onun ucunda küçük delikler ve çok dar geçitler meydana getirmiş ve oradan süt çıkacak biçimde yaratmıştır.¹

Canlıların vücudu sütü kanın bir kısmından üretmektedir. Sütün bu mucizevi oluşumunun yanı sıra o canlılar için oldukça faydalıdır. Sütte, canlıların gelişimini en çok destekleyen ve ona yarar sağlayan A vitamini bulunmaktadır.² İnsana faydalı olması için yaratılan bu içeceğin oluşmasında geçirilen evreler, yaratıcı bir varlığın mevcudiyetine delil olabilmektedir.

Kur'an'da düşünenler için ibret olarak sunulan hayvanların en önemlilerinden biri arıdır. *"Ve rabbin bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin. Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylım) yollarına gir. Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır"*³ ayetinde Allah Teâla arıyla ilgili iki husustan bahsetmektedir.

Bunlardan birincisi arıya vahyedilmesidir. Burada vahiy kelimesi ilham anlamında olup, yaşantısını nerede geçireceği ve ne gibi bir işlem yapacağı kodlanmıştır. Arılar kendilerine yapılan ilham gereği dağları, ağaçları ve insanların kurdukları çardakları yuva edinmişlerdir. Bu nedenle onlar her yere yuva yapmamaktadırlar. Yuvalarının ağzı kuzeye bakmalıdır. Yuva ne çok dar ne de çok geniş olmalıdır.⁴ Ayrıca onlar ürettikleri balın peteklerini de kendileri yapmaktadırlar. Her işçi arı vücudunda yağa benzeyen bal mumunu karınlarının alt tarafında ufak ve ince pullar halinde meydana getirirler. Onlar çalışırken birbirlerine asılarak salkım biçiminde toplanırlar. Bundan amaç balmumu üretimi için gerekli olan otuz beş santigrat derecelik ısının sağlanmasıdır.⁵

¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1992, C. XIV, s. 271.

² Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. VII, s. 3346.

³ Nahl 16/68-69:

وَأَوْحِي رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ. ثُمَّ كُلِّي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ.

⁴ Adalı, Sinan, *Kur'an Ayetleri ve Bilimin Keşifleri Kur'an Mucizeleri*, Uğurböceği Yay., İstanbul 2010, s. 13.

⁵ Aksoy, Avni, *Alem*, Aksoy Yay., İstanbul 2003, s. 23.

Arılar altıgen olan peteklerini yetmiş derece, otuz iki dakikalık dar açılar şeklinde yaparlar.¹ Onların altıgen şeklinde yapmış oldukları petekleri birbirinden farklı değildir. Onlar her zaman birbirine eşit, denk ve uyum halindedir. İnsanların tesviye, pergel ve edavatı olmadan bu petekleri yapması imkânsızdır. Onların bu şekilde yapılmasının hikmeti aralarında boşluk bırakılmayacak tek şeklin altıgen olmasıdır.²

Arılara vahyedilmesinin ikinci sebebi ise onların gıda olarak ürettiği balın ne şekilde gerçekleştiğini anlatmasıdır. Arılar yayılımını özel ve değişik ses dalgaları ve bunların yansıması ile gerçekleştirmekte olup bu şekilde de kovanlarını bulurlar.³ Bir kilo bal yapmak için kırk bin arının, altı milyon çiçeği dolaşması ve yine bir peteği doldurmak için yüz milyon çiçeğin nektarının toplanması lazımdır. Arının bütün bunları gerçekleştirebilmesi için yüz bin kilometre yol alması gerekir.⁴

Gıda üretemeyi kendisine görev edinen arıların balları da şifa vericidir. İçinde birçok özelliği barındırmaktadır. Bal içinde früktoz, glikoz gibi şekerlerin yanı sıra magnezyum, potasyum, kalsiyum, sodyum klorür, kükürt, demir ve fosfor gibi minareller yer alır. Nektar ve polen kaynaklarının niteliklerine göre balda B1, B2, C, B6, B5 ve B3 vitaminleri, az miktarda da bakır, iyot, demir ve çinko bulunmaktadır.⁵

Balın bu besin verici değerlerinin dışında antiseptik bir özelliği de vardır. Yaraların iyileşmesinde baldan faydalanılabilir.⁶ Bunun yanında diğer yararları da şöyledir; kolayca sindirilir, düşük kalorilidir, süratle kana karışır, kan yapımına destek olur, içinde bakteri barındırmaz.⁷

İnsanoğlu arıların yaratılışını düşündüğü zaman onun bir fail tarafından yaratıldığını çok kolaylıkla anlayabilir. Arıya bal yapma yeteneğini veren de bu yaratıcıdır.

Kur'an'da "*Peki insanlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?*"⁸ ayetiyle de devenin yaratılışına dikkat çekilmektedir.

¹ Kılıç, *Kâinat Kitabını Okumak*, s. 296.

² Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1990, C. XIV, s. 275.

³ Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, s. 116.

⁴ Kılıç, *Kâinat Kitabını Okumak*, s. 297.

⁵ Kılıç, *Kâinat Kitabını Okumak*, s. 299.

⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. VII, s. 3353.

⁷ Kılıç, *Kâinat Kitabını Okumak*, s. 299-300.

⁸ Gaşiye 88/17:

Develer çölde yaşamaya uygun şekilde yaratılmışlardır. Ayakları esnek bir yastıkla birleşmiş iki toynaktan oluşmaktadır. Bunlar sayesinde kuma batmadan yol almaktadırlar. Ayak tabanlarındaki özel kalın deri sayesinde kızgın çöl kumlarında yürüyebilirler. Dizleri ise bir boynuz kadar sert ve kalın bir zardan oluşan nasırla kaplı olduğundan kumlara yattığında aşırı sıcak zeminlerden ve yaralanmalardan korunurlar. Ağzı ve dudak yapısı ise ayakkabı kösesini delecek, sivri dikenleri bile rahatlıkla yiyebilecek şekildedir. Gözleri iki ayrı göz kapağı ile korunmuştur. İçteki kapak, gözü boydan boya kapatan şeffaf bir yapıdadır. Özellikle kum fırtınası esnasında bu kapak kapandığında devenin gözleri korunduğu gibi onun aynı zamanda ışığı da görmesini sağlar. Göz kapaklarında iki kat kirpik bulunmaktadır. Kirpikler iç içe geçerek gözü şiddetli kum fırtınalarına karşı tam bir korumaya almaktadır. Ayrıca burun delikleri de kum girmesini engellemek için özel kapaklara sahiptir.

Develerin hörgüçlerinde vücutlarının beşte biri kadar yağ depo edilebilmektedir. Bu da devenin kıtlık anında periyodik olarak beslenmesini sağlar. Ayrıca develerde yağın tek bir noktada toplanması vücudun her yerinden yoğun oranda su atılmasını engellemektedir. Bu da devenin suyu minimum oranda kullanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca develer bu sayede elli derece sıcaklıkta sekiz gün aç ve susuz yaşayabilirler.¹

Kur'an'da devenin mucizevi bir şekilde yaratılmasından bahsedilmesi, onların Arapların yaşamında büyük bir öneme sahip olmasındandır. Çünkü develerin onların yaşam tarzlarında büyük bir sembol olmasının yanında aynı zamanda binek hayvanı olarak kullanılmasıdır. Bununla beraber onlar devenin gıda olarak etinden ve sütünden, ayrıca eski dönemlerde yazı yazmada kullanmak üzere derisinden yararlanırlar.

Allah'ın kutsal kitabında ibret almamızı istediği diğer bir hayvan da kuşlardır. Çünkü o “*Gökyüzünde Allah'ın emrine boyun eğerek uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları gökte ancak Allah tutar. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır*”² buyurmaktadır.

Allah, kuşları havanın üzerinde durabilecek şekilde hafif cüsseli yaratmıştır. Kuşların nemle birlikte havada durabilmesi, maddesi tüylerden olan tasımsı bir yapıda olmayı gerektirir. Allah, kuşlara havanın üzerinde durabilmesi için içi boş, seyrek ve

¹ Kılıç, *Kâinat Kitabını Okumak*, s. 292-294.

² Nahl 16/79:

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ.

hafif tüyler vermiş ve onlarda iki ayak ve iki el konumunda olan iki kanat yaratmıştır. Kuşlar iki kanadını ve tüylü kuyruğunu açtığı zaman hafifler ve hava üzerinde uçuşu kolay olur. Onların hafif olması başının küçük, göğüslerinin havayı daha kolay yarması, gemi gibi dairemsi bir vücuda sahip olmasındandır. Dişleri olmadığı için gıdayı yumuşatması için kuşlarda kursak adı verilen bir iç organ bulunmaktadır. Bazılarında ise yerden taneleri almaya uygun toplayacak şekilde sivrilik ile kalınlık arasında düz bir gaga mevcuttur.¹

Kuşlar gökyüzünde asılı olmadan süzülerek, kanatlarını çırparak hareket ederler. Kuşun bedeninde kendine has bir ağırlığı vardır. Böyle bir cismin alttan destek almadan havada kalması mümkün değildir.²

Kuşların yaratılışları gereği kanatları sayesinde hareket etmesini sağlayan şey, hava basıncının kanatlarının üstünde daha alçak, altında ise daha yüksek olmasıdır. Aynı zamanda kemiklerinin iliksiz olmasının da bundaki tesiri büyüktür. Kuşlar kanatlarını havada ileri doğru çırpınca havanın, kanatların üstündeki akışı altındakinden daha hızlıdır. Bu hal kanatların altındaki hava basıncının artmasına, üstündeki basıncın da azalmasına neden olur. Bu özellikler fizik kanunlarına göre uçmaya neden olan en önemli özelliktir.³

Kuşların bu şekilde gökyüzünde uçmaya hazır bir şekilde yaratılması ve herhangi bir destek olmaksızın hava boşluğunda uçuşu ve süzülmesi Allah'ın kudretinin bir delilidir.

3.2.14. Giysiler / لِبَاس

Kur'an, "Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu (giysiler), Allah'ın rahmetinin alametlerindendir. Belki öğüt alırlar (diye onları insanlara verdik)"⁴ ayetiyle insanın en temel ihtiyaçlarından biri olan giyinme ihtiyacını karşılayan giysilerin de delil olduğundan bahsetmekte ve onları Allah'ın rahmetinin bir eseri olarak nitelendirmektedir.

¹ Okşar, Şemsüddin es-Semerkindi'nin İlmü'l Âfâk ve'l- Enfüs Adlı Eseri, s. 127.

² Râzî, Tefsîr-i Kebir, Ankara 1992, C. XIV, s. 304-305.

³ Yıldırım, İlmîni Işığında Asrın Kur'an Tefsiri, C. VII, s. 3371-3372.

⁴ A'râf 7/26:

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ النُّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ.

İnsan yüzü açık, teni ince, eti yumuşak, sıcak ve soğuktan zararlı tesirlerden çabuk etkilenir şekilde yaratıldığı için giyeceğe muhtaçtır. O, sert ve kalın dokumalı giysiler uygun olmadığından, çok şiddetli sıcak ve soğğun etkisini ortadan kaldırmak üzere teni örten ince ve yumuşak dokumalı elbiseleri tercih eder. Allah Teâla giyim konusunda bitki ve hayvanlardan uygun olanları da yaratmıştır.¹ Örneğin pamuk elbise için en önemli bitki olup ondan imal edilen kumaşın her türlü rengi kabul edebilecek özellikte bembeyaz yaratılmıştır. Yine keten, bambu ağacı, ipek böceğinin imal ettiği kozadan üretilen ipek vb. gibi dokumalar da insanın elbise için kullanabileceği bitki ve maddelerdir. Ayrıca birçok hayvanın yünü de hem giysi hem de soğuk kış günlerinde yataarken örtünmek üzere kullanılan bir malzemedir.

Elbiseler; ayıp ve örtünmesi gereken yerleri örtmek, sıcak, soğuk ve rahatsız edici çirkinliklerden, hastalık sebeplerinden korunmak, düşmandan sakınmak ve nihayet güzel bakışı cezbedecek ve kötü bakışı def edecek, hiç kimsenin ne şehvetinin heyecanına, ne nefretinin gelişmesine sebep olmayacak, faydalı bir sima, edeb ve vakar rahatlığıyla güzelleşme gibi gerçekten bir faydası ve güzel maksatları bulunmaktadır.²

Bunların dışında bahsedilen ve en hayırlı olarak nitelendirilen ise takva elbisesidir. Ayette yer alan ‘*takva elbisesi*’ bazı âlimlere göre hakiki manaya alınarak giyinen şeyin kendisi anlaşılmalıdır. Diğer bazıları ise bunun mecazi manaya hamledilmesinin daha doğru olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre takva elbisesinin mecazi anlamı Katâde, Süddî ve İbn Cüreyc’e göre imandır. İbn Abbas ise bunun salih amel manasına geldiğini iddia etmiştir.³

Bununla birlikte bu terkip takva hissi veya duygusu ile giymek, Allah korkusuyla giyilen ve Allah’ın izniyle maddi ve manevi ayıptan, çirkinlikten, zarar ve tehlikeden koruyan elbise anlamı da verilebilir.⁴ İşte bu sırf faydadır, yani Kur’an’ın ifadesiyle hayırdır, iyiliktir ve elbise nimetinden istifade etmek ancak bu şekilde olur. Çünkü takva duygusu, iman, hayâ ve irfanı olanlar zorunlu olarak çıplak kalsalar bile edep yerlerini daima muhafaza ederler.

¹ Okşar, *Şemsüddin es-Semerkindî’nin İlmü’l Âfâk ve’l- Enfüs Adlı Eseri*, s. 150.

² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. III, s. 2146.

³ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1991, C. X, s. 330-331.

⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. III, s. 2146.

3.2.15. Rızık / الرِّزْق

Allah'ın canlı varlıklara, hayatlarını sürdürebilmeleri için kâinatta var ettiği şeylere rızık adı verilmektedir.¹ Allah rızkını bazı canlılara bol verdiği gibi bazılarına daha az vermektedir. Bu durum Kur'an'ın işaret ettiği üzere ibret alınması gereken hüccetlerden biridir.

İnsanın emrine verilen her şeye nimet adı verilir. Allah'ın insanlara bahşettiği bu nimetlerin sonsuz olduğu bizzat kendisi tarafından ifade edilir.² Örneğin onun emrine amade kılınan güneş, deniz, yağmur, yiyecek, içecek, giysi vb. her şey bu evrende aralıksız hizmetlerini sürdürmektedirler. Bu durumda insana düşen tek görev aklını kullanıp bu imkânlardan yararlanmak ve sonuçta Tanrının bilgisine ulaşmaktır. Kim rızık için çalışırsa mutlaka nasibini alacaktır. Kim de bunun aksi bir tutum içerisine girip çalışmazsa muhakkak onun rızık daralacak ve sıkıntıya düşücektir. Allah'ın koyduğu kanunları gereği rızıktan çalışmasını bilenler nasiplenmektedirler.³

İnsanın rızık her bir kişiye göre farklılık arz etmektedir. Allah'ın kendi hazinelerinden dilediği kimseye istediği kadar rızık nasip etmesi onun koymuş olduğu kanunlar çerçevesinde ve onun takdirine bağlıdır. Çünkü mülk ona aittir. Ondan dilediğine bol bol verirken dilediği kimse için ise kısmaktadır.⁴ Bu nedenle nimetlerin azlığı veya çokluğu kişinin akli ya da cehaleti nedeniyle değildir. Ayrıca yıldızlar ve felekler de bu konuda herhangi bir etkiye sahip değildir. Bunda etkisi olan sadece ve sadece bu konuda müessir olan Allah'tır.⁵

¹ Karaman vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 547.

² İbrahîm 14/34.

³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. IX, s. 4710-4711.

⁴ Zümer 39/52:

أَوَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

“Bilmediler mi ki, Allah rızık dilediğine bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için elbette ibretler vardır.”

Rum 30/37:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

“Allah'ın, rızık dilediğine bol verdiğini ve (dilediğine) kısıtığını görmediler mi? Bunda inanan bir toplum için elbette ibretler vardır.”

⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1995, C. XIX, s. 201-202.

Kur'an'da insana âlemden müşahede ettiği deliller verilmesinin yanı sıra eski zamanlarda yaşayan topluluklar, peygamberler de insana delil olarak sunulmuştur. Ancak bu iki delil bilgi kaynakları açısından birbirinden farklıdır. Âlemden çıkarılan delillerin sonucunda insanın ulaşacağı bilgi; akıl ve duyular vasıtasıyla elde edilirken, geçmiş toplumların ve peygamberlerin gösterdiği mucizlerin delaletiyle ulaştığı bilgi sadece haber vasıtası sonucunda gerçekleşecektir.

3.3. Habere Dayalı Delillendirme Konuları

3.3.1. Nûh Peygamber ve Tufan

Nûh Peygamber Allah tarafından seçilmiş olup,¹ Kur'an'da ulû'l-azim olarak nitelendirilen beş peygamberden biridir.² Kavmine Allah'ın tebliğini ulaştırmaya çalışmış ve kendisine uymadıkları takdirde başlarına büyük bir azabın geleceğini haber vermiştir.³ Buna rağmen kavmi ona inanmayıp başlarına gelecek olan azabın bir an önce gelmesini talep etmişlerdir.⁴ Nûh peygamber onların cezalandırılması için Allah'a dua edince, Allah da ona bir gemi yapmasını emretmiştir.⁵ O, gemi inşa ederken kavmi onunla alay etmiştir.⁶ Allah'ın azabıyla birlikte sular yükselmeye başlayınca her cins hayvandan birer çift ve ailesinden haklarında hüküm verilenler hariç iman eden herkesi gemiye almıştır.⁷ Sular iyice yükseldiğinde Nûh peygamberin kendi elleriyle yaptığı gemi de yüzmeye başlamıştır.⁸ Nûh peygambere iman edenler bu tufandan kurtulmuş, ancak eşi ve oğlu inanmayanlarla birlikte boğulmuşlardır.⁹ Tufan bitince gemiden inin diye vahiy gelmiştir.¹⁰ Bu tufandan kurtulma hâdisesi âlemlere bir ibret olarak Kur'an'da belirtilmiştir.¹¹

¹ Nisâ 4/163.

² Şûrâ 42/13.

³ Nûh 71/1-4.

⁴ Şuarâ 26/116; A'raf 7/59-63; Hûd 11/27; Kamer 54/9; Hûd 11/32.

⁵ Hûd 11/36-39.

⁶ Hûd 11/38.

⁷ Hûd 11/39.

⁸ Hûd 11/42.

⁹ Hûd 11/42-43, 45-46.

¹⁰ Hûd 11/48.

¹¹ Şuarâ 26/121; Mü'minûn 23/30, Kamer 54/15; Ankebût 29/15.

Nûh kavminin boğulmasından bahseden “*Nûh kavmini de, Peygamberleri yalanladıkları vakit suda boğduk. Onları insanlara bir ayet/ibret yaptık ve zalimlere elem dolu bir azap hazırladık*”¹ mealindeki ayette ‘onları insanlara bir ayet/ibret yaptık’ ifadesi, Nûh kavminin boğuluşunun veya onların bu şekilde olan kıssasının anlatımının ibret kılınması manasına olması muhtemeldir.²

Nûh peygamberin yapmış olduğu geminin ibret olması ise birkaç yönden açıklanabilir:

a. Gemi, tufandan önce yapıldığından, şayet Allah Teala ona gemi yapmasını emretmeseydi, onu inşa etmek için gayret sarfetmez sonuçta insanların kurtuluşa ermeleri mümkün olmazdı.

b. Nûh peygamberin inananları yanına alması ve gıda miktarını yükletmesi ona emredilmiş olmasıdır.

c. Denizin suyunun azığının bitmesinden önce çekilmesidir.

d. Allah gemiye esen rüzgarlardan ve öldürücü hayvanlardan kurtuluş ve esenlik takdir etmiştir.³

3.3.2. Hud Peygamber ve Ad kavmi

Kur’an’da, Nûh kavminden sonra ve onların yerine⁴ getirilen Ad kavmine verilen azaba ibret tablosu olarak işaret edilmiştir.

Ad kavmi, Nûh kavminden sonra Hud peygamberin gönderildiği Ahkaf bölgesinde yaşamışlardır.⁵ Bu kavim sonsuza dek bu dünyada yaşayacakmış gibi her yere yüksek alametler dikerek, bolluk içerisinde yaşayan bir topluluktur. Zenginliklerine dalıp Allah’a ortak koşmaya başlamalarıyla Hud peygamber onları uyarmıştır. Fakat onlar bu çağrıya uymayıp, eski adetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.⁶ Hud peygamber onlara azabın ineceğini söylemesi üzerine onlar onun bir

¹ Furkân 25/37.

وَقَوْمٌ نُّوحٌ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً وَأَعَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا.

² Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVII, s. 231-232.

³ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVII, s. 609-610.

⁴ A’raf 7/69.

⁵ Ahkâf 46/21.

⁶ Şuarâ 26/123, 138.

an önce gelmesini istemişlerdir.¹ Bunun üzerine Allah onlara uğradığı yerde hiçbir şeyi bırakmayan, her şeyi çürütüp kül gibi yapan² ve insanları kökünden çıkarılmış hurma kütükleri gibi savurup atan³ dondurucu bir kasırga göndermiştir.⁴ Bahsedilen kasırga yedi gece, sekiz gün sürmüş olup⁵ bu elim azaptan sadece Hud peygamber ve ona iman edenler kurtulmuştur.⁶

Hud ve kavmi Ad'ı ibret olarak nitelendiren ayetin⁷ yanında Kur'an'da onların başına gelen felaketin kökleri kesen bir rüzgârla gerçekleştirildiği de haber verilmektedir.⁸

3.3.3. Salih Peygamber ve Semud Kavmi

Kur'an'da anlatıldığı üzere Semud kavmi, Ad kavminden sonra gelmiş olup Hz. Musa'nın yaşadığı dönemden önce yaşamıştır.⁹ Bu kavim, bolluk içerisinde, köşkler yaparak güvenli bir bölgede yaşamlarını sürdürmekteydiler.¹⁰ Önce tevhid inancına sahip olan Semud kavmi daha sonra başka ilahlara tapmaya başlayınca Allah da onlara içlerinden Salih peygamberi göndermiştir.¹¹ O, kavmine Allah'tan korkmaları ve ona itaat etmeleri için uyarıda bulunmuş, onlar da iddiasında doğruysa bir mucize getirmesini istemişlerdir.¹² *“Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah'ın dişi bir devesi. Bırakın onu, Allah'ın arzında yayılıp otulasın”*¹³ ayetinin ifadesine göre Allah da onlara dişi bir deve göndermiştir. Bu devenin mucize olduğu da *“... Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mucizeleri yalnızca korkutup uyarmak için*

¹ A'râf 7/71; Ahkâf 46/22.

² Zariyat 51/42.

³ Kamer 54/20.

⁴ Fussilet 41/16.

⁵ Hakka 69/6-7.

⁶ A'râf 7/72; Hûd 11/58-60.

⁷ Şuarâ 26/139:

فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ

“Böylece onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları helâk ettik. Doğrusu bu anlatılanlarda büyük bir ayet/ibret vardır ama çokları inanmazlar.”

⁸ Zariyat 51/42.

⁹ A'râf 7/74-79.

¹⁰ Şuarâ 26/146, 147, 148; A'râf 7/74; Hicr 15/82; Şuarâ 26/149; Fecr 89/9.

¹¹ Hûd 11/61, 62.

¹² Şuarâ 26/150-152; 153-154.

¹³ Hûd 11/64:

وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسَوْءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ

Ayrıca bkz: İsrâ 17/59; A'râf 7/73.

göndeririz” ifadesiyle Kur’an’da açıkça belirtilmiştir.¹ Salih peygamber “Onlara, ‘Ey kavmin’ dedi, ‘Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka Tanrınız yoktur. Size rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir beyyine/işaret olarak Allah’ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah’ın toprağında otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar”² diyerek deveye kötülük yapmamaları hususunda uyarmıştır.

Razi’nin ifadesine göre bu deve Salih peygamberin duası sonucu kayadan çıkmıştır. O, birçok bakımdan mucizedir. Deve kaya parçasından dağın içinde yaratılmış ve sonra da dağ yarılmıştır. Dahası bu deve herhangi bir erkek deve olmaksızın hamile olarak yaratılmıştır. Allah böylesine bir deveyi doğum, gelişme ve büyüme olmaksızın bir anda yaratmıştır. Ayrıca deveden büyük bir topluluğa yetecek miktarda süt elde edilmekteydi.³

“Buna rağmen onlar deveyi kestiler, ama yaptıklarına pişman oldular; çünkü onları azap yakaladı. Doğrusu bunda büyük bir ders vardır ama çokları iman etmezler”⁴ ayeti de Semud kavminin, Salih peygamberin sözlerine kulak asmadığını, Allah’ın kendilerine delil olarak gönderdiği deveyi kestiklerini ve bunun üzerine elim bir azabın onları yakaladığını haber vermektedir.

Yukarıda ayetlerde de bildirildiği üzere Semud halkının azabı insanlara ibret olarak sunulmuştur. Salih peygamberin kavminin talebi doğrultusunda mucize olarak getirmiş olduğu deve, hem ayet hem de beyyine olarak sunulmuştur. Dolayısıyla Salih peygamberin göstermiş olduğu deve mucizesi Allah’ın varlığına iki yönlü delil olması bakımından önemlidir. Ayrıca Semud kavminin evlerinin çökmesine sebep olan o büyük zelzele de insanların ibret alması bakımından aynı şekilde Allah’ın kelâmında ayet olarak zikredilir.⁵

¹ İsrâ 17/59:

"... وَأَتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا

² A'râf 7/73:

"... قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ آيَتِهِ

³ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1992, C. XIII, s. 60.

⁴ Şuarâ 26/156-157:

فَعَقَرُوهَا فَاصْبَحُوا نَادِمِينَ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ

⁵ Neml 27/52.

3.3.4. Hz. İbrahim’i Ateşin Yakmaması

Hz. İbrahim özellikle Tanrı’nın birliği konusunda temeyyüz etmiş bir peygamberdir. Çünkü Allah’ın birliği konusu gündeme geldiğinde ilk akla gelen Hz. İbrahim ve onun aya, yıldızlar ve güneşe bakarak bunların Tanrı olamayacağını ifade etmesidir.¹ Hz. İbrahim’e verilen delillerden bahseden “İşte kavmine karşı İbrahim’e verdiğimiz delillerimiz... Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir”² ayetinde bu durum hüccet kelimesiyle anlatılmaktadır.

Hz. İbrahim’e verilen bu hüccetin ne olduğu konusunda yapılan yorum; onun âleme bakarak tefekkürde bulunmasının sonucunda yıldızlar için sönüp batanları sevmemesi kastedilmiş veya diğer bir yoruma göre kavminin İbrahim’e putlarının onu çarpmasından korkmaz mısın sorusuna işaret olabilir. Çünkü İbrahim onlara aslında sizler Allah’a yontulmuş ağaçtan yaptığınız putları müsavi tuttuğunuz için korkmuyor sunuz diye sormuştur? Bütün bunlara ek olarak ikisi de kastedilmiş olabilir.³

Diğer taraftan Hz. İbrahim’in bizzat kendisi akıl yürüterek Allah’a ulaşıyor ve şirk inancını benimsemiş olan gerek babası gerekse kavmine karşı daima “Bu putları mı kendinize ilah ediniyorsunuz?”⁴ “Allah’ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyen Tanrılara mı tapıyorsunuz?”⁵ “Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?”⁶ “Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?”⁷ ve “Neye tapıyorsunuz?”⁸ gibi sorular yöneltiyordu.

İnsanların tek Tanrıya ulaşabilmesi ve bu tür akli delillerle insanlarda Allah’a ait bilginin meydana gelmesi Hz. İbrahim’in sözlerinin doğru olmasına ve bu tür soruları yöneltmesine bağlı değildir. Aksine onlar akıllarını kullanmak suretiyle çok rahat bir şekilde bu bilgiyi elde edebilirler. Hatta Kur’an birçok ayette insanları Allah’ı bulabilmek için “onlar düşünmezler mi?”, “onlar tefekkür etmezler mi?” sorularını sormak suretiyle tüm insanları tefekkür ve muhakemeye teşvik etmektedir.⁹

¹ En’âm 6/83.

² En’âm 6/83:

وَلَئِكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَأٍ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ

³ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1990, C. IX, s. 542.

⁴ En’âm 6/74.

⁵ Enbiyâ 21/66.

⁶ Sâffât 37/95.

⁷ Enbiyâ 21/52.

⁸ Şuarâ 26/70.

⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli’d-Din*, s. 126-127.

İbrahim peygamberin kavmine karşı bu çetin mücadelesi beklenen yararı sağlamamış, aksine bu insanlar onu bu tür toplumun inancına aykırı davrananlara ibret olsun diye şehrin meydanında yakmaya karar vermişlerdir. Bu olay Kur'an'da şöyle anlatılır: “*Putperestler, ‘Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece Tanrılarınıza yardım edin!’ dediler*”,¹ “*Ötekiler, ‘Onun için bir yapı kurun ve (orada hazırlayacağınız) kuvvetli ateşe atın onu!’ dediler*.”² Bunun üzerine onun bu şiddetli ateşte yakılabilmesi için gerekli her türlü hazırlığı yapmışlar ve onu ateşe atmışlardır.

Allah Teâla, kendi vahyini ilettiği tevhid inancının sembolü olarak Kur'an'da yer alan Hz. İbrahim'in ateşe atılması sonucunda ona sahip çıkarak şöyle emreder: “*Biz de, ‘Ey ateş’ dedik, ‘İbrâhim için serin ve zararsız ol!’*”³ Allah'ın emrine boyun eğen ateş Hz. İbrahim'i yakmaz ve böylece o ateşten kurtulur. “*Ama Allah onu ateşten kurtardı. İşte bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır*.”⁴ Bu da Hz. İbrahim'e verilen bir mucize olup inananların ibret alması gereken bir olaydır.

3.3.5. Lut Peygamber ve Kavmi

Kur'an'da, Lut peygamberin Hz. İbrahim'in tebliğini kabul ettiği⁵ ve onunla beraber bereketli topraklara⁶ gittiği bildirilmiştir. Onun da aynı şekilde Hz. İbrahim gibi bir peygamber olduğu ayetlerde belirtilmiştir.⁷

Lut peygamber kavmine davranışlarında aşırıya gittikleri, Allah'tan korkmaları ve kendisine itaat etmelerini söylemiş, erkeklerle beraber olmamaları konusunda onları uyarmıştır. Onlar Lut peygamberin uyarısını hiçe sayıp, habis fiillerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Lut peygamber de Allah'a onlara azap göndermesi için dua etmiş⁸ ve Allah onları yok etmesi için melekler göndermiştir. Melekler de Lut peygambere eşi dışında ailesini alarak yola çıkmasını önermişlerdir. Ve o sabah Lut

¹ Enbiyâ 21/68:

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ

² Sâffât 37/97:

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ فِي الْحَجِيمِ

³ Enbiyâ 21/69:

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ

⁴ Ankebût 29/24:

فَأَنْجِيهِ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

⁵ Ankebût 29/26.

⁶ Enbiyâ 21/7.

⁷ Sâffât 37/133; Enbiyâ 21/74, 75; En'âm 6/86.

⁸ A'raf 7/80-81; Şuarâ 26/160-166; Ankebût 29/28-30

kavminin helakı gerçekleşmiştir.¹ “Üzerlerine de görülmemiş bir yağmur yağdırdık, sonunda önceden uyarılmış olanların yağmuru korkunç oldu.”²

Lut peygamberin kavmi Allah’ın emrine uymayıp onun yasakladıklarından vazgeçmeyip, peygamberlerini inkâr ettikleri için böyle çetin bir azapla cezalandırılmışlardır. Kur’an’da bu olay aklını kullananlar için açık bir ayet ^{آيَةً بَيِّنَةً},³ düşünüp görebilen⁴ ve inananlar için ibret⁵ olarak vasıflandırılmıştır.

Lut peygamberin kavminin helak edilmesi bir yönüyle düşünenler diğer yönüyle ise inananlar için bir ibret levhasıdır. Çünkü helak edilen bu kavmin kalıntıları hala günümüzde müşahede edilmektedir. Bu nedenle Allah kelâmının ifadesi ‘*apaçık bir delil*’ şeklinde gelmiştir. Hicr suresi 77. ayette olayın müminler için ayet olmasını Râzî şöyle açıklamaktadır: “Bu olaydan ibret alacak olanlar Allah’a inanan kimselerdir. Çünkü Allah’a inanmayan kişiyi onun gönderdiği kitapta bahsedilen bu hadise bağlayamaz. O kişi zaten Allah’ın gönderdiği kitabı tasdik etmediği için onun içeriğine de inanmaz.”⁶

Günümüzde Lut peygamberin kavminin helak olduğu yörenin Lut Gölü olduğu bilinmektedir. Bu gölün bir özelliği tuz oranının % 30 olmasıdır. Bu sebeple gölde balık ve bitki yaşamaz. Bu gölün diğer bir adı ise kendisinde hayat emareleri bulunmadığından “Ölü Deniz / Bahru’l-Meyyit”tir.

Bu yörede hayvanların dahi yaşamaması tüm insanlık için ayrı bir ibrettir. Zift renginde olan göl hala iğrenç kokular yaymaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılan bu kavimle ilgili olay, tahminen M.Ö. 1800 yıllarında meydana gelmiştir. Helâkin meydana geldiği Sodom ve Gomore bölgesinde o zamandan kalma tuz yoğunluğu sebebiyle tabii halini korumuş ağaçlara rastlanmıştır. Şehir kalıntıları ise ilâhî azâbın tesiri ile yerin dibine batmıştır.⁷

¹ Hûd 11/77-83.

² Şuarâ Sûresi 26/173.

³ Ankebût 29/35:

وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“İşte o memleketten geriye, aklını kullananların yararlanabileceği açık bir ibret vesikası bıraktık.”

⁴ Hicr 15/75:

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ

“Şüphesiz bunda düşünüp görebilen kimseler için ibretler vardır.”

⁵ Hicr 15/77:

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ

“Onda da inananlar için bir ders vardır.”

⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1993, C. XIV, s. 127.

⁷ <http://www.islamveihsan.com/lut-kavminin-yaptigi-kotulukler.html>

3.3.6. Hz. Yusuf ve Kardeşlerinin Kıssası

Ahsenu'l- Kasas¹ olarak isimlendirilen Hz. Yusuf ve kardeşlerinin hikâyesi onun adını taşıyan sûrede detaylı olarak anlatılır. Bu hikâye onun bir rüya görmesi ve bunu babasına anlatmasıyla başlar.

Hz. Yusuf rüyasında on bir yıldız, ay ve güneşin kendisine secde ettiğini görür. Bunu babası Hz. Yakub'a anlatır. Rüneyı dinleyen babası bundan kardeşlerine bahsetmemesi konusunda onu ikaz eder. Kardeşleri babalarının Hz. Yusuf'u daha çok sevdiğini düşünüp, onda kurtulmak için planlar yapar ve onu babalarından izin alıp yanlarında götürürler. Daha sonra Yusuf'u kuyuya atıp babalarına onu bir kurdun yediğini söyleyerek onun kanlı gömleğini gösterirler. Hz. Yakub anlatılanlara inanmasa da sabrederek bekler. Hz. Yusuf bir kafele sayesinde kuyudan kurtulur ve çok az bir ücret karşılığında Mısır'ın önde gelenlerinden birine satılır. O delikanlılık çağında evin hanımının ahlak dışı isteğini geri çevirince, sanki kendisi böyle bir talepte bulunmuş gibi itham edilerek zindana atılır. Orada bulunan iki arkadaşının rüyasını kendisine verilen hikmet sayesinde yorumlar. Onun rüneyı doğru bir şekilde yorumlama kabiliyetini gören bu arkadaşları, ülke hükümdarının görmüş olduğu rüya tabirinin zorluğu nedeniyle yorumlanamamış olması Hz.Yusuf'u hatırlarına getirmiştir. Hükümdarın rüyasını Allah tarafından kendisine verilen hikmetle doğru bir şekilde yorumlayan Hz. Yusuf'un bu sayede suçsuzluğu da anlaşılınca zindandan çıkmış ve Mısır hazinelerini korumakla görevlendirilmiştir. Yusuf böyle önemli bir görevi üstlendikten sonra ülkede yaşanan kıtlık döneminde kardeşleriyle karşılaşmış, ailesine kavuşmuş ve çocukken gördüğü rüyası gerçekleşmiştir.²

Allah Teâla peygamberimize “İşte bu kıssa, gayb haberlerindendir. Onu sana vahyedyoruz. Onlar, tuzak kurmak üzere ittifak ettikleri zaman, sen onların yanında değildin”³ ayetiyle vahyetmiş ve ona hiçbir bilgisinin olmadığı bu olayı bildirmiştir.

Kur'an'da anlatılan Hz.Yusuf kıssasının inzal sebebi Yahudilerin kendileri bilmesine rağmen sırf peygamberimizi sınamak amacıyla konuyla ilgili sorularına karşılık Allah'ın bu olayı vahyetmesidir. Bu hadisenin “Andolsun, Yûsuf ve kardeşlerinde (hakikati arayıp) soranlar için ibretler vardır”⁴ ayetiyle ibret vesilesi

¹ Yûsuf 12/3.

² Yûsuf 12/3-101.

³ Yûsuf 12/102.

⁴ Yûsuf 12/7:

olarak sunulması konusunda iki ihtimal bulunabilir. Hz. Yusuf'un yaşadığı olayın bizzat kendisi bir ibret vesilesi olabileceği gibi olay hakkında hiçbir bilgisi olmayan peygamberimizin konu hakkında Yahudilerin sorusuna karşılık detaylı bilgi sunması da olabilir.¹

3.3.7. Şuayb Peygamber - Eyke ve Medyen Halkı

Kur'an'da Şuayb peygamberin kavmi olan Eyke ve Medyen halkından da bahsedilir. Şuayb peygamber Medyenlilerin kardeşi şeklinde nitelendirilir.² Bununla birlikte Hz. Şuayb'ın adı Eyke halkıyla birlikte de zikredilir. Ayrıca Medyen halkının şiddetli bir deprem ve sesle, Eyke'nin ise gölge günü azabıyla yok edildiği bilgisinden hareketle bazı kaynaklarda Şuayb peygamberin iki defa risaletle görevlendirildiği ileri sürülür.³ Ancak onun iki halka gönderilmesinden bahseden ayetlerdeki ifadelerin benzerliğinden dolayı düşünürler bu iki kavmin iç içe yaşayan iki topluluk olduğunu kabul etmiştir.⁴

Hz. Şuayb diğer peygamberlerde olduğu gibi kavmini Allah'a itaat etmeleri ve de ölçü ve tartıyı doğru yapmaları, adaletli olmaları, yeryüzünde karışıklık çıkarmamaları konusunda uyarmıştır.⁵ Buna karşılık onlara Rablerinden açık bir mucize geldiğini de bildirmiştir. Onun bu mucizesi Kur'an'da beyyine⁶ kelimesiyle ifade edilmiştir. Şuayb peygambere gelen bu mucizenin ne olduğu açıkça belirtilmez.⁷ Ancak o gönderildiği kavmine kendisine düşmanlık yaptıkları için cezalandıracakları haber vermiştir.⁸ Kur'an'da belirttiği üzere Medyen halkıdan bu uyarıları dikkate almayanlar şiddetli bir deprem, sarsıntı⁹ ile cezalandırılmışlardır. Eykeliler ise gölge günü azabıyla helak olmuşlardır.¹⁰ Bu helaktan sonra Şuayb peygamber ve ona inananların Mekke'ye gittiği veya aynı yerde yaşamaya devam ettiği söylenir.¹¹

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلْمُتَلَكِّينَ

¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. IV, s. 2849.

² A'râf 7/85; Hûd 11/84; Ankebût 29/36.

³ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVII, s. 370-371.

⁴ Konuyla ilgili bkz. Ümit, Mehmet, "Şuayb", *DİA*, C. XXXIX, s. 223, ss. 222-223, İstanbul 2010.

⁵ Şuarâ 26/176-183; A'râf 7/85-90; Hûd 11/84-86.

⁶ A'râf 7/85, Hûd 11/88.

⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1991, C. X, s. 503-504.

⁸ Hûd 11/89.

⁹ Ankebût 29/37; Hûd 11/94.

¹⁰ Şuarâ 26/189.

¹¹ Ümit, "Şuayb", s. 223.

Şuayb peygamber kavmini “Allah’a kulluk edin, O’ndan başka Tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi maddî bakımdan iyi bir durumda görüyorum; ama doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de korkuyorum”¹ şeklinde uyarmasına rağmen onlar onun nübüvvetini tanımamışlardır. İşte Kur’an Medyen halkının helak olmasını bu iki sebebe bağlarken, Eyke halkının yok edilmesi ise peygamberi yalancılıkla itham etmeye bağlanmaktadır.²

Kur’an Şuayb peygamberden önce gelen diğer peygamberlerin kendilerini tanımama sonucunda uğradıkları çeşitli felaketler gibi, kendisinin peygamber olarak gönderildiği Medyen ve Eyke kavimlerinin de benzer felaketlere maruz kaldığını beyan ederek bütün bu olayların tamamının bir ibret vesilesi olduğuna vurgu yapmaktadır.³

3.3.8. Hz. Musa ve Mucizeleri

Hz. Musa Kur’an’da adı geçen önemli peygamberlerden birisidir. Hayatı boyunca karşılaştığı meşakkatler, içinde yaşadığı toplumun tevhid inancına aykırı bir yapıya sahip olması ve mensup olduğu kavmin firavunun köleleri konumunda bulunması vb. gibi hususlar onun peygamberliği esnasında birçok sıkıntılarla karşı karşıya getirmiştir. Bu nedenle Kur’an’da adı geçen peygamberler arasında şüphesiz ki en farklı sima Hz. Musa’dır. Onun başından sonuna kadar hemen her yerinde Musa ve kavmi arasında geçen olaylara temas edilir. Hz. Musa’nın karşı karşıya geldiği en önemi muhatapları ise ya firavun veya kendi halkı olmaktadır.

Hz. Musa İsrailoğullarına gönderilen bir peygamber⁴ olup kendisine Tevrat indirilmiştir.⁵ Tebliğle görevlendirildiği zaman bu kutsal vazifeyi tek başına yapamayacağını belirterek kardeşi Harun’un kendisine yardımcı olarak verilmesini istemiştir.

Kur’an’da Hz. Musa ile ilgili ayetlerde sıkça onun mucize gösterdiğine işaret edilir. Belki de ondan daha fazla mucize gösteren bir peygambere rastlamak mümkün

¹ Hûd 11/84.

² Şuarâ 26/189.

³ Şuarâ 26/190:

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِينَ

“Şüphesiz bunda bir ibret vardır. Onların çoğu ise iman etmiş değildir.”

⁴ Harman, Ömer Faruk, “Musa” *DİA*, C. XXXI, s. 210, ss. 207-213, İstanbul 2006.

⁵ Harman, “Musa”, s. 207.

değildir. O nedenledir ki İslam külliyyatında onun gösterdiği mucizelerin sayısı tartışılmaktadır. Ancak biz bu mucizelerin mahiyetinden ziyade Kur'an'ın bu mucizelere yüklemiş olduğu kavramların çağrıştırdığı hedefe yönelmek istiyoruz. Bununla birlikte onun gösterdiği her bir mucize Kur'an tarafından nasıl isimlendirilmişse bu doğrultuda onlara değineceğiz.

Kur'an Hz. Musa'nın firavuna karşı gösterdiği delillere apaçık Sultân / سلطان adını vermektedir.¹ Hatta bu kavramla birlikte ayet kavramını da yer aldığı başka bir ayet daha bulunmaktadır.² Bazılarına göre bu ayetlerde delil kelimesine 'çok açık Sultân' adı verilmesinin hikmeti onların Sultân ve padişahın başkalarını ezip geçmesi gibi, Sultânı olan kimsenin de tartışma sırasında muarızını alt etmesi sebebiyledir.

Râzî'ye göre mucize anlamında kullanılan ayet kelimesi zan ifade eden alametlerle yakîn ifade eden deliller arasında müştereklik bulunan kısma, Sultân ise kesinlik ve yakîn ifade eden delillere denilmektedir. Ancak Sultân, duyu organlarıyla kuvvetlenen deliller ile duyu organlarıyla kuvvetlenmeyen deliller arasında ortak bir isimdir. Ancak duyu organlarıyla kuvvetlenen delile sultân-ı mûbin adı verilir. Hz. Musa'nın mucizeleri de böyle bir özellikte sahip olduğu için onun gösterdiği tüm mucizeler sultân-ı mûbin vasfını kazanmıştır.³ Hz. Musa'nın göstermiş olduğu bu mucizelerin apaçık delil/Sultân olarak isimlendirilmesinin arka planında “*Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamış, (ayırımcılık yaparak) halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. Hiç kuşkusuz o huzur ve güveni bozanlardandı*”⁴ ayetinin de ifade ettiği firavunun Tanrı tanımaması ve kendisini ilah ittihaz etmesinin yattığını düşünüyoruz. O bir anlamda iblisin adımlarına uymuş ve kibirlilik taslamıştır. Bu nedenle Hz. Musa'nın firavuna ve kendisini inkâr edenlere karşı gösterdiği her mucize bir öncekinden daha büyüktür.⁵ Bununla birlikte bütün hisleriyle bu mucizlere şahit olan firavun küfründe ısrarcı olmuştur.⁶

¹ Bkz. Mü'minûn 23/45, 46; Mü'min 40/23; Zariyat 51/38.

² Hûd 11/96, 97.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ

“Gerçekten Mûsâ'yı da mucizelerimizle ve apaçık bir delille (Firavun ve onun adamlarına) gönderdik.”

³ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1992, C. XIII, s. 112-113.

⁴ Kasas 28/4.

⁵ Zuhuf 43/48.

⁶ Ta Ha 20/56.

Hız. Musa'nın mucizeleri bazen de 'besair' olarak isimlendirilir. Kur'an'da onunla ilgili ayetlerin ikisinde farklı anlamlarda kullanılmıştır.¹ Besair, ayetin birinde apaçık hüccetler² anlamına gelmekte olup Hız. Musa'nın gösterdiği olağanüstü olayların, onun söylediğinin doğru olduğunun açık bir delili olarak yorumlanmaktadır.³ Basiret kavramının geçtiği diğer ayette ise besair Hız. Musa'ya indirilen Tevrat anlamına gelmektedir.⁴ Çünkü o, bu kitapla delil getirmiştir.⁵

Bizzat Kur'an, Hız. Musa'ya verilen mucizelerin dokuz tane olduğunu söyler.⁶ Bunlar bazen beyyine⁷ şeklinde münferit, bazen de çoğul olarak beyyinat sıfatıyla nitelendirilir. Ayetlerin birinde Hız. Musa, firavuna Allah'tan açık delil getirdiğini dile getirir.⁸ Çünkü onun mucizesi hitap ettiği kitlenin gayet açık bir şekilde anlayabileceği türdendi. Ayrıca onun getirdiği mucizeye kâhinler de beyyine adını vermişlerdir.⁹ Çünkü sihirbazlar ile Hız. Musa'nın birbirlerine meydan okumaları sırasında onlar bu delilin çok açık olduğunu anlamışlar ve bu nedenle onu beyyine diye isimlendirmişlerdir.

Kur'an Hız. Musa'ya verilen iki mucizesine 'burhan' adını vermesi oldukça dikkat çekicidir. Bu iki burhandan biri onun elinin beyazlaması¹⁰ diğeri ise asasının yılanı dönüşmesidir.¹¹

¹ İsrâ 17/102; Kasas 28/43:

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

"Andolsun, ilk nesilleri yok ettikten sonra Mûsâ'ya -düşünüp ibret alsınlar diye- insanların kalp gözünü açan deliller ve bir hidayet rehberi, bir rahmet olarak Kitabı (Tevrat'ı) verdik."

² İsrâ 17/102:

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أُنْزِلَ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا

"Mûsâ ise, "İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir. Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helak olmuş bir kişi olarak görüyorum" demişti."

³ Râzî, Tefsîr-i Kebir, Ankara 1993, C. XV, s. 78.

⁴ Kasas 28/43:

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

"Andolsun, ilk nesilleri yok ettikten sonra Mûsâ'ya -düşünüp ibret alsınlar diye- insanların kalp gözünü açan deliller ve bir hidayet rehberi, bir rahmet olarak Kitabı (Tevrat'ı) verdik."

⁵ Râzî, Tefsîr-i Kebir, Ankara 1994, C. XVII, s. 525.

⁶ İsrâ 17/101.

⁷ A'râf 7/105; Tâhâ 20/72; Ankebût 29/39; Câsiye 45/17; Mü'min 40/28.

⁸ A'râf 7/105.

⁹ Tâhâ 20/72.

¹⁰ Kasas 28/32:

أَسْأَلُكَ بِذِكِّكَ فِي جَنْبِكَ تَخْرُجُ بَيَضَاءَ مِنْ غَيْرِ سَوْءٍ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ

"Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler."

¹¹ Kasas 28/31.

Hiz. Musa asasıyla İsrailoğullarına hayret verici mucizeler göstermiştir. Asanın, sihirbazların gösterdiği marifetleri yutan bir ejderhaya dönüşmesi,¹ denize vurduğunda yarılması,² yere vurulduğu zaman su pınarlarının fışkırması³ gibi harikuladelikler gösterdiği Kur'an'ın ifadesidir. Bu mucizelerin gösterilmesinde önemli bir etkene sahip olan asa, Hiz. Musa'nın risalet ve nübüvvetinin delili olmasının yanında⁴ halk arasında Musa'nın asası şeklinde darb-ı mesel olarak meşhur olmuştur.

Hiz. Musa'nın mucizelerine "hak" adı da verilmektedir.⁵ Hak kelimesi kapSadığı anlam bakımından mucize olarak değerlendirilebilir. Çünkü mucize de hak kelimesi gibi bätılı yok etmektedir. Şüphesiz o, bir nevi hak ve bätılın savaşında inananların Allah tarafından desteklemesi halidir. Mucizeyi karşılayan her kavramda amaç doğruyu yanlıştan ayırmaktır.

Kur'an'da bahsedilen bu mucizelerden yola çıkarak Hiz. Musa'nın en çok mucize verilen peygamber, İsrailoğullarının da çokça mucize gösterilmiş kavim⁶ olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Hiz. Musa'ya Kur'an'da sık sık yer verilmesinin nedeni, Hiz. Peygamberin tebliğ görevini ifa ederken, muhatapları arasında Yahudilerin de bulunmasıdır. Böylece Hiz. Peygamberin, onların peygamberi hakkında bir takım haberler vermesi, Kur'an'ın Allah tarafından gönderilen kutsal bir kitap olduğunun delilidir.

3.3.9. Hiz. İsa ve Mucizeleri

Yaratılışı bakımından Hiz. Âdem'e benzetilen ve Allah tarafından aynı şekilde ruhu üflenlen Hiz. İsa, bu özelliğiyle diğer peygamberlerden ayrılmaktadır. O, babasız yaratıldığı için bizzat kendisi ve annesi Hiz. Meryem, Allah'ın sonsuz kudret ve eşsiz yaratma vasfına işaret etmesi nedeniyle bir delil konumundadır.⁷

¹ Şuarâ 26/45; A'râf 7/107.

² Şuarâ 26/63.

³ Bakara 2/60.

⁴ Mâturîdî, *Te'vîlatü'l-Kurân*, C. I, s. 139.

⁵ Yûnus 10/76, 77:

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ قَالَ مُوسَى اتَّقُوا اللَّهَ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاجِرُونَ
"Katımızdan onlara hak (mucize) gelince: «Bu elbette apaçık bir sihirdir» dediler. Musa: 'Size hak geldiğinde onun için (hep böyle) mi dersiniz? Bu bir sihir midir? Hâlbuki sihirbazlar iflâh olmazlar' dedi."

⁶ Bakara 2/211; Duhan 44/33.

⁷ Mü'minûn 23/50:

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ

Hız. Meryem'in bir delil olarak sunulmasının sebebi, meleğin ona nefh etmesiyle hamile kalmasıdır.¹ Bu başlı başına mucizevi bir olay olup insanı, aşkın bir yaratıcı tasavvuruna yönlendirmektedir. Çünkü doğa kanunları dışında telakki edilen bu hadise ancak kudret sahibi hâkim bir yaratıcının eseridir.

Âlemlere delil kılınan Hız.İsa'nın bunun dışında da birçok mucizesi ve delil sayılacak olağanüstü durumları mevcuttur. Allah Teâla onun bu mucizelerini şöyle sıralar: *"Allah, onu İsrailoğullarına bir Peygamber olarak gönderecek (ve o da onlara şöyle diyecek): 'Şüphesiz ben size Rabbinizden bir delil getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş olur. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm.'* Eğer mü'minler iseniz bunda sizin için elbette bir ibret vardır."² Böylece Hız. İsa'nın getirdiği delilin çamurdan kuş yapmak ve ona üfledikten sonra onu canlandırmak olduğu görülmekte ve bu da Hız.Adem'in kevnî sebepler ve kanunların dışında yaratıldığını hatırlatmaktadır.³ Onun getirdiği diğer bir ayet/delil ise kör ve alacalıyı iyileştirmesidir. O dönemde Kudüs ve çevresinde bu iki hastalık çok yaygın olduğundan ülkedeki doktorlar bunları tedavi etmekten aciz kalıyorlardı. Bu nedenle yaygın olan bu hastalığı tedavi etmek önemli bir mucize olmuştur.⁴

Aslında Hız. İsa'nın ölü bir insan dirilmesi Hız. Musa ve daha sonra İsrailoğullarına gönderilen diğer peygamberler için de söz konusudur. Dolayısıyla Hız. İsa'nın böyle bir olayı gerçekleştirmesi fazla bir önem arz etmemektedir. Ancak çamurdan yapmış olduğu kuşları canlandırması farklı bir mucizedir ve az önce de işaret edildiği gibi Hız. Âdem'in Allah tarafından doğrudan doğruya topraktan yaratılarak canlandırılmasını hatıra getirmektedir. Her iki mucizenin de Allah'ın iznine bağlanması ise ölümlerin ahirette tekrar dirilmesi konusunda Allah'ın gücünün

"Meryem oğlu ile annesini de bir delil yaptık; ikisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik."

Enbiyâ 21/91:

وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ

"İrzını korumuş olan kadını da (Meryem'i de) hatırla. Ona ruhumuzdan üfle miştik. Kendisini de, oğlunu da âlemlere (kudretimizi gösteren) birer delil yapmış tük."

¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. VII, s. 3709.

² Al'i-İmran 3/49-50:

وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُخْبِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأَنْتَبِئَكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخُرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. II, s. 915-916.

⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. II, s. 916-917.

ve kudretinin sonsuzluğuna, aynı zamanda onun için diriltmenin zor olmadığına, kıyametin kesinlikle meydana geleceğine ve ikinci dirilişin de mümkün olduğuna delalet etmektedir.

Hız. İsa'nın diğer bir mucizesi ise gaybıtan haber verme olarak belirtilebilecek olan evlerde ne yiyilip içildiği veya neyin biriktirdiklerini onlara söylemesidir. Bu da Hız. İsa çocukken oynadığı çocuklara anne babalarının kendileri için ne sakladıklarını söylemesi şeklinde gerçekleşmiştir.¹

Hız. İsa'nın Allah'ın izniyle gökten sofrı indirilmesinin de bir delil olduğundan bahseden ayetteki² bu talep sadece acıkmaları sebebiyle değil, Allah'n kudretini bildikleri halde onların imanlarının artması ve kalplerinin mutmain olması içindir. Bu hayret uyandıran büyük bir olaydır. Bu hadise sonucunda havariler, 'Allah'ın kudretinin mükemmelliğine ve Hız. İsa'nın peygamberliğine ve gördüklerimize onu görmeyenlerin yanından şehadet ederiz' demişlerdir.³

Hız. İsa'nın mucizelerinin birer delil olduğunu ifade eden ayetlerin yanında aynı olayların birer beyyine olduğunu belirten ayetler de vardır.⁴ Dolayısıyla daha öncede belirttiğimiz bu iki kavram birbirinin karşılığı olarak sıkça kullanılmaktadır.

3.3.10. Hız. Muhammed ve Kur'an

Hız. Muhammed son peygamber olup,⁵ Allah tarafından âlemlere rahmet⁶ olarak gönderilmiştir. Bu, insanlar için aynı zamanda bir lütuftur.⁷ Onun

¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1989, C. VI, s. 330-331.

² Mâide 5/114:

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيداً لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

"Meryem oğlu İsa, "Ey Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrı indir ki; önce gelenlerimize (zamanımızdaki dindaşlarımıza) ve sonradan geleceklerimize bir bayram ve senden (gelen) bir delil olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızıklandıranların en hayırlısıdır" dedi."

³ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1990, C. IX, s. 287.

⁴ Mâide 5/110:

... وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ

"... Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman buna karşı içlerinden inkâr edenler 'Bu düpedüz bir büyü!' dediklerinde İsrâiloğulları'nın sana zarar vermelerini önlemiştim." Ayrıca bkz. Bakara 2/87, 253; Zuhuruf 43/63; Saf 61/6.

⁵ Ahzâb 33/40.

⁶ Enbiyâ 21/107:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

⁷ Âl-i İmrân 3/164.

peygamberliği önceki kitaplarda da bildirilmiştir.¹ O, tüm peygamberler gibi “... seni, şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir”² ayetinin ifadesiyle şahit, müjdeleyici ve uyarıcıdır.

Hız. Muhammed bu görevi ifa ederken peygamberliği süresince vahiy almış ve böylece kitap olarak Kur'an'ı getirmiştir. Bu nedenle İslam'da Allah'ın delil olarak sunduğu hususları bir taraftan peygamberin kendisinde, diğer taraftan ise getirdiği Kur'an'da aramak gerekir. Ancak konuya girmeden önce hemen belirtmek gerekir ki daha önce de temas ettiğimiz gibi, Kur'an'da delil yöntemleri bağlamında kullanılan birçok kavram İslam peygamberi ve onun getirdiği kitabın özellikleri olarak zikredilir.

Bunların içinde en çok dikkat çeken kavram ‘nur’dur. Çünkü bu kelimenin geçtiği “... Şüphesiz ki size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap geldi”³ mealindeki ayette nur ve kitabın gönderildiğinden bahsedilmektedir. Müfessirler nur kavramını Hız. Muhammed olarak yorumlamıştır.⁴ Çünkü o, insanları karanlıktan çıkarmak için, Allah’ın ayetlerini tebliğ etmiştir.⁵ Nitekim başka bir ayette “Allah’a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir nur olarak gönderdik” şeklinde belirtildiği üzere o nur saçan bir kandile benzetilmiştir.⁶

Diğer taraftan bu kavram Kur'an'a da nispet edilir. “Şu halde Allah’a, peygamberine ve indirdiğimiz o nura iman edin. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır”⁷ ayeti, Allah katından indirildiği bildirilen nurun Kur'an olduğunu haber vermektedir. Çünkü Kur'an; hakk ile batılı birbirinden ayıran,⁸ kalbe iman nurunun düşmesine sebep olan,⁹ insanları karanlıktan aydınlığa çıkaran¹⁰ ve onun yolunu

¹ Saf 61/6:

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَءِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدٌ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

“Meryem oğlu İsa da şöyle demişti: "Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim." Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, "Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü!" dediler.”

² Fetih 48/9:

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

Ayrıca bkz. Ahzâb 33/45.

³ Mâide 5/15:

... قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ

⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1990, C. VIII, s. 574.

⁵ Talâk 65/11.

⁶ Ahzâb 33/46:

وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا

⁷ Tegâbü 64/8:

فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

⁸ Mâturîdî, *Te'vîlatü'l-Kurân*, C. IV, s. 120.

⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1990, C. VIII, s. 433-434.

¹⁰ İbrâhîm 14/1.

aydınlatandır. Bu eylemleri gerçekleştiren Kur'an'ın, nur olarak isimlendirilmesinden daha tabii ne olabilir?

Allah'ın kitabı son peygamberi ve getirdiği mesajı beyyine olarak nitelemektedir. “Ehl-i kitap’tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt; Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayfaları okuyan bir elçi/beyyine gelinceye kadar (bulundukları durumdan) ayrılacak değildir.”¹

Bu niteleme Kur'an için de mevcuttur. “Yahut *"Bize de kitap indirilseydi, doğru yolu bulmada onları geçerdik"* demeyesiniz diye (Kur'an'ı indirdik). İşte size rabbinizden apaçık bir delil/beyyine, bir hidayet ve rahmet geldi. Allah'ın âyetlerini yalan sayan ve onlardan yüz çevirenden daha zalim kim vardır? Âyetlerimizden yüz çevirenleri yüz çevirmelerinden ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.”²

Açık bir delil olarak gönderilen Kur'an sayesinde insan doğru yolu bulabilmekte ve insanlara kesin deliller sunmaktadır.³ Ayrıca Kur'an, naklen bilinen hususlarda bir beyyine; naklen ve aklen bilinen hususlarda ise bir hidayet kaynağıdır.⁴ Kur'an'a hakkı açıklayıp ona insanları tek gerçeğe ulaştırdığı için beyyine adı verilmiştir.

Kur'an'a gelince öncelikle o, evren ve onun içinde yer alan kevni unsurlar ile Allah'ın mesajını iletme üzere gönderilen peygamberlere ait mucizeler gibi insanın hislerine hitap eden bir delil olmayıp, aksine sadece akli muhatap alan ve bunun neticesinde Allah'a ulaşmayı hedefleyen ilahi bir delildir/ayettir.⁵

Kur'an, onu okuyanlar için aynı zamanda bir besairdir. Kur'an; “*De ki: Ben ancak Rabbinden bana vahyolunana uyarım. Bu (Kur'an), Rabbinizden gelen basîretlerdir (kalp gözlerini açan beyanlardır); inanan bir kavim için hidayet ve*

¹ Beyyine 98/1-2:

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً

² En'âm 6/157:

أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَى مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ بَيِّنَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ

³ Mâturîdî, *Te'vîlatü'l-Kurân*, C. I, s. 357-361.

⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1991, C. X, s. 255-257.

⁵ Şuarâ 26/197:

أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ أَن يَعْلَمَهُ عُلَمَاؤُ بَنِي إِسْرَآئِيلَ

“İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil/ayet değil midir?”

rahmettir”¹ mealindeki ayetle kendisinin besair/kalp gözünü açan bir beyan olduğu bildirilmiştir. Böylece Kur’an’la meşgul olanlar ve onun öğretisini benimseyenler bu sayede hakkı görmeye ve doğruyu anlamaya daha kolay bir şekilde ulaşacaklardır.²

Hiz. Muhammed’in getirdiği kitap aynı zamanda ‘hakk’tır. “*Sana rabbinden indirilenin/Kur’an’ın hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar*”³ ayeti onun doğruyu yanlıştan ve iyiyi kötüden ayırma özelliğine sahip olduğu için Kur’an’ı hakk olarak vasıflandırmıştır.

Bu anlam ‘Furkân’ kavramı için de geçerlidir. Bu nedenle o kendisini aynı şekilde bu kavramla da vasıflandırır: “*Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkân’ı indiren Allah aşkındır, cömerttir.*”

Bütün bu özelliklere sahip olan Allah kelâmının akli bir mucize olmaması asla düşünülemez. Bunun yanında Kur’an’ı muciz bir kitap haline getiren diğer bir neden de onun belağat ve fesahat açısından bir benzerinin olmamasıdır.⁴ Bu konuda tüm İslam âlimleri ittifak halindedirler.⁵

Kur’an’ın mucize olmasının yönlerinden biri onun insanlara kendisinin benzerini getirmeleri konusunda meydan okumasıdır.⁶ Vahyin indiriliş sürecinde Kur’an’ın meydan okumasının üç aşamada gerçekleştiğini görüyoruz.

a. Birinci aşama Kur’an’ın insan sözü olduğunu iddia edenlere karşı güç yetirebilirlerse onun tamamen kendisinin bir benzerini getirmelerinin istenmesidir.⁷

b. Kur’an’ı inkâr edenlerin buna güç yetiremedikleri anlaşılınca bunun üzerine Allah eğer hakikaten sözlerinde samimi iseler onun tamamını değil sadece on suresinin benzerini getirmelerini isteyerek meydan okumuştur.⁸

c. Kur’an’ın vahiy mahsulü ilahi bir kitap olduğunu inkâr eden müşrikler bunu da gerçekleştiremeyince Allah Teala meydan okumasını daha da indirgeyerek eğer güçleri yetiyorsa sadece tek bir surenin benzerini getirmelerini istemiştir. Hatta bu konuda Allah’tan başka herkesi, benzerini getirme hususunda yardıma

¹ Araf 7/203:

... قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. III, s. 2360.

³ Ra’d 13/19:

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ

⁴ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli’-d-Din*, s. 108; Şık, İsmail-Çetin, Rabiye, “Mucize”, *Kelâm IV Sistematik Kelâm 2 Nübüvvet Mead*, Araştırma Yay., Ankara 2016, s. 90.

⁵ Karadeniz, Osman, “Nübüvvet ve Vahiy”, *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 346.

⁶ Bakara 2/23; İsrâ 17/88.

⁷ Tur 52/32-34.

⁸ Hûd 11/13-14.

çağırabileceklerini de önermiştir.¹ Ancak onlar bu meydan okumaya da cevap verememişlerdir.²

Kur'an'ın mucize olduğunun başka bir delili de onun son peygamber Hz. Muhammed'e gönderilen kitap olduğunun İsrailoğulları tarafından bilinmesidir.³ “İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil/ayet değil midir?” ayeti vahyedildiğinde İsrailoğullarından bazı âlimler, Hz. Peygamberin nübüvvetine ve onun bu hususta doğru sözlü olduğuna inanarak Müslüman oldular ve Tevrat'ta ve İncil'de onun sıfatlarının ve vasıflarının geçtiği bazı yerlerin bulunduğunu bildirdiler. Kureyş müşrikleri ise zaman zaman Yahudilere başvurup onlardan bu haberleri öğreniyorlardı.⁴

Ayrıca Kur'an'daki cümlelerin kuruluşu, kelimelerin birbirleriyle uygun bir şekilde kaynaşması Arapların alışageldikleri belâğatı aşmıştır. Kur'an gaybdan, geçmiş zamanlardan, eski millet ve şeriatlerden haber vermektedir. Ayrıca o çelişki ve tenakuzlardan uzaktır. Mana yönünden sağlam olup akli hükümlere de uygundur. Kıyamete kadar değiştirilmeyecektir. İlmi gerçekleri hüküm ve maslahatlarla ilgili hakikatleri içine almakta olup geçmiş kitapları okumamış olan ümmi bir peygamberin elinde zuhur etmiştir. Ayrıca kolayca öğrenilmekte ve ezberlenilmektedir. Tüm bu anlatılanlar Kur'an'ın mucize olmasının delillerindendir.⁵

3.3.11. Kur'an'da Diğer Şahıs, Kavim ve Olayların Delil Olarak Kullanılması

Eski kavimlerin şirk veya inkârın yol açtığı Tanrıyı tanımamaları sonucunda onların helak edilmeleri Kur'an'da ibret alınması gereken olaylar olup bunların her biri ayet olarak sunulmuştur.⁶ Bunların yanında o, bazen firavun gibi Tanrı tanımayan

¹ Yûnus 10/38:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرِيَةٌ فَلْنَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَدْعَيْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Yoksa “Onu Muhammed uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım; Allah’tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!”

² Yıldırım, Suat, “Kur’an”, DİA, C. XXVI, s. 394, ss. 393-398, İstanbul 2002.

³ Şuarâ 26/197.

⁴ Râzî, Tefsîr-i Kebir, Ankara 1994, C. XVII, s. 379-380.

⁵ Karadeniz, “Nübüvvet ve Vahiy”, s. 346-347.

⁶ Tâhâ 20/128:

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى

“Kendilerinden önceki nice nesilleri helâk etmiş olmamız onları hâlâ yola getirmedi mi? Oysa onların yurtlarında dolaşıp duruyorlar! Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı deliller/dersler vardır.”

şahıslara, bazen de Üzeyir peygamber ve Ashâb-ı Kehf gibi yaratıcıyı tanıdığı halde onların başına gelen olaylara da ayet adını vermektedir. Yine o, bu genel kavramı, Sebe kavmi gibi peygamberi zikredilmeksizin helak olan bir kavimden ibret alınmasına veya kutsal bir mekân olarak nitelendirilen Mekke'ye de nisbet etmektedir. Bu ayetlerden birinde nice nesillerin helak olması yol gösterici olma yönünden ibret olarak sunulmaktadır.

Kur'an, yukarıda saydığımız tüm konuları bir ibret, alamet, delil veya ayet olarak isimlendirirken, bunlar üzerinde düşünülmesini, ders ve ibret alınmasını istemektedir. Şimdi bu hususlara kısaca değinmek istiyoruz.

3.3.11.1. Sebe Halkı

Kur'an'da ibret alınması gereken bir diğer topluluk Sebe halkıdır. Onların verimli topraklar üzerinde birbirine yakın iki kasabası bulunmaktaydı. Ziraatle uğraşan bu toplum, iki yerleşke arasında bulunan alanda ağaçlar, bağlar ve bahçeler yetiştiriyorlardı. Refah seviyeleri yükseldikçe bir arada yaşamaları zorlaşmış ve toplumda her türlü bozgunculuk kendini göstermeye başladı. Bunun üzerine onlara bir bela indirildi ve iki yerleşke de sahip oldukları tüm varlıklarını kaybettiler.¹

Kur'an'da hem Sebe halkının helak edilmesi² hem de yaşadıkları bölge ibret olarak gösterilir.³ Zemahşeri, iki bahçenin ibret olmasının ötesinde, onların hikâyesinin tamamının ibret olarak görülmesi gerektiğini söylemektedir.⁴ Râzî'ye göre

Secde 32/26:

أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ

“Yurtlarında gezip dolaştıkları nice nesilleri helak etmiş olmamız onlar için bir delil/yol gösterici olmadı mı? Şüphesiz bunda ayetler/ibretler vardır. Hâlâ duymayacaklar mı?”

¹ Sebe 34/16:

فَاعْرَضُوا فَارْشَلْنَا عَلَيْهِم سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِي أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثَلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ

“Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik.”

² Sebe 34/19:

... فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ

“... Biz de onları ibret kıssalarına çevirdik ve kendilerini darmadağın ettik. Şüphesiz ki bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır.”

³ Sebe 34/15:

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ

“Andolsun, Sebe' halkı için kendi yurtlarında bir ibret vardı:

⁴ Zemahşerî, el-Keşşaf, C. III, s. 558.

ise onların hikâyesinde şükredenlerin durumuna ve kâfirlerin günahına dair ibretler bulunmaktadır.¹

3.3.11.2. Firavunun Helâki

Firavun eski Mısır krallarına verilen bir unvan olup,² Kur'an'ın Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'un baş düşmanı olarak gösterdiği sembol bir isimdir.³

Hz. Musa'nın tebliğine kulak asmayan firavun ve adamları Allah tarafından kıtlık, tufan, çekirge, haşerat ve kurbağa istilası, içtikleri suyun kana dönüşmesi gibi farklı şekillerde cezaya maruz bırakılmışlardır.⁴ Tüm bu musibetlere rağmen firavun Allah'a iman etmemiştir. Bir gece Hz.Musa'ya yola çıkması emredilince firavun ve adamları onların peşlerine düşerler.⁵ Hz. Musa asası ile denize vurur ve deniz yarılır. İsrailoğulları denizi geçerler. Firavun ve adamları geçmek üzereyken deniz birleşir ve onlar boğularak helak olurlar.⁶

*“Biz de bugün bedenini, arkandan geleceklere ibret olman için kurtaracağız. Çünkü insanlardan birçoğu âyetlerimizden gerçekten habersizdir”*⁷ mealindeki ayet daha sonra gelen toplumlara ibret olması için firavunun denizle boğulmakla birlikte cesedinin oradan çıkarıldığını haber vermektedir.

Firavunun cesedinin ibret kılınması sudan olduğu gibi çıkartılarak İsrailoğullarının çok uğradığı bir yere bırakılması ve kendilerini ululuk zirvesinde görerek Rabblık taslayan kişilerin düştüğü durumu görerek bu tavrı sergileyenlerin akıbetlerinin nasıl olacağını müşahade etmeleri gayesine matuftur. Ayrıca firavun tüm ordusuyla birlikte suda boğulduğu halde sadece onun cesedinin çıkması Allah'ın kudretinin mükemmelliğine ve Hz. Musa'nın doğruluğuna delalettir.⁸ İbret olmasının diğer bir sebebi ise Allah'ın kendinden başka ezeli ve ululuk vasfına yakışacak başka bir varlığın olmamasıdır.

¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII. s. 334-336.

² Harman, Ömer Faruk, “Firavun”, *DİA*, C. XII, s.118, ss. 118-121, İstanbul 1996.

³ A'raf 7/ 103; Yûnus 10/75; Tâhâ 20/25-35, 42-46 vd.

⁴ A'raf 7/ 130, 133.

⁵ Şuarâ Suresi 26/52-60.

⁶ Bakara 2/50; A'raf 7/136; Enfâl 8/54; Yûnus 10/90, 92; İsrâ 17/103 vd.

⁷ Yûnus 10/92:

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ.

⁸ Mâturîdî, *Te'vîlatü'l-Kurân*, C. IV, s. 184-186; Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1991, C. XII, s. 464-465.

3.3.11.3. Ashâb-ı Kehf

Ashâb-ı Kehf, Allah'ın varlığı ve birliğine inanan, inançlarını açıkça dile getirip, putperestliğe karşı çıkmalarından dolayı öldürülmekten veya zorla din değiştirmekten kurtulmak için mağaraya sığınmış olan bir grup gençtir.¹ Bu olayın anlatıldığı ayetler, Mekkeli müşrikler ve Yahudilerin ortaklaşa peygambere asırlar önce kaybolan gençlerin durumunu sormaları üzerine nazil olmuştur.²

Bu gençler sığındıkları mağarada Allah'tan kendilerine rahmet ve kurtuluş yolu nasip etmesini dilemişlerdir. Bunun üzerine Allah tarafından onların kulakları tıkanarak mağarada yıllarca uyutulmuşlardır. Uyandıklarında ise mağarada kaldıkları sürenin bir gün veya daha az olduğunu söylemişlerdir. Sonrasında gümüş parayla azık almak için şehre alışverişe gittiler.³ Rivayete göre alışveriş sırasında verdiği para üzerine satıcı paraların geçersiz olduğunu ve asırlar öncesinde kullanıldığını söyleyerek 'sen hazine mi buldun' diye sorar. Bu konu üzerine insanlar ihtilafa düşünce o şahsı beldelerinin kralına götürürler ve kral ona parayı nerden bulduğunu sorunca dün onunla hurma aldığını sonra kendisinin ve arkadaşlarının Kral Dikyanus'tan firar edip kaçtıklarını dile getirir. Böylece kral onun hazine bulmadığını ve Allah'ın, onu ve arkadaşlarını uzun süre uyuttuktan sonra uyandırdığını anlar.⁴

Kur'an'da Ashâb-ı Kehf'in mağarada uyurken güneş doğduğunda mağaralarının sağ tarafına kayması ve batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gitmesi Allah'ın bir ayeti olarak gösterilmektedir.⁵

Ayetin ifadesine göre Ashâb-ı Kehf'in durumunun ayet/delil olması iki farklı şekilde yorumlanabilir:

a. Bir görüşe göre mağaranın kapısı sol tarafa doğru olup güneş doğduğunda sağ tarafta, battığında ise solda kalmasıdır. Böylece güneş ışığı mağaraya girmiyor ve

¹ Ersöz, İsmet, "Ashâb-ı Kehf", *DİA*, C. III, s. 466, ss. 465-467, İstanbul 1991.

² Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1993, C. XV, s. 108.

³ Kehf 18/10-19.

⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1993, C. XV, s.145-146.

⁵ Kehf 18/17:

تَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ إِلَيْهِمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا

“(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah'ın ayetlerindendir. Allah, kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.”

mağarada uyuyanlar için uygun bir ortam oluşuyordu. Dolayısıyla uzun süre uykuda kalan bedenler bozulmaktan ve kokmaktan korunmuştur.

b. İkinci görüşe göre ise Allah, güneş doğarken ve batarken ışığının mağaranın içine girmesine engel olmuştur. Bu mucize olup Allah'ın mağaradakilere bir ikramıdır. Zeccac'a göre bu olayın Allah'ın ayeti olmasının hikmeti bu yorumda yatmaktadır. Çünkü birinci yorum alışılabilir bir durum olduğundan mucize olarak görülemeyebilir. İkinci yorum olayın ayet olarak değerlendirilmesi için daha uygundur.¹

Ashâb-ı Kehf'in uzun süre bir mağarada uyuyarak kalması ve bedenlerinde hiçbir bozulma ve kokuşma meydana gelmemesi, bir yönüyle Allah'ın kudret ve hikmetinin sonsuzluğunun, diğer yönüyle ise onun olacağını va'dettiği günün yani kıyametin mutlaka gerçekleşip, tekrar dirilmenin vuku bulacağını en kesin delillerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

3.3.11.4. Üzeyr Peygamber

Kur'an'da bir kimse/adam olarak bahsedilen ve tefsirlerde kim olduğu konusunda çeşitli ihtilaflar bulunan bu şahsın yaşadıklarının ibret olduğu şu ayette anlatılır: *“Yahut altı üstüne gelmiş (ıssız) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, “Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?” demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: “Ne kadar (ölü) kaldın?” O, “Bir gün veya bir günden daha az kaldım” diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: “Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret/ayet kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?” Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: “Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.”²*

Ayet, bir kişinin yolculuğu esnasında ıssız ve harabeye dönüşmüş olan bir şehri görünce orada konaklamış ve bu esnada tekrar dirilişin nasıl olabileceği düşüncesine

¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1993, C. XV, s. 138-139.

² Bakara 2/259:

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ إِلَى جِمَازِكَ وَلِنُجْعَلَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوها لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

kapılıp ‘Allah burayı nasıl diriltecek’ diye kendi kendine sormuş ve uyuyakalmış bir şahıstan haber vermektedir. Sonra bu kişi Allah tarafından öldürülerek tekrar diriltiştir.

Ayette bahsedilen kişinin kim olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Çoğu müfessire göre bu kişi Üzeyr’dir.¹ Bir diğer görüşe göre ise Yahudi peygamberi Hezeikel’dir. Kıssanın muhtevasına bakılırsa, bu hadise Hezeikel’in ilahi bir müşahede olarak gördüğü çürümüş kemiklerin canlanması olayına işaret etmektedir.² Ayrıca bu şahsın Hezeikel ve Üzeyr dışında bir kişi olabileceği de belirtilmiştir.³

Mâturîdî’ye göre Allah Teâla bu kişiye delilini/ayetini kendi şahsında göstermiştir. Ayetin sonra gelecek insanlara da delil olma ihtimali bulunmaktadır.⁴

Kur’an’ın, bir haber niteliği taşıyan bu olaydan bahsetmesi, inanmayanlara karşı ahiretin varlığını ortaya koymak, ölümden sonra dirilişin imkânını göstermek ve bunun ne şekilde gerçekleşeceği hususunda şüphesi bulunanları aydınlatarak insan zihninde oluşabilecek şüpheleri bertaraf etmek gayesine yönelik olabilir.

3.3.11.5. Mekke/Bekke

İnsanlar için yapılan ilk mescid Mekke’de bulunmaktadır.⁵ Bu şehre kutsiyet atfedilmesinin nedeni budur. Mekke’de yapılan Kâbe ise Mescid-i Aksa’nın esas kuruluşundan önce olup, bütün kitap ehlinin tanıyageldikleri mabedlerin hepsinden önce ve daha kutsal bir tevhid kıblesidir.⁶ Kur’an’da bu mübarek beldenin insanlar için apaçık deliller barındırdığı “*Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün*

¹ Mâturîdî, *Te’vîlatü’l-Kurân*, C. II, s. 168-169.

² Öztürk, Mustafa, *Anlam ve Yorum Merkezli Kur’an Kerim Meali*, Düşün Yay., İstanbul 2011, s. 62, (77. nolu dipnot)

³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. II, s. 881-882.

⁴ Mâturîdî, *Te’vîlatü’l-Kurân*, C. II, s. 170.

⁵ Mâturîdî, *Te’vîlatü’l-Kurân*, C. II, s. 361.

⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. II, s. 1148.

âlemlerden müstağnidir”¹ ayetiyle belirtilmiştir. Bu belde ayettin ifadesiyle “Bekke” olarak da isimlendirilir.²

Bekke’nin nerede bulunduğu konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn Abbas’ın rivayetine göre Mekke, Fec mevkinden Ten’im’e, oradan da kurban kesme yerine kadar olan bölgenin adıdır. Bekke ise Beyt’ten Batha’ya kadar olan bölgedir. Bir diğer rivayete göre de Bekke Kâbe’dir, insanlar orada kalabalıktan izdiham oluşturdıkları için Bekke adı verilmiştir. Mekke ise onun ötesinde kalan yerlerdir.³

Mâturîdî, inananların düşündüğünde Kâbe’de hidayete erecekleri apaçık birçok delil bulacağını söylemektedir. Çünkü Allah onu dağların arasında, verimi ve bereketi az, düz bir yerde yaratmıştır. Orada ne su, ne ağaç ne de gezmeye değer yeşil bir yer ne de insanların cazibesini çekecek bir şey vardır. Böyle bir konumda bulunan o yere doğru Allah onların kalplerini yönlendirdi ve orayı gönüllerine sevimli kıldı. Bu durum Allah’ın bir lütfu ve mucizesi/delili olmasaydı insanların böyle bir yere ilgi duymaları söz konusu olmazdı. Ayrıca apaçık delillerden biri de Kâbe’de Makam-ı İbrahim’in bulunması ve o beldeye girenin emniyette olmasıdır.⁴

Makam-ı İbrahim’in alamet olmasının hikmeti ise o yerin Allah resulü için mucize olan herşeye, yaratıcının varlığına, ilmine, iradesine, hayat sahibi oluşuna ve sonradan olan varlıklara benzemekten münezzeh olduğuna delalet etmesidir. Dolayısıyla Makam-ı İbrahim birçok delil mesabesinde kabul edilebilir.⁵ Bu tıpkı Hz. İbrahim’in tek başına bir ümmet olmasına benzer.

Ayrıca bu makamda bulunan sert bir kayada Hz. İbrahim’in ayağının izinin oluşması ve topuğuna kadar gömülmesi, kayanın bir kısmı yumuşarken bir kısmının sertliğini koruması da ayrı bir ayettir. Çünkü taşın sadece Hz. İbrahim’in ayağını koyduğu kısmı yumuşamıştır. Makam-ı İbrahim’in Hz. İbrahime has bir yer olarak korunması da bir ibrettir.⁶

¹ Âl-i İmrân 3/97:

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

² Âl-i İmrân 3/96.

³ Mâturîdî, *Te’vîlatü’l-Kurân*, C. II, s. 361.

⁴ Mâturîdî, *Te’vîlatü’l-Kurân*, C. II, s. 362; Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1989, C. VI, s. 491-493.

⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1989, C. VI, s. 492.

⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1989, C. VI, s. 492.

BÖLÜM IV

KUR'AN'DAKİ DELİLLERİN KELÂMÎ YANSIMALARI

Kur'an'da Allah'ın varlığına ve birliğine dair pekçok delil bulunmakla beraber onlar bazen kevnî ve bazen de sadece geçmiş haberler şeklindedir. Bu bölümde Kur'an'da konu edilen delillerin kelâm ilminin ilahiyat, nübüvvet ve ahiret şeklindeki üç temel esasına nasıl yansıdığını ve onlara ne şekilde temel oluşturduğunu incelemeye çalışacağız.

4.1. İlahiyat

Yaratıcı varlık inancı, bütün ilahî dinlerin temelini teşkil eden bir unsurdur. Kelâm ilminde ilahiyat kısmının temel konusunu Allah'ın varlığı ve birliği oluşturmaktadır.

Allah'a iman, kişinin kendini ve içinde yaşadığı âlemi anlamlandırması için gereklidir. Nitekim insanın Allah'ın varlığına ulaşması belli bir tefekkür sonucunda oluşabilir. Bunun temelinde ona yüklenen fitrî bir kodlanma yer almaktadır. Bu kodlanma onu harekete geçirir. Böylece insan, kendisine verilmiş büyük bir lütuf olan akıl sayesinde kâinatta tek olan, her şeyi yaratan ezeli ve ebedî bir varlığa ulaşarak anlam arayışını sonuçlandırmış olur. Bu durum Kur'an'da ise bu durum insana afakî ve enfûsî ayetlerin/delillerin gösterileceği şeklinde bildirilmiştir.¹

İnsanın afak ve enfûsünde delilleri aramasının en güzel örneğini Hz. İbrahim teşkil etmektedir. O yaratıcı varlığı bulma arayışına girmiş, sırasıyla yıldızı, ayı ve güneşi gördüğünde onların Tanrı olduğunu zannetmiş bunlar kaybolunca da gerçek Tanrı anlaşıyışını aklıyla bulmuştur.² Dolayısıyla kişinin ve müşahade ettiği bu âlemin varlığı, yaratılışında mevcut olan inanma ihtiyacı nedeniyle Tanrı'ya ulaşması için vesile olan bir unsurdur. Mâturîdî'nin de ifade ettiği gibi görülen âlem aracılığıyla görülmeyeni anlamak hususunda yeryüzünde birçok ayet/delil bulunmaktadır.³

¹ Fussilet 41/53.

² En'âm 6/74-82.

³ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 14.

Kur'an'da bahsedilen bu ayetlerin/delillerin her birinin Allah'a ulaştırmada değişik yöntemler olduğunu söyleyebiliriz.

İnsanlar ister Hz. İbrahim örneğindeki gibi bireysel, isterse toplumsal bazda olsun, değişik tecrübe ve arayışlarla Allah'ın varlığını kabul etmişlerdir.¹ Bu durum Kur'an'ın nüzulü sırasında da söz konusudur. Bu dönemde toplumdaki insanlar Allah'ın yeri ve göğü yarattığına inanıyorlardı.² Ancak bu yaratıcı varlığın yanında başka varlıklara da tapıyorlardı. Kur'an onlara yaratıcının eşi ve benzerinin olmadığını bildirerek tevhid esasına vurgu yapmıştır. Bu yüzden yaratıcının varlığını ispatlamak için Ku'ran'da delil olarak sunulan argümanların Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve diğer inanç konularıyla olan ilişkilerini bu bölümde inceleyeceğiz.

4.1.1. Allah'ın Varlığı

Günümüz dünyasında Allah hakkında tartışılan problemler onun varlığı, birliği ve bilgisi merkezinde cereyan etmektedir. Bu bölümde biz Allah'nın varlığının imkânını tartışacağız. Aslında Kur'an'ın kendisi sadece heva ve heveslerinin peşinde koşanların bu isteklerini ilah edindiklerine işaret bağlamında Tanrı tanımayanlara vurgu yapar. Bunun dışında Allah'ın var oluşunu zorla kabul ettirme şeklinde bir çabasına rastlamıyoruz. Çünkü Tanrı insanın yaratıcısıdır ve onun tüm kodlarını en ince teferruatına kadar bilir. Onu yaratırken de kendi varlığını kabul edecek tarzda oluşturarak şekillendirmiştir. Bu nedenle insanların Tanrı'nın varlığını onaylamaya hazır bir konumda olduğunu düşünüyoruz.

Allah'ın insanı çepeçevre kuşatan sunumlarına karşın onu inkâr edenler olduğu gibi ortak koşanlar da mevcuttur. İşte Kur'an insanın aklına hitap edecek hem evren hem de onun içerisinde yer alan her bir unsuru kendi varlığına delil kıldığı gibi ilahi vahye muhatap olan peygamberlerinin vasıtasıyla, onların olumlu veya olumsuz karşılaştıkları her olayı örneklem metoduyla bizlere haber vererek onlardan ibret almamızı ve dersler çıkarmamızı istemektedir ki ölüm sonrası hayatta kurtuluşa erebilelim.

¹ Erdem, Hüsameddin, "Allah'ın Varlığının Delillerinin Kur'anî Temelleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII, s. 148, ss. 147-155, 1998 Konya.

² Ankebût 29/61.

İşte insanlık tarihi boyunca ve peygamberimiz sonrası bilim insanları Allah'ın Kur'an'da bize sunduğu afaki ve enfüsi delilleri, evreni oluşturan cevher ve araz gibi unsurlardan veya vacip ve mümkün varlıktan hareketle sistemleştirmişler ve herkesin anlayabileceği mantık kuralları içerisinde sunmuşlardır. Çünkü onlar âlemin mevcut durumundan yola çıkıp, bir takım akıl yürütmelerde bulunarak aşkın bir varlığın olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Aslında onların yöntemlerinin, Kur'an'ın sunduğu delillerle ilişkilendirmenin herhangi bir sakıncası yoktur.

Kabul etmek gerekir ki delillendirme yönteminde en başarılı olanlar filozoflar ve kelâmcılar olmuşlardır. Zira her iki grup da yöntemlerini akli hükümlere dayandırmakta, bir kısmı âlemin imkânını merkeze alırken diğerleri onun hudûsunu ön plana çıkarmaktadır

Bunun yanında evrende bulunan her varlığın işleyişi ve birbirine uyumluluğu da her iki grup tarafından dikkate alınan bir diğer husustur. Yine gerek afaki gerekse enfüsi olarak değerlendirilen birçok delil de Allah'ın varlığını ispat etme konusunda bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada ortaya konan her bir delilde kullanılan argümanlar da dikkate alınarak Tanrı'nın varlığını ispat yöntemleri tasnif edilecektir.

4.1.1.1. Kozmolojik Deliller

Âlem delili olarak da bilinen kozmolojik delil, kozmosdan, yani “âlem” den hareketle Tanrı'nın varlığına gitmeye çalışmaktadır. Bu yöntemin çıkış noktası âlem olmakla birlikte birden fazla kozmolojik delil bulunmaktadır. Bunların bazıları sonlu varlıklardan, bazıları imkân kavramından, bazıları ise hareket ve değişmeden yola çıkmaktadır.¹

Kozmolojik delil esas itibariyle iki konu üzerinde durmaktadır. Birincisi evrenin sonradan var olması ve dolayısıyla ilk nedene gereksinim duyması, ikincisi ise kendi varoluş nedenini kendisinde bulunduran ve evreni olanaklı halden çıkarıp gerçek kılan zorunlu varlıktır.² Bu hususlar doğrultusunda kozmolojik deliller şu şekilde kategorize edilebilir:

¹ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakıf Yay., İzmir 2010, s. 39.

² Topaloğlu, Aydın, *Teizm ya da Ateizm/Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları*, Furkân Kitaplığı Yay., İstanbul 2001, s. 161.

4.1.1.1.1. Hudûs Delili

Hudûs, yok iken sonradan meydana gelmek¹, araz veya cevher olsun bir şeyin başta yok iken sonradan meydana gelmesi² anlamlarına gelmektedir. Hâdis ise sonradan meydana gelen manasında olup kadîmin zıttıdır.³

Hudûs delili âlemin yaratılmış olduğu ve her yaratılmış olanın da bir yaratıcısının bulunduğu esasına dayanmaktadır. Bu delili ilk kez kullanan Ca'd b. Dirhem (ö. 118/736)' dir. Ondan Cehm b. Safvan (ö.128/720) almış, ikisinin yoluyla da Mu'tezile'ye intikal etmiştir. Ebu'l Huzeyl el-Allaf (ö. 235/849-50?) tarafından da mukaddimleri geliştirilmiştir.⁴

Gazâlî onu Allah'ın var olduğunu ispatlamak için akli deliller arasında zikretmekte olup şu şekilde takrir etmiştir:

Âlem hâdistir.

Her hâdisin bir muhdisi vardır.

O halde âlemin de bir muhdisi vardır. O da Allah Teâla'dır.⁵

Âlemin hâdis olması aynı zamanda onu oluşturan unsurların yani ayan ve arazların da hâdis olmasına dayanmaktadır. Ayan, kendi kendine kaim olan şey demektir. Ayan mürekkep olduğunda cisim, basit olduğunda cevher adını alır.⁶ Bunlar at, insan, demir gibi şeyler olabilir. Araz ise bir mahalle kaim olan mevcuttur.⁷ O, tek başına bir yerde bulunamaz. Başka bir şeyin ona mahal olması gerekmektedir. Renkler, kokular, tatlar ve oluşumlar buna örnektir.⁸

Ayan ve arazlar da hâdistir. Arazlar sonradan meydana gelmiş olup, kendi nefisleriyle baki olmaları mümkün değildir. Zira hareket eden şeyler kendi başına değil başkasının hareket ettirmesiyle bu fiili yerine getirirler.⁹ Arazların bazılarının hâdis olduğu tecrübe ile sabittir. Buna sükûndan sonra hareketin gelmesi, karanlıktan sonra ışığın gelmesi örneği verilebilir.¹⁰ Ayrıca bunların sürekli birbirini zıtlarıyla takip

¹ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s. 37.

² Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 144-145.

³ Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s. 36.

⁴ Topaloğlu, Bekir, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflara Göre İsbat-ı Vacip*, DİB Yay., Ankara 2001 s. 69.

⁵ Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *İhya-i Ulumi'd-Din*, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1974, s. 269.

⁶ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 124.

⁷ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevakif*, C. II, s. 19.

⁸ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 130.

⁹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s.18-19.

¹⁰ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 131.

ettiğini görmekteyiz.¹ Bu durum onların sonradan var olduğunu göstermektedir. Bunlar hâdis değil de kadîm olsaydı var olmak ve yok olmak arasında böyle değişiklikler göstermezlerdi.²

Cevherlerin hudûsuyla Allah'ın varlığının ispat edilmesi İbrahim peygamberin metodudur. Onun nasıl hareket ettiğini Kur'an'dan öğrenmekteyiz. “*Gece basınca bir yıldız gördü, 'işte bu benim Rabbim!' dedi; yıldız batınca, 'batanları sevmem' dedi*”³ ayetinde anlatılan varlıkların var olduktan sonra tekrar gözden kaybolması onların hâdis olduğunun göstergesidir.

Ayan, âlemi oluşturan diğer bir unsur olup onlar da hâdistir. Onlar arazlardan ayrı olamazlar. Bütün cisimler, hareket, sükûn gibi arazlardan ayrı düşünülemez. O halde hâdis olan arazlardan ayrı bulunamayan ayan da zaruri olarak hâdistir. Ayanın hudûsu konusunda insanın yaratılışından örnekler verilebilir. İnsan önce nutfe halindeyken sonra kan pıhtısına, sonra et parçasına, daha sonra ise et ve kana dönüşmektedir. Nutfenin halden hale geçmesi failsiz olamaz. Bu, şuursuz bir müessirden de meydana gelemez. Bunların hikmetlerini akıl sahipleri anlamaktan acizdirler.⁴ Eş'arî de aynı örnekleri Allah'ın varlığı konusunda delil olarak vermiştir.⁵ Bu hususta Kur'an'da insanın halden hale geçmesinden bahseden ayetler⁶ bulunduğu gibi, hayvanların, yıldızların ve güneşin örnek verildiği ayetler de yer almaktadır.

Âlemin hudûsu, onun bir muhdise ihtiyaç duymasını gerektirir. Bu muhdise âlemin ya kendisidir, ya da kendinden başka bir varlıktır. Bu ihtimaller dâhilinde âlemin kendisinin muhdise olması kendi kendisinin illeti olmasını ve bunun da kendisinden önce bulunmasını gerektirir. Çünkü neden, nedenliden öncedir. Bu durum muhal olmaktadır. Muhdis, âlemin kendisi olmayınca âlemin dışında bir neden vardır. O da âlemi yoktan var eden yaratıcıdır.⁷

Âlemin hudûsu konusunda ister arazların ister ayanın hudûsundan hangisini temel alırsak alalım âlem sonradan var olmuştur. Hudûs delilinde Kur'an'dan “*İnsan düşünmez mi ki, daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır?*”⁸ ayeti temel alınabilir. Ayette insanın henüz bir şey değilken yani yok iken, Allah

¹ Yüksel, *Sistematik Kelâm*, s. 34.

² Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflara Göre İsbat-ı Vacip*, s. 70.

³ En'âm 6/76.

⁴ Cürçânî, *Şerhu'l Mevakıf*, C. III, s.13.

⁵ Eş'arî, *el-Luma*, s. 15-16.

⁶ Hac 22/5; Yasin 36/77; Nahl 16/14; Kehf 18/ 47; Mü'minûn 23/13-14.

⁷ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelâm*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2012, s. 283.

⁸ Meryem 19/67.

tarafından yaratıldığı, öncesinde bir yokluğun bulunduğu, kendisini yokluktan varlığa Allah'ın çıkardığı belirtilmektedir.

Günümüzde fizik, kimya, astronomi gibi pozitif ilimlerle meşgul olan bilim adamları yaptıkları araştırmalarda âlemin ve onu oluşturan unsurların yaratılmış olduklarını ortaya çıkarmışlardır. Dünyanın yaşı hesaplandığına göre onun sonradan var olduğunu söyleyebiliriz. O âlemin bir parçası olduğundan onun da yaratılmış olduğu düşüncesine ulaşabiliriz.

4.1.1.1.2. İmkân Delili

İmkân, sözlükte bir işin kolayca yapılabilir olması, bir fiilin gerçekleşmesinde herhangi bir engelin bulunmaması, güç yetirilebilir türden olması anlamlarına gelmektedir.¹ Bu kelime mükne ve mekine köklerinden türemiş olup, ileride tesir gösterecek, büyüyecek ve gelişebilecek bir kuvvet kaynağına delalet etmektedir.² İmkân deliline başlamadan önce onun daha iyi anlaşılması için kelâmcılar ve İslam filozoflarının varlığı ele alırken onu üç kategoride incelemiş olduklarını belirtmek gerekir. Bu bağlamda varlık:

- a. Vacip: Varlığı kendi zatının gereği olanıdır. Onun yokluğu düşünülemez.
- b. Mümkün: Varlığı zatının gereği olmayandır. Yokluğu da varlığı da düşünülebilir. Mümkünün varlığı ve yokluğu mutlaka bir var edicinin tercihiyledir.
- c. Muhal: Yokluğu zatının gereği olan ve varlığı mümkün olmayandır.³

Âlem bizatihi mümkün bir varlık olduğu için varlığı zorunlu bir nedene dayanmalıdır. Bu delilin en önemli öncülü âlemin mümkün olduğudur. Âlem, zorunlu değilse, varlığının sebebi yine kendisi olamayacağından, varlığı için kendi dışında bir nedene dayanmak durumundadır. Nedenler zinciri sonsuza kadar gidemeyeceğinden âlemin varlığı zorunlu bir varlığa dayanmalıdır.⁴

İmkân delili, kelâm ilminde hudûs deliline benzer bir şekilde önermelerle kurulmuştur. Fahrüddîn Râzî'ye göre hudûs delili, Allah'tan başka her şeyin hâdis

¹ Kaya, Mahmut, "İmkân", *DİA*, C. XXII, s. 224, ss. 224-225, İstanbul 2000.

² Atay, Hüseyin, *Fârâbî ve İbn Sîna'ya Göre Yaratma*, AÜİF. Yay., Ankara 1974, s. 30.

³ İzmirli, *Yeni İlmî Kelâm*, s. 224-225; Üzümlü, İlyas, "Hüküm", *DİA*, C. XVIII, s. 466, ss. 464-466, İstanbul 1998.

⁴ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 41-42; Reçber, Mehmet Sait, "Tanrı'nın Varlığının Delilleri", *Din Felsefesi El Kitabı*, ed. Recep Kılıç-Mehmet Sait Reçber, Grafiker Yay., ss. 123-156, s. 129, Ankara 2014.

olduğunu ispat etme konusunda yetersiz olduğundan başka bir delile ihtiyaç vardır. Bu da imkân delilidir.¹

İmkân delilini şu şekilde tahrir edebiliriz:

Âlem, mümkünler topluluğudur.

Her mümkün var olabilmek için, yokluğunu veya varlığını tercih edecek bir müreccih ihtiyacı duymaktadır.

O halde bu âlem de bir müreccih muhtaçtır. O da Vacibu'l-Vücud olan Allah'tır.²

İmkân delilini İbn Sina şu şekilde açıklamaktadır: Bir Vacibu'l- Vücud mutlaka vardır. Bunun aksini düşünürsek her mevcudu mümkün olarak kabul etmemiz gerekir. Mümkün, ya icad edilmiştir ya da edilmemiştir. Eğer icad edilmişse varlığının devamı ya bir illet sayesinde ya da kendi kendisiyledir. Şayet varlığının devamı kendi sayesindeyse o vacibdir, mümkün değildir. Eğer bir illete bağlı ise o illet, kendisinden ayrı olmamalıdır. Bu takdirde netice önceki şıkla birleşir, yani bir şeyin kendi kendisinin hem illeti hem de malulu olması gibi bir muhal doğar.³

Mümkün, eğer icad edilmişse onu var eden bir illet mevcuttur. Mümkün ya icat edilir edilmez, devam edemeyerek hemen yok olup gitmiştir ki bu muhaldir. Ya da icat edildikten sonra, zaman fasılası olmadan yok olmuştur. Bu da muhaldir. Zira muhtelif cisimlerin birbiri ardınca icat edilmesi karşısında anların aralıksız devamı mümkün olmayacağı gibi cisimlerin içinde aynıyla devam edenlerin mevcudiyeti de malumdur. O halde üçüncü ihtimal kalıyor, o da mümkünin hem icadının hem de vücudunun devamını sağlayan bir illetin olmasıdır. Bu illet ise Vacibu'l Vücud olan Allah'tır.⁴

Âlemin mümkün olduğundan yola çıkarak Vacibu'l Vücud bir varlığa ulaşılırken, onu oluşturan unsurların da mümkün olduğunu ispatlamak gerekmektedir. Âlem, araz ve ayandan oluştuğundan onların imkânını şu şekilde açıklayabiliriz:

Arazlar mümkündürler. Cisimler, benzer ve ortak hakikate sahip olup, mütecanis cevherlerden oluşmuşlardır. Her bir cismin sahip olduğu sıfatlarla donanması ise mümkündür. Dolayısıyla o sıfatları cisimlere tahsis eden bir yaratıcıya

¹ Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Kitabü'l-Erbain fi Usuli'd-Din*, Tah. Ahmet Hücazi es-Sûka, Mektebet'ül Külliyyatü'l Ezheriyye, Kahire 1986, C. I, s. 23; Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflara Göre İsbat-ı Vacip*, s. 96.

² Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelâm, Tarih, Ekoller, Problemler*, Tekin Yay., Konya 1991, s. 147.

³ İbn Sina, Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî, *en-Necat*, Tah. Abdurrahmân Umeyra, Daru'l-Cîl, Beyrut 1992. s. 79.

⁴ İbn Sina, *en-Necat* s. 79; Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflara Göre İsbat-ı Vacip*, s. 64.

ihtiyaç vardır. Bu da arazların mümkün varlıklar olduğunu gösterir. Buna Kur'an'dan Hz. Musa'nın firavunun "Rabbim kimdir?" sorusuna verdiği cevap örnek gösterilebilir. O, Allah'ı "*Bizim Rabbimiz her şeye yaratılışını veren sonra da ona hedefini gösterendir*"¹ şeklinde eşyaya sıfatlarını veren olarak tanıtmıştır.²

Cevherler de mümkündür. Zira o, cisimse cevher-i fertlerden bileşiktir. Oysa zorunlu varlıkta bileşiklik ve çokluk mümkün değildir. Cevher, mümkün varlık olduğu için onu var eden bir müessir gereklidir.³ Mümkün olan şeylerin ise varlığını yokluğuna tercih eden bir müreccih lazımdır. O da Allah'tır.

İmkân filozofların delili olarak bilinmesine rağmen Şehristani (ö. 548/1153)'yle birlikte kelâmcılar tarafından da kullanılmaya başlanmıştır.⁴

Mâturîdî kelâmcılarından Ebu'l Muin en-Nesefî de hudûs ve imkân delillerini birleştirerek şu şekilde açıklamıştır:

Hudûs deliline göre âlem sonradan olmuştur. Her sonradan olan varlık ise Vacibu'l Vücud değil caizü'l-vücud'dur. Aksi halde âlemin yokluğunu düşünmek imkânsız olurdu ve onun kadîm olması gerekirdi. Âlem, hudûsundan önce madum idi. Dolayısıyla âlemin varlığı ve yokluğu mümkündür. Çünkü âlemin kendisi var olma ya da olmama tercihinin yapamaz. Bu durumda âlemin bir yaratıcısı vardır ki onu bilgisi ve hikmeti üzere var etmiştir.⁵

4.1.1.2. Teleolojik Deliller

Teleolojik delil Tanrı'nın varlığını ispatlamak için ileri sürülen en açık ve anlaşılır bir yöntemdir.⁶ Telos, Yunan felsefesinde tamamlanma, ulaşılabilecek hedef anlamında kullanılan bir terimdir.⁷ Logos da bilgi, söz⁸ demektir. Bu kelimeler birleştiğinde oluşan teleoloji ise gayebilim manasına gelmektedir. Bu isme binaen teleolojik delil evrendeki düzenden yola çıkarak Tanrının varlığına ulaşan akıl yürütmedir. Bu delile gaye ve nizam delili denildiği gibi İslam filozoflarından İbn

¹ Tâhâ 20/49.

² Cürcânî, *Şerhu'l Mevakıf*, C. III, s. 13.

³ Cürcânî, *Şerhu'l Mevakıf*, C. III, s. 13.

⁴ Özervarlı, M. Sait, "İsbat-ı Vacib", *DİA*, C.XXII, s. 496, ss. 495-497, İstanbul 2000.

⁵ Nesefî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. I, s. 105.

⁶ Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm/Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*, s. 165.

⁷ Güçlü, Abdülbaki vd., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2008, s. 1413.

⁸ Güçlü vd., *Felsefe Sözlüğü*, s. 483.

Rüşd onu inayet ve ihtira delili olarak isimlendirip ikisini ayrı ayrı açıklamaya çalışmıştır. İbn Rüşd aynı zamanda bu yöntemi Ku’ran delili olarak kabul etmektedir.¹

Kur’an delili olarak kabul edilen teleolojik delilde âlemdeki varlıklardan yola çıkarak yaratıcıya ulaşmak hedeflenmektedir. Nitekim önceki bölümde anlattığımız Kur’an’da insana delil olarak sunulan her şeyde bir düzen ve gaye bulunmaktadır. Ay, güneş, yeryüzü ve diğer varlıklar bir düzen neticesinde âlemde yer almaktadırlar. Bunların hepsinin insana hizmet etme gayeleri bulunmaktadır.

4.1.1.2.1. Gaye ve Nizam Delili

İnsanın yaratıcıya evrendeki gaye ve nizamı fark ederek ulaşmasını sağlayan delile gaye ve nizam delili denir. Bu delil malzemesini evrenden almış olup, kâinatı oluşturan varlıklarda herkesin görüp anlayabileceği hikmet ve amaçlar bulunduğu için daha anlaşılır ve yaygındır.²

Gaye ve nizam delili farklı bir çıkış noktası bulunmasına rağmen aslında kozmolojik delil olan hudûs ve imkân delili gibi “illiyet prensibi”ne dayanmaktadır.³

Gaye ve nizam delili mantıki önermelerle şu şekilde ifade edilmektedir;

Evren, birbirine uyumlu sebepler ve gayelerle bir sistem içerisindedir.

Sebepler ve gayeler manzumesi olan her şey âlim ve akıllı bir illetin sebebidir.

O halde evren de âlim bir illetin eseridir. O da Allah Teâla’dır.

İslam filozoflarından Kindî âlemde yaratıcının varlığını duyularımızla neden fark edilmediğine dair soruyu âlemi insanın bedenindeki ruha benzeterek cevaplandırmıştır. Ruh olmadan beden nasıl hayatını devam ettiremiyor ve ruh müstakil olarak bilinmeyip ancak bedende görünen izleri vasıtasıyla tanınıyorsa âlem de görülmeyen âlem tarafından idare edilmektedir. Görülmeyen âlemi tanımak da ancak görülür âlemdeki izlerle mümkündür.⁴

Kâinattaki varlıkların bir amacı ve gayesi olduğu Kur’an’da da belirtilmiştir.⁵ Aynı zamanda bazı ayetler de ise her şeyin bir ölçüye dayandığına da işaret edilir.⁶

¹ İbn Rüşd, *Faslu’l-Makâl el-Keşf an Minhâci’l-Edille (Felsefe-Din İlişkileri)*, Çev. Süleyman Uludağ, DergahYay., İstanbul 2015, s. 158; Aydın, *Din Felsefesi*, s. 68.

² Özarslan, Selim, *İslam İnanç Esasları*, Nobel Akademik Yay., Ankara 2013, s. 35.

³ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 63.

⁴ Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflara Göre İsbat-ı Vacip*, s. 57.

⁵ Nahl 16/14; Mülk 67/3-4; Bakara 2/164.

⁶ Furkân 25/2; A’lâ 87/2-3.

Gazâlî, gaye ve nizamla ilgili ayetlerden bir kaçını verdikten sonra en zayıf akıl sahibi olanların bile âlemdeki yaratılışın kendiliğinden olmayıp, bunları yaratan ve onları idare edecek olan bir yaratıcıya ihtiyacı olduklarını dile getirmiştir.¹

4.1.1.2.2. İnayet / Hikem ve Mesalih Delili

İnayet kavramı İslam filozoflarına göre Allah'ın külli bilgisi ve takdirinin kâinatın varlığı ve iyiliği yönünde tecelli etmesidir. Allah, mutlak iyi olduğu için bilgi ve takdiri de en iyi ve mükemmel bir nizam olarak dışa vurmaktadır.² Ekmel nizamın dışa yansması olan âlemi müşahade eden insan onda sayısız hikmet, menfaat, harikulade bir nizam ve düzenin olduğunun farkına varmaktadır. Bu âlemdeki düzene verilebilecek en basit örneklerden biri; insanın organları, sıcak ve soğuk ülkelerle, bu mıntikalarda yetişen hayvanlar ve bitkiler, denizle orada yaşayan canlılar vd. arasındaki uyumdur.³ Âlemdeki bu düzenin teSadüfi olmayacağını herkes anlayabilir.

İbn Sina (ö. 428/1037)'ya göre âlemin nizam ve tertibi Allah'ın inayet ve adaletinin eseridir. Her şey ondan bir tertip üzere meydana gelir. O varlıklar mertebesinde neyin nerede olacağını bilir ve her şey bu bilgiye göre olur. Kâinatın varlığı ve âlemdeki varlıkların birbirleriyle hayret edebilecek uyum ve tevafuku teSadüfen olamaz. Bu bir yönetenin eseridir.⁴

İnayet delili aynı zamanda Kur'an'ın delillerindendir. Onda âlemdeki düzenden, sünnetullahtan sık sık bahsedilmektedir.⁵ Ayetlerde mutlak düzen ve yaratılıştaki hikmetler anlatılmakta olup bunların teSadüfi olmayacağından bahsedilmektedir. Bunlar aklını kullanan herkesi harekete geçirip sonucunda yaratıcıya ulaştıracak niteliktedir.

İbn Rüşd inayeti delilini şu şekilde açıklamaktadır. Yeryüzünde mevcut olan her şey insanın varlığına uygun şekilde yaratılmıştır. Bunun kast ve irade eden bir fail tarafından yapılmış olması zaruridir. Varlığın insana uygun olması şöyle açıklanabilir; Mevsimler düzenli bir şekilde birbirini takip etmektedir. Güneş, ay, gece ve gündüz insanın durumu ve ihtiyaçlarına uygundur. Hayvanlar, bitkiler, ırmaklar, denizler,

¹ Gazâlî, *İhya-i Ulumi'd-Din*, C. I, s. 268.

² Turhan, Kasım, "İnayet", *DİA*, C. XXII, s. 265, ss. 265-266, İstanbul 2000.

³ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 278-279.

⁴ Atay, Hüseyin, *İbn Sina'da Varlık Nazariyesi*, TCKB Yay., Ankara 2001, s. 219.

⁵ Yûnus10/5; İnfitâr 82/7-8; Ra'd 13/4.

yağmurlar, su, ateş hava ve cansız varlıklar herkesin istifade etmesi için yaratılmıştır. Bunların bu derecede insan için uygun olması onları yaratan bir yaratıcının varlığını göstermektedir. Buradan anlaşıldığı üzere inayet delili Allah'ın varlığını anlamak için başlı başına bir esastır.¹

İbn Rüşd'e göre âlemin her yerinden sayısız hikmetler, insanlar için faydalar bulunmaktadır. Bunlar da Allah'ın varlığının anlaşılmasında bize yol gösteren unsurlardır.

4.1.1.2.3. İhtira ve İbda' Delili

İbn Rüşd'ün delillerinden bir diğeri ihtira delilidir. İhtira, yaratmak, benzeri ve örneği olmaksızın icat etmek anlamlarına gelmektedir.² Bu delili öncüllerle şu şekilde açıklayabiliriz:

Varlıklar ihtira edilmiştir.

Her ihtira edilene bir ihtira eden lazımdır.

O halde varlıkların bir muhteri'i vardır. O muhteri de yüce yaratıcı olan Allah'tır.

İbn Rüşd'e göre var olan tüm canlılar, bitkiler ve semavatın varlıkları da ihtira deliline dâhildirler. O, Kur'an'da bunlarla ilgili çok ayet bulunduğunu da söylemektedir.³ Cansız cisimleri görüp sonrasında onlarda hayatın nasıl meydana geldiğini müşahade etmekteyiz. Bunlara hayat veren bir varlığın mevcut olması gerekmektedir. O ise Yüce Allah'tır. Semavat da şaşmayan ve değişmeyen, aksaklığa uğramadan devam eden hareketler olduğunu ona bakarak anlamaktayız. Gökler dünyadakilere inayet etmekle görevlendirilmiştir. Bu görev zorunlu olarak bir başkası tarafından verilmiştir. Bu da Allah'tır.⁴

Kur'an sık sık âlemdeki varlıklardan örnekler vermiştir. Dış dünyadan yola çıkarak göz önünde bulunan delilleri kullanmamız akıl sahibi olmamızla şartlandırılmıştır. Aklını kullanan her insan âlemdeki küçük bir örnekten yola çıkarak yaratıcıya ulaşır. Bunları inkâr edenleri Kur'an sağır, dilsiz ve kör nitelendirilmiştir.⁵

¹ İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl el-Keşf an Minhâci'l-Edille (Felsefe-Din İlişkileri)*, s. 159.

² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 145.

³ Târik 86/5-6; Hac 22/73; En'âm 6/79

⁴ İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl el-Keşf an Minhâci'l-Edille (Felsefe-Din İlişkileri)*, s. 160.

⁵ Bakara 2/171.

David Hume teleolojik delilleri pek çok yönden eleştirmektedir. Kendisi *Din Üstüne Diyaloglar* adlı eserinin neredeyse tamamını buna ayırmıştır. Hume'a göre parçalara ait olan özellikler bütünler için söz konusu olmayabilir. Teleolojik delilde de herhangi bir varlığı seçip, onda bir düzen ve gayenin olduğundan yola çıkarak âlem dışında bir nizam ve gayeyi sağlayan varlığa ulaşmaktayız. Bu düşünce tarzı Hume'a göre hatalıdır.¹

Hume'un bir diğer eleştirisi ise insan ile makine arasında kurulan ilişkinin Tanrı ve evren arasında kurulmaya çalışılmasıdır. Ona göre dünya ve Tanrı arasında böyle bir bağ kuramayız. Eğer birden fazla dünya olsaydı ve biz onların nasıl olduklarını görebilseydik onu var edenin bulunduğunu öğrenirdik. Ancak bizim bu yönde bir bilgimiz bulunmamaktadır.²

Hume'un itirazının bir diğer çıkış noktası da kötülük problemidir. Evrende bir düzen ve gayeden bahseden bu delil âlemdeki düzensizliği nasıl açıklayabilecektir. Bir yapıda bozukluk görüldüğü zaman ayrıntıya girmeden mimarın suçlanacağını dile getirmektedir. İyi bir Tanrı'nın var olmasıyla kötülük probleminin nasıl ilişkilendireceğini sormak gerekir.³

Hume'a göre yine teleolojik delili savunanlar yaratıcıyı bir mimar olarak görmektedirler. Doğru bir projenin tasarımı mimarın zihninden çıktığına göre proje de onun ürünüdür. Ancak mimarın zihnindeki bu ürünün sebebi veya sebepleri bulunmaktadır. Yaratıcının zihnindeki âlem tasarısı içinde aynı şey söylenebilir mi?⁴

Hume'un bu derece de eleştirdiği teleolojik delil Kur'anın insanın sürekli düşünmeye çağıran ve bunun sonucunda doğruyu bulmasını amaçlayan bir delildir. O aynı zamanda insanı tatmin eden bir özelliğe sahiptir. İnsanın sürekli etrafında gözlemlediği dünyanın düzen içerisinde kaosa yer vermeden devam etmesi ona güven duygusu aşılamaktadır.

¹ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 74-75; Hume, David, *Din Üstüne*, Çev. Mete Tuncay, İmge Kitabevi, Ankara 2016, s.178-179.

² Hume, *Din Üstüne*, s.167; Aydın, *Din Felsefesi*, s. 76.

³ Hume, *Din Üstüne*, s. 239-249; Aydın, *Din Felsefesi*, s. 76.

⁴ Hume, *Din Üstüne*, s.171.

4.1.1.3. Kabul-i Âmme Delili / Fıtrat Delili

İnsanlık tarihine bakıldığında en ilkel toplumlarda bile mutlaka bir yaratıcı Tanrı olgusu bulunmaktadır. İnsan, kendini ve çevresini tanımaya çalıştığı gibi kendini aşan, varlıkları yaratan bir yüce varlığı araştırmak ve onun hakkında bilgi sahibi olmak istemiştir. Çünkü insan yaratılışından kaynaklanan bir Tanrı anlayışına sahiptir.

Genel görüş insanın Tanrı fikri olmadan bir yaşama sahip olmadığı yönündedir. İşte bu genel kanıya dayanarak Tanrıya ulaşma metoduna kabul-i amme adı verilmiştir. Bu delilde insanın yaratıcıya inanma özelliğinin fıtraten bulunduğu önermesi yatmaktadır. Bu yüzden o fıtrat-ı selime delili olarak da isimlendirilmiştir. Bu delile erken dönemlerde dikkat çeken isimlerden biri Mutahhar b. Tahir el-Makdisi'dir. Ona göre yeryüzünde ırkları, memleketleri, görüşleri, din ve mezhepleri farklı da olsa insanlar bu âlemde hikmet sahibi bir yaratıcının eserlerini müşahade etmişlerdir. Aklî delil ortaya koyma kapasitesine sahip olan bütün insanlar, daima ezeli ve kadim bir yaratıcının mevcudiyetini bedihi ve zaruri olarak kabul etmişlerdir. Bu yaratıcı her zaman mabud olmuş, her dilde ve lisanda anılmış, zıt vasıflarla bile nitelenmiştir.¹

İnsanlar arasında görülen bu yaratıcı varlık hakkındaki ortak fikir, onun asılsız va batıl bir düşünce olmayacağının göstergesidir. Sosyolojik bir yapıya da sahip olan kabul-i amme deliline, daha önce de belirttiğimiz gibi özellikle Allah'ın varlığına, birliğine götürecek olan argümanlar ile² kendisini ve peygamberlerini inkâr ederek farklı sebeplerle helake uğrayan toplumların, tüm insanlar için bir ibret sahnesi olduğunu bildiren ayetlerin sonundaki ‘... düşünen topluluklar için deliller vardır/ آیَاتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ’³ ifadesi de işaret etmektedir.

¹ Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed ve't-Tarih*, Mektebetü's Sikafeti'd-Diniyye, Mısır trs., s. 58-72; Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflara Göre İsbat-ı Vacib*, s. 107.

² Câsiye 45/5:

وَإِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ
“Gece ile gündüzün yer değiştirmesinde, Allah'ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda) -ki, onunla öldükten sonra yere yeniden hayat vermektedir- rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünen topluluklar için alınacak dersler vardır.”

³ Ankebût 29/35:

وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“İşte o memleketten geriye, aklını kullananların yararlanabileceği açık bir ibret vesikası bıraktık.”

4.1.1.4. Dinî Tecrübe Delili

Allah, bedeni arzuların en az seviyeye indirgenmesi, ruhi güçlerin samimiyet ve ısrarla dini konulara yönlendirilmesi sonucunda keşf adı verilen vasıtasız bilgi ve tanıma yolunun ortaya çıkmasıyla bilinebilir veya tanınır. Bu şekilde oluşan delile dini tecrübe delili adı verilir.¹

Dini tecrübe delilinin diğerlerinden farkı dış dünyadan hareket edilmeyip insanın inanan bir varlık olmasından yola çıkılmasıdır. Bu delil sayesinde bir inanç derecesinden daha üstün bir inanç seviyesine gidilmektedir. Dini tecrübe deliline yönelmeden önce de insan inanan varlıktır. Bu delilde; inançsızlıktan inanca gitme şeklinde bir yönelme söz konusu değildir. Onda amaçlanan husus ‘inançta daha üstün bir seviyeye çıkmaktır.’²

Gazâlî’ye göre inananlar üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki taklit derecesinde olup avamın imanıdır. İkincisi kelâmcıların imanı olup, bu da delile dayalı imandır. Bu imanda bilgi aşamasına denktir. Sonuncusu ise ariflerin imanı olup yakîn nuru ile müşahade edilen imandır.³ Bunlardan en son aşamada insan gerçeğe kavramakta ve böylece imanın en üst seviyesine ulaşmaktadır.

Dini tecrübe doğrudan doğruya yaşanmaktadır, vasıtasızdır. Anı olmaktadır. Tahlil edilmesi mümkün değildir. Bu tecrübeye bir buluşma söz konusudur. Bunu yaşayan başka bir kimseye aktaramaz. Kişiye özeldir.

İnsanın yaratıcı Tanrı tasavvuruna sahip olduğuna Kur’an da: *“Dağlar gibi dalgalar insanları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar; onları karaya çıkararak kurtardığında, içlerinden bir kısmı doğru yolda kalır. Zaten ayetlerimizi bilerek ancak hain nankörler inkâr eder”* ve *“Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!”* ayetleriyle değinilmiştir.⁴ Zaten dini tecrübe delilini savunanlar bunları ve buna benzer ayetleri delil getirerek onun Tanrı’ya ulaşmada temel unsur olduğunu iddia etmektedirler.

¹ Topaloğlu, Bekir, “Allah”, *DİA*, C. II, s. 477, ss. 471-498, İstanbul 1989.

² Aydın, *Din Felsefesi*, s. 85

³ Gazâlî, *İhya-i Ulumi'd-Din*, C. III, s. 34-35.

⁴ Lokman 31/31-32; Neml 27/14.

Bu ayetlerde belirttiği üzere insan zor zamanlarında içinden gelen bir duyguyla yaratıcıya sığınmaktadır. Bu durumun arka planında insanın böyle bir fitratta yaratılmış olması yatmaktadır. İnsanın bu şekilde kodlanarak yaratılması ve bu ihtiyacı onlara vermesi de Allah'ın varlık ve birliğini göstermektedir.

Bu özellikleri taşıyan dini tecrübenin delil olup olmadığı tartışmalıdır. Çünkü insanın dini tecrübesi aslında o insanın dini olarak adlandırdığı bir tecrübe geçirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu başka hiçbir şeye delil teşkil etmemektedir.¹

Dini tecrübenin eleştirildiği nokta onun olabilirliğinden çok Tanrı'nın varlığı ile ilgili bir kanıt olarak kullanıp kullanılamayacağıdır. Dini tecrübeler kişilere göre farklılık arz ettiği için doğruluk değeri tartışılabilir. Dini tecrübeler temelde insanların beklentileri, geçmişi, ilgileri, yetiştiği çevrenin etkisi vb. durumlara uygun olarak oluşmaktadır.

Ayrıca bir şeyi psikolojik olarak tecrübe etmek o varlığın zorunlu olarak var olduğu anlamına da gelmemektedir. Yine tecrübi delil Tanrı'nın tecrübe edilebileceği iddiasının doğrulanmasının imkânsızlığı nedeniyle eleştirilere maruz kalmaktadır.²

4.1.2. Allah'ın Sıfatları

İslam inanç esaslarının birinci ilkesi tevhiddir. Yani bu Allah'ın bir olduğu iddiasıdır. Öyleyse Allah'a ortak koştuktan kaçınmak ilahi mesajın odak noktasını oluşturur. Kur'an, ayetleri vasıtasıyla Allah'tan haber verir. Eğer bunları anlarsak Allah hakkında bir takım bilgilere sahip olabiliriz. Ayrıca tabiata bir göz atmamız da Kur'an'ın dilini anlamamız bakımından bize yardımcı olacaktır. Bu anlamda günümüz bilim dünyasının yaptığı bir takım araştırmalar da âlemin verdiği mesajı anlamamıza katkı sağlayacaktır. Burada, haberî manada bize bildirilen ve günümüzde kalıntılarına rastladığımız bir takım geçmiş ümmetlerin helakına dair eserler de bu bağlamda değerlendirilecektir. Dolayısıyla Allah'ı tanımada tarihin de bir anlamı olacaktır.

Acaba Kur'an, Tanrıya atfettiği özel isim olan Allah kavramı ile ne tür bir varlık tasavvur etmemizi istemektedir? Biz bu sorunun cevabını ancak onun ilahi kelâmında ve ibret/delil olarak bizlere sunduğu argümanlarda bulabiliriz. Çünkü Kur'an bu varlığa oldukça fazla isim ve sıfat yüklemektedir. Bunların büyük bir

¹ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 91-92.

² Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm/Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*, s. 175-183.

kısımının Allah'ın fiillerine yansıdığını söylemek mümkündür. Onun evrene ve içerisinde yer alarak insanın doğrudan doğruya dikkatini çeken yer ve gökler, ay ve güneş, yıldızlar, gezegenler vb. her şeye atıfta bulunduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda âlem ve içerisinde yer alan her bir varlığın var oluşu ve varlığını devam ettirmesi Allah'ın tüm sıfatlarını bu varlıklara tecelli etmesiyle mümkündür. Yani her bir varlıkta biz Allah'ın hem zatını hem de sıfatlarını çok açık bir şekilde müşahade edebilmekteyiz.

Dikkat edilecek olursa Kur'an âlem hakkında bilgi verirken aslında Allah'ın sıfatları hakkında konuşmaktadır. O tektir, ezelidir, ebedidir, muhtaç olan tüm varlıklardan müstağnidir, kendi zatıyla kaimdir. O, aynı zamanda hayat sahibi, ilim, irade, kudret, kelâm, sem' ve basar sıfatlarıyla muttasıf olduğu gibi tüm evrenin de yaratıcısıdır.

Allah'ın zatının, evrenin meydana geliş ve işleyişinde etken olan sıfatlarının yanında onun evreni oluşturan her bir unsurla ilgili fiillerini ifade eden isimlerini de ihmal etmemek gerekir. Bunlar, bir yönüyle onun kendisini tanıyanlara ne tür bir ödül, inkâr edenlere ve ortak koşanlara ise nasıl bir ceza vereceğini anlatan ism-i fail sigasında isimlerden meydana gelmektedir.

Genel anlamda Allah'ın, âlemi ilgilendirmesi dolayısıyla onun 'mülk sahibi', tevhidin anlamını en güzel şekilde kendisinde barındıran 'hakk', kullarını koruyucu anlamında 'rahîm' ve onları bağışlayıcı anlamında 'rahman' olması ilk bakışta hemen dikkatimizi çeken isimleridir.

İslam külliyyatının büyük bir kısmında Allah'ın isimleri ön plana çıkar. Hatta birçok eser 'Allah'ın İsimleri' başlığını taşır. Bu anlayış hadislerde zikredilen onun doksan dokuz ismini taşıyan levhalara ve bunları ezberlemeye kadar gider. Hadisin ifadesiyle bunları ezberleyen kimselerin cennetlik olduğu vurgulanır.¹ Bu meyanda günümüzde birçok camiinin içerisinde kubbe altına yazılan doksan dokuz ismin bulunması da dikkat çekicidir.

Kelâm ilmi tüm bunları ilahiyat başlığı altında incelemiş olsa da onun Allah hakkında vurguladığı ve kendisine konu edildiği husus sıfatlarıdır. Ancak kelâmcılar Allah'ın doğrudan doğruya zatını ilgilendirmesi dolayısıyla ona yükledikleri vasıfları

¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il, *Sahîhu'l-Buhârî*, Tah. Mustafâ Dîb el-Buğâ, I-VII, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut 1993, Şürût 18; Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Neş. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-V, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1991, Zikir 6.

zatî/selbi, başkasını ilgilendirmesi dolayısıyla onda bulunan vasıfları ise subutî/hakiki sıfatlar olarak tasnif etmişlerdir. Bunun altında Allah'ın insanlar tarafından daha iyi ve daha kolay anlaşılmasının yattığını söylemek de mümkündür. Ayrıca zorunlu olmamakla beraber her bir sıfatın konumu, Allah'ın zatını ve fiillerini ilgilendirmesi dolayısıyla sıfatların kendi özlerinde böyle bir taksimin yapılmasını mümkün kılan anlamlar taşıması, sıfatların tasnifine yol açmaktadır.¹

Allah'ın sıfatlarının tasnifi konusunda kelâm ekollerinde bir birliktelik bulunmadığı gibi, onların kendi içerisinde de bir anlayış birliği içerisinde olduğunu söyleyemeyiz. Kelâmcıların her birinin Tanrı anlayışları için belli bir metod söz konusu değildir. Çünkü her bir sıfat ve bu sıfatların zat ile olan ilişkisi konusunda yapılan yorumlar aynı şekilde sıfatların tasnifine de yansımıştır.

Allah'ın sıfatlarının taksimini dolaylıda olsa Kur'an'a dayandırabiliriz. Çünkü o kendisini vasıflandırırken “*O'nun eşi ve benzeri yoktur. O her şeyi işiten ve görendir*”² buyurmaktadır. İki cümleden oluşan bu ayetin birinci kısmı celal sıfatlarına, ikinci kısmı ise cemal sıfatlarına işaretler. Zira o celal ve ikram sahibidir.³ Celal onun azametinin, ikram ise en mükemmel varlık olduğunun delilidir.

4.1.2.1. Zatî Sıfatlar

Allah'ın zatına izafe edilen bu sıfatlar “*O'nun eşi ve benzeri yoktur*”⁴ ayetinde manasını bulmaktadır. Bunlar onun kendi zatıyla kaim oluşunu, varlığını, birliğini, hâdis varlıklara benzemediğini, ezeliğini ve ebediliğini açıklar.

Bunlara tenzihi/selbi sıfatlar da denir. Bunlar Allah'tan nefyedilmesi gereken ve O'nun aşkınlığının vurgulandığı sıfatlardır.⁵ Başka bir deyişle tenzihi sıfatlar Allah'ın ne olmadığını ifade ederler. Allah'tan başka varlıkların bu sıfatlarla vasıflanması muhaldir.⁶ Zatî sıfatların sayısı çok olmakla bunları belli bir sayıya inhisar etmek mümkündür.⁷

¹Özler, Mevlüt, “İlahi İsim ve Sıfatlar”, *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2012, ss. 219-260, s. 229.

²Şûrâ 42/11:

... لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

³Rahmân 55/27.

⁴Şûrâ 42/11.

⁵Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 52

⁶Düzgün, “Allah’a İman”, s. 80.

⁷Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 278

4.1.2.1.1. Vücut

Bir önceki bölümde Kur'an'ın delillendirme yöntemlerini araştırırken bunların öncelikle Allah'ın varlığına ve birliğine vurgu yaptığını söylemiştik. Bunların kelâmi yansımalarını ortaya koyarken de Allah'ın varlığı ile ilgili delilleri açıklamıştık. Burada ise bu delillendirme yöntemlerinin vücut sıfatına nasıl delalet ettiğine değinmek istiyoruz.

Vücut, var olmak ve yokluğu düşünülmemek anlamına gelmektedir.¹ Bazıları bu sıfata sıfat-ı nefsiyye adını vermek suretiyle diğer sıfat gruplarından ayırmışlardır.²

Kur'an'ın belirttiği üzere Allah vardır ve onun varlığı zatının gereğidir. “*O birdir, hiç bir şey onu var etmemiştir. Her şey ondan var olmuştur. Doğmamış ve doğurulmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.*”³ Varlığı ezeli ve ebedidir. Allah hakkında ne geçmişte ne de gelecekte yokluk düşünülemez. O her zaman vardır.

Allah'ın var olduğu düşüncesine âlemden yola çıkarak ulaşabiliriz. Sürekli gözlemlene imkânına sahip olduğumuz gökyüzü sonu olmayan bir güzellik ve harikuladeliğe abidesidir. Onun varlığının kudreti ve ihtişamı onun tek başına varolamayacağını bize göstermektedir. Dahası onun yaratılışındaki muazzamlık ortaya çıkınca bu durum onun tek başına varolamayacağını, mutlaka onu var eden bir yaratıcı olduğunu düşündürmektedir.

Gökyüzünde var olan cisimlerden güneş, ay, yıldızlar hepsi ince hesaplamalar çerçevesinde varlıklarını sürdürmektedirler. Eş'arî'ye göre güneş, ay ve yıldızlar Allah'ın varlığa birer delildir. Çünkü semaya baktığımızda güneş, ay, yıldızlar ve takip ettikleri yörüngeleriyle gök sistemleri bütün bunları yapan, organize edenin yaptıklarını bildiğini göstermektedir.⁴

Kur'an'da insanın âlemden Allah'ın varlığına ulaşması için deliller art arda sıralanmıştır.⁵ Bu delillerden ilki göklerin yaratılışıdır. Göklerin Allah'ın varlığına

¹ Topaloğlu, “Allah”, s. 488.

² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 339.

³ İhlas 112/3.

⁴ Eş'arî, *el-Luma*, s. 18.

⁵ Bakara 2/164:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلُوكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَخْبَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ
“Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”

istidlal edilmesi farklı şekillerde ele alınmaktadır. Gökyüzünde felekler, yaratılış bakımından aynı olmalarına rağmen boyutları ve hacimleri birbirine eşit değildir. Ayrıca feleklerin bulundukları yerler de birbirlerinden farklıdır. Hepsi belirlenmiş yörüngelerinde yer almaktadırlar.

Her yıldızın, feleğin bir tarafında kendisine has bir noktası bulunmaktadır. Diğer yönlerinin değil de sadece alt noktanın o yıldızta tahsis edilmesi bir tahsis ediciye muhtaç olduğunu göstermektedir. Her küre belli iki kutup üzerinde dönmektedir. Feleğin bütün cüzleri birbirine benzer olunca, onun üzerinde var kabul edilen bütün noktalara denk olduğu için onları birbirinden ayıran bütün daireler de eşittir. İki belli noktanın tabiat olarak diğer noktalara müsavi oldukları halde kutup olarak tahsis edilmesi bir yaratıcının var olduğu sonucuna götürmektedir.

Feleklerin karakterleri birbirlerinin aynı olmasına rağmen her birinin hızlı ve yavaş olma bakımından hepsine belli bir hareket tahsis edilmiştir. Feleklerin hareket ettiği yönler de birbirinden farklıdır. Feleklerin hareket halinde olmaları da onlara bu hareketi veren bir varlığın olmasını gerektirir. Ayrıca feleklerin bir araya gelmeleri ve hareketlerinin uyum içerisinde olması da Allah'ın varlığına delalet etmektedir.

Feleklerin renkleri de birbirinden farklıdır. Bu cisimler cisim olma bakımından eşittirler. Çünkü cisimleri feleki ve unsuri, kesîf ve latîf, sıcak ve soğuk, yaş ve kuru diye taksim etmek uygundur. Bu taksimin illeti bütün cisimler de ortaktır. Buna göre cisim olma durumu sıfatlarda da ortaklığı gerektirir. Mahiyet itibariyle aynı olan şeyler sıfatları kabul etme hususunda da eşittir. Öyleyse bir cisim hakkında doğru olan şey, diğer cisimler hakkında da doğru olur. O zaman her cismin kendine has miktar, konum, şekil, karakter ve sıfatı gibi şeylere tahsis edilmesinin mutlaka caiz olan şeyler cümlesinden olması gerekir. Bu ise kendisinden başka bir ilah olmayan kadîm bir yaratıcıya muhtaç olduğu sonucuna götürür.¹

Allah'ın var olduğunu bize gösteren delillerden biri de yeryüzüdür. O, değişik halleriyle yaratıcının varlığına delalet etmektedir. Yeryüzünün bütün vasıflarının, yani bir mekânda olmasının, renklerinin, tatlarının ve karakterlerinin değişmesinin, dağların ve çok büyük kaya parçalarından herbirinin kırılmalarının, bulundukları yerlerden kayıp gitmelerinin ve alt üst olmalarının mümkün olduğunu görmekteyiz. Bu yüzden yeryüzünü meydana getiren parçaların her birinin bir mekânda bulunma, bir yer işgal etme, yaklaşma, uzaklaşma, değişmelerinin mümkün olması gibi

¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1989, C. IV, s. 150-155.

hususlara tahsil edilmiş olduğu ortaya çıkar. Bu kütlelerin mümkün olan bir takım sıfatlarla muttasıf oldukları ortaya çıkınca bunlara bütün bu hususların tahsis edilmesinde bir yönetene ihtiyaç duymaları gerekmektedir.¹ Bu yönetici de Allah'tır.

Kur'an'da yer alan delillerden bir diğeri ise gece ve gündüzün art arda gelmesidir. Gece ve gündüzün değişmesi, güneşin hareketlerine bağlı olması, bazen gündüzlerin bazen gecelerin uzaması sebebiyle ilkbahar, yaz, sonbahar, kış mevsimlerinin değişmesi bu oluşumları var eden yaratıcının olmasını gerektirmektedir. Ayrıca insanlar gündüzleri kazanıp, geçimlerini sağlamaları, geceleri de dinlenme ve uykuya gitmeleri sebebiyle insan hallerinin bir nizam içinde yaratılması, birbirlerine zıt ve ters olmalarına rağmen, gece ile gündüzün, insanların maslahatını meydana getirmede, birbirlerine yardımcı olmaları da büyük ayetlerdendir. Çünkü iki şey arasında bulunan zıtlığın, bir maslahatı meydana getirmede yardımlaşmaları değil de birbirini ifsad etmeleri gerekmektedir. Gece ve gündüzün birbirine karışmaksızın devam etmeleri ile onların dengeli bir ölçüde yaratılması da bir delildir.² Bu gibi durumlardan dolayı gece ve gündüz tek bir varlığın yaratmasıyla bu kadar düzen ve intizam içinde varlığını devam ettirmektedir.

Yeryüzünde yetişen bitkilerin, meyvelerin Allah'ın varlığına delil olması da şu bakımdandır; Tek bir tane, toprağa düşer ve bir müddet sonra onun içine, yerin rutubet ve neminden bir miktar nüfuz eder. Böylece o şişip alt ve üst tarafından çatlar. Sonra üst tarafından toprağın içinden yukarı, göğe doğru yükselen bir fidan, alt tarafından da yerin derinliklerine dalan bir başka fidan çıkar. Yerin derinliklerine doğru dalan kısım o bitkinin köklerini oluşturur. Yukarı çıkan fidan da büyür, güçlenir ve ondan yapraklar, tomurcuklar, meyveler çıkar. Sonrasında ise o meyveler üzüm gibi farklı farklı niteliklerde olan maddeler içerirler. Çünkü üzümün kabuğu ve çekirdeği soğuk, sert ve katıdır. Fakat eti, sıcak nemli ve latiftir. Hem toprağın özelliği, hem feleklerle yıldızların hareket ve tesirleri bütün bu maddelerde aynı olmasına rağmen meyvelerin karakter, tat, renk, koku ve sıfat bakımından farklı farklı olduğunu görmekteyiz. İşte bütün bu veriler bizi rahîm ve kâdir olan bir yaratıcının varlığına götürür.³

Tüm bu delillere ek olarak yeryüzünü yaratan, ona kuru haldeyken yaşam bahşeden, ondan türlü türlü bitkiler çıkarıp insanın istifade etmesini sağlayan, yeryüzünde ihtişamlı dağları var eden bir yaratıcı olmalıdır. Yeryüzündeki toprağın

¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1989, C. IV, s. 160.

² Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1989, C. IV, s. 161-164.

³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. VI, s. 3281.

kuraklıktan sonra yeşermesi için yağmuru, yağmurun oluşması için de rüzgârları göndermesi muntazam bir düzenin göstergesidir. Yağmur ile her şey hayat bulmaktadır. Yeryüzünde süregelen düzen ve her şeyin bir intizam içerisinde devam etmesi, her şeyin bir amaca hizmet etmesi bir yaratıcının eseridir.

Kur'an'da kevnî ayetlerin dışında bize bildirilen eski kavimlerin, peygamberlerin yaşantıları ise inanan insanların delil olarak ele alacağı haberlerdir. Ayrıca Allah'ın peygamberleri göndermesi de onun varlığının delillerindendir. İnsan aklını kullanarak yaratıcı varlığının var olduğunu kabul etse de dini hakkında bilgi sahibi olması ancak peygamber aracılığıyla olmaktadır.

4.1.2.1.2. Kıdem

Kıdem, varlığının başlangıcı olmamak demektir. Diğer bir anlamıyla varlığının öncesine yokluğunun sebkât etmemesidir.¹ Buna ilaveten kıdem, Allah'ın varlığının başlangıcının bulunmaması ve başkasına ihtiyaç duymaksızın mevcut olması şeklinde de tanımlanabilir.² Kıdem sıfatı Allah'ın zatının gereğidir. Çünkü yaratıcı varlığın zorunlu ve yokluğunun imkânsız olduğu ortaya çıkınca onun ezeli olduğu kesinlik kazanır. Allah için kıdem sıfatı vacip olup bunun zıttı olan hudûs onun hakkında muhaldir.³ Allah'ın Kur'an'da bahsedilen 'evvel'⁴ ismi onun kıdemine delalet etmekte ve her şeyi yaratan olması⁵ da onun sahip olduğu kıdem sıfatının muhtevasını pekiştirmektedir.⁶

Kıdem, Allah'ın zatına layık olmayan, geçmişteki yokluğu selbettiği için de selbî sıfatları arasında yer alır.⁷ Allah'ın kadim olmasını şu şekilde delillendirebiliriz; Allah eğer kadim olmayıp hadis olsaydı var olmak için bir muhdise ihtiyaç duyacaktı. Her muhdis ise başka bir muhdise ihtiyaç duyar ve bu sonsuza dek bu şekilde devam

¹ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 45.

² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 186.

³ Cürcânî, *Şerhu'l Mevakıf*, C. III, s. 28.

⁴ Hadîd 57/3:

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir.”

⁵ En'âm 6/102; Furkân 25/2.

⁶ Yavuz, Yûsuf Şevki, “Kıdem”, *DİA*, C. XXV, s. 394, ss. 394-395, İstanbul 2002.

⁷ Gölcük-Toprak, *Kelâm, Tarih, Ekoller, Problemler*, s. 223.

ederdi. Teselsül ancak vacip olan varlık tarafından son bulacağı için bu varlık, varlığının başlangıcı olmayan bir yaratıcı olmalıdır. O da Allah'tır.¹

4.1.2.1.3. Bekâ

Allah'ın varlığının başlangıcı olmadığı gibi sonu da yoktur. Bu sıfat da beka olarak adlandırılmıştır. Kelime anlamı olarak sebat, devam etmek ve kesintiye uğramadan geleceğe doğru sürüp gitmek anlamına gelen beka, terim olarak Allah'ın varlığının sonunun olmaması demektir.² Bu sıfatın zıttı zevaldir.³ Allah'ın beka sıfatı varlıktan sonra gelecek olan yokluğu selbettiğinden selbi sıfatlar arasında yer almaktadır.⁴

Allah'ın varlığının başlangıcının ve sonunun olmadığı ve her şeyin yok olduğu zaman, onun zatının baki kalacağı ayetler tarafından da desteklenmektedir.⁵

Kur'an'da insana delil olarak sunulan her şeyin bir meydana geldiği ve yok olduğu an bulunmaktadır. Allah, kıyamet gününde her şeyin son bulacağını bildirmiştir.⁶ Tercih edilen her şeyin müreccihine ihtiyacı ya o yok iken veya meydana geldiği anda veyahut da varlığını sürdürdüğü andadır. Son durum batıl olup var olanın yeniden var olması anlamına gelmektedir. Geriye diğer iki ihtimal kalmaktadır. Bunlar ise yaratıcının varlığına delalet eden varlıkların sonradan meydana gelmiş olduklarını gösterir.⁷

Kur'an'da güneşin katlanıp dürüleceği,⁸ yıldızların söndüreleceği⁹ ve döküleceği,¹⁰ gökyüzünün yarılabacağı bildirilmektedir.¹¹ Bunlardan yola çıkarak olağanüstü durumlarda, devasa boyutlarda ve yok olmayacakmış gibi gözüken bu varlıkların da sonu olduğunu öğrenmekteyiz. Tezimizin yıldızların delil olması hakkındaki başlığında yıldızların bilimsel olarak sonlu olduklarını da açıklamıştık.

¹ Neseî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Kitabu't-Temhid li Kavaidu'l-Tevhid(Tevhidin Esaslar)*, Çev. Hülya Alper, İz Yay., 2010 İstanbul, s. 29.

² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 45.

³ Rağîb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 72-73

⁴ Yeşilyurt, Temel, *Ebu'l-Berekat en-Neseî ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, Kubbealtı Yay., Malatya 2000, s. 141.

⁵ Hadîd 57/3; Rahmân 55/26-27.

⁶ Rahmân 55/26.

⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1989, C. IV, s. 150-155.

⁸ Tekvir 81/1.

⁹ Mürselât 77/8.

¹⁰ İnfitâr 82/2.

¹¹ İnfitâr 82/1.

Güneş de büyük bir yıldız olduğuna göre onun da sonu vardır diyebiliriz. Her şeyin sonunun var olduğu bu âlemde Allah, baki kalacak olan tek varlıktır.¹

4.1.2.1.4. Vahdaniyet

Vahdaniyet; Allah'ın zatı, sıfatları ve filleri bakımından bir ve tek oluşunu ifade etmektedir. Zatında bir olması, parçası, cüzü ve terkibi olmamasıdır. Sıfatlarında bir olması, onun eşi ve benzerinin olmamasıdır. Fiillerinde birliği ise onun ortağının bulunmaması anlamına gelir. Çünkü ortaklık, acziyet göstergesi olduğu için muhaldir. Böylece Allah'ta vahdet fi'z-zat, vahdet fi's-sıfat, vahdet fi'l-ef'al olmak üzere üç yönden teklik bulunduğunu söylemek mümkündür.²

Allah, bölünme ve parçalanmaktan münezzeh olan bir varlıktır.³ Allah'ın tek olması sayı bakımından olmayıp eşi ve benzerinin bulunmaması dolayısıyladır.⁴ Bu yüzden selbi sıfatlar arasında değerlendirilmektedir. Onun tek olması İslam dininin ana unsurudur. Kur'an'da ayetlerin çoğu onun tek olmasından bahsetmektedir. Evrendeki tekvini hareketlerin anlatılması ve bunların birer ibret tablosu olarak sunulmasının temelinde de onun bu sıfatı yatmaktadır.

Ebu Hanife'ye göre Allah'ın birliği, ulûhiyette denginin bulunmaması ve hiçbir şeyin ona benzemmesi demektir.⁵ Mâturîdî'ye göre ise Allah tektir ve onun bir olduğunu; nakil, akıl ve kâinatın sahip olduğu yaratılış özelliğinin buna şahitlik etmesiyle ispatlamak mümkündür.⁶

Kelâm ilminde ise Allah'ın tek olduğunu ispatlama yolunda ortaya çıkan delillerden en meşhuru 'burhan-ı temanü' adıyla bilinir. Bu delile göre iki ilahın var olduğu düşünüldüğünde onlardan her birinin diğeri hilafına bir iş yapması ya mümkündür ya da değildir. Mümkün olduğunda, ya birinin isteği ya ikisinin dileği veyahut da her ikisinin isteği yerine gelecektir. Her ikisinin isteği yerine geldiğinde iki zıttın bir araya gelmesi, ikisinin de isteğinin olmaması durumunda ise, iki zıttın aynı anda oradan kalkması gerekeceğinden batıldır. Çünkü iki zıttın aynı anda var ve yok

¹ Rahmân 55/26, 27.

² İzmirli, *Yeni İlmî Kelâm*, s. 349-350.

³ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 61.

⁴ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber (Aliyyü'l-Kari Şerhi ile birlikte)*, s. 50.

⁵ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber (Aliyyü'l-Kari Şerhi ile birlikte)*, s. 50.

⁶ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 31.

olması aklen muhaldir. Birinin isteğinin olup diğerinin olmaması ihtimali ise isteği yerine gelmeyen acziyetinin ortaya çıkacağı, iki ilahta bulunan eşit kudretten dolayı yapılacak fiil hususunda tercih edici bir sebebin bulunmamasını gerektireceği için batıldır.¹

Burhan-ı temanü'de belirtilen iki ilahın birbiri hilafına bir iş yapmasının mümkün olabileceğinin imkânsızlığı ortaya konmuştur. Ancak bu durumda farzedilen iki ilahın birbirinin hilafına bir iş yapmasının mümkün olmaması durumu dikkate alınarak ortaya konan delil ise 'burhan-ı tevarûd' olarak adlandırılır. Burhan-ı tevarûd, iki vacibin bulunması durumunda onların ittifak etme ihtimalini dikkate alan bir delildir. Bu iki ilahtan her biri diğerine aykırı bir iş yapamaz ve bilâkis aynı şeyi yapma durumunda ittifak ederlerse; bu, ya birinin bir şeyi kastetmesinin, ötekinin bunun zıddını kastetmesine engel olması sebebiyle veya her ikisine tek bir şeyi yapmanın gerekmesi dolayısıyla meydana gelecek veyahut da hiçbir olmayacaktır. Birinci ihtimal, her ikisinin ezeli ilim ve kadim irâde ile bir şey yapmak istemeleri, muayyen bir ân ile kayıtlı olduğundan, farz olunan iki Tanrıdan her biri ezelde, istikbalde, belli bir ânda, belli bir işi yapmayı kast ve murad edebilir. Bu itibarla iki kasıttan birinin, diğerinden önce gelmesi müreccihsiz tercih olacağından imkânsızdır. Her ikisinin tek bir şeyi yapmasının gerekliliği ise ya icâb yoluyla veya daha uygun olması sebebiyle meydana gelecektir. Bu da batıldır. İcâbın meydana gelmesi faraziyeyle aykırıdır. Evlâ olanı seçme zarureti olsaydı, kullardan çirkin hiçbir işin meydana gelmemesi gerekirdi. Zira kulların fiilleri birtakım sebeplerden sonra gelir ki, bu sebeplerde onun bir katkısı yoktur. Aksi halde başka bir sebep gerekecek ve teselsüle gidilecektir. O halde bu sebepler Allah'tandır. Çirkin bir işin sebebi de çirkindir. Çünkü bu sebep, çirkin bir işi gerekli kılmaktadır. Çirkinini gerekli kılan da çirkin olacağından, evlâ olamaz ve netice olarak Cenâb-ı Hakk çirkin bir iş yapmayacağından dolayı, kullardan da çirkin bir işin meydana gelmemesi gerekirdi. İki zıttan birinin aslah olması durumunda, aslah olana riâyetin gerektiği kabul edilse bile, iki eşit durumda, iki ilah arasında muhalefetin bulunması mümkündür. Bu da muhali gerektirir.²

¹ Mâturîdî *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 31-35; Neseî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. I, s. 112-113; Yürük, İsmail, *Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Hüseyni es-Semerkandi'nin Belli Başlı Kelâmi Görüşleri*, (Allah ve İman Anlayışı) (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987, s.107; Şık, İsmail, "Burhan-ı Temanü'ya Eleştirel Bir Yaklaşım", *ÇÜİFD*, S. 10/2, s. 23, ss. 17-44, Adana 2010.

² Yürük, *Semerkandi'nin Belli Başlı Kelâmi Görüşleri*, (Allah ve İman Anlayışı), s.108.

Kelâm âlimlerin Allah'ın birliği Sadedinde ortaya koyduğu temanu delili aslında Kur'an'ın *“Yoksa onlar, yeryüzünden birtakım Tanrılar edindiler de ölüleri bunlar mı diriltecek? Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka Tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir”*¹ ve *“Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir Tanrı da yoktur; aksi takdirde her Tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o Tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Doğrusu Allah o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir”*² mealindeki ayetlerden mülhemdir.

Kur'an ilk nazil olduğunda onun en büyük hasımlarının özellikle müşrikler olduğunu görmekteyiz. Bunlar; Kâbe'de yüzlerce put yapıp onlara tapanların yanında, aya, güneşe ve yıldızlara tapanlar, tılsımcılar, melekleri ilah kabul edenler, Seneviyye, Mecusiler ve Hristiyanlar olmak üzere birçok gruptan oluşmaktadır. Onun mücadele ettiği bu gruplara ilk mesajı Allah'ın bir ve tek olduğudur. Elbette Tanrı tanımayan gruplar da vardır. Ancak Allah Teâla daha önce belirttiğimiz gibi kendisinin varlığına delalet eden evrendeki tüm argümanları aynı şekilde birliğini ortaya koyma bakımından da insanların aklına sunmuştur. Hatta Allah'a inandığını ifade etmenin gerekliliği *“Allah'tan başka ilah yoktur”* cümlesine kesin bir şekilde bağlanmış bu ifadenin yer almadığı hiçbir inanç Allah katında değer bulmamıştır. Bunun yanında tevhid inancını ortaya koyan bu cümleye daima peygambere iman da eşlik etmek zorundadır.

Kur'an'da var olan delillerle burhan-ı temanû'u birbiriyle ilişkilendirdiğimizde evrende var olan düzenin ancak tek bir varlığın yaratmasının ve düzenlemesinin neticesinde meydana geldiğini görürüz. Gökyüzünde ve yeryüzünde var olan düzen ancak tek bir yaratıcının var etmesiyle oluşmaktadır. Güneşin doğmasıyla sabahın olması, mevsimlerin belirli bir sıra içerisinde yaşanması da onun tekliğinin göstergesidir. Evrende var olagelen her şey onun varlığına delil olduğu gibi onların bir düzen içerisinde var olmaları ve varlıklarına devam etmeleri onun birliğine delildir.

Evrendeki delillerin dışında Kur'an'da anlatılan peygamberlerin mucizeleri de yaratıcının tek olduğuna delil oluşturmaktadır. Peygamberler gösterdiği mucizeler

¹ Enbiyâ Sûresi 21/21-22:

أَمْ اتَّخَذُوا إِلَهًا مِّنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

² Mü'minûn 23/91:

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ

Allah'ın var olmasının yanı sıra bir olmasının da göstergesidir. Çünkü onlar, oluşan mucizelerin beşer dışında bir güç tarafından gerçekleştirildiğinin farkına vararak onun yaratıcısının eşi ve benzerinin olmayacağı sonucuna ulaşır.

4.1.2.1.5. Muhalefetün li'l-Havadis

Bir şeyin diğer bir şeye aykırı olması anlamına gelen muhalefet ile sonradan vücut bulanlar, yaratılmış olanlar manasındaki havadis kelimesinin birleşimiyle oluşan bu terkip, sonradan olanlara benzememek demektir.¹ Bu terkip Allah'ı tüm mahlûklardan soyutlamak suretiyle onun mümkün varlıkların vasıflarıyla sıfatlanmasını inkâr etmek anlamını da taşıdığından ona izafe edilmekte ve sonradan olanlara benzerliği selb ettiğinden de selbi sıfatlar arasında yer almaktadır.

Allah hiçbir mahlûkata benzememektedir. Eğer mahlûkata benzerse var olma hükmü bakımından da onun hükmünü alır. Ayrıca ona benzediği yön ile de sonradan var olanlardan olur. Bu da kadîm bir varlık için muhaldir.²

Hiçbir şeyin Allah'ın eşi ve benzeri olmadığı konusunda olan ayetler de buna dayanak oluşturmaktadır.³ Onun benzerinin olmaması, daima var olması, rakibinin ve denginin bulunmaması bu ayetlerden her birinin yorumu olarak değerlendirilebilir. Eşi ve benzeri bulunan her şey çokluk statüsüne girmektedir. Zıttı bulunan her şey de fena statüsündedir. Çünkü zıttı onun varlığını ortadan kaldırabilir. Bundan dolayı Allah'tan başka her şeyin zevaline sebep teşkil edecek bir zıttı ve dengi bulunmaktadır.⁴

Âlemdeki her şeyin sonlu, Allah da sonsuz olduğu için evrendeki hiçbir şey ona benzememektedir. Allah, Kur'an'da delil olarak bize sunulan her şeye muhaliftir. Tüm deliller insanı kendilerine benzemeyen bir yaratıcıya götürmektedir. Bunlarda konu edilen her şeyi o yaratmış, düzenlemiş ve hala da belli bir düzen içerisinde varlıklarının devam etmesini sağlamaktadır.

¹ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 47; Yurdağür, Metin "Muhalefetün lil Havadis", *DİA*, C. XXX, s. 403, ss. 403-404, İstanbul 2005.

² Eş'arî, *el-Luma*, s. 16.

³ İsrâ 17/111; Şûrâ 42/11; İhlas 114/ 4.

⁴ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 36.

4.1.2.1.6. Kıyam bi-nefsihi

Kıyam bi-nefsihi, doğrulup ayakta durmak, devam ve sebat etmek, bir işin idaresini üzerine almak, gözetip korumak manalarına gelen kıyam ile şahıs, zat, kendisi manasındaki nefis kelimelerinden oluşan bir terkip olup¹ Allah'ın zatî bir sıfatıdır. Kıyam bi-nefsihi terkibi Kur'an-ı Kerim'de yer almamakla birlikte Kıyam; Allah'ın kendisine nisbet ettiği, kaim ve kayyûm² kelimeleriyle nefis kelimeleri birleştirilerek meydana getirilmiş ve böylece Allah'a izafe edilmiştir. O, Allah'ın bizatihi mevcut olduğunu, var olmak için başkasına muhtaç bulunmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu sıfat O'nun dışındaki her şeyin varlık kazanması ve mevcudiyetini sürdürebilmesinin onunla mümkün olabildiğinin de delilidir.³

Bu sıfat Allah'ın mekândan münezzeh olduğunun ifadesidir. O hâdis varlıkların kendisinden asla ayrılmasının mümkün olmadığı bir mekânda bulunma vasfına sahip olamaz. Allah bir mekâna yerleşseydi ve varlığı da o mekâna muhtaç olsaydı bu mekân hem kadîm hem de Allah'ın bir sıfatı olurdu. Zira her mekân kendisinde kaim olan şeyin özelliğini almaktadır. Hâlbuki sıfatın, manalarının gerektirdiği hükümlerle nitelenmesi imkânsızdır.⁴

Allah'ın varlığının kendinden olması, onun hiçbir şeye muhtaç olmadığını ve her şeyin ona muhtaç olduğunu gösterir. Eğer varlığında herhangi bir şeye muhtaç olsaydı hadis varlık kategorisine girmiş olurdu. Çünkü muhtaç olmak hadis varlığın özelliklerindendir Âlemdeki her şey onun var etmesiyle oluşmuştur ve hepsi ona muhtaçtır. Yeryüzünün yeşermesi, gökyüzünden incek olan suya bağlıdır. İnsanlar ve hayvanlar, yeryüzünün yeşermesi sonucunda oluşan bitkiler sayesinde hayatlarına devam etmektedirler. Bu şekilde her şeyin birbirine bir silsile şeklinde muhtaç olduğu görülmektedir. Oysa Allah tüm bunlardan müstağni olup hayatın devam etmesi için sebepleri var etmektedir. Sebepleri var edenin diğer varlıklardan farklı olarak kendiliğinden var olması zorunludur.

¹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 187.

² Bakara 2/255.

³ Karadeniz, Osman, "Kıyam Bi Nefsihi", *DİA*, C. XXV, s. 515, ss. 515, İstanbul 2002.

⁴ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, s. 46-47.

4.1.2.2. Subutî Sıfatlar

Hayat sahibi olan bir varlığın âlemdeki düzeni meydana getirebilmesi için beş şey bulunur. Bunlar ilim, irade, kudret, kasıt ve icattır. Fiilin meydana gelmesindeki etkenler bu sıraya göredir. Çünkü bilinmeyen bir şeyi meydana getirmeye kast edilemez. İrade edilmeyen bir şey de yapılamaz. İrade edilen şeyin meydana getirilmesi ise kudrete bağlıdır ve fiilde bu kudretin etkisiyle meydana gelir.¹

Bu kısa girişten sonra yaşadığımız dünyanın da içerisinde bulunduğu bir evrenin kendisini var etmesi düşünülemediğinden onun bu evrenin dışında bir varlık tarafından meydana getirildiğini anlıyoruz. Yani evren Tanrı'nın bir fiili olarak karşımıza çıkmakta ve bu fiilin meydana getirilmesinden bir takım vasıflara sahip olunması gerekmektedir. Fiilin meydana gelmesinden önce de onun abes bir fiil olmaması açısından başka özelliklere de ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bunlar ilim, irade, kudret, sem', basar ve kelâm sıfatlarıdır. Ancak bütün bunların hepsinin şartı ise hayat sıfatıdır.

Özet olarak belirtmek gerekirse Allah'ın gerçekleştirdiği eylemlerin bu sıfatlar vasıtasıyla meydana getirildiğini söyleyebiliriz. Her bir canlıda bu tür özellikler bulunsa da, mademki evren en güzel şekilde yaratılmışsa onu var eden müreccihinde tüm bu vasıflarının en mükemmel olması zorunludur.

Subuti sıfatlar, gerek afakî gerekse enfüsî delillerle varlığını açıkladığımız Allah'ın zatına işaret ettiğinden onun zatı ile kaim olan ve insanın zihnine O'nun zatının anlaşılması hususunda yeni bir mefhum ve mana kazandıran sıfatlardır. Bu sıfatlar ayrıca sıfat-ı zatiyye, sıfat-ı maani, sıfat-ı manevviyye isimleriyle de adlandırılır.² Onlar naslarla sabit olup, Sünni anlayış açısından Allah'ın zatının ne aynı ne de gayrıdır.³

¹ Semerkandî, *Mea'rif*, C. II, s. 1140; Yürük, *Semerkandî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri*, (Allah ve İman Anlayışı), s. 154.

² Özler, "İlahî İsim ve Sıfatlar", s. 234.

³ Yürük, İsmail, "Subûtî Sıfatlarda Zat-Sıfat Münasebeti", *Kamer İlmi, Fikri, Aktüel Dergi*, S. 7, s. 20, ss. 19-26, Ankara 1996.

4.1.2.2.1. Hayat

Allah'a mahsus olan hayat ‘ölümsüzlük’ (beka) anlamına gelir. Buna göre hay, ‘hakkında ölümün geçerli olmadığı varlık’ demektir. Hayat sıfatı Allah’ın için ölümden söz edilememesi, onun ölümsüz olması anlamına gelmektedir.¹ Mâturîdî hayat kavramına ‘ebediyen ölümlü olmayan’ manasından başka ‘hiçbir şeyden gafil bulunmayan, asla yanılmayan ve unutmayan’ şeklinde bir anlam vermiştir.²

Kur’an’ın ifadesiyle de sabittir. “O’ndan başka Tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O’na bağlı ve dayalıdır.”³ Allah’ın hayat sıfatıyla muttasıf olması, onun tam ve ekmel bir sığata sahip olduğunu gösterir. O, bu vasfını herhangi bir varlıktan almamıştır.⁴ Allah’ın sahibi olduğu hayat sıfatı Allah hakkında vacip olup bu sıfatla vasıflanması O’nun zatının gereğidir. Bunun zıttı olan memat Allah hakkında muhaldır.⁵

Kelâmcıların çoğuna göre hayat, ilim ve kudretin kendisiyle sahih olduğu bir sıfattır. Çünkü her ilim ve kudret sahibi zorunlu olarak hayat sahibidir.⁶ Onun hayat sıfatıyla vasıflanması bizim hayat sahibi olmamız gibi değildir.

Evrendeki her şeyi hayat sahibi yapmasına rağmen kendisinin hayat sahibi olmasında hiçbir şeye muhtaç olmaması onun benzersizliğinin göstergesidir. Kur’an’da delillendirme getirilen her varlık, evrendeki düzen ve intizamın sonucunda ancak hayat sahibi bir varlığın yaratmasıyla ortaya çıkmıştır. Allah hayat sahibi olmasının gereği olarak evrendeki düzeni devam ettirmektedir. O istediği zaman da bu düzen sona erecektir.

Evrenin fevkalade bir düzen içerisinde işleyişi onun yaratıcısının âlim ve kadir olduğunu gösterir. Âlim ve kadir sıfatlarının hay olmayan bir varlıkta bulunması aklen muhaldır. Bu açıdan bakıldığında hayat sıfatının varlığı zorunlu olarak bilinir. Aynı düşünce çizgisinden ayrılmamak şartıyla âlim ve kadir sıfatları yerine Allah’ın fiil sahibi oluşunu esas almak da mümkündür. Buna göre, ‘büyük bir sanat eseri olduğu

¹ Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 183.

² Mâturîdî, *Te'vîlatü'l-Kurân*, C. II, s. 153.

³ Bakara 2/255:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

⁴ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s.123.

⁵ Taftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l Makâsıd*, Tah. İbrahim Şemseddin, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, C. III, s.101, Lübnan 2011.

⁶ Râzî, *el-Muhassal (Kelâm'a Giriş)*, s. 91; Taftâzânî, *Şerhu'l Makâsıd*, C.III, s.101, Cürcânî, *Şerhu'l-Mevakıf*, C. III, s. 132.

apaçık bulunan tabiatın yaratıcısının iradi bir fail (fail-i muhtar) olmaması düşünülemez. Bu özellik de ancak hay olan varlık için bahis konusudur' şeklinde bir ispat yapılabilir. Kısacası hayat sıfatı bununla diğer ilahi sıfatların mevcudiyet ve sıhhat kazandığı temel bir kavram konumundadır.¹

4.1.2.2.2. İlim

İlim, Allah Teâla'nın zâtı ile kâim ve onun bilinen şeylere taalluku ile her şeyin ve her türlü halin Cenâb-ı Hakk'a malum ve münkeşif olduğu bir sıfattır.² Allah'ın ilim sıfatı onun duyular âlemine ve duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi anlamına gelmektedir.³ Allah'ın ilmi mümkün, zorunlu ve mümtene olan bütün mefhumları kuşatmaktadır.⁴ İlim sıfatı Allah için vacip olup, zıddı olan cehalet ise muhaldır.⁵

Allah'ın ilim sıfatıyla muttasıf olduğuna: “*O yarattığını bilmez mi? o latîftir, haberdârdır.*”⁶ âyeti açıkça delâlet etmektedir. Allah'ın ilim sıfatı olduğuna göre, O'nun ilminin kadîm olması gerekir. Çünkü Allah'ın onunla sadece belli bir zamana muttasıf olması düşünülemez.⁷

Âlemde bozulmayan bir düzen bulunmaktadır. Bu düzen kusursuz bir şekilde devam etmektedir. Çünkü Allah Teâla'nın fiilleri hayret verecek bir sıra ve güzel bir tarzdadır. İnsan ve diğer canlıların vücut yapıları üzerinde yapılan araştırmalar ve feleklerin tertibi bunu göstermektedir. Fizyoloji ve astronomi kitapları bu konuların detaylı açıklamalarını içermektedir. Akıllara hayret veren bu düzenli işlerin sahibinin, en ince teferruatına kadar her şeyi bilmesi zorunludur.⁸ Nitekim âlemde yaratılan her şey onun bilgi sahibi olduğunun göstergesidir. Kur'an'daki delillerin de işaret ettiği üzere ilim sıfatının kâinatla doğrudan ilgisi bulunmaktadır.⁹

¹ Topaloğlu, Bekir, “Hay”, *DİA*, C. XVI, s. 550, ss. 549-550, İstanbul 1997.

² İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 358.

³ Yavuz, Yûsuf Şevki, “İlim”, *DİA*, C. XXII, s. 108, ss.108-109, İstanbul 2000.

⁴ Cürcânî, *Şerhu'l Mevakıf*, C. III, s. 114.

⁵ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 358.

⁶ Mülk, 67/14:

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

⁷ İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl*, s. 170.

⁸ Semerkandî, *Mea'rif*, C. II, s.1123.

⁹ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 358.

Göklerin ve yerin yaratılması da Allah'ın bilgisi dâhilindedir. Kur'an'da onun göklerin ve yerin gaybını bildiği,¹ onları örneği olmadan yarattığı,² yeryüzünü yarattıktan sonra göğü düzenlediği, göklerdeki ve yerdeki her şeyin Allah'ın mülkü olduğu,³ göğü kandillerle/yıldızlarla süsleyip koruduğu,⁴ onların benzerini de yaratmaya gücünün yettiği belirtilmiştir. Bunların hepsi onun ilmi sayesinde gerçekleşmiştir.

Allah'ın gökteki ve yerdeki her şeyi bildiği Kur'an'da vurgulanmıştır.⁵ Onda insanlara ibret alıp düşünmesi için sunulan her şey Allah'ın ilim sıfatının dâhilinde yarattığı varlıklardır. O'nun insanı yaratması, onların daha rahimlerdeyken ikiz mi tek mi, dişi mi erkek mi olacağını bilmesi ve her birine farklı farklı özellikler vermesi ilim sıfatıyla ilişkilidir.⁶ Onun bilgisinin her şeyi kuşattığı Kur'an'da delillendirilmiştir. İnsanın rızkının az mı çok mu olacağı da Allah'ın bilgisi dâhilindedir.⁷ O, bunların hepsinin tek tek nasıl yaratılacağını bilmektedir.

Güneşin kendi yörüngesinde akıp gitmesi de O'nun bilgisiyle olmaktadır.⁸ O eşsiz bilgisi sayesinde güneşin bu hareketini düzenlemektedir. Allah'ın ayı ve güneşi hesap ölçüsü kılması⁹ da onun ilim sıfatı sayesindedir. Allah'ın ilim sıfatının gereği olarak kâinatta düzenlediği şeylerden birinin de gece ve gündüz olduğu Kur'an'da belirtilmiştir.¹⁰

Bunlara ilaveten tefsir literatüründe mugayyebât-ı hamse olarak bilinen ve beş bilinmeyen anlamına gelen hususlar da Allah'ın ilim sıfatının kapsamının ne kadar geniş olduğunu bize haber vermektedir. Âlemin en küçük zerresinin dahi onun ezeli ilminin dışında kalmadığını, aşağıdaki ayetin ifadesi daha da pekiştirmektedir. Bu ayete göre Allah Teâla zaten sık sık belirttiği gibi kıyametin ne zaman kopacağını

¹ Fâtır 35/38.

² En'âm 6/101.

³ Nisâ 4/170.

⁴ Fussilet 41/12.

⁵ Hucurât 49/16:

قُلْ أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah göklerde ve yerde olanları bildiği halde Allah'a dininizi öğretmeye mi kalkışıyorsunuz! Allah her şeyi bilmektedir.”

⁶ Hucurât 49/13; Lokmân 31/34; Şûrâ 42/50; Nahl 16/70.

⁷ Şûrâ 42/12:

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَنْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Rızkı dilediğine bol, dilediğine de ölçülü verir. Çünkü O her şeyi bilmektedir.”

⁸ Yâsîn 36/38.

⁹ En'âm 6/96.

¹⁰ En'âm 6/13, 96.

sadece kendisi bilmekte, yağmuru istediği gibi yağdırmakta, rahimde olanların durumunu kendisi belirlemekte, her bir şahsın gelecekte ne yapacağına o karar vermekte ve her bir varlığın nerede öleceğini O bilmektedir. “*Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah’ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.*”¹

4.1.2.2.3. Sem’ ve Basar

Sem’ sıfatı Allah’ın işitmeye konu teşkil eden herşeyi işitmesi,² basar da Allah’ın gizli ve aşikâr herşeyi bütün özellikleriyle idrak edip görmesi³ anlamına gelmektedir. Bu ikisi Allah’ın diğer ilahi sıfatları gibi son derece kemal olan vasıflarıdır. Onun görmesi ve işitmesi, diğer varlıkların görme ve işitmelerine denk değildir. Bütün renk ve şekiller, harf ve sesler bu iki sıfatla Allah’a görünür olmaktadır. Onun görüp işitmesi gizli, aşikâr, vacip ve caiz olan her şeyi kapsamaktadır.⁴

Allah’ın semi’ ve basir olması onun hayat sıfatıyla bağlantılıdır. Allah’ın hayat sahibi olması hasebiyle, her dirinin de işitme ve görmeyle nitelenmesi mümkündür. Bir sıfatla nitelenmesi mümkün olan ise o sıfatla veya onun zıttıyla vasıflanır. İşitme ve görmenin zıttı ise sağırılık ve körlüktür. Sağırılık ve körlük eksik sıfatlar olduğu için Allah’ın bu eksik sıfatlarla vasıflanması imkânsızdır. O halde onun görme ve işitmeyle nitelenmesi zorunludur.⁵

Kur’an’da Allah’ın bize delil olarak sunduğu, varlıklardan bazıları onun semi ve basir sıfatıyla vasıflandığına da delil teşkil etmektedir. Ayetler; Allah’ın kuşların havada uçmasını,⁶ gökleri ve yeri altı günde yaratmasını,⁷ onların gaybını bilmesini,⁸ insanları yaratmasını ve onların hayatlarının son bulmasını,⁹ insanların ve hayvanların

¹ Lokmân 31/34:

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

² Taftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, s. 164; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 276.

³ Taftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, s. 164; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 40.

⁴ İzmirli, *Yeni İlmî Kelâm*, s. 362.

⁵ Cüveynî, *Kitabu’l-İrşad*, s. 76; Taftâzânî, *Şerhu’l Makâsıd*, C.III, s.100; Cürçânî, *Şerhu’l Mevakıf*, C. III, s. 144.

⁶ Mülk 67/19.

⁷ Hadîd 57/4.

⁸ Hucurât 49/18

⁹ Tegâbün 64/2; Lokmân 31/28.

eşlerini yaratması ve onların çoğalmasını,¹ insanların rızkının yaratılmasını,² gecenin gündüzün birbirini takip etmesini,³ onun sem' ve basar sıfatıyla ilişkilendirmektedir.

Az önce Kur'an'ın Allah'a nisbet ettiği fiileri bildiren tüm ayetlerin sonunda "O(Allah) işiten ve görendir/وهو السميع البصير" ibaresi yer almaktadır. Bu da Allah'ın her şeyi görüp işittiğinin nakli delilidir. O bu sıfatları sayesinde evrende varlık sahasına çıkan her şeyi görmekte ve işitmektedir.

4.1.2.2.4. Kudret

Kudret, hayat sahibinin irâde vasıtasıyla yapma veya terk etmesinin mümkün olduğu bir sıfattır.⁴ Kudret, Allah'tan her türlü acziyeti kaldırarak O'nun her şeye gücünün yetmesi anlamına gelmektedir.⁵ Bu anlamıyla Kudret, Allah'ın ezelfi sıfatlarından biri olup, onunla kâinatta tesir ve tasarrufta bulunmaktadır. Sayısız sınıfları ve türleri içine alan şu kâinâtı Allah'ın yaratması kudret sıfatının varlığına delildir.⁶

Kur'an'da da: "O her şeye kâdirdir",⁷ ve "De ki: O, size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azab göndermeye veyahut da sizi birbirinize katıp kiminizden kiminin hıncını tattırmaya kâdirdir"⁸ buyurulması, Allah'ın kudret sıfatıyla muttasıf olduğunu göstermektedir.

Kudret sıfatıyla kastedilen, âlemi var edip etmemesinin mümkün olması ve bunlardan hiçbirinin ondan ayrılması imkânsız olacak şekilde zatının gereği olmamasıdır.⁹ Allah'ın kudret sıfatıyla muttasıf olduğu hususunda İslam âlimleri

¹ Şûrâ 42/11:

فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُكُمْ فِيهِ لَئِيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ
"Gökleri ve yeri yaratan odur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür."

² Şûrâ 42/27.

³ Hac 22/61.

⁴ Cürçânî, *Kitabü't-Ta'rifat*, s.74.

⁵ Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 510.

⁶ Yüksel, *Sistematik Kelâm*, s. 47.

⁷ Rûm, 30/50:

فَإِنظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُخْرِجُ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُخْيِ الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
"Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da odur. O'nun her şeye gücü yeter."

⁸ En'âm 6/65.

⁹ Cürçânî, *Şerhu'l Mevakıf*, C. III, s. 82.

arasında fikir ayrılığı bulunmamaktadır.¹ Nitekim Kur'an'da çoğu ayette onun gücünün her şeye yettiği sık sık vurgulanmıştır.²

Kudret, ezeli bir sıfat olup Allah'ın makdurata tesir etmesidir.³ O, irade sıfatıyla ilgilidir. İrade gibi mümkün olanlara taalluk eder.⁴ Kudretin taalluk ettiği alanların bazıları Kur'an'daki ayetlerle insanoğluna delil olarak sunulmuştur. Örneğin âlem, insan zihinlerini hayrete bırakacak birtakım varlıklardan meydana gelmiş, muhkem, mürettep ve üstün bir nizama, eşsiz bir düzene sahip olan bir varlıktır. Bu ise şüphesiz üstün bir kudrete delalet etmektedir.⁵

Kur'an'da sunulan delillerden bazılarında yedi göğü ve yeri yaratması, onların Allah'ı tesbih etmesi, yıldızların gökyüzünde kandil misali olması, güneşin ve ayın kendi yörüngesinde akıp gitmesi, yer ve gök arasında yarattığı canlılar ve bu canlıları sudan yaratması, yeryüzünün kuruluktan sonra yeşermesi, insanların arasında akrabalık bağlarının olması, insanların güç sahibi olarak yaşaması ve sonrasında onların yaşlanması, daha sonra ise hayatının son bulması, insanın farklı cinsiyetlerde çocuk sahibi olması, dilediğine hiç çocuk vermemesi, insanlardan dilediğine mülkü verip dilediğine vermemesi, insanların ahirette tekrar diriltilmesi,⁶ onun kudretinin kâinattaki tezahürü olarak sunulmuştur.

Felekler de Allah'ın kudretine delil teşkil etmektedir. Çünkü Allah'ın, bu küreleri yaratması, onları döndürmesi ve kürenin dönmesiyle de yıldızın dönmesi onun muktedir olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Allah yıldızları, semayı delecek bir daireden meydana getirebilecek kudrete sahiptir.⁷

Onun eşsiz kudreti Kur'an'da değinilen noktaların yanı sıra her şeye taalluk etmektedir. Âlemdaki her şey onun gücünün etkisinde oluşmuş olup ve oluşmaya devam etmektedir.

Allah Teâla'nın kudretinin müşahade edilebileceği en büyük varlık evrendir. Evrende Allah'tan başka tesir kuvvetine sahip olanlar da bulunmaktadır. Fakat bu müessir kuvvet, netice itibarıyla yine Allah'a dayanır. Çünkü evren cevher ve

¹ Topaloğlu, Bekir, "Kudret", *DİA*, C. XXVI, s. 317, ss. 316-317, İstanbul 2002.

² Al-i İmrân 3/189; Hadid 57/2; Mülk 67/1 vd.

³ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 164.

⁴ İzmirli, *Yeni İlmî Kelâm*, s. 361.

⁵ Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *el-İktisad fî'l İtikad*, Haz. İbrahim Agâh Çubukçu-Hüseyin Atay, Nur Maatbası, Ankara 1962, s. 60.

⁶ Örneğin bkz. Talâk 65/12; Tegâbün 64/1; Fussilet 41/12, 39; Yâsîn 36/38; En'âm 6/96; Şûrâ 42/29; Nur 24/45; Rum 30/50, 54; Furkân 25/54; Nahl 16/ 70; Şûrâ 42/50; Âl-i İmrân 3/26; Ahkâf 46/33.

⁷ Râzî, *Tefsir-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII, s. 498-500.

arazlardan oluşmaktadır ve daima kendilerinin varlığını devam ettirecek bir kuvvete muhtaçtırlar. Bu kuvvet de ya doğrudan veya kendisini ayakta tutacak vasıfta, ayakta tutma kuvvetini yarattıktan sonra veyahut da ayakta tutulacak olan kuvveti ayakta tuttukten sonra olmak kaydıyla Allah Teâla'dır.

Tesir edici kuvvetler cevher ve arazlar olamaz. Allah'tan başka her şey, sahip olduğu kuvvet ve diğer bütün konularda, meydana gelme ve devam etme bakımından Allah'a muhtaçtır. Allah'ın kudretinin tesiri her durumda, tesir sahibi varlıkların tesirinden ilgisini kesmez. Bu kuvvetlerin muhafazası ve devamı Allah Teâla sayesinde olduğu gibi, tesir sahibi varlıklardan meydana gelen şey de, Allah'ın kudretiyle meydana gelmektedir. Zira müessirin tesiri durumunda, bu müessirin tesirindeki gerçek fâil kuvvet, o şeye tesir eden fâildir. Bu da bütün makdûrâtın Allah'ın kudretiyle meydana geldiğini göstermektedir.¹

4.1.2.2.5. İrade

Kelimenin asıl anlamı dilek ve umuttan oluşan güç, emir, istemek, talep etmektir.² Allah'ın bir sıfatı olarak da Allah'ın her mümkünü caiz olan yön ve sonsuz vakitlerden birine, yapma ve yapmama açısından tahsis etmesi anlamına gelmektedir.³

İrade sıfatının Kur'an ayetlerinde yer alması bir önceki sıfatlara göre farklılık arz eder. Önceki sıfatlar Allah'a ism-i fail sığasıyla nisbet edilirken, Allah'ın iradesinden bahseden ayetlerde erade-yürüd/ أراد - يريد⁴ veya şâe-yeşâu/ يشاء - يشاء⁵ olarak mazi veya muzari sığasında gelir. Böylece o irade ve meşiet sahibidir. İrade tekvinî olursa meşiet; teşriî olursa muhabbet ve rıza adını alır. Onun irade/meşiet sıfatıyla muttasıf olduğuna Kur'anî delil olarak da “O, dilediğini yapandır”⁶ ayeti gösterilir. Buna dayanarak kelâmcılar Allah Teâla'nın mastar vezninde irade sıfatının bulunduğu ispat etme çabası içerine olmuşlardır. Onlara göre bir kimsenin herhangi bir fiili yapma veya yapmama tercihinde bulunması ve bunun da belli bir âna tahsisi edilmesi gerekir.

¹ Semerkandî, *Mea'rif*, C. II, s.1240-1243.

² Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 272-273.

³ İzmirli, *Yeni İlmî Kelâm*, s. 359.

⁴ Örneğin bkz. Bakara 2/26, 185; Yasin 36/82; Hûd 11/34 vd.

⁵ Örneğin bkz. En'âm 6/35, 112; Furkân 25/10; Bakara 2/142; Âl-i İmrân 3/47 vd.

⁶ Burûc 85/16:

Allah'ın fiilleri de böyledir. Çünkü O'nun bazı fiillerinin, diğer bazı fiillerinden önce veya sonra gelmesi mümkün olduğu halde, muayyen bir zamana tahsis edilmesi, Allah tarafından bir tercih sebebinin bulunmasını gerekli kılmaktadır. Bu tercih sebebi, kudretin kendisi olamaz. Zirâ kudretin görevi icâd ve tesirdir. Bu ise bir makdûra tahsisin bulunması ve ötekine ise bulunmaması yahut da belli bir vakte değil de, başka bir vakte tahsisi gerektirmez. Kudretin bütün makdûrâta ve vakitlere nisbeti eşittir.

Bu tercih sebebi, fiilin vukuunu bilmek olamaz. Çünkü bir şeyin vukûunu bilmek vukûa, vukûu da irâdeye tabidir. Tercih edici sebep uygun olanı bilmek de olamaz. Çünkü Allah'ın fiilinin illeti garaz değildir.

Tercih sebebi hayat da olamaz. Çünkü hayat, bütün vakitlere nisbetinin eşitliği hususunda kudret gibidir. Tâbî olma hususunda ilim gibi olan semi' ve basar sıfatları da müreccih sebep olamaz. Yani işitmek ve görmek, işitilen ve görülen şeylerle ilgili olduğu için, onlara tâbîdirler.

Kelâm sıfatının icâdla bir ilgisi olmaması hasebiyle, onun da tercih edici sebep olduğunu söyleyemeyiz. O halde tercih sebebi, bütün bu sıfatlardan başka bir sıfat olup, tercih ve tahsis özelliğine sahip olmalıdır. Böyle bir sıfat, irâdeden başkası olamaz.¹

Bu delil Allah'ın irade sıfatının aklen ispatıdır. Allah Teâla bu sıfatla muttasıf olduktan sonra onun aynı şekilde zatı gibi ezeli olması gerekir. Eğer Allah ezelde mürid olmasaydı hâdis bir iradeyle mürid konumuna gelirdi. O hâdis irade ise kendisini meydana getiren başka bir iradeye sahip olurdu. 'İrade hâdis olduğu halde bir muhassısa, tahsis ediciye ihtiyaç duymaz' denilirse o zaman âlemin de tercih edici bir muhassıstan müstağni olması gerekirdi. Bu ise muhaldir.²

Filozoflar, Vâcibü'l-Vücûd'un irâdesi kadim olduğu takdirde, murâdın ve neticede âlemin kadîm olmasını, hâdis olduğu zaman da başka bir irâdeye ihtiyaç hâsıl olacağını ve bu da devir ve teselsül gerektireceği için, irâde sıfatının bulunmayacağı kanaatine varmışlardır.³

İslam filozoflarına göre âlem Allah'tan zorunlu olarak sudur etmiştir. Onlar Allah'ın âlemi akletmesiyle birlikte onun zatından feyezane ederek meydana gelmiş,

¹ Râzî, *el-Muhassal (Kelâm'a Giriş)*, s. 161; Semerkandî, *Mea'rif*, C. II, s. 1144-1145.

² Cüveynî, *el-Akidetü'n-Nizamiyye*, İFAV Yay, Trs.. İstanbul, s. 25; Özler, "İlahi İsim ve Sıfatlar" , s. 224.

³ İbn Hümâm, Kemal, *Müsâyere*, Çağrı Yay., İstanbul 1979, s. 63-64.

varlığı mümkün, ancak kadîm olan bir zattan sudur etmesi hasebiyle, onun kendisinden önce yok olduğu ânın bulunmaması anlamına gelen kıdem sıfatıyla vasıflandığını iddia etmişlerdir. ‘Birden ancak bir çıkar/ لا يصدر عنه إلا الواحد’ prensibine dayanarak da bu suduru akıllar silsilesiyle devam ettirerek onuncu akıldan sonra ay altı âlemine geçmişler ve bunun süflî âlem olduğunu söyleyerek dört unsurun burada meydana geldiğini ileri sürmüşlerdir.¹

Filozofların bu anlayışı Kur’an’ın genel anlamıyla uyuşmamaktadır. Zira onun içerisinde sayılamayacak kadar fiiller Allah’ın irade ve meşietine bağlanmıştır. Öyleyse âlemin kendisi ile onun içerisindeki en küçük zerreye kadar her şey Allah’ın iradesinin sonucudur.

Allah her şeyi bir düzene göre yaratıp idare etmektedir. Kur’an’ın insanın görüp idrak etmesi için Allah’ın varlığına delil olarak sunduğu ayetlerde onun her şeyi irade etme gücüne sahip olduğu açıkça belirtilmiştir.² Örneğin dilediğini yaratıp, dilediğini yok etmesi, dilediğine rızkını çok dilediğine az vermesi, insanlardan dilediğini nura iletmesi, gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki her şeyi örneksiz, hakk ve hikmete uygun olarak yaratması, dilediği zaman rüzgârları kesip gemilerin seyir halini durdurması, dolu yağışındaki doluların kime isabet edeceğini dilemesi ve eğer dileyseydi suyu acı olarak yaratabileceği halde onu tatlı kılması vd. gibi hususların tamamı, Allah’ın kendi irade sıfatına bağladığı olgular ve fiillerdir.³

Allah’ın iradesi her yeri ve her şeyi kuşatmakta olup, mümkün varlıklardan asla ilgisini kesmez. Âlemde olanlar onun dilemesi sayesinde ortaya çıkmıştır. O neyin, ne zaman ne şekilde vuku bulacağını belirlemektedir. Evrendeki düzenin bozulmadan devam etmesi de onun dilemesiyle olmaktadır.

4.1.2.2.6. Kelâm

Kelime anlamı söz, konuşma⁴ olan kelâm, Allah’ın sıfatı olarak onun harf ve seslere ihtiyaç olmadan konuşması demektir.⁵ Allah’ın kelâm sıfatı mahlûkatın

¹ Atay, Hüseyin, *Farabi ve İbn Sina’ya Göre Yaratma*, AÜİF Yay., Ankara 1974, s. 106-116.

² Tekvîr 82/29.

³ Örneğin bkz. Mâide 4/17, Kasas 28/68; En’âm 6/133; Fâtır 35/16; Şûrâ 42/12, 33, 49, 50; Hac 22/5; Âl-i İmrân 3/6, 47; Rum 30/48, 54; Nur 34/35, 43; İsrâ 17/99; İbrâhîm 14/19; Lokman 31/10; Furkân 25/45; R’ad 13/13; Vâkıa 56/70.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C. VII, s. 522.

⁵ Özler, “İlahî İsim ve Sıfatlar”, s. 238.

kelâmına benzemeyen, ilim ve irade sıfatlarından başka bir sıfattır.¹ Çünkü bu sıfatı ilim, irade ve kudret gibi diğer sıfatlardan ayıran en önemli özelliği kelâmın Allah Teâla'da hitap kastıyla bulunmuş olmasıdır. Hâlbuki diğer sıfatlar böyle değildir.² Bununla birlikte kelâm sıfatının Allah'ın zatı ve kâinatla olan ilgisi ilim sıfatına benzer. Nasıl ki ilim sıfatı her şeye taalluk ediyorsa, kelâm sıfatı da aynı taalluka sahiptir.

Allah'ın sıfatları içerisinde aklen bilinmesi mümkün olmayan tek sıfat budur. Allah'ın böyle bir sıfatla vasıflanmasının bilinmesi ancak haber vermesiyle mümkün olmaktadır. Nitekim Gazâlî Allah'ın kelâm sıfatıyla vasıflandığına delil olarak peygamberlerin gönderilmesini göstermiştir. Allah'ın bu vasfını inkâr edenler peygamberleri de inkâr etmiş olacaktır. Çünkü resulün manası, kendisini gönderenin kelâmını tebliğ eden kimsedir. Onun görevlendirildiği risalet de Allah'ın kelâmından ibarettir.³

Allah'ın kelâm sıfatının yansıması olan kutsal kitaplardan Kur'an, kendisini Allah'ın varlığına delil olarak göstermiştir. Onun mucizevî yönü, insanlar tarafından bir benzerinin getirilmesinin mümkün olmayışı; eşsiz belağatı, onun insanüstü, her türlü noksanlıklardan münezze ve tüm kemal sıfatlarıyla muttasıf bir varlığın tecellesi olduğunun kesin delillerinden biridir.

4.1.2.2.7. Tekvin

Lügatta yaratmak, yokluktan varlık sahasına çıkarmak manalarına gelmektedir.⁴ Allah'ın sıfatı olarak tekvin; icad özelliğine sahip, mümkün varlıklara taalluk etmekte olup onları yoktan varlık sahasına çıkmasını sağlayan bir sıfattır.⁵ Bu sıfat yaratmak, en güzel şekilde yaratmak, yapmak, yaşatmak, öldürmek, rızıklandırmak, nimet vermek ve azap etmek gibi bütün fiili sıfatların tamamını içermekte olup bunların esası konumundadır.⁶

¹ Yüksel, *Sistematik Kelâm*, s. 52.

² Semerkandî, *Mea'rif*, C. II, s.1169.

³ Gazâlî, *el-Iktisad fi'l İtikad*, s. 84-85.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. XIII, s. 363-368

⁵ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 371-372.

⁶ Özler, "İlahi İsim ve Sıfatlar" , s. 241.

Eş'arîler tekvin sıfatını müstakil bir sıfat olarak görmemektedirler. Eş'arî'ye göre bu sıfat kudret sıfatının hâdis olana taallukudur. Hakiki sıfat olmayıp, kudret sıfatına racidir.¹ Mâturîdîlere göre ise bu sıfat Allah'ın zatı ile kaim, ezeli subuti ve müstakil bir sıfattır.²

Mâturîdîler Allah'ın yaratma/تخليق, rızık verme/ترزيق, diriltme/إحياء, öldürme/إماتة, en güzel şekilde meydana getirme/إنشاء و إبداع, yapma/صنع vd. fiillerini tekvin sıfatıyla ifade etmişler ve bunun da Allah'ın zatıyla kaim subuti bir sıfat olduğunu söylemişlerdir.³

Biz bu bağlamda kudret ve tekvinin birbirinden farklı iki sıfat olduğu olduğunu düşünüyoruz. Çünkü kudret ve irade etkisi bulunmaksızın âlemin var olmasında yeterli değildir. İşte etki dediğimiz şey tekvindir. Ayrıca tekvin kudrete bağlıdır. Dolayısıyla o kudretin, icad durumunda makdura taallukudur. Bu da zorunlu olarak kudret olmaksızın taalluk edemez. Hâlbuki kudret tekvine bağlı değildir. Sıfatların bu özelliği o ikisinin birbirinden farklı olduğunu gösterir.⁴

Kur'an'da Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu belirten birden çok ayet bulunmaktadır.⁵ Kur'an, Allah'ın varlığını âlemde yarattığı varlıklar üzerinden delillendirmiştir. Yaratılanların tek başına olamayacağı, kendi düzenlerini kendileri meydana getiremeyeceğinden dolayı bu delillerden yola çıkarak yaratıcı ilahın varlığında karar kılmanın mümkün olduğunu gösteren birden çok ayet bulunmaktadır. Allah'ın sadece ol demesiyle her şey oluşmaktadır.⁶ O, Allah Teâla'nın gökleri ve yeri yoktan yarattığını, her şeye en güzel şeklini verdiğini, gerçek yaratıcının kendisi olduğunu ve yaratma eylemini asla kesintiye uğratmadığını da haber vermektedir. İnsanların yaratılışı da O'nun her şeyi yaratmasına örnek olarak sunulan delillerdendir. Onun bir alakadan yaratılması, huzur bulsun diye ona eş verilmesi de Allah'ın fiilerindendir. Hayvanları da sonsuz faydalarla yaratan O'dur. Hayvanların, göklerdeki ve yerlerdeki nizam ve onların örneksiz bir şekilde yaratılması Allah'ın yaratmasıyla olmuştur.⁷

¹ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 372.

² Nesefî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. I, s. 402; Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din*, s. 86.

³ Nesefî, *Tabsirâtü'l-Edille*, C. I, s. 400.

⁴ Semerkandî, *Mea'rif*, C. II, s. 1161.

⁵ En'âm 6/101; Ra'd 13/16; Furkân 25/2; Mü'min 40/62.

⁶ Mü'min 40/68; Nahl 16/40.

⁷ Bkz. Yâsîn 36/71, 82; A'râf 7/185; Mü'min 40/67; Bakara 2/117.

Lugatta yiyecek, giyecek ve faydalanılan her şey, yağmur,¹ dünya ve ahiretteki bağış, kısmet, pay, mideye ulaşan ve onunla beslenen her şey olan rızık,² terim olarak Allah'ın canlılara hayatlarını sürdürebilmeleri için verdiği maddi ve manevi nimetlerdir.³

Allah Teâla'nın tüm canlı varlıkların rızkını vermesi de tekvin sıfatının ilgi alanının içerisinde. O'nun fiili olarak kullarına rızık vermede çok lütufkâr davrandığı Kur'an ayetleriyle sabittir.⁴ İnsan, rızkını aramak konusunda gerekli çalışmaları yapar ve sonra yaratıcıya tevekkül ederse O da onu sonsuz nimetleriyle rızıklandırır. Çünkü O, Rezzak ismiyle müsemmadır.

Rızık üç kategoride değerlendirilebilir;

a. Dar manasıyla insan bedeninin gücünü ve dolayısıyla hayatın devamını sağlayan gıdalardır.

b. Geniş anlamıyla, Allah'ın insana verdiği, yararlansın veya yararlanmasın insanın elinde bulundurduğu mal ve mülktür.

c. İktisadi anlamda da insan hayatının devamı için kullanılan, hatta insan elde etsin veya etmesin evrende potansiyel olarak bulunan, insanlığın istifadesine sunulabilecek mal ve kaynakların tamamına rızık adı verilebilir. Bu anlamda rızık iktisadi hayatın objesi olmakta ve iktisat ilmindeki kaynak teriminin ilahi boyutunu da içeren bir karşılığı olarak kullanılmış olmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in rızık kelimesini sadece dar anlamda değil, geniş kapsamlı kullanışı konuya ışık tutmaktadır.⁵

Kelâm âlimlerinin rızık konusunda farklı anlayışları bulunmakla birlikte onlar tüm rızkı verenin Allah Teâla olduğu hususunda ittifak halindedirler. Yani Allah rızık vermeyi kestiği anda başka hiçbir kimsenin rızık verme yetkisi yoktur.⁶ Kur'an'da Allah'ın insanlardan dilediğine rızkını bol vermesi, dilediğinden ise kesmesi onun delillerinden biri olarak sunulmuştur. Hatta rızık olarak nitelendirilen yiyecekler ve yağmur da onun delilleri arasındadır. Rızık olmayan canlı bulunmamaktadır. Çünkü Allah Teâla yarattığı her canlıyı rızkını kendi üzerine yazmıştır. Bu kadar çok canlıya

¹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, C. X, s. 115-116.

² Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 257-258

³ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 261.

⁴ Şûrâ 42/19:

اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ

“Allah kullarına çok lütufkârdır, dilediğini rızık verir. Güçlü ve üstün olan da O'dur.”

⁵ Mert, Muhit, “Klasik Bir Kelâm Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları Ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler”, *AÜİFD*, S. 45/1, s.18-19, ss.1-19, Ankara 2005.

⁶ Mülk 67/21.

rızık sağlayan büyüklüğü tartışılmayacak kadar üstün bir varlık olmalıdır. Bu da yaratıcı olan Allah'tır.¹

Allah'ın hayatı ve ölümü yaratması da onun fiilleri arasında olup bu da tekvin sıfatını ilgilendirmektedir. Nitekim o, *“Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır”*² ayetiyle insanın hayatının başından sonuna kadar her anında ve her merhalesinde müdahalede bulunduğunu belirtmektedir.

Bu ayette de bildirildiği üzere hayatı ve ölümü yaratan, canlıları yaşatan ve öldüren Allah'tır. Bu sebeple insan için çok önemli bir hadise olan ve onun iradesi dışında meydana gelen ölüm eyleminin gerçekleştirilmesi Allah'a nisbet edilmiştir. Ayrıca ölüm, insanın ahiret hayatına hazırlanması bakımından ders verici ve ibret alınması gereken bir olaydır. Bununla birlikte insanın ölümü başka canlıların ölümünden farksızdır. Hayvanların ölümü insanın ölümüne benzerken, bitkiler de kuruyup çürüyerek ölmektedirler. Bu nedenle her türlü canlının ölmesi Tanrı'ya ulaşma bakımından bir ibret olabilmektedir. Şüphesiz insanın ölümü mutlak yokluk olmayıp ebedi ve daha yüksek bir hayata geçiştir.

4.1.2.3. Haberî Sıfatlar

Hakiki anlamları bakımından yaratılmışlara ait somut özellikler taşıyan, ancak nasslarda Allah'a nisbet edildikleri için ilahi sıfatlar içinde yer alan kelime ve kavramlara haberî sıfat adı verilmektedir.³ Bunlara haberî sıfat denilmesi, sadece işitme ve haber ile bildirilmiş olmaları nedeniyledir. Bunlardan bir kısmı yalnız Kur'an'da, bir kısmı hem Kur'an hem sahih haberlerde, bir kısmı da sadece sahih hadislerde bildirilmektedir.⁴

¹ Rûm 30/40:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَ شَيْءٌ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ
“Allah, sizi yaratan ve size rızık veren; ardından hayatınızı sona erdirecek, sonra size tekrar can verecek olan Allah'tır. Peki, sizin o ortak koştuklarınız arasında bunlardan herhangi birini yapabilecek olan var mı? Allah onların ortak koştuklarından tamamen münezzehtir, yüceler yücesidir.”

² Zümer; 39/42:

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فِيمِنْ ذِكْرِكَ الْتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأَخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

³ Çelebi, İlyas, “Sıfat”, *DİA*, C. XXXVII, s. 105, ss. 100-106, İstanbul 2009.

⁴ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 398.

Verili kaynaklarda yer alan bu sıfatlar zahiri manalarıyla dikkate alındığı takdirde Allah'ın zatına cismiyyet izafe edilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla birçok İslami fırka bu davranışı benimseyerek Müşebbihe ve Mücessime adlarını almışlardır. Ancak böyle bir tavır başta Kur'an olmak üzere dini literatüre aykırı bir anlayışın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Çünkü haberi sıfat olarak belirlenen bu özellikler aslında Allah'ın fiillerine yansıyan sıfatlarından başka bir şey değildir. Bu nedenle onların her birinin Allah'ın zati veya subuti sıfatlarından herhangi biriyle yorumlanması Allah'ı cismiyyetten veya cisme benzemekten uzaklaştıracaktır.

Biz bu sıfatların kelâm kitaplarında yer aldığı şekliyle her birini tek tek açıklamak yerine, bunlar içerisinde özellikle onun varlığına, birliğine ve fiillerine delalet eden sıfatlarına değineceğiz.

Bunlar içerisinde üzerinde en çok yorumun yapıldığı haberi sıfat 'istiva'dır. İstiva, arş ile birlikte zikredildiğinden ve o da evreni kuşatan bir daire olduğundan Allah Teâla'nın arşı diğer bir ifadeyle evreni kendisine mülk edinmesi manasına gelmektedir.

Yed sıfatı Kur'an'da bazen müfred bazen de tesniye olarak yer alır. El anlamına gelmekte¹ olup Allah'a mahsus bir sıfattır. Bu sıfat Kur'an'da birden çok ayette geçmektedir.² Tevilcilere göre bu sıfat başlı başına bir sıfat olmayıp kudret ve nimet manasındadır.³

Başka bir ayette ise "Allah, 'Ey İblîs' dedi, "İki elimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?..."⁴ kendisine iki el nisbet etmektedir. Bu da iki kudret anlamına gelir. Çünkü semavi kitaplar ve peygamberlerden gelen haberler kulların fiillerinin meydana gelmesi konusunda birtakım sebeplerden söz edilmekte ve kulların ihtiyaçları, işi tedbir edene havale edilmektedir. Bunda daha büyük kudret ve hikmet söz konusudur. Çünkü sebebin yaratılması iki kudret ve hikmeti ihtiva eder. Bu iki kudret ve hikmetten biri sebebin kendisini, diğeri ise sebebin tesir kuvvetini yaratmaktadır. Biri varlığa düzen vermekte, diğeri ise cömertliğini akıtmaktadır. İşte Allah'ın en güzel yaratıcı olduğu burada kendini göstermektedir.⁵

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. XV, s. 419.

² Mâide 5/64; Fetih 48/10; Zâriyât 51/47; Mü'minûn 23/88; Âl-i İmrân 3/26, 73.

³ Âmidî, *Ebkârü'l-Efkâr*, C. I, s. 359-361; İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 400.

⁴ Sad 38/75:

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي

⁵ Semerkandî, Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî, *el-Mu'tekad (İslam İnanç İlkeleri)*, Çev İsmail Yürük- İsmail Şık, Araştırma Yay., Ankara 2011, s. 72.

Yukarıdaki ifadelere bağlı olarak Kur'an'da 'sağ el/yemîn' sıfatı da kudret ve tam kuvvet anlamındadır.¹ 'Gökler sağ elinde dürülecektir'² ayetinde yer alan yemîn kelimesi onun kudretinin büyüklüğüne işaret etmektedir. Allah'ın, ayetlerde gökyüzünü delil göstermesi yemîn sıfatının yorumuyla onun büyük, eşsiz kudretinin de göstergesidir.

Vech kelimesi hakiki anlamda yüz demek olup Allah'ın haberi sıfatlarından biridir.³ Bu sıfat da aynı şekilde Kur'an'da geçmekte olup Allah'ın yüzünün baki kalacağı belirtilmiştir.⁴ Vech, Allah'ın varlığına delalet eden bir haberi sıfattır.⁵ Nitekim yorumculara göre vech, zat ve varlık manalarında olup başka bir şey değildir.⁶

Kur'an'ın bize sunduğu delilleri incelediğimizde her şeyin sonlu olduğunu ve her şeye hayat verenin sadece Allah Teâla olduğunu belirtmiştik. Konuyla ilgili ayetin mealine göre "Allah'ın vechi müstesna, her şey yok olacaktır."⁷ Bundan dolayı Allah kelâmı onun vechinin yani zatının sonsuza dek var olacağına delalet etmektedir.

Kur'an'da Allah'ın kendine nisbet ettiği bir diğer sıfat da kabzadır. "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O'nun avucundadır..."⁸ Bu kavram avuç manasına gelmekte olup yorumcular bunun kudret, tasarruf ve mülk anlamında olduğunu söylemişlerdir.⁹

Rahmet ve gazaba gelince bunlar da Kur'an'da Allah'a nisbet edilen iki vasıf olup bunlardan rahmet, acınacak durumda olan kimseye karşı yufka yüreklilik ve şefkat gösterme ve lütufda bulunma,¹⁰ gazap ise intikam anlamında kullanılmaktadır.¹¹

Rahmet ve gazap sıfatının ikisi de Allah'a mahsus ve onun şanına layık sıfatlar olup,¹² bunlar insanlardaki gibi değişikliğe uğramazlar. Bu sıfatların taallukuyla iyilik

¹ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 401.

² Zümer 51/67.

³ Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 665-666.

⁴ Rahmân 55/27:

وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

⁵ Âmidî, *Ebkârü'l-Efkâr*, C. I, s. 358.

⁶ İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 400.

⁷ Rahmân 55/27.

⁸ Zümer 39/67:

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ...

⁹ Yüksel, *Sistematik Kelâm*, s. 59.

¹⁰ Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, s. 253-254; Birişik, Abdülhamit, "Rahmet", *DİA*, C. XXXIV, s. 419, ss. 419, İstanbul 2007.

¹¹ Üzümlü, İlyas, "Gazap", *DİA*, C. XII, s.434, ss. 434-435, İstanbul 1996.

¹² İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 402.

yapanlar ihsana ulaşmakta, onu inkâr edip nimeti karşısında nankörlük yapanlar da onun lütfundan mahrum kalarak inkârlarının cezasını çekmişlerdir.¹

Allah'ın rahmeti âleme yansımakta olup O, delil olarak sunulan şeylerden bazılarını rahmet olarak Kur'an'da belirtmiştir. Yeryüzünün kuraklıktan sonra yeşermesi, yağmurun indirilmesi, rüzgârların gönderilmesi, gecenin dinlenmemiz, gündüzün ise lütfundan istememiz ve şükretmemiz için yaratılması, insanlara kutsal kitap ve peygamberlerin gönderilmesi, eski kavimlerde inananların helaktan kurtulması, Hz. İsa'nın babasız bir şekilde Hz. Meryem'e evlat olarak verilmesi ve Ashâb-ı Kefî'nin başından geçenler O'nun rahmetinin tecellisi olarak sunulmuştur.²

Allah'ın gazap sıfatını ise ayetlerini inkâr edenlere karşı göstermiştir.³ Allah'ın gazabı kime inmişse de onlar helak olmuşlardır.⁴ Peygambere inanmayan eski kavimlerin helak olması onun gazabının bir tecellisi olarak gösterilebilir. Zira bu tür kavimler Allah'ı, peygamberlerini ve onların getirdiği ilahi mesajı kabul etmedikleri için Allah'ın gazabına uğramışlar, onları bu durumdan kurtaracak hiçbir varlık olmamış ve böylece tarih sahnesinden yok olup gitmişlerdir.

Allah'ın rahmet ve gazabının tecellileri Kur'an'ın ifadesiyle Allah'a götüren bir ayet olması dolayısıyla konuyu biraz açmak istiyoruz. Allah, Rahman ismi gereğince herhangi bir ayrıma girmeksizin herkese nimet vererek yaşama hakkını sağlayan bir Tanrı olduğundan tüm canlılara eşit muamelede bulunmaktadır. Bunu gerçekleştirme üzere de rahman vasfı doğrultusunda onlar için yaşayabilecekleri bu evreni yaratmış, Kur'an'da “... Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğratarım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım”⁵ ayetiyle rahmeti üzerine yazdığını ve farz kıldığını beyan etmiştir. Allah'ın, insanın yaşayabileceği standartta bir dünya ve âlem yaratması, O'nda ayırım gözetmeksizin bütün canlılara ulaşan ilk rahmet tecellisi olarak kabul edilmektedir. Çünkü yaratılmak, yokluktan varlık âlemine bir geçiştir ve var olmak, yoklukla mukayese edilemeyecek nitelikte bir olay veya

¹ Şeyh Saduk, Ebû Câfer el-Kummi, *Risâletü'l-İ'tikadâtü'l-İmamiyye*(Şii-İmamiyye'nin İnanç Esasları), Çev. Ethem Ruhi Fırlı, Ankara 1978, s. 22; İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, s. 156-158.

² Örneğin bkz. Rum 30/46, 50; Şûrâ 42/28; Furkân 25/48, 49; Neml 16/63; A'râf 7/52, 57, 72, 203; Kasas 28/73; Yûnus 10/57; Hûd 11/4, 7, 17, 28, 58, 66; Ahkâf 46/12; Câsiye 45/20; Yûsuf 12/111; Meryem 19/21; Kefî 18/16.

³ Bakara 2/61.

⁴ Tâhâ 20/81.

⁵ A'râf 7/156:

... قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُوبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ

olgudur. Bu açıdan Allah'ın rahmetinden nasibini almamış herhangi bir varlıktan bahsetmek mümkün değildir.¹

Ancak rahmetin yanında gazab da vardır ve bu tercih edenler için haktır. İblis de ilk tercih eden olarak onu hak etmiştir. “Azabıma dilediğimi uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır.” ayetinde kullanılan uslupta azap, Allah'ın iradesine bağlanırken rahmet daha şümüllü bir şekilde ifade edilmektedir. Yine azapta gelecek zaman sigası kullanılırken, rahmette geçmiş zaman sigasının tercih edilmesi de rahmetin başlangıç ve asıl, azabın da sonradan kulun fiillerinden doğmuş olduğunu göstermektedir. Ancak rahmetin umumi olması yanında azabın bazı şartlara bağlanması, rahmetin devamına ve geleceğine tahsis getirmektedir. Çünkü gelecekte kendilerine azap taalluk eden kimseler başlangıçta rahmetin umumuna dâhil iken sonradan azap dairesine girmişlerdir. Yani genel anlamdaki rahmetten faydalananlar işledikleri günahların karşılığı olarak azabı hak ettiklerinden kendi rahmetlerine sınırlama getirmişlerdir. Böylece azabın meşietle kayıtlanması başlangıçta umuma şamil olmakla birlikte devamda rahmetin de kayıt altına alınmasını gerekli kılmıştır.²

4.2. Nübüvvet

Nübüvvet ilahi vahye muhatap olan peygamberlere, getirmiş olduğu kitaplara ve Allah ile peygamberleri arasında elçilik görevinin yürüten meleklerle imanı da içerisine alan bir inanç esasısıdır.

Peygamberler, insanlık tarihi boyunca Allah'ın emir ve yasaklarını topluma iletmek üzere onların kendi içlerinden seçmiş olduğu kişilerdir. Allah Teâla insanın yaratıcıyı bulmasını, evreni meydana getiren, ondaki eşsiz nizamı düzenleyen ve orada bulunan tüm varlıkları yerli yerine koyan bir varlık olduğunu akli delillerle anlamasını istemiştir. Onun insanın aklına yüklediği bu görevi yerine getirememesi durumunda da ikinci bir kurtuluş vesilesi olarak peygamberleri görevlendirmiştir.

Peygamberlerin kendi üzerine düşen görevleri topluma iletirken daima güçlüklerle karşılaştığını gerek ilahi kitaplardan gerekse tarihsel kaynaklardan öğrenmekteyiz. Onların karşılaştıkları ilk itiraz kendilerinin peygamberliğinin inkâr

¹ Arpaguş, Hatice K., “Allah-İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazab”, *MÜİFD*, S. 29/2, s. 57, ss. 41-62, İstanbul 2005.

² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. III, s. 2296; Arpaguş, “Allah-İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazab”, s. 58-59.

edilmesi olmuştur. Hz. Nûh, Hud, Salih, İbrahim, Lut, Şuayb, Musa, İsa ve peygamberimiz Hz. Muhammed daima bu düşünceye karşı mücadele etmişlerdir. Bunun arkasında ise insanların, ilahi mesajı getiren peygamberleri tanımama ve getirmiş oldukları teklifi reddetme düşüncesi yatmaktadır.¹

Allah Teâla, tüm peygamberlerini göndermiş olduğu mesajları insanlara tebliğ etmek, gönderildiği topluma önderlik yapmak ve kendisine bağlanan peygamberliğini tasdik eden insanlar arasında meydana gelecek olan problemleri çözmek üzere görevlendirmiştir. Bunlardan hangisi olursa olsun tüm peygamberler bu konuda kendi üzerlerine düşen görevi yerine getirmekle birlikte bunların da üzerinde onların gönderilmesindeki en temel gaye insanların Allah'ı tanıma, ona teslim olma ve onun varlık ve birliğini tasdik etmelerini gerçekleştirmektir. Çünkü onların mücadeleleri boyunca her zaman Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket etmeleri gerekmektedir. Kendilerine bağlananları korumak, onlar arasında adaleti sağlamak, doğrunun yanında olmak, mazlumun hakkını korumak, doğru yoldan sapanları uyarmak, hakk yolunda olanları ise müjdelemek de Allah Teâla'nın onlar için belirlediği görevler arasındadır.²

Bu görevler bağlamında tüm peygamberler Allah'ın tanınması, onun varlığına, birliğine ve tüm evrenin yaratıcısı olduğuna inanması için insanın fitratında yer alan bu inançları³ günyüzüne çıkarmak ve yaratılıştan gelen bu bilgiyi onlara hatırlatmaktır.⁴ Yoksa yeni bir inanç sistemi inşa ederek bunları insanlara empoze etmek değildir. Çünkü kâinat Allah tarafından sadece yaratılmak ve akabinde yok

¹ Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdi'l-Kerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, Tah. Muhammed Seyyid Gilânî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1975, C. I, s. 19.

² Bakara 2/129, 213; Cuma 62/2.

³ Rum 30/30:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَنِينُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”

⁴ A'lâ 87/9:

فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَى

“Fayda versin veya vermesin sen onlara hatırlat.”

edilmek üzere icad edilmemiştir. Nitekim Allah Teâla'nın birliğini ve karşı durulamaz hükümlerliğini kanıtlayan birçok delil yarattığı kâinata yerleştirilmiş, bu isabetli fiiller ise onun hakîm olduğunun belgesi olarak sunulmuştur. Bu hakîm varlık kendisinin belirlediği kudretle onların varlıklarını sürdürmeleri amacıyla yaratmış, hayatın devamını gıdalara bağlamış, sürekli ve uzun ömürlü olmayı da insanlara sevdirmiştir. Eğer Allah Teâla insanlara gerek özel gerekse genel olarak bir takım emirle ve yasaklar çıkarmasaydı herkes hayatın sürekliliğini ve devamlılığını sağlayan unsurlara hızla yönelecek, bu yöneliş kendi aralarında çekişme ve tartışma meydana getirecek ve sonuç olarak birbirlerini yok etme gayreti içerisine gireceklerdir. O nedenle bir takım dini müeyyedeler, ödül ve tehdit içeren helal ve haramların belirlenmesi ve bu meyanda emir ve yasakların insanlara bildirilmesi zorunlu olmuştur.¹

Bunların yanında Allah'ın peygamber göndermesinin daha birçok hikmeti bulunmaktadır. İnsan; âlemin yaratıldığı, onun yaratıcısının var ve bir olduğunu, imanın güzelliğini, küfrün çirkinliğini aklıyla kavraya da, birtakım taabbudî fiiller ve bunun karşılığında verilebilecek ceza veya mükâfatın nasıl ve ne şekilde olacağını bilemeyebilir.

Aklın tek başına kavramasının imkânsız olduğu ve peygamber gönderilmesine ihtiyaç duyulduğu hususlarını Râzî şöyle sıralamaktadır:

- a. İşitme, görme, konuşma vd. haberi sıfatların bilinmesinde peygambere ihtiyaç vardır.
- b. Mükelleflerin ibadetleri terk etmesinden dolayı azap göreceği endişesinin giderilmesi için peygamberler gönderilmiştir.
- c. İnsana hoş gelen şeylerin şeriata göre çirkin olmasının bilinmesi hususunda peygamberler gereklidir.
- d. Yeryüzünde insana neyin faydalı neyin yararlı olduğunun tecrübe olmaksızın bilinmesi peygamberler aracılığıyla.
- e. İnsanın bir arada yaşaması için anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak olan neyin iyi neyin kötü olduğunu belirten şeriata, gönderilen peygamber tarafından konulması gerekmektedir.
- f. Peygamberler aracılığıyla bir şeriata gönderilmesi insanların ibadetinde birliktelik sağlamaktadır.

¹ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 222.

g. İbadetlerin ancak Allah'ın gönderdiği peygamberler vasıtasıyla öğrenilmesi mümkündür.

1. İlahi sırların bilinmesi için peygamberlere ihtiyaç vardır.¹

Peygamberler toplumda önemli misyonları yüklendikleri için Allah her topluma peygamber göndermiştir.² Buna ek olarak peygamber gönderilmeyen toplumun da azaba uğratılmayacağı belirtilmiştir.³

Bütün peygamberlerin nübüvvetinin imkânı veya zorunluluğu konusundaki kelâmî tartışmalar bir yana, tebliğ görevinin verilmesinden itibaren ömürlerinin sonuna kadar, hep Tanrıtanımaz veya müşriklerle mücadele içerisinde olduklarından, kendilerinden peygamberliklerinin kanıtlanması amacıyla onlardan mucize göstermeleri istenmiştir.

Bu peygamberler yaşamış oldukları döneme uygun olarak o günün şartlarında olağanüstü bir takım mucizeler göstermişlerdir. Mucizelerin toplumların yapısına göre şekil alması da onların aynısını kendilerinin ne kadar ilerlerlerse ilerlesinler yapmalarının mümkün olmayacağını anlamaları dolayısıyladır. İşte bunlar bir taraftan onların peygamberliğinin teyidi anlamını taşıırken, diğer taraftan Allah'ın bir ayeti/delili olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani mucizeler Kur'an'da insanın Allah'a inanması için delil olarak sunulduğu gibi peygamberlik müessesesinin meşruluğunu da ispatlamaktadır.

Mucizeler peygamberlerin doğruluğuna delalet eden en güçlü argümanlardır. Ancak bu ispat yöntemi akli istidlale benzemez. Bu nedenle mucizeler söz ile tasdik seviyesine ulaşması münasebetiyle peygamberliğin doğruluğuna delalet ederler. Onu güçlü, aşıkâr ve en açık bir argüman haline getiren; delil ile medlûlün, tanık ile davanın bir arada toplanmış olmasıdır.⁴

Mucize bir takım şartları bünyesinde barındırmalıdır. Çünkü o peygamberlik iddiasında bulunan kişinin iddia ettiği hususta doğruluğunu ortaya koyması gerekir. Bu nedenle mucizenin asıl amacı onu gören kimselerin gösterenin doğruluğuna inanması değil mucize sahibinin doğru sözlü olduğunu ispat etmek içindir.

Mucize, peygamberlik iddiasından bulunan kimsenin onu kabul etmeyen kimselere karşı meydan okuyarak, başkalarını bir benzerini yapmaktan aciz bırakan ve

¹ Râzî, *el-Muhassal (Kelâm'a Giriş)*, s. 218-219.

² R'ad 13/7.

³ İsrâ 17/15.

⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul 1986, C. I, s. 227.

ona meydan okuyanların onun peygamberliğini tasdik etmesi için gösterilen olağan üstü bir durumdur.¹

Mucizenin tanımından yola çıkarak bir hadisenin mucize adını alabilmesi için bazı şartları taşıması gerektiğini söyleyebiliriz. Bunlar:

- a. Mucizenin Allah'ın fiili olması gereklidir.
- b. Olağandışı olmalıdır. Çünkü olağan şartlarda aciz bırakmak mucize sayılmaz.
- c. Mucizeye karşı gelmek mümkün olmamalıdır.
- d. Bu olay peygamberlik iddiasında bulunan kişinin elinde açığa çıkmalıdır.
- e. İddiaya uygun olmalıdır.
- f. Peygamberin iddia ettiği ve gösterdiği mucize onu yalanlamamalıdır.
- g. Mucize peygamberin davasından önce olmamalı, iddiasıyla birlikte gerçekleşmelidir.²

Peygamberlere verilen mucizeler o kavim arasında kevnî ve hissî bir mucize olurken, ondan sonraki toplumlar için birer haber niteliği taşımaktadır. Ancak yine de inanılması gereken hususlardandır.

Allah'ın artık peygamber göndermeyeceği ve nübüvvet kapısının kapandığı Kur'an'da belirtilmektedir.³ Ancak peygamber gönderilmemesiyle insan için Allah'ın varlığına ulaşması yolunun kapandığı söylenemez. Çünkü yaratıcıya inanmak isteyen kişi evrendeki varlıklardan yola çıkarak bu sonuca ulaşabilir. Bu yüzden Allah'a Kur'an'da götürmesi bakımından peygamberlere has kılınan olaylara ve kâinattaki her şeye ayet ismi vermiştir.

Mucize aklen mümkündür. Çünkü Allah'ın gücü evrendeki her şeye yetmektedir. Her şey O'nun kudreti dâhilindedir. Allah bu eşsiz kâinatı yaratıp, ondaki düzeni devam etmesini sağlıyorsa mucizelerin oluşması da imkân dâhilindedir. Çünkü Allah'ın yarattığı şeylerle kıyaslandığında mucizeler onun için çok kolaydır. O'nun ayetlerinden biri olan göklerin ve yerlerin yaratılması düşünüldüğünde, âlemdeki bu

¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* s.236-237; Bakıllanî, Ebu Bekir, *Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar*(Mucize, Keramet ve Sihir), Rağbet Yay., İstanbul 1998, s. 47; Nesefî, *Bahrü'l Kelâm*(Mâtürîdî Akaidi), s. 89; Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Din*, s. 101; Semerkandî, *el-Mu'tekad (İslam İnanç İlkeleri)*, s. 76; Taftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, s. 295.

² Cürçânî, *Şerhu'l Mevakıf*, C. III s. 399-403.

³ Ahzâb 33/40.

düzeni belli kanunlar çerçevesinde sistemleştiren Allah Teâla'nın ancak kendisi olağanüstü bir olay yaratmak suretiyle bu kanunlara ve sisteme müdahale edebilir.¹

Kelâm âlimleri mucizenin aklen mümkün olduğunu açıklarken, konunun daha iyi anlaşılması ve idrak edilmesi için onu hissi, haberi ve aklî olmak üzere üç gruba ayırmışlardır.²

Hissi mucizeler, insanların duyularına hitap edip, tabiat kanunlarına aykırı olarak meydana gelen ve görenleri hayrete düşüren olaylardır. Bunlardan biri de ayın yarılmasıdır.³ Hissi mucizelerin tamamında Allah, insanların duyularına hitap eden delilini göz önüne koyarak peygamberin davasını desteklemiştir.

Allah, Kur'an'da delil olarak insana sunulan ve bünyesinde birçok hikmetler bulunduran güneş, ay gibi varlıkları ve sistemli bir şekilde içinde yaşanılan evrenin düzenini, peygamberlerin elinde hissi mucizeler meydana getirerek bir anda bozmak suretiyle tüm kudretin kendi elinde olduğunu göstermektedir. Hz. Musa'nın kavmiyle denizin ikiye ayrılmasıyla ortasından geçtiği mucize; Allah'ın, kudretiyle her an herşeyin değişip düzenin dışına çıkabileceğine örnek olarak verilebilir. Hissi mucizeler sadece yaşandığı döneme ve ona tanık olan insanlara has bir olay olmakla birlikte sonraki insanlar için kutsal kitaplarda anlatılan haber niteliği taşımaktadır.

Kur'an'da insana sunulan delillerle kâinattaki olağanüstü durumlara dikkat çekilmektir. Hissi mucizeler, o anda toplumda yaşayanların duyularına hitap eden ve sonuçta inanmalarına veya inkârlarında ısrar etmelerine yol açan olağanüstü olaylardır. Aslında kâinatta insanın Allah'a ulaşması için sunulan her şey, mucizeye ihtiyaç duyulmaksızın inanılması gereken bir varlığa işaret eden delillerdir. Hissi mucizeler zamanla tahsis edildiği için sadece onu görenleri bağlamakta iken kâinattaki her şey yok olana kadar aklını kullananlar için delil teşkil etmekte olup zaman kaydı da söz konusu değildir.

Haberi mucizeler, peygamberlerin gelecekle ilgili konularda vermiş olduğu bilgilerdir. Bunlar da peygamberin nübüvvetini ispat konusunda önemli bir yer teşkil etmektedir.⁴

¹ Fâtır 35/41:

إِنَّ اللَّهَ يُمِصُّكَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّهُ كَانَ خَلِيمًا غَفُورًا

“Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halîmdir, çok bağışlayıcıdır.”

² Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, s.107-113; Şık, İsmail-Çetin, Rabiye, “Mucize” s. 86.

³ Neseî, *Tabsirâtü'l-Edille C. II* s. 52; Şık, İsmail-Çetin, Rabiye, “Mucize” s. 86

⁴ Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 262.

Akli mucize ise insanların akıllarına hitap eden, onları rasyonel kanıtlarla başbaşa bırakıp gerçekleri kavramaya sevk eden ve böylece peygamberin doğruluğunu ispat eden mucizedir.¹ Hissi mucizenin haricindeki bütün alamet ve delillere akli mucize denilmektedir.²

Kur'an'ın kendisi akli bir mucize olup onun ayetlerde insanlara sunduğu tüm deliller de akli mucize sınıfındandır. Bu akli mucizeler düşünen, tefekkür eden herkesi Allah'ın varlığına götürme gücüne sahiptir.

Evrende meydana gelen tüm olaylar, yağmurun yağması, güneşin doğması, göklerin ve yerin oluşum şekli, belli bir sistem içinde varlıklarına devam etmesi, insanın kendi yaratılışı vb. hususlar incelediğinde bunların harikulade bir sistemin parçası olarak eşsiz bir yaratma gücüne işaret ettiği ortaya çıkar. Bunlar da akla hitap ettiği için akli mucize içerisinde değerlendirilir. Bu mucizeler kıyamete kadar üzerine düşen görevi ifa edecek ve kâinattaki tüm varlıkların yüce yaratıcıya ulaşmasına vesile olacaktır.

Peygamberlerin insanların müşahedesine açık bir şekilde gösterdikleri hissi, haberi ve akli mucizeler insanların hidayete ermesine sebep olduğu gibi bizzat peygamberlerin kendileri de birer ayet/delil konumunda olup, Kur'an'ın ifadesiyle onların tamamı da yol gösterici ve hidayete ulaştırıcı olarak vasıflandırılmışlardır.

Kur'an Allah Teâla'nın hem peygamberler³ hem de kitaplar göndermek⁴ suretiyle davet etmesini de doğru yola iletici olarak değerlendirmektedir.

Kur'an'da insana sunulan ve haberi delil olarak nitelendirilebilen peygamberlerin mucizeleri onların nübüvvetlerinin hak olduğunu ispatlar niteliktedir. Mucizeler, insan gücünü aşan olaylar olduğundan bunların yaratıcısı Allah'tır. O, mucizeleri peygamberlerin davasının doğruluğuna delil olarak ortaya koymaktadır.⁵

Kur'an'da peygamberler ve onların mucizelerinden oldukça sık bahsedilmektedir. Onların gösterdiği olağanüstü hallere rağmen kavimlerinden herkes tebliğ edilene uymamıştır. Bazıları iman yolunu bazıları ise inkârı tercih etmişlerdir.

¹ Topaloğlu, Bekir vd., *İslam'da İnanç Esasları*, Çamlıca Yay., İstanbul 2002, s. 176-180; Şık-Çetin, "Mucize" s. 88

² Topaloğlu, Bekir vd., *İslam'da İnanç Esasları*, s. 176-180.

³ Secde 32/24:

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ آيَةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا

"... Onların içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık."

⁴ İsrâ 17/9:

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ

"Kuşkusuz bu Kur'an en doğru olana iletir..."

⁵ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 138.

Allah kelimasında iman etmeyen kavimlerin başlarına gelen elem verici helaklardan da bahsedilmektedir.

Allah Teâla gönderdiği elçilerine kavimlerini hayrete bırakacak şekilde mucizeler vermiştir. Bu mucizelerden Kur'an'da genelde ayet/delil olarak bahsedilmekte ve bazen de aynı manaya gelebilecek başka kavramlar kullanılmaktadır. Mucizelerin her çağda farklı şekillerde olmuştur. Nuh peygambere verilen mucize ona gemi yapımının öğretilmesi ve onun sayesinde inananların kurtulmasıdır. Nitekim ayette “*Andolsun, biz onu (tufan olayını) bir ayet/delil/ibret olarak bıraktık. Var mı düşünüp öğüt alan?*”¹ bu hadiseden ayet/delil olarak bahsedilmektedir. Nuh peygamber doğru söylemesine rağmen ona inanmayan kavmi bunu anlamak için geç kalmışlardır. Zira inatlarından dolayı yok olup gittiler. Nuh peygamber gibi Hûd, Lut ve Şuayb peygamberlerin kavimleri de onların hak olduğunu anlamakta gecikmişlerdir.

Kur'an'da bahsedilen bir diğer mucize de Salih peygamberin devesidir. “*...Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz*”² ayetinde bu mucizeye değinilmiştir. Salih peygamberin kavmi de inatlarında ısrarcı olup Allah katından kendilerine gönderilen bu mucizeyi hiçe saymışlardır. Bu yüzden Allah onları helak etmiştir.

Hiz. İbrahim'in başına gelenler ise Allah'ın peygamberlerini her zaman destekler olduğunu gösterir mahiyettedir. Çünkü o ateşe atıldığı halde ateş onu yakmamış onun için serin olmuştur.³ Bu vakıa tabiatın işleyişindeki dengenin Allah tarafından istenirse altüst edileceğinin delilidir. Bu sayede İbrahim peygamberin gerçekten Allah tarafından gönderildiği anlaşılmaktadır.

Hiz. Musa ve Hiz. İsa'ya verilen mucizeler halklarının iman etmesini ve onların nübüvvetinin gerçek olduğunu ortaya koymaktadır. Hiz. Musa'nın sürekli inanmaya davet ettiği Firavun'a ve kendi kavmine karşı çok fazla mucize göstermiştir. Hiz. Musa'nın, asa-yı Musa, yed-i beyza, tufan, çekirge ve bit istilas, gökten kurbağa yağması ve suların kana dönüşmesi gibi mucizeleri bu kabildendir.⁴ Bu tür harikulade

¹ Kamer 54/14.

² İsra 17/59:

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا

³ Ankebut 29/11.

⁴ A'raf 7/132-133.

olaylara rağmen Hz. Musa'ya iman etmeyen ve kibrinde ısrarcı olan Firavun sonunda helak olmuştur. Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi başlı başına bir mucizedir. Ancak onun kavmi de iman etmede çok gönüllü olmadıklarından Allah Teâla onu da mucizeleriyle desteklemiştir.

Son peygamber olan Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi ona akla hitap eden bir mucize verilmesidir. Diğer peygamberlere verilen mucizeler yaşadıkları çağa hitap etmekteyken ona verilen mucize akli olduğundan her çağda geçerli olacaktır.

Peygamberlere verilen mucizelerin aslında onların vazifelerini yerine getirirken tek başlarına bırakılmadığını göstermektedir. Düzenli bir şekilde işleyen tabiatın onlara verilen mucizelerle değişmesi bunun arkasında kudretli bir yaratıcının olduğuna delildir. Böylece peygamberlerin de doğru oldukları ortaya çıkmaktadır.

4.3. Ahiret

Ahiret, kıyametle başlayıp tekrar dirilme ve hesaplara devam eden ve sonsuza dek uzanan sürecin adıdır.¹

İnsanın bu dünyadaki yaşantısından sonra varacağı yer olan ahirete inanma birçok dinin inanç sistemi içerisinde yer alan bir esastır. Allah'ı yaratıcı olarak kabul etmenin devamında onun hem vahyedici hem de yargılayıcı olduğu, akli melekeleri gelişmiş her insanın ulaşabileceği bir anlayıştır. Allah Teâla insanlara onları yarattıktan sonra evrende onun konumunu, sorumluluğunu ve yetkisini anlatmak üzere peygamberler göndermiştir. Onların insanlara getirmiş olduğu inanç sisteminde ahirete iman önemli bir yeri bulunmaktadır. Hatta Kur'an, Allah'a iman hemen akabinde ahiret gününe iman önemine işaret eder.²

Kur'an'ın Allah'ın varlığına ve birliğine yönelik olarak ortaya koyduğu argümanlar içerisinde ahirete rastlayamayız. Bu da delillendirmeye konu olan bütün hususların his, müşahade, akıl ve haber niteliğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ahiret halleri ise geleceğe matuf durumları içerdiğinden yukarıda saydığımız niteliklere sahip değildir. Dolayısıyla ahiretin varlığı Allah'ın göndermiş olduğu elçilerin geleceğe yönelik olarak vermiş olduğu haber yoluyla öğrenilmektedir.

¹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s.18.

² Kaplan, İbrahim- Karagöz, Nail, "Ahiret Günü ve Ahirete İman", *Kelâm IV Sistemik Kelâm 2 Nübüvvet Mead*, Araştırma Yay., Ankara 2016, s. 170-171.

Bu nedenledir ki ahiret, dünya hayatıyla kıyaslanmakta, ikinci hayatın dünya hayatına göre daha iyi ve üstün olduğu vurgulanmaktadır.¹

Araştırmamız Kur'an'da delillendirme konuları ve yöntemlerini tespit edip açıklamak olduğundan, burada Allah'ın varlığı ve birliğinden ziyade bir inanç esası olarak karşımıza çıkan ahirete imanın hangi yöntemlerle delillendirildiğini açıklamaya çalışacağız.

Kur'an'da bu konuya delil teşkil edebilecek başlıca dört hususun ön plana çıktığını görüyoruz.²

a. İnsanın ilk yaratılışından yola çıkarak yeniden diriltmenin daha kolay olacağını bildiren deliller,³

b. Evrendeki mükemmelliklerden yola çıkarak yeniden diriltmenin mümkün olduğunun belirtilmesi,⁴

c. Tabiatın ölü bir haldeyken baharla birlikte tekrardan yeşerip hayat bulmasının yeniden dirilişe delil teşkil etmesi,⁵

d. Kur'an'da yeniden dirilişe verilen örneklerin delil olmasıdır.⁶

¹ En'âm 6/32:

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّالَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Müttaki olanlar için şüphesiz ki ahiret yurdu daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?”

² Kaplan-Karagöz, “Ahiret Günü ve Ahirete İman”, s. 186-188; Yüksel, *Sistematik Kelâm*, s. 174-180.

³ Rûm 30/27:

وَهُوَ الَّذِي يَنْدُو الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur ve bu O’nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O’nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir.”

⁴ Ankebût 29/20:

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“(Resulüm!) De ki: “Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah’ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonra ikinci hayatı da işte böyle gerçekleştirecektir; Allah her şeye kâdirdir.”

⁵ Fâtır 35/9:

وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَٰلِكَ النُّشُورُ

“Rüzgârları gönderip bulutları harekete geçiren Allah’tır. Böylece onu ölü bir bölgeye sevkeder, ölümünden sonra yeryüzüne onunla hayat veririz. İşte öldükten sonra dirilme de böyle olacaktır.”

⁶ Bakara 2/260:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أُولَٰمُ تُؤْمِنُ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“İbrâhim “Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster!” deyince, rabbi “Yoksa inanmıyor musun?” demişti. O “Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye” cevabını verdi. Rabbi “Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir” buyurdu.”

Ahiretin önem teşkil etmesi bakımından bu konuya Kur'an'ın nüzul sürecinde hem Mekkî, hem Medenî surelerde sık sık değinilmiştir. Bu tekrarın nedeni konunun önemini vurgulamak, sorumluluk duygusunu pekiştirmek, dünya ile ahiret arasındaki psikolojik mesafenin kısaltılmasıdır. Bu şekilde inananların ruhunu yüceltmek ve hayatını ebedileştirmek mümkün olabilmektedir.¹

Ahiret inancı insanın yok olma endişesini de bertaraf etmektedir. Ölümle birlikte her şeyini kaybedeceğini düşünen insan sürekli bunalım halindedir. Ancak ebedi hayatın var olduğunu bilen ve buna inanan insan, ölümü sonsuz hayatın başlangıcı olarak görür ve ölüm ve yok olma korkusundan kurtulur.²

Kur'an'a göre dünya ve ahiret hayatı Allah'ın hükümrانlığındadır.³ Dünya hayatı eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret hayatı ise gerçek olup birinci hayata göre daha hayırlıdır.⁴ İyi işler yapan ahirette ödüllendirilecek,⁵ kötü işler yapanlar ise cezalandırılacaktır.⁶

Kur'an'da insanın da bir parçasını teşkil ettiği kâinatın gayesiz yaratılmadığı, yaratılanların hepsinin insanın emrine ve hizmetine amade kılındığı ifade edilmiştir. Bu kadar ulvi bir mertebede bulunan insanın yaratılmışlara ve yaratanına karşı yerine getirmesi gereken görevleri olması lazımdır. İnsan bu yüce duyguyu vicdanının derinliklerinde hissederek ve görevlerini yerine getirmek için hayat boyunca çaba harcarsa kâmil bir iman ve iyi bir amel sahibi olarak kendisinin hak ettiği mükâfatı alır. Bu da ahirette mümkün olabilmektedir.⁷

Ahiretin nasıl başlayacağı ise Kur'an'da belirtilmektedir. Çeşitli merhaleleri ve kendine has halleriyle tasvir edilen ahiret hayatı dünya nizamının bozulmasından sonra meydana gelecektir. Önce kıyametin kopmasıyla⁸ kozmik evrendeki düzen bozulacaktır. Kur'an kıyametin kopmasından görevli meleğin sura üflemesiyle Allah'ın diledikleri hariç göklerde ve yerlerde kim varsa düşüp ölecek, ikinci üfleyle

¹ Topaloğlu, "Ahiret", s. 543.

² Kaplan-Karagöz, "Ahiret Günü ve Ahirete İman", s. 182.

³ Necm 53/25.

⁴ Ankebût 29/64; En'âm 6/32.

⁵ Şûrâ 42/ 22; Fussilet 41/8; Sebe'34/4; Lokmân 31/8; Ankebût 29/ 58; Hac 22/23; vd.

⁶ Fussilet 41/16; Rum 30/16; Ra'd 13/34 vd.

⁷ Topaloğlu, "Ahiret", s. 545.

⁸ A'râf 7/71, 187; Hac 22/1, 2; Müzzemmil 73/17

de herkes için diriliş¹ başlayacaktır. Dirilişten sonra tüm insanlar hesaba çekilecektir.² Tartıları ağır gelenler kurtuluşa erecek, hafif gelenler ise hüsrana uğrayacaklardır.³

Kıyametin kopmasından sonra canlıların tekrar diriltilmesine ba's adı verilmektedir. Terim anlamıyla o, kıyamet gününde Allah'ın ahiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden canlandırması, onları kabirden çıkararak hayata döndürmesidir.⁴ Bu olay canlıların cüzlerinin daha önce olduğu şekilde bir araya getirilmesi ve onlardaki özel telifin oluşturulmasıyla başlayacaktır.⁵

Ba'sın kesinlikle vuku bulacağına dair oldukça fazla Kur'an ayeti bulunmaktadır.⁶ Kur'an, yeniden dirilmeyi hayretle karşılayanlara ve bu konuda kesin bilgi sahibi olmak isteyenlere cevap olmak üzere ölmüş ve parçalara ayrılmış bazı canlıların yeniden diriltildiğini haber vererek⁷ duyular âleminden insan zihnini diriliş gerçeğine yaklaşıtııcı örnekler sergilemektedir.⁸

İnsanın örneksiz bir şekilde çeşitli aşamalardan geçirilerek yaratıldığına, Allah'ın varlığına ve birliğine delil olma bağlamında değinmiştik. Kur'an aynı metodu insanların ahirette tekrar diriltilmesiyle de bağdaştırmaktadır.⁹

Allah Teâla insanın yaratılış safhalarını kendisinin tanınmasına sebep teşkil edecek bir ayet olarak değerlendirirken aynı olayı ahireti inkâr edenlere karşı bir delil olarak sunmaktadır.¹⁰ Çünkü tüm insanlar ölümlü olduğu için ahiretin vukuu

¹ Zümer 39/68.

² A'râf 7/8, 9, 71; Mü'minun 23/102, 103; Karia 101/6.

³ Topaloğlu, "Ahiret", s. 146.

⁴ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 39

⁵ Cürcânî, *Şerhu'l Mevakıf*, C. III s. 557.

⁶ Örneğin bkz. Mü'minûn 23/16, Yasin 36/79; Hac 22/7

⁷ Bakara 2/72-73, 259-260

⁸ Yavuz, Yûsuf Şevki, "Ba's", DİA, C. V, s. 99, ss. 98-100, İstanbul 1992.

⁹ Bakara 2/28; Hac 22/66; Yâsîn 36/79; Sebe 14/7-8.

¹⁰ Hac 22/5:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُّخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَّنْ يُتَوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَّنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ رَوْحٍ بِهِجٍ

"Ey insanlar! Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdiriyoruz.) İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin. Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir."

konusunda herhangi bir şüpheyi düşmemekte ancak ölümden sonra tekrar dirilişin meydana gelmesi ve dünya hayatındaki eylemlerinin sorgulanarak karşılığının verileceği bir sahnenin gerekliliği konusunda endişeye ve şüpheyi düşmektedir. Bu nedenle ayet “*Eğer öldükten sonra dirilişin olacağından şüphe ediyorsanız...*” şeklinde başlamaktadır.

İkinci yaratılışın meydana gelmesinde şüpheleri olup bunun imkânsız görenlere karşı Allah Teâla daima birinci yaratılışı örnek vererek onun mümkün olduğunu açıklamaktadır. Bunun bir örneği de müşrik Ubeyy b. Halef’in eline çürümüş kemikleri alıp, peygamberimize yönelttiği ‘Tanrının bunları yeniden canlandıracağını mı söylüyorsun’¹ şeklindeki küçümser ve alay eder tarzdaki sorusuna cevap olarak inen ayettir.² “*Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: "Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek? De ki: "Onları ilk defa var eden diriltecektir. O her yaratılmışı hakkıyla bilendir"*” şeklinde gelen cevap ayetinin ifadesi sorunun doğrudan ‘evet o diriltecek’ şeklinde olmamış, daha da ötesinde zihni faaliyette bulunması istenerek ilk yaratılışa gönderme yapılması dikkat çekicidir. Böylece Allah bu cevapla hem ilk yaratmanın, hem de ahiretin varlığının kendi kudreti dâhilinde olduğunu vurgulamıştır.

İnsan en güzel ve örneksiz bir şekilde yaratılmıştır. Onun yaratılışı Allah’ın gücünün kudretinin her şeye yettiğinin göstergesi olup ikinci yaratılışın başka bir delilidir. Allah’ın kudretinin buna yeteceğini belirten “*Sizin hepinizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir; Allah her şeyi işitir, her şeyi görür*”³ ayeti insanların tamamının yaratılıp diriltilmesinin tek bir insanı yaratmak kadar kolay olduğunu dile getirmektedir.

Ünlü filozof Kindî’ye göre Kur’an’ın bu tarz delillendirme yöntemleri, felsefî delillerden daha net ve daha güçlüdür. Çünkü bu deliller kesinliğe ve iknaya rehberlik etmektedirler.⁴

¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, Ankara 1994, C. XVIII, s. 553.

² Yâsin 36/78-79:

... قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ

³ Lokman 31/28:

مَا خَلَقْتُمْ وَلَا يَنْعُتُمْ إِلَّا كُنُفُسٌ وَاحِدَةٌ إِنْ اللَّهُ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

⁴ Ehwany, Ahmed Fouad, *Kindî*, Çev. Emrullah Yüksel, *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi*, S. 9 s. 29-30, ss. 22-39. Erzurum 1990.

Ölümünden sonra dirilişin gerçekleşeceğini bildiren bu nakli delillerin yanında onun aklen de imkân dâhilinde olduğu şüpheleri gidermek açısından önem arz etmektedir.

a. İnsanın topraktan sonra ise sudan, sonraki aşamada ise alakadan, alaka sonrasında ise mudgadan yaratıldığına değinilmiştir. İnsanın bir sıvıdan oluşması düşünüldüğünde bu durum her ne kadar aklın sınırlarını zorlasa da gerçektir. Böyle imkânsız gibi görünen bir yaratılışı imkân dairesi içerisine alan yaratıcı kudretin gücü her şeye yetmektedir. Böyle bir kudrete sahip olan yaratıcının ahirette diriltmeyi gerçekleştirmesi mümkündür.

b. Dünya hayatından sonra ikinci bir hayatın var olduğunu öğrenen insan, bu dünyadaki her şeyin bir karşılığı olduğunu anlayacak ve mutlak adaletin yerine geleceği konusunda şüphesi kalmayacak, buna göre geçici olan dünyada nasıl davranması gerektiğini bilecektir. Çünkü o, iyi bir insan olarak hayatına devam ettiği müddetçe mükâfatlandırılacak, kötülük yaptığında ise bundan dolayı er ya da geç cezalandırılacaktır.

c. İnsanın bu dünyada maruz kaldığı olumsuz olayların, onun çektiği acıların mükâfatını ahirette göreceğini bildirmesi, onun hayatında bazı zorlukların üstesinden gelmesini kolaylaştıracak ve sabır duygusunu güçlendirecektir.

d. İnsanların inançları birbirinden farklı olmakla beraber bu görüşlerin sahipleri kendi fikirlerinin tek doğru olduğu kanısındadırlar. Bu insanlar öldükleri takdirde kendileri için gerçeğin tezahür edeceği bir yerin olmaması sonucunda doğru ile yanlış arasında hiç bir fark kalmayacaktır. Bu yüzden adaletin, doğru ve yanlışın anlaşılması ve doğruluk üzerinde bulunan kişinin takdiri, hatalı şahsın da tekdiri için kararlaştırılmış bir yerin bulunması gerekmektedir.¹

Kur'an'da ba'sın mümkün olduğunu gösteren delillerden biri de evrendir. Evrendeki her şey Allah'ın sonsuz kudretinin tecellisidir. Kâinata baktığımızda müşahede ettiğimiz görüntüler, varlıkları tetkik etme imkânı veren en büyük laboratuvar ve çok zengin gereçleri ve belgeleri içinde taşıyan büyük bir platformdur.²

¹ Fuzûlî, *Matlau'l-İtikad fî Marîfatî'l-Mabda'i va'l-Maâd*, haz. Muhammed b. Tâvîd at-Tancî, Çev. Esad Coşan, Kemal Işık, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul 2002, s. 67.

² Yüksel, *Sistematik Kelâm*, s. 176.

Kur'an'da insanın yeryüzünü gezip dolaşması ve onun başlangıçta nasıl yaratıldığına bakması tavsiye edilmiştir.¹ Çünkü bunların yaratılışlarının hepsi Allah'ın kudretinin sonsuzluğuna delildir.

Gökleri ve yeri yaratması ve bunun onu yormaması da Allah'ın ölüleri yaratmasında delil olarak gösterilmiştir.² Sonsuz büyüklükte olan gökyüzü ve yeryüzü yaratılışında insanda hayretler uyandırmaktadır. Bu büyüklükteki mükemmellikleri yapmaya kudreti yetenin ahirette insanı diriltmeye kuvveti yetecektir.

Kış mevsiminde kurak hale bürünen yeryüzü baharın gelmesiyle canlılığını tekrar kazanmaktadır. Bu da sanki toprağın yok olduktan sonra tekrardan dirilmesi gibidir. Kur'an'da bu ayetlere değinilmesi onun ahiretin varlığıyla ilişkilendirilmesinden dolayıdır. Canlılığını yitirmiş olan toprağa tekrardan can veren Allah'ın insanları da öldükten sonra diriltmeye kudreti kâfidir.

¹ Yûsuf 12/109:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ أَلَمْ يَنْتَظِرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Senden önce de şehir halkı içinden seçip kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başkasını peygamber göndermedik. İnkârcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Sakınanlar için âhiret yurdu elbette daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?”

² Ahkâf 46/33.

SONUÇ

1. Sonuç

Kur'an-ı Kerim sadece indiği döneme ait bilgi ve kuralları ortaya koyan, varlık olarak toplum veya bireyin içinde bulunduğu şartlara göre değil, her zaman ve her ortamda onların problemlerine çözüm bulacak nitelikte prensipler sunan ilahi bir mesajdır. Allah Teâla bu kitabı insanlara fayda ve menfaat sağlamak üzere seçmiş olduğu peygamberi aracılığıyla göndermiştir. İlahi vahyin getirdiği kurallar evrensel olup, tarih ve ortamın değişmesiyle asla farklılık arz etmez.

İlahi mesaj insanın okuyup anlaması ve düşünmesi için önüne iki kitap sermektedir. Bunlardan biri Kur'an'ın kendisi, diğeri ise düşünen ve araştıran insanı, hakikatin keşfine götürecek işaretlerle dolu âlemdir. Birbirinden farklı iki kitap gibi görünen Kurân ve âlem aslında tek bir kitap olup, her ikisinin de son hedefi insanı tevhide yani yüce yaratıcıya ulaştırmaktır.

Kur'an, âlemde Allah'a ulaştıracak yol ve yöntemleri farklı kavramlarla açıklar. Bunlardan en yaygını ayet olup, bu hem Kur'an'ın hem de tabiatın ortak kavramıdır. Çünkü onların her ikisi de kâinatın yaratıcısını bulmaya ve bilmeye götürmektedir. Ayet, bir şeyin tanınmasına sebep olan emare anlamındadır. Allah'ın varlığına delalet eden her şeye ayet denmekle beraber, peygamberlerin hak olduğunu ispat edici mahiyette olan mucizelere de bu isim verilmektedir.

Allah'ın işaretlerinin açıklanması anlamındaki beyyinat da bazen tek başına apaçık alametler olarak karşımıza çıkar. Bu kavram mucizeyi ifade etmek üzere kullanılır fakat tabiatın Tanrının varlığına işaret olması bağlamında kullanılmaz. Ancak o, bazen ayât kavramının sıfatı olarak manayı kuvvetlendirme görevini üstlenir. Beyyine olan ayetler birer işaret olması nedeniyle inananlar için daha etkilidir. Çünkü onlar sağlam bir imana, ikna edici bir özelliğe sahip olan beyyine aracılığıyla ulaşmaktadırlar.

Kur'an'ın beyyineden başka, ancak ondan daha güçlü bir kavramı da burhandır. Burhan aklî delil anlamına gelmekte olup, aklen insanı kabule zorlayıcı bir etkeni bünyesinde barındırır. Beyyinenin anlamlarını da kapsayan burhan, daha çok vahye ve onun oluşuna hasredilmiş anlamları içerir.

Burhana yakın bir anlamı olan kavram ise sultandır. Sultan kelimesinin anlamı açık delil ve ispattır ve bu Allah'a nisbet edilmesiyle birlikte 'fiziksel güç ve dayanılmaz kuvvet' anlamına yükselir.

Kur'an, hem kendisinin hem de tabiatın Allah'ın varlığına birer delil olduğunu ifade bağlamında hüccet, furkân, basiret, nur ve hakk gibi kavramlara da yer verir. Biz çalışmamızın tamamında bu kavramların hepsine genelde ayet, delil, ibret ve işaret gibi anlamlar yükledik. Her ne kadar bunların semantik yapısı üzerinde araştırma yapmasak da, birbirinden çok farklı bu kavramların, Kur'an'da birbirinin yerini tutan insicamlı bir kavram sistemi meydana getirdiğini görmekteyiz. Çünkü Kur'an bu kavramlar arasında öyle birbirine uyumlu ve sıkı bir bağ meydana getirir ki bütün kavramlar, sistemin tüm unsurlarıyla bir ilişki içerisine girer ve her bir kavram diğer kavramların az veya çok rengini taşır. Hatta sadece bu özellik Allah kelamının mucizevî yönüne işaret eden unsurlardan biri olabilir.

Kur'an, âlemin Tanrı'ya işaret olmasının ötesinde Allah'ı insanlara tanıtmaya çalışır. O, ilahi kelamın bize sunduğu ibretlerin/delillerin daima arka planında olup, sonsuz bir isim ve sıfata sahiptir. Onu ve sıfatlarını, âlemin her zerresinde müşahade etmek mümkündür. Allah bunların tamamına öyle bir özellik yüklemiştir ki onu gerçek olarak gören, Allah'ın o varlıktaki tecellisini de otomatik olarak görecektir. Çünkü o nurdur, nuru tüm varlıklara tecelli etmiştir. Buna rağmen evrenin yaratıcısını görmek asla mümkün değildir. O görünmez ama görene kendisinden daha yakındır.

Bu nedenle Allah Teâla kendisinin varlığına, birliğine ve sıfatlarına işaret eden tüm ontolojik ve kozmolojik yapıyı birer ayet/delil olarak kullanır. Kur'an, evrenin yaratılışı ve sistemi hakkında akademik anlamda çok geniş bilgi sunmuş değildir. Fakat dünya ve tabii olaylar orada sık sık tekrar edilir. Bunlar bütün ayetlerde her zaman tutarlı bir şekilde Allah'a isnad edilmiş veya tabiatla insan, insan ile yaratıcı arasında bir ilişki bağlamında değerlendirilmiş veyahut da bunların tamamı arasında bir uyum olduğuna işaret edilmiştir.

Kur'an'ın, Allah ile âlem arasında kurduğu ilişkide en temel fark Allah'ın sonsuz, âlemin ise sonlu olmasıdır. Bunun yanında o, Allah'a öyle isim ve sıfatlar yükler ki bunların en temelinde onun tüm evrenin sahibi, onu tedbir eden, âlem her şeye muhtaç olduğu halde kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan, âlemde hiçbir şeyin kendisine denk olmadığı ve asla eşi ve benzeri bulunmayan bir yaratıcı olması yer alır. Allah'ın sıfatları hakkında konuşan Kur'an, âlemin yoktan var edildiğini, böyle bir fiili

gerçekleştiren varlığın ancak tek, ezeli, ebedi, kendi zatıyla kaim, aynı zamanda hayat sahibi, ilim, irade, kudret, kelâm, sem' ve basar gibi vasıflara sahip olması gerektiğine de işaret eder.

Böylece Kur'an'da yaratılışa işaret eden ilahi arş kavramı, Allah'ın celal ve cemal sıfatlarını birleştirir. Bu, bütün âlemi saltanat ve hükümlanlığında bulunduran ve âlemi her yönüyle kuşatan bir varlık için son derece uygundur. Zira âlem her iki türden sıfatlarla meydana getirilir ve yönetilir.

Kur'an, öncelikle insanın kendi yaratıcısını tanımasını ister. Bu nedenle o sözüne başlarken ilk önce âlemlerin rabbini hatırlatır. Ancak insan, âlemi tamamıyla müşahede edebilecek, içinde yer alan düzen ve sistemi bir anda kavrayabilecek kapasitede değildir. Çünkü âlem karmaşık gibi görünen, ancak son derece birbirine girift ama birbirine uyumlu bir düzene sahiptir. Bunların Tanrı ile ilişkisini bilimsel anlamda ortaya koymak ancak teknik materyallerin geliştirilmesiyle orantılıdır.

Kur'an'ın Allah'ın varlığına ve birliğine delil olarak sunduğu unsurlar kozmik düzene işaret etse de, insanı ona ulaştıran temel argümanların büyük bir kısmı onun yaşadığı ve gözlemlediği dünyada bulunur. Âlemin, gök ve yerin Allah'ın ayet ve işaretlerini nasıl sergilediklerine ilişkin Kur'anî öğretiler sonu gelmez bir şekilde tartışılabilir. Fakat sonuçta bunların tamamı tevhidin bir ifadesi olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle Kur'an'ın en çok vurgu yaptığı tabii varlıklar ve olaylar; ay, güneş, yıldızlar, özellikle gece ve gündüz, rüzgârlar, yağmurlar ve yeryüzüdür. Yani Allah Teâla her türlü varlık ve olguları insanın müşahade edebileceği bu âlemde örneklerle anlatır.

Allah'ın sonsuz kudret ve azametinin bir nişanesi olan evren, mahiyeti itibarıyla tutarlı bir konuma sahiptir. Kâinat içerisindeki tüm sebeplilik süreçleri kendi yaratıcısının temel işaretleri/ayetleri ve varlığının delilleridir. Örneğin dünyanın güneş etrafında dönmesiyle sene ve mevsimlerin oluşması, kendi etrafında dönmesiyle de gece ve gündüzün meydana gelmesi bu tutarlılığın en bariz göstergesidir. Onda tutarlılığı gerektiren unsur, her bir olayın belli bir sebepler zinciri içerisinde meydana gelmesidir. İşte bu tabii olaylar, evrenin tutarlılığını göstermekte, bu sayede de onun hakkında doğru bir bilgiye ulaşılmakta ve ayet olarak değerlendirilmesi bir anlam kazanmaktadır.

Kur'an'ın, tabiata ve içerisinde yer alan varlık ve olaylara insanın doğrudan doğruya dikkatini çeken yer ve gökler, ay ve güneş, yıldızlar, gezegenler vb. her şey

atıfta bulunduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda doğa ve içerisinde yer alan her bir varlığın var oluşu ve varlığını devam ettirmesi, Allah'ın tüm sıfatlarının bu varlıklara tecelli etmesiyle mümkündür. Yani her bir varlıkta biz Allah'ın hem zatını hem de sıfatlarını çok açık bir şekilde müşahade edebilmekteyiz.

Kur'an'ın ifadesine göre göklerle yer ve onlarda bulunan her şey nasıl ki Allah'ın ayet ve alametlerini sergiliyorsa, aynı şekilde peygamberlerin bizzat kendileri ve onların peygamberliğini inkâr edenlere karşı gösterdikleri harikulede olaylar da Allah'ın birer ayetidir.

Evrenin tabii işleyişi içerisinde böyle bir müdahalenin meydana gelmesi tüm insanların dikkatini çeken bir olaydır. Çünkü onlar olağanüstü olaylar olup, insandan tezahür eden ve izleyenleri hayrete düşüren olayların ötesinde, bir yönüyle Tanrının varlığına, birliğine, sonsuz kudretine ve hatta tüm evrenin sahibi olduğuna, diğer yönüyle ise olağanüstü olayı gerçekleştiren kişinin sözünün doğruluğuna işaret eder.

İnsan, tabii sebepler kendi menfaatine uygun olarak tezahür ettiği zaman dünya menfaatlerine dalarak Allah'ı unuttur. Âlemin, Allah'a ait göstergelerinden ve ilahi mesaja muhatap olan peygamberlerin ikazından gafil olur. Bu Allah'ın tasvip etmediği bir durumdur. İnsan duyular âleminin cazibesine tümüyle sarıldığında, sonuç çok daha vahim olacak ve Allah onu kendi benliğini bile hatırlayamaz hale getirecektir. Bu nedenle Allah, tüm insanların daima kendisini hatırlamasını ve vermiş olduğu nimetine karşı şükretmesini emreder. Böylece o, unutkanlıklarını veya kendi atalarının yanlışlıklarını, inkâr gerekçesi olarak sunan insanların da bahanelerini geçersiz kılar.

Kur'an, Allah'ın sınırsız kudreti ve yüceliğini ortaya koyarak unutan ve gaflet içerisinde olan bu insanı, bir taraftan evrenin yaratıcısı olan varlığa ve onun birliğine inanmaya davet etmekte, diğer taraftan onun sonsuz ve geniş rahmetini sergileyerek Allah'ın kendilerine sunduğu nimetlere şükretmek suretiyle ona olan borcunu ödemeye çağırmaktadır.

Kur'an'ın en temel özelliklerinden biri, insanın inanç ve davranışlarını daha derin bir anlamda gerisin geriye götürerek tek yaratıcıya yani tevhid inancına ulaştırma gayreti içerisinde olmasıdır. O bunu gerçekleştirmek isterken her biri diğerinden farklı ama birbirini destekler mahiyette olan üç yöntemi insanın anlayışına sunar:

a. Kur'an, özellikle insanın hisleri yoluyla gözlemlediği varlık ve mekânları ön plana çıkarır. Çünkü Allah ilahi kelamında insana yeryüzünü gezmesi, uzayı gözlemleyerek düşünmesi yolunda uyarılarda bulunur. Neticede insandan gördüğü

şeylerden anlam çıkarıp, bu varlıkların arkasında kendisinin müşahade edemediği bir ve tek varlığın olduğunu bulması istenir.

b. Peygamberlerin ilahi vahyi insanlara tebliğ etmesi de onların işitme duyusuna yönelik bir hitaptır. Bu mesajın muhatapları, peygamberlerin sözünün doğruluğunu, onların gösterdikleri mucizeler sayesinde onaylamaktadırlar. İnkârcıların helak olması, tarihi süreç içerisinde insanlar için bir ibret sahnesi olmaktadır. Peygamberler tarafından gösterilen olağanüstü durumlar ve helak olan kavimlerin tarihi kalıntıları, insanı Allah'a ulaştıran bir ayet/delil/işaret konumunda bulunmaktadır. İnsanlar bu tür bilgilere ancak işitmek suretiyle ulaşabilmekte ve peygamberlerin gönderilmesiyle Allah'la nasıl bir ilişki içerisinde olacaklarına dair sorularına da cevaplar bulabilmektedirler.

c. Kur'an, bunlara ek olarak hem bireysel hem de kolektif insan aklını ön plana çıkarmaktadır. Yukarıdaki ilk iki yöntemin çıkarımları sonucunda bunları kabul etmek aklın gücü dâhilindedir. Çünkü Allah, bireysel insan aklını delil ortaya koyabilecek ve bunu iradî bir hareket sonucunda onaylamaya götürecektir bir güç vermiştir. Her bireysel akıl, bu yöntemleri kendisine uyguladığında ortaya çıkan sonuç kolektif aklın ürünü olarak tezahür edecektir.

Akıl, Allah'ı tanıma, iyiyi ve kötüyü ayırt etme konusunda bir terazi görevi görmektedir. Zira ilk iki yöntem ancak akılla bir değer kazanır ve böylece kulak, göz ve aklın sorumluluğun ne olduğu açık bir şekilde anlaşılır. Böylece Allah'ın ayetlerine karşı duyarlı olma iman edenlerin, bu ayetlerden yüz çevirme de hakikati ve gerçeği örtenlerin alameti haline gelir.

İnsanın evreni görmesi ve peygamberin haberini işitmesi sonucunda, Allah'ın ondan istediği şey sadece bunları akıl süzgecinden geçirerek yaratıcı varlık tasavvuruna ulaşması değildir. Çünkü bu fikri ameliye onu bilgi düzeyine çıkarmakta, bir tek Tanrıyı onaylamaya götürmemektedir. Fakat bu merhale, Allah'ın insandan razı olmasında yeterli değildir. Bu yöntemlerle âlemin yaratıcısı hakkında bilgi sahibi olan insanın bundan sonra yapması gereken, iradi bir hareketle tasdike ulaşmasıdır. Allah katında makbul olan da budur. İnsan, fitratında potansiyel olarak mevcut olan bu güç sayesinde tasdiki gerçekleştirecek ve sonuçta Allah Teâla'nın insan ve yaşadığı toplumdan istediği evrensel bir teslimiyete, hatta onun da ötesinde bir gönül teslimiyetine ulaşacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul trs.
- Adalı, Sinan, *Kur'an Ayetleri ve Bilimin Keşifleri Kur'an Mucizeleri*, Uğurböceği Yay., İstanbul 2010.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Döneminde İktidar Kavgası*, Otto Yay., Ankara 2015.
- Akpınar, Ali, "Kur'an-ı Kerim'de Hak Kavramı ve Seyahat Etme Hakkı" *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3-4, C. XI, ss. 187-197, Ankara 1998.
- Aksoy, Avni, *Alem*, Aksa Yay., İstanbul 2003.
- Aliyyü'l-Kari, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, Çev. Yûnus Vehbi Yavuz, Çağrı Yay., İstanbul 1981.
- Altıntaş, Ramazan, "Delil ve Delillendirme Yöntemleri", *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2012.
- _____, "İnsanın Zihin Halleri", *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2015.
- _____, "Kelâmî Epistemolojide Aklın Değeri", *Kelâmda Bilgi Problemi Sempozyumu*, (Bursa, Eylül, 15/17-09-2000), ed. Orhan Koloğlu vd., ss. 73-102, Arasta Yay., Bursa 2003.
- Alvin, Plantinga, *God, Freedom and Evil*, Harper & Row, America 2002.
- Al-Rehaili, Abdullah, *This Is The Truth*, Al-Haramain Islamic Foundation Editing And Publishing, yrs1999.
- Âmidî, Seyfüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Sâlim, *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûli'd-Din*, Tah. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2003.
- Aristo, *Organon III Birinci Analitikler*, Çev. Atademir Tere, MEB Yay., İstanbul 1989.
- Arpaguş, Hatice K., "Allah-İnsan İlişkisinde Rahmet ve Gazab", *MÜİFD*, S. 29/2, ss. 41-62, İstanbul 2005.
- Atay, Hüseyin, *Bilgi Teorisi(İlmin İmkânı)*, AÜİFD, S. 29/1, ss. 1-39, Ankara 1987.
- _____, *Fârâbî ve İbn Sînâ'ya Göre Yaratma*, AÜİF Yay., Ankara 1974.
- _____, *İbn Sina'da Varlık Nazariyesi*, TCKB Yay., Ankara 2001.
- Ateş, Ahmed, "Ayet", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. II, ss. 63-64, İstanbul 1970.

- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul Trs...
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakıf Yay., İzmir 2010.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tâhir et-Temîmî *Usûlü'd-Din*, İstanbul 1928.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî, *et-Temhîd*, Tah. Şeyh Adudiddin Ahmed Haydar, Müesseset'ul-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut-Lübnan 1993.
- _____, *Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar*(Mucize,Keramet ve Sihir), Rağbet Yay., İstanbul 1998.
- Bâr, M. Ali, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, Çev. Abdülvehhab Öztürk, DİB, Ankara 2010.
- Başoğlu, Tuncay, "Sebr ve Taksim", *DİA*, C. XXXVI, ss. 255-256, İstanbul 2009.
- Bingöl, Abdülkuddûs, "Ta'lıl", *DİA*, C. XXXIX, , ss. 511, İstanbul 2010.
- _____, "İstikra", *DİA*, C. XXIII, , ss. 358-359, İstanbul 2001.
- _____, "Temsil", *DİA*, C. XXXX, ss. 436-437, İstanbul 2011.
- Birand, Kamuran, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1958.
- Birişik, Abdülhamit, "Kur'an", *DİA*, C. XXVI, , ss. 383-388, Ankara 2002.
- _____, "Rahmet", *DİA*, C. XXXIV, , ss. 419, İstanbul 2007.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl", *DİA*, C. II, , ss. 238-242, İstanbul 1989.
- Bozkurt, Mustafa, "Müslüman Kelâmında Haberin Bilgi Değeri", *AÜİFD*, S. 48/2, ss. 83-100, Ankara 2007.
- Bozkurt, Nebi-Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Medine", *DİA*, C. XXVIII, , ss. 305-311, Ankara 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, I-VII, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut 1993.
- Buhl, "Medine", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul 1988.
- Bulut, Zübeyir, "Peygamberleri Tasdik Aracı Olarak Mucizeler", *AİBÜİFD*, S. 3/5, ss. 1-31, Bolu 2015.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.
- Coşkun, İbrahim, "Fahreddîn Er-Râzî'ye Göre Nazarî ve İstidlâli Bilgi Üzerinden Kelâm Karşıtlığı Yapan "Haşvîyye"nin Tutarsızlığı", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. XXVII, S. III, ss. 251-273, Ankara 2016.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Çev. Ömer Türker, YEKB Yay., İstanbul 2015.

- _____, *Kitabü't-Ta'rîfat*, Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır 1306.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî, *Kitâbu'l-İrşâd*, Çev. Adnan Bülent Baloğlu v.dğr., TDV Yay., Ankara 2010.
- _____, *el-Akidetü'n-Nizamiyye*, İFAV Yay., İstanbul trs.
- Çağrıçı, Mustafa, "Hakk", *DİA*, C. XV, ss. 137-139, İstanbul 1997.
- Çaldak, Hüseyin, "İslam Dünyasında Kullanılan Çıkarım Yöntemleri Ve Mantiki Yöntemlerle İlişkisi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 37, ss. 177-194, Erzurum 2008.
- Çelebi, İlyas, "Sıfat", *DİA*, C. XXXVII, s, ss. 100-106, İstanbul 2009.
- Çelik, İbrahim, "Furkân", *DİA*, C.XIII, ss. 220-221, İstanbul 1996
- Çelik, Ömer, "Kur'an-ı Kerim'de Nur Kavramı" *MÜİFD*, , S.16-17,İstanbul 1998-1999.
- Çelikkol, Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014.
- Çüçen, A. Kadir, *Bilgi Felsefesi*, Asa Kitapevi, Bursa 2001.
- Dağ, Mehmet, "Ontolojik Delil ve Çıkmazları", *AÜİFD*, C. XXIII, ss. 287-318, Ankara 1979.
- Demircan, Adnan, *İslam'dan Önce Arap Tarihi*, Beyan Yay., Ankara 2015.
- _____, *Cahiliyye Arapları*, Beyan Yay., Ankara 2015.
- Dorman, Emre, *Allah'ın Parmak İzi*, Destek Yay., İstanbul 2016.
- Durusoy, Ali "Kıyas(Fıkıh)", *DİA*, C. XXV, , ss. 525-529, İstanbul 2002.
- Düzgün, Şaban Ali, *Allah Tabiat ve Tarih*, Otto Yay., 2016 Ankara.
- _____, *Varlık ve Bilgi*, Beyaz Kule Yay., Ankara 2008.
- _____, "Allah'a İman", *İslam İnanç Esasları*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2015.
- Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *el-Fıkhu'l-Ekber (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri)*, Çev. Mustafa Öz, İFAV Yay., İstanbul 2015.
- Ehwany, Ahmed Fouad, *Kindî*, Çev. Emrullah Yüksel, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Tetkikleri Dergisi*, S. 9, ss. 22-39, Erzurum 1990.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaa-ı Ebüzziya İstanbul 1938.
- Emiroğlu, İbrahim, "Kur'an'da Akıl ve İnsan", *DEÜİF Dergisi*, S. XI, ss. 69-99, İzmir 1998.
- Erdem, Hüsamettin, "Allah'ın Varlığının Delillerinin Kur'anî Temelleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII, s.148.

- Ersöz, İsmet, “Ashâb-ı Kehf”, *DİA*, C. III, ss. 465-467, İstanbul 1991.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev: Cahit Koytak -Ahmet Ertürk, İşaret yay., İstanbul 2002.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl, *el-Luma*, Tah. Muhammed Emin Dannavi, Daru'l-Kütübî'l İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2000.
- _____, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallin (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*, Çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabalcı Yay., İstanbul 2005.
- _____, *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne, (Dinin İnanç İlkeleri)*, Çev. Mustafa Çevik, Avrasya Yay., 2005 Ankara.
- Fazlur Rahman, “*Ana Konularıyla Kur'an*”, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yay, Ankara 1987.
- Fuzûlî, *Matlau'l-İtikad fî Marifati'l-Mabda'i va'l-Maâd*, haz. Muhammed b. Tâvîd at-Tancî, Çev. ESad Coşan, Kemal Işık, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul 2002.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *İhya-i Ulumi'd-Din*, Çev. Ahmet Serdaroglu, Bedir Yay., İstanbul 1974.
- _____, *Yaratılış Hikmetleri*, Çev. Mehmet Akıncı, Nefes Yay., İstanbul 2001.
- _____, *el-İktisad fî'l İtikad*, Haz. İbrahim Agâh Çubukçu-Hüseyin Atay, Nur Maatbası, Ankara 1962.
- _____, *Makasid el- Felasife, (Felsefenin Temel İlkeleri)*, Çev. Cemaleddin Erdemci, Vadi Yay., Ankara, 2001.
- _____, *Mişkatu'l Envar(Nurlar Alemi)*, Çev.Şadi Eren, DİB Yay., İstanbul 2014.
- Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelâm, Tarih, Ekoller, Problemler*, Tekin Yay., Konya 1991.
- _____, “Rızık”, *DİA*, C. XXXV, , ss. 73-74, İstanbul 2008.
- Güçlü, Abdülbaki v.dğr., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2008.
- Günay, Hacı Mehmet, “Şüphe”, *DİA*, C. XXXIX, ss. 263-265, İstanbul 2010.
- Güven, Osman, *Mâturîdî'de Allah-Âlem İlişkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2006.
- Hasan, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yay., İstanbul 1991.
- Harman, Ömer Faruk, “İbrahim”, *DİA*, C. XXI, , ss. 266-272, İstanbul 2000.
- _____, “Musa” *DİA*, C:XXXI, , ss. 207-213, İstanbul 2006.
- _____, “Firavun”, *DİA*, C. XII, ss. 118-121, İstanbul 1996.

- _____, “Dalalet”, *DİA*, C. VIII, , ss. 427-428, İstanbul 1993.
- Havva, Said, *Allah’a İnanmak*, Çev. Faruk Yılmaz, Berikan Yay., Ankara 2011.
- Hume, David, *Din Üstüne*, Çev. Mete Tuncay, İmge Kitabevi, Ankara 2016.
- İbn Fûrek, Muhammed b. Hasan, *Makalatu’l- Şeyh Ebu’l-Hasan el-Eş’arî*, Tah. Ahmet Abdürrahim, neş. Mektebu’l-Sikafe ed-Diniyye, Kahire 2005.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul 1986.
- İbn Hümâm, Kemal, *Müsâyere*, Çağrı Yay., İstanbul 1979.
- İbn Manzur, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu’l-Arap*, Dâru’l-Sadîr, Beyrut-Lübnan trs.
- İbn Rüşd, *Faşlu’l-Makâl el-Keşf an Minhâci’l-Edille (Felsefe-Din İlişkileri)*, Çev. Süleyman Uludağ, DergahYay., İstanbul 2015.
- İbn Sina, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî, *el-İşârat ve’t Tenbihat (İşaretler ve Tembihler)*, Çev. Muhittin Macit v.dğr, Litera Yay., İstanbul 2013.
- _____, *en-Necat*, Tah. Abdurrahman Umeyra, Daru’l-Cîl, Beyrut 1992.
- İşlek, Hümeysra Nur, *Kur’an’da Astronomi İle İlgili Ayetler ve Tarihi Süreç İçindeki Yorumu (Tahlil Ve Değerlendirme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelâm*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2012.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs..
- _____, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 2012.
- Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu’l Usuli’l-Hamse*, Çev. İlyas Çelebi, YEKB Yay., İstanbul 2013.
- Kaplan, İbrahim- Karagöz, Nail “Ahiret Günü ve Ahirete İman”, *Kelâm IV SistematiK Kelâm 2 Nübüvvet Mead*, Araştırma Yay., Ankara 2016.
- Karadeniz, Osman, “Nübüvvet ve Vahiy”, *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2012.
- _____, “Kıyam Bi Nefsîhi”, *DİA*, C. XXV, ss. 515, İstanbul 2002.
- Karagöz, Nail, *Hanîfi-Mâturîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlal*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2015.

- Karaman, Fikret, “Kur’an’da İlim Kavramı ve Değeri”, *Kelâmda Bilgi Problemi Sempozyumu*, (Bursa, Eylül, 15/17-09-2000), ed. Orhan Koloğlu vd., ss. 7-22, Arasta Yay., Bursa 2003.
- Karaman, Fikret v.dğr., *Dini Terimler Sözlüğü*, DİB, Ankara 2006.
- Kaya, Mahmut, “İmkân”, *DİA*, C. XXII, , ss. 224-225, İstanbul 2000.
- Kayıklık, Hasan, *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*, Karahan Kitapevi Yay., Adana 2011.
- Keskin, Halife, *İslam Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, Beyan Yay., İstanbul 1997.
- Kılavuz, Ulvi Murat-Kılavuz, Ahmet Saim, *Kelâma Giriş*, İsam Yay., İstanbul 2010.
- Kılavuz, Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2011.
- Kılıç, Hamza, *Kâinat Kitabını Okumak*, İnsan Yay. İstanbul 2014.
- Kırca,Celal, *Kur’an ve Fen Bilimleri*, Marifet Yay., İstanbul trs.
- Koca, Ferhat, “İstinbat” *DİA*, C. XXIII, ss. 368-369, İstanbul 2001.
- Kur’an Araştırmaları Grubu, *Kur’an Hiç Tükenmeyen Mucize*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2015.
- Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar), *el-Bed ve’t-Tarih*, Mektebetü’s Sikafeti’d-Diniyye, Mısır trs.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed es-Semerkandî, *Tevîlatu’l-Kur’an*, Tah. Ahmet Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu, Mizan Yay., 2000 İstanbul.
- _____, *Kitâbü’t-Tevhîd*, Çev. Bekir Topaloğlu, İsam Yay., İstanbul 2005.
- Mert, Muhit, “Nesefî’de İman-Bilgi İlişkisi”, *Kelâmda Bilgi Problemi Sempozyumu*, (Bursa, Eylül, 15/17-09-2000), ed. Orhan Koloğlu v.dğr ss. 221-229, Arasta Yay., Bursa 2003.
- Müslim, Ebü’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Neş. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-V, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, Kahire 1991.
- Murata, Sachiko-Chittick- William C., *İslam’ın Vizyonu İnanç ve Uygulama*, Çev.Turan Koç, İnsan Yay., İstanbul 2014.
- Mütercim Asım Efendi, *Kamusu’l- Muhîr Tercümesi*, haz. Mustafa Koç, - Eyyüp, Tanrıverdi, YEKB Yay., İstanbul 2014.
- Nesefî, Ebu’l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsirâtü’l-Edille fî Usûli’d-Dîn*, Tah. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yay., Ankara 1993.

- _____, *Bahrü'l Kelâm(Matüridi Akaidi)*, Çev. Ramazan Biçer, Gelenek Yay., İstanbul 2010.
- _____, *Kitabu't-Temhid li Kavaidu'l-Tevhid(Tevhidin Esaslar)*, Çev. Hülya Alper, İz Yay., İstanbul 2010.
- Nurbaki, Haluk, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, DİB Yay., Ankara 2015.
- Okşar, Yusuf, *Şemsüddin Muhammed b. Eşref es-Semerkindî'nin İlmü'l Âfâk ve'l-Enfûs Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi(Tercüme)(Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2016.
- Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1986.
- Özarslan, Selim, *İslam İnanç Esasları*, Nobel Akademik Yay., Ankara 2013.
- Özcan, Hanifi, *Mâturîdî'de Bilgi Problemi*, İFAV Yay., İstanbul 2012.
- _____, *Epistemolojik Açıdan İman*, İFAV Yay., İstanbul 2014.
- Özervarlı, M. Sait, "İsbat-ı Vacib", *DİA*, C.XXII. ss. 495-497, İstanbul 2000.
- Özler, Mevlüt, "İlahi İsim ve Sıfatlar", *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2012.
- Öztürk, Mustafa, "Sultân", *DİA*, C. XXXVII, , ss. 495-496, İstanbul 2009.
- _____, *Anlam ve Yorum Merkezli Kur'an Kerim Mealı*, Düşün Yay., İstanbul 2011.
- Parlatır, İsmail v.dğr, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988.
- Pezdevî, Ebu'l Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Çev. Şerafettin Gölcük,Kayıhan Yay., İstanbul 1980.
- Rağıb el-İsfehani, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Tah. Muhammed Seyyid Keylani, Mısır 1961.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Muhassal(Kelâm'a Giriş)*, Çev. Hüseyin Atay, AÜİF. Yay., Ankara 1978.
- _____, *Tefsir-i Kebir Mefatîhu'l-Gayb*, Çev. Yıldırım, Suat v.dğr., Akçay Yay., Ankara 1990.
- _____, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Kitabü'l-Erbain fi Usuli'd-Din*, Tah. Ahmet Hücazi es-Sûka, Mektebet'ul Külliyyatu'l Ezheriyye, Kahire 1986.
- Reçber, Mehmet Sait, "Tanrı'nın Varlığının Delilleri", *Din Felsefesi El Kitabı*, ed. Recep Kılıç-Mehmet Sait Reçber, Grafiker Yay., ss. 123-156Ankara 2014.
- Sâbûnî, Nureddin, *Mâtürîdiyye Akaidi*, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara 2005.

- Sâlimî, Ebu Şekûr, *et-Temhîd fî Beyânî't-Tevhîd*, Tah. Ömür Türkmen, TDV. Yay., İstanbul 2016.
- Sarıçam, İbrahim, *Hız. Muhammed (AS) ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay., Ankara 2015.
- Serdar, İskender, *Kur'an-ı Kerim'de Yer Alan Surelerdeki Coğrafya İle İlgili Terimler ve Olaylar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2014.
- Semerkindî, Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî, *Mea'rif fî Şerhi's-Sahaif*, Tah. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail, Nezir Muhammedu'n-Nezir İyad, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Mısır 2015.
- _____, *el-Mu'tekad (İslam İnanç İlkeleri)*, Çev. İsmail Yürük- İsmail Şık, Araştırma Yay., Ankara 2011.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *DİA*, C. XXII, , ss. 212-214, İstanbul 2002.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdi'l-Kerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, Tah. Muhammed Seyyid Gilânî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1975.
- Şeyh Saduk, Ebû Câfer el-Kummi, *Risâletü'l-İ'tikadâtü'l-İmamiyye(Şii-İmamiyye'nin İnanç Esasları)*, Çev. Ethem Ruhi Fırlı, Ankara 1978.
- Şeyhzâde, Abdurrahim, *Nazmü'l-Ferâ'id*, el-Matbaatü'l-Edebiyye, Mısır 1317 h.
- Şık, Fadime, *Din Psikolojisi Açısından Kur'an'da İmanın Oluşum Süreci*(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2009.
- Şık, İsmail, *Mâturîdî İnanç Sistemi*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2015.
- _____, "Burhan-ı Temanû'ya Eleştirel Bir Yaklaşım", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10/2, s.s. 17-44, Adana 2010.
- _____, "el-Eş'arî'nin Kelâm Metodu", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, S. 24, ss. 219-244, Ankara 2006.
- _____, "Mucize", *Kelâm IV Sistemik Kelâm 2 Nübüvvet Mead*, Araştırma Yay., Ankara 2016.
- Taftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l Akaid*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1980.
- _____, *Şerhu'l Makâsıd*, Tah. İbrahim Şemseddin, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Şerhu'l-Makâsıd, Lübnan 2011.
- Taslaman, Caner, *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul Yay., İstanbul 2013.
- Taylan, Necip, "Bilgi", *DİA*, VI, ss. 157-161, İstanbul 1992.

- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn*, Kahraman Yay., İstanbul 1984.
- Topaloğlu, Aydın, *Teizm ya da Ateizm/Tanrıtanımazlığın Felsefî Boyutları*, Furkân Kitaplığı Yay., İstanbul 2001.
- _____, *Kelâm İlmine Giriş*, Damla Yay., Ankara 2016.
- _____, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflara Göre İsbat-ı Vacip*, DİB Yay., Ankara 2001.
- _____, *İslam'da İman Esasları*, DİB, Ankara 2015.
- _____, “Beyyine”, *DİA*, C.VI, ss. 96-97, İstanbul 1992.
- _____, “Hay”, *DİA*, C. XVI, ss. 549-550, İstanbul 1997.
- _____, “Hz. Muhammed” *DİA*, C. XXX, ss. 439-441, İstanbul 2005.
- _____, “Kudret”, *DİA*, C. XXVI, ss. 316-317, İstanbul 2002.
- _____, “Ahiret”, *DİA*, C. I, ss. 543-548 İstanbul 1988.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay., Ankara 2010.
- Turhan, Kasım, “İnayet”, *DİA*, C. XXII, s. 265-266, İstanbul 2000.
- Tüccar, Zülfikar, “Kıyas (Arap Dili)”, *DİA*, C. XXV, ss. 539-540, İstanbul 2002.
- Uludağ, Süleyman “Besair” *DİA*, C.V, ss.103, İstanbul 1992.
- _____, “Nur”, *DİA*, C.XXXIII, , ss. 244-245, İstanbul 2007.
- Unat, Yavuz, “Büyük Patlama Kuramı”, *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, Etik Yay., C. II, ss.954-956, İstanbul 2004.
- Ülkü,Hayati, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, Akit Yay., trs., yrs.
- Ümit, Mehmet, “Şuayb”, *DİA*, C. XXXIX, ss. 22-223, İstanbul 2010.
- Üzüm, İlyas, “Hüküm”, *DİA*, C. XVIII, ss. 464-466, İstanbul 1998.
- Yakuboğlu, Kenan, “Mu'tezile'de Bilginin Kaynağı ve Değeri”, *Marife*, S. 3, ss. 315-330, Konya 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki , “Haber”, *DİA*, C. XIV, , ss. 346-349, İstanbul 1996.
- _____, “Ba's”, *DİA*, C. V, ss. 98-100, İstanbul 1992.
- _____, “Burhan” *DİA*, C. VI., ss. 429-430, İstanbul 1992.
- _____, “Dalalet (Mezhepler Tarihi)”, *DİA*, C. VIII, , ss. 429-430, İstanbul 1993.
- _____, “Delil”, *DİA*, C.IX, ss. 136-138, İstanbul 1994.
- _____, “İstidlal(Kelam)”, *DİA*, C. XXXIII, s. 326, ss. 325-328,
- _____, “Hüccet” *DİA*, C. XVIII, ss. 445-446, İstanbul 1998.
- _____, “İlim”, *DİA*, C. XXII, , ss.108-109, İstanbul 2000.

- _____, “İlliyyet(Kelâm)”, *DİA*, C. XXII, , ss.121-123, İstanbul 2000.
- _____, “Kıdem”, *DİA*, C. XXV, ss. 394-395, İstanbul 2002.
- _____, “Te’vil”, *DİA*, C. XXXXI, ss. 27-28, İstanbul 2012.
- _____, “Peygamber”, *DİA*, C. XXXIV, ss. 267-262, İstanbul 2007.
- _____, “Vahdâniyyet”, *DİA*, C.XXXXII, , ss. 428-430, İstanbul 2012.
- _____, “Nübüvvet”, *DİA*, C. XXXIII, ss. 279-285, İstanbul 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki-Çetin, Abdurrahman, “Ayet”, *DİA*, C. V, , ss. 242-244, İstanbul 1991.
- Yeşilyurt, Temel, “Bilgi Kuramı”, *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2012.
- _____, “İmanın Mahiyeti” *Kelâm El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2012.
- _____, “*Ebu’l-Berekat en-Nesefî ve İslam Düşüncesindeki Yeri*”, Kubbealtı Yay., Malatya 2000.
- Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, Anadolu Yay., İzmir Trs.
- Yıldırım, Suat, *Anahatlarıyla Kur’an-ı Kerim ve Kur’an İlimlerine Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2011.
- _____, “Kur’an”, *DİA*, C. XXVI, s, ss. 393-398, İstanbul 2002.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1992.
- Yiğit, İsmail, “Sebe”, *DİA*, C. XXVI, ss. 241-243, İstanbul 2009.
- Yurdagür, Metin “Muhalefetu’-l lil Havadis”, *DİA*, C. XXX, ss. 403-404, İstanbul 2005.
- Yüksel, Emrullah, *Amidî’de Bilgi Teorisi*, İşaret Yay., İstanbul 1991.
- _____, “Âmidî ve Bazı Kelâmcılara Göre Bilgi Teorisi”, *Kelâmda Bilgi Problemi Sempozyumu*, (Bursa, Eylül, 15/17-09-2000), ed. Orhan Koloğlu vd., ss. 3-6, Arasta Yay., Bursa 2003.
- Yürük, İsmail, *Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Hüseyini es- Semerkandî’nin Belli Başlı Kelâmi Görüşleri,(Allah ve İman Anlayışı)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987.
- _____, “Subûti Sıfatlarda Zat-Sıfat Münasebeti”, *Kamer İlmi, Fikri, Aktüel Dergi*, S. 7, ss. 19-26, Ankara 1996.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer, *Tefsiru'l-Keşşaf*, ed. Muhammed Abdus-Salam, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 2015

Zindani, Abdulmecid, *Kur'an ve Kâinat Ayetleri Işığında Tevhid*, Çev. Abdulhadi Timurtaş, Nida Yay., İstanbul 2014.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Ay>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Güneş>

<http://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/yildizlar-nasil-olusur>

<http://www.allah.web.tr/yagmurdaki-olcu.html>

http://webdosya.diyanet.gov.tr/kuran/kuranikerim/download/Diyanet_Kurani_Kerim_3.0.exe

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı : ESRA
 Soyadı : HERGÜNER
 Doğum Yeri : OSMANİYE
 Doğum Tarihi : 29.11.1987
 Medeni Durum : EVLİ
 Askerlik Durumu : -

İŞ DENEYİMİ

Nisan 2017 Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktayım.

EĞİTİM BİLGİLERİ

1993–1998	Plevne İlkokulu Seyhan /ADANA
1998–2001	İstiklal Ortaokulu Seyhan /ADANA
2001–2004	Tepebağ Lisesi Seyhan /ADANA
2008-2010	Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans Eğitimi
2010-2013	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
2014-	Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Kelâm Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine devam etmekteyim.